TÓTH ÁRON

THÉSZEUSZ HAJÓJA ÉS A „MAGYAR VERSAILLES”

A fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályainak műemléki felújítása 2021 és 2022 között

SHIP OF THESEUS AND THE “HUNGARIAN VERSAILLES”

The Restoration Works of the State Apartments in the Esterházy Palace of Fertőd between 2021 and 2022

ICOMOS MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG

Tóth Áron

THÉSZEUSZ HAJÓJA ÉS A „MAGYAR VERSAILLES”
A fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályainak műemléki felújítása 2021 és 2022 között

SHIP OF THESEUS AND THE “HUNGARIAN VERSAILLES”
The Restoration Works of the State Apartments in the Esterházy Palace of Fertőd between 2021 and 2022

Tóth Áron

THÉSZEUSZ HAJÓJA ÉS A „MAGYAR VERSAILLES”

A fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályainak műemléki felújítása 2021 és 2022 között

SHIP OF THESEUS AND THE “HUNGARIAN VERSAILLES”

The Restoration Works of the State Apartments in the Esterházy Palace of Fertőd between 2021 and 2022

ICOMOS HUNGARY HONGRIE
MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG

Budapest, 2025

Készült az Építési és Közlekedési Minisztérium támogatásával
With the support of the Ministry of Construction and Transport

ÉPÍTÉSI ÉS KÖZLEKEDÉSI MINISZTÉRIUM

A kötet elkészítésében segítséget nyújtott
Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft.
Assistance in the preparation of this book was provided by

ESTERHÁZY-KASTÉLY
–FERTŐD-ESZTERHÁZA–

A címlapon: Kályha a restaurátorműhelyben.
© Pazirik Kft., EK Fotótár, 2021
On the title page: Stove in the restoration workshop.
© Pazirik Ltd., EK Photo Archive, 2021

Lektorálta: Veöreös András
Peer reviewer: András Veöreös

Angol fordítás: F. Romhányi Beatrix
English translation: Beatrix F. Romhányi

A kötetet tervezte és szerkesztette: auri és Bertók Krisztina
Graphic design and topography: auri and Krisztina Bertók

Kiadja az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület
Published by the Hungarian National Committee of ICOMOS

Felelős kiadó: Veöreös András
Responsible publisher: András Veöreös

Készült a Palatia Nyomda és Kiadó Kft. nyomdájában
Printed by Palatia Nyomda és Kiadó Ltd.

ISBN 978-615-6904-06-5

TARTALOMJEGYZÉK
TABLE OF CONTENTS

9 Előszó
9 Foreword

13 Köszönetnyilvánítás
13 Acknowledgment

15 Bevezetés – A felújítási projektről röviden
15 Introduction: A Brief Overview of the Restoration Project

17 A „magyar Versailles”
17 The “Hungarian Versailles”
17 Eszterháza születése
17 The Birth of Eszterháza
26 A társadalmi reprezentáció eszköze: a fényűző hercegi udvar
26 An Instrument of Social Representation: The Luxurious Princely Court
34 Felvilágosodott kritikák a 18. század végén
34 Enlightened Critiques in the Late Eighteenth Century

39 Építkezések, pusztítások és megújulások: a kastély története röviden
39 Building, Devastation and Renewal: A Brief Architectural History of the Palace
39 A kastély leírása
39 Description of the Palace
42 Eszterháza építéstörténete a 18. században
42 The Construction History of Eszterháza in the Eighteenth Century
55 Hanyatlás és újjászületés: a 19. század és a 20. század első fele
55 Decline and Renewal: The Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth
60 Eszterházából Fertőd: pusztítások a második világháború végén és az 1950-es években
60 From Eszterháza to Fertőd: Destruction at the End of the Second World War and in the 1950s
63 A fertődi kastély az elmúlt hetven évben
63 The Palace at Fertőd over the Past Seventy Years

67 Restaurálások, felújítások és rekonstrukciók a középső épülettömbben 1957-től 2016-ig
67 Restorations, Renovations, and Reconstructions in the main block from 1957 until 2016
67 Műemléki felújítások a kastély középrészében 1957 és 1983 között
67 Heritage Restorations in the Corps de Logis, 1957–1983
74 A középrészt érintő felújítások az ezredfordulót követően
74 Post-2000 Interventions Affecting the Main Block

87 A 2021–2022 közötti felújítás dilemmái és elméleti alapvetései
87 The Dilemmas and Theoretical Foundations of the 2021–2022 Renovation
87 Az alapprobléma: a Thészeusz-paradoxon
87 The fundamental problem: the Theseus' Paradox
98 A felújítási koncepció kialakítását meghatározó műemlékvédelmi elvek
97 The Conservation Principles Underpinning the Development of the Restoration Concept

105 A díszlakosztályok és a belvedere 2021–2022 közötti műemléki felújítása
105 The Restoration of the State Apartments and the Belvedere, 2021–2022
105 Előkészítő restaurátori kutatások és a felújítási program
105 Preliminary Conservation Research and the Restoration Programme
120 Falburkolatok és nyílászárók
120 Wall Panelling and Joinery
134 Kályhák és stukkók
134 Stoves and Stucco
137 Falfestések
137 Wall Paintings

143 Átváltozások – A „magyar Versailles" három évszázad tükrében
143 Metamorphoses: The "Hungarian Versailles" in the Light of Three Centuries
143 Az első rendező elv: a kastély eredeti ikonográfiája
143 The First Organising Principle: The Palace's Original Iconography

158 A második rendező elv: a hiány
157 The Second Organising Principle: Absence
165 Konklúzió
165 Conclusion

169 Jegyzetek
177 Notes

187 Intézmények és gyűjtemények
187 Institutions and Collections

191 Felhasznált irodalom
191 Bibliography

235 Mutatók
235 Helynévmutató
240 Személynévmutató
247 Rövidítésjegyzék
249 Képjegyzék

261 Indices
261 Index of Places
266 Index of Persons
273 Abbreviations
273 List of Figures

284 Függelék
284 A műemléki felújításban résztvevő személyek, intézmények és vállalkozások

289 Appendix
289 Persons, Institutions, and Companies Involved in the Monument Restoration

295 A kötet szerzője
296 Aboute the author

ELŐSZÓ

Tóth Áron művészettörténész fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályainak műemléki felújítását bemutató tanulmánya igazi különlegesség.

Nem egy szokványos építéstörténeti összefoglalás – bár minden fontos adatot tartalmaz, ami a kastély történetével kapcsolatos. Nem egy átlagos épületleírás – bár szemléletesen bemutatja az épületegyüttest. Nem csupán egy műemlék-elméleti munka – bár magába foglalja a műemlékvédelem százötven évének legfontosabb elméleti dilemmáit.

A könyv a legszebb magyarországi barokk-rokokó kastély, Eszterháza példáján keresztül mutatja be a műemlék-helyreállítás koncepcióalkotása során a kutató-tervezőben felmerülő elméleti és gyakorlati kérdéseket, melyek a hitelesség oldaláról vizsgálva a szakmai tartalom mellett jelentős morális tartalommal is telítődnek. Egy ilyen összetett történetű épület, mint az Esterházy-kastély esetében, ahol minden helyiségben számos réteg rakódott egymásra az évszázadok során, melyekre ma művészeti, esztétikai vagy éppen történeti szempontból tekintünk értékként, minden pillanatban felelős döntés elé állítja a kutató-tervezőt. Melyik réteg értékesebb a falon: a díszítőfestés, vagy az azt eltakaró faburkolat? Eltávolíthatók-e a 20. század elejéről való elemek annak érdekében, hogy az alatta levő 18. századi

FOREWORD

Áron Tóth's study of the conservation and restoration of the state apartments of the Esterházy Palace at Fertőd is, in every respect, a work of singular distinction.

It is not a conventional architectural history—although it contains every essential piece of information relevant to the palace's past. It is not an ordinary description of a building—though it evokes the entire ensemble with admirable clarity. Nor is it merely a contribution to the theory of conservation—although it engages with the core dilemmas that have shaped heritage practice over the last one hundred and fifty years.

Rather, through the example of Eszterháza, the most splendid Baroque–Rococo palace in Hungary, the book illuminates the theoretical and practical questions that inevitably arise in the course of developing a restoration concept. Considered from the standpoint of authenticity, such questions draw not only on professional expertise but also on moral discernment. In a building as complex in its history as the Esterházy Palace—where every room has accumulated layers over the centuries, each now carrying artistic, aesthetic, or historical value—the researcher and designer is confronted at every turn with decisions of far-reaching consequence. Which layer on a wall should be deemed the more valuable: the decorative painting or the

rétegeket megmutathassuk? Értéket képviselnek-e a hatvan évvel ezelőtt végzett felújítás során készült részletek? És főleg, hogy lehet mindezt olyan módon a látogatók elé tárni, hogy az épület története, művészeti gazdagsága, az építtető család tagjai mindennapjainak bemutatása közérthető, befogadható és élményszerű legyen? Csak néhány kérdés, amivel a kutatónak a felújítás során nap mint nap, szobáról szobára szembesülnie kellett és legjobb tudása és lelkiismerete szerinti válaszokat kellett adnia.

A könyv az épületen korábban végzett beavatkozásokhoz kapcsolódva mutatja be a műemlékvédelem elveinek változásait, a 21. század eleji aktuális társadalmi gondolkodásmódot és ezeknek egy lehetséges megnyilvánulását a középső épületrész lakosztályainak legfrissebb helyreállításán keresztül.

A műemlékvédelem a társadalom számára egyenlő az épületek felújításával. A valóságban ennél sokkal összetettebb társadalmi tevékenységről van szó, melynek természetesen nagyon fontos része a kutatásokon és műszaki vizsgálatokon alapuló hiteles épület-helyreállítás, de ez elképzelhetetlen megalapozott elméleti háttér kidolgozása nélkül. A műemlékeink történelmi dokumentumok, múltunk tárgyi bizonyítékai, a történelemkutatás legfontosabb, leghitelesebb forrásai. Az épületek felújítása során használható elvek folyamatosan változnak, ahogy a társadalom történelemhez,

wooden panelling that conceals it? May elements from the early twentieth century rightly be removed in order to reveal an eighteenth-century stratum beneath? Do the details produced during the restoration undertaken sixty years ago possess value in their own right? And, above all, how can all this be presented to visitors in a manner that renders the building's history, artistic richness, and the daily life of its patrons comprehensible, accessible, and engaging? These are but a few of the questions the researcher confronted daily, room by room, answering them to the best of his knowledge and with the utmost integrity.

The book traces the evolution of heritage-conservation principles through the lens of earlier interventions to the building, the intellectual climate of the early twenty-first century, and one possible realisation of these principles in the recent restoration of the state apartments in the corps de logis.

For society at large, "heritage conservation" is often synonymous with the physical renovation of buildings. In reality, it is a far more intricate social undertaking. While the careful restoration of fabric—grounded in research and technical analysis—is indispensable, it cannot stand without a coherent theoretical framework. Our monuments are historical documents: tangible witnesses of the past and, for historical research, among the most authentic of sources. The principles that guide their restoration evolve continually, just

az egyes történeti korokhoz való viszonya is változik. Az épületek hiteles, anyagukban való megőrzése a záloga annak a célnak, hogy műemlékeink a társadalom számára identitásformáló szerepüket be tudják tölteni.

Sopron, 2025. november 22.

Veöreös András
az ICOMOS Magyar Nemzeti
Bizottság Elnöke

as society's relationship to history and to particular historical periods evolves. The faithful preservation of their material substance remains the essential condition for enabling monuments to fulfil their identity-forming role within society.

Sopron, 22 November 2025

András Veöreös
President of the Hungarian
National Committee of ICOMOS

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet fejezem ki az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának, amiért lehetővé tette a kötet megjelenését.

A műemléki felújításban végzett munkájukért és segítségükért köszönetemet fejezem ki Erős Erika restaurálásokért felelős műemléki szakmérnöknek, Józsa Dávid építészmérnöknek, valamint Koch Róbert építőmérnöknek és műszaki ellenőrnek. Köszönettel tartozom néhai Szentkirályi Miklós Béla Munkácsy Mihály-díjas restaurátorművésznek a restaurátori kutatások előkészítésében nyújtott segítségéért.

A műemléki projekt és a kiállítás előkészítésében nyújtott segítségéért köszönetemet fejezem ki Bardi Terézia Anna művészettörténésznek, az Eszterháza Központ korábbi tudományos igazgatójának. A teljes projekt lebonyolításában végzett munkájáért köszönet illeti Breithofer-Friedrich Nikoletta projektmenedzsert. Köszönöm továbbá Vadászi Erzsébet művészettörténész és Horváth György, az Eszterháza Központ korábbi gyűjteménykezelője szakmai támogatását.

Köszönöm Várkonyi Gábor történésznek, az Eszterháza Központ tudományos igazgatójának, hogy mindenben támogatott.

ACKNOWLEDGMENT

My thanks go to the Hungarian National Committee of ICOMOS for enabling the publication of this volume.

For their work and assistance during the heritage restoration, I wish to express my gratitude to Erika Erős, certified conservator responsible for restorations; Dávid Józsa, architect; and Róbert Koch, civil engineer and technical engineer. I am indebted to the late Miklós Béla Szentkirályi, Munkácsy Mihály Prize–winning conservator, for his support in preparing the conservation research.

I also wish to thank Terézia Anna Bardi, art historian and former Director of Research at the Eszterháza Centre, for her assistance in preparing both the heritage project and the exhibition. My thanks are due to Nikoletta Breithofer-Friedrich, project manager, for her work in overseeing the entire project. I am furthermore grateful for the professional support of Erzsébet Vadászi, art historian, and György Horváth, former collections manager of the Eszterháza Centre.

Finally, I extend my sincere thanks to Gábor Várkonyi, historian and Director of Research at the Eszterháza Centre, for his unfailing support in all matters.

BEVEZETÉS – A FELÚJÍTÁSI PROJEKTRŐL RÖVIDEN

Magyarország legjelentősebb 18. századi barokk-rokokó épületkomplexumának főépületében, a történelmi Eszterházán található fertődi Esterházy-kastélyban 2021 és 2022 között folyt a középső épülettömb *(corps de logis)* műemléki felújítása. A munkálatok a kastély négy díszlakosztályát és a *belvederé*t, továbbá a keleti épületszárny és a középrész között húzódó íves összekötőszárny földszintjét, valamint a díszudvar *(cour d'honneur)* díszlépcsőjét érintették. 2023-ban, a felújítási projekt lezárásaként, új állandó kiállítás nyílt a díszlakosztályokban és a *belvederé*ben.

A fertődi Esterházy-kastély turisztikai célú fejlesztése (GINOP-7.1.1-15-2016-00027) című projekt 2023. novemberi középárfolyamon számítva mintegy 4,3 milliárd forintból, nyolcvanöt százalékban európai uniós (Európai Regionális Fejlesztési Alap), tizenöt százalékban pedig hazai társfinanszírozásból valósult meg. A projektet a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében konzorciumvezetőként a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft., konzorciumi partnerként pedig a kastélyt kezelő Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú

INTRODUCTION: A BRIEF OVERVIEW OF THE RESTORATION PROJECT

Between 2021 and 2022, the main block (*corps de logis*) of the Esterházy Palace at Fertőd—located in the principal building of Eszterháza, Hungary's most significant eighteenth-century Baroque-Rococo architectural complex—underwent comprehensive heritage restoration. The works encompassed the palace's four state apartments and the *Belvedere*, as well as the ground floor of the oval connecting wing linking the eastern wing to the main block, and the ceremonial staircase of the court of honour (*cour d'honneur*). In 2023, upon completion of the restoration project, a new permanent exhibition was opened in the state apartments and the *Belvedere*.

The project, entitled *Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes* (GINOP-7.1.1-15-2016-00027), was realised at a cost of approximately 4.3 billion HUF (ca. €11.3 million or $12.3 million), calculated at the mid-exchange rate of November 2023. Eighty-five per cent of this sum derived from the European Regional Development Fund, with the remaining fifteen per cent provided through national co-financing. Implemented within the framework of the National Palace Programme and National Castle Programme, the

Nonprofit Kft. bonyolította le. A műemléki felújítás szakmai irányítását és felügyeletét az Eszterháza Központ látta el: véglegesíttette a kiviteli terveket, elvégeztette a restaurálási kutatásokat, és elkészíttette a restaurálási tendertervet, továbbá elkészíttette a kiállításhoz szükséges szakértői tanulmányokat és a kiállítás terveit, valamint restauráltatta a műtárgyakat. Az Eszterháza Központ bonyolította le a műemléki felújításhoz és építkezéshez, a kiállításépítéshez tartozó közbeszerzési és hatósági eljárásokat, valamint felügyelte ezeket a tevékenységeket.

A beruházásnak köszönhetően a kastélyban 3100 négyzetméter és huszonnégy kiállítótér újult meg.

project was carried out by the NÖF National Heritage Protection and Development Nonprofit Ltd. as consortium leader, together with the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC, which manages the palace, as consortium partner.

The professional direction and oversight of the heritage restoration were provided by the Eszterháza Centre. Its responsibilities included the finalisation of the working drawing plans, the commissioning of conservation research and the preparation of the conservation tender documentation, as well as the preparation of the expert studies required for the exhibition, the exhibition designs, and the restoration of the objects displayed. The Eszterháza Centre also conducted and supervised all public procurement procedures related to the heritage restoration, construction works, and exhibition installation.

As a result of the investment, 3,100 square metres of the palace and twenty-four exhibition spaces were restored.

A „MAGYAR VERSAILLES"

Eszterháza születése

„Egész Franciaországban talán Versailles-t kivéve nincs még egy hely, amelyet pompa tekintetében ezzel össze *lehetne vetni. A kastély roppant nagy, és a pazarlásig megtöltötték a pompa minden kellékével."*[1]

Johann Kaspar Riesbeck zürichi író és lapszerkesztő 1783-ban a fenti sorokkal jellemezte Eszterházát, Esterházy I. Miklós herceg kastélyát, annak kertjeit és melléképületeit. Így vélekedett arról a helyről, ahol a herceg udvari zenekarának első karmestere, a bécsi klasszika egyik legnagyobb zeneszerzője, Joseph Haydn több mint húsz éven át alkotott. Ezt az épületkomplexumot, Magyarország legjelentősebb barokk-rokokó műemlékegyüttesét ma fertődi Esterházy-kastélyként ismerjük. Riesbeck feltehetőleg akkor szerzett személyes tapasztalatokat róla, amikor 1775–1776-ban színészként működött Bécsben.[2] Eszterháza ugyanis még a 18. századi útviszonyok közepette sem volt távol a császárvárostól. Az uradalmat és a falut, amelynek a határában a kastély felépült, eredetileg Süttörnek hívták.

A Fertő-tótól délkeletre, a Hanság mocsárvidékének peremén fekvő süttöri birtok 1681-ben királyi

THE "HUNGARIAN VERSAILLES"

The Birth of Eszterháza

"Perhaps, with the exception of Versailles, there is no place in all of France that could be compared with it in terms of magnificence. The palace is extraordinarily large and furnished to waste with every conceivable object of splendour."[1]

In 1783, the Zurich-based writer and journalist Johann Kaspar Riesbeck characterised Eszterháza—Prince Nikolaus I Esterházy's palace, together with its gardens, outbuildings and ancillary buildings—with the lines quoted above. This was his assessment of the place where the prince's director of music (*Kapellmeister*), Joseph Haydn, one of the foremost composers of the Viennese Classicism, created music for more than twenty years. The architectural ensemble, today known as the Esterházy Palace at Fertőd, is the most significant Baroque-Rococo heritage complex in Hungary. Riesbeck most likely formed his personal impressions of it during the period 1775–1776, when he was active as an actor in Vienna.[2] Eszterháza, even by the standards of eighteenth-century travel, was not far from the imperial capital. The estate and the village

1. Eszterháza díszudvara, *Beschreibung* 1784, Nr. 3.
Fig. 1: Eszterháza's courtyard from the north, *Beschreibung* 1784, Nr. 3.

adományként került az Esterházy család kezére. A Magyar Királyság leggazdagabb és legbefolyásosabb főura, Esterházy Pál gróf szerezte meg, aki ebben az évben nyerte el a király utáni legmagasabb országos méltóságot, a nádori címet, továbbá a Habsburg-ház legexkluzívabb lovagrendjének, az Aranygyapjas rendnek a lovagjává ütötték. Ő volt a család hercegi ágának alapítója, és I. Miklós herceg nagyapja.

A birtok eredetileg a nádor sógorának, Nádasdy Ferenc országbírónak a tulajdonában állt, akit kivégeztek, mert részt vett az uralkodó politikájával szemben szerveződő főúri konspirációban, a Wesselényi-összeesküvésben. A kis falu viszonylag közel feküdt a Magyar Királyság

on whose outskirts the palace was constructed were originally known as Süttör.

The estate at Süttör—located southeast of Lake Fertő (germ. Neusiedler See), on the edge of the Hanság marshlands (germ. Wasen) —came into the hands of the Esterházy family in 1681 as a royal grant. It was acquired by Count Paul Esterházy, the wealthiest and most influential magnate of the Kingdom of Hungary, who in the same year attained the highest national office after the king, the position of Palatine, and was also invested as a knight of the Order of the Golden Fleece, the Habsburgs' most exclusive chivalric order. He was the founder of the

2. Eszterháza észak felől, 2012. EK Fotótár
Fig. 2: Eszterháza from the south, 2012. EK Photo Archive

nyugati határához. A királyság 1541 és 1918 között a Habsburg-ház országai közé tartozott, ugyanakkor jogilag sem a Német-római Birodalomnak, sem pedig az Osztrák Császárságnak nem volt része. Pál nádor a birtokot először Széchényi György esztergomi érseknek, majd a mariazelli bencéseknek zálogosította el. A család csak évekkel a halála után, 1719-ben váltotta vissza Süttört.[3]

A kastély története szempontjából különösen fontos, hogy 1687-ben I. Lipót német-római császár és magyar király német-római birodalmi hercegi címet adományozott Esterházy Pál

princely branch of the family and the grandfather of Prince Nikolaus I Esterházy.

The estate had originally belonged to Francis Nádasdy, judge royal and brother-in-law of the Palatine, who was executed for his participation in the Wesselényi conspiracy, a magnate-led plot against the policies of the monarch. The small village lay relatively close to the western border of the Kingdom of Hungary, which, between 1541 and 1918, was part of the Habsburg dominions but was legally neither a constituent of the Holy Roman Empire nor of the Empire of Austria. Paul Esterházy initially pledged the estate

3. Esterházy Pál nádor az Aranygyapjas-rend láncával, 1681. EK Esterházy-kastély

Fig. 3: Palatine Paul Esterházy wearing the Order of the Golden Fleece, 1681. EK Esterházy Palace Museum

nádornak, mivel a 17. században a Magyar Királyságban a hercegi címet még nem használták. 1712-ben VI. Károly ezt a címet kiterjesztette a nádor elsőszülött fiúági leszármazottjaira. A női leszármazottak és a másodszülöttek a testvéreikkel együtt továbbra is csak a grófi rangot viselhették és örökíthették.[4] Hat évtizeddel később, 1783-ban éppen a nádor unokája, Eszterháza kiépíttetője volt az, akinek II. József a hercegi címet valamennyi férfi és női leszármazottjára kiterjesztette.[5]

to George Széchényi, Archbishop of Esztergom, and subsequently to the Benedictines of Mariazell. The family only redeemed Süttör several years after his death, in 1719.[3]

Of particular significance for the history of the palace is the fact that in 1687 Emperor Leopold I, as Holy Roman Emperor and King of Hungary, conferred a princely title of the Holy Roman Empire on Palatine Paul Esterházy, since the title of prince had not yet been used in the Kingdom of Hungary during the seventeenth century. In 1712, Emperor Charles VI extended this title to the descendants in the male line of the Palatine's firstborn son. Female descendants and younger sons, however, continued to bear and transmit only the comital rank alongside their brothers.[4] Six decades later, in 1783, it was precisely the Palatine's grandson—the builder of Eszterháza—whose princely title was extended by Emperor Joseph II to all his male and female descendants.[5]

Another significant development at the end of the seventeenth century was the establishment by Paul Esterházy, the Kingdom's largest landowner, of the Esterházy family trust in his 1695 will, with the aim of keeping his estates intact. The institution of the family *fideicommissum* (*fideicommissum familiæ*) was incorporated into Hungarian law by Act No. 9 of 1687, precisely at his instigation, and survived until the land reform of 1945 and Act No. 7 of 1949 abolished it. The purpose

4. Eszterháza (Esterhaz) a Habsburg Monarchia térképén, 1780 k. MNL OL, Budapest

Fig. 4: Eszterháza (Esterhaz) on the map of the Habsburg Monarchy, c. 1780. National Archives of Hungary, Budapest

5. A Magyar Királyság 1780-ban. © Nagy Béla, 2016

Fig. 5: The Kingdom of Hungary in 1780. © Béla Nagy, 2016

6. Az Esterházyak grófi címere. EK Esterházy-kastély

Fig. 6: The comital coat of arms of the Esterházy family. EK Esterházy Palace Museum

7. Az Esterházyak 1687-es hercegi címere. EK Esterházy-kastély

Fig. 7: The princely coat of arms of the Esterházy family of 1687. EK Esterházy Palace Museum

A 17. század végén azonban történt még egy fontos esemény: Esterházy Pál, az ország legnagyobb birtokosa vagyona egyben tartása céljából 1695. évi végrendeletében megalapította az Esterházy-hitbizományt, ami birtokai nagy részét magában foglalta. A családi hitbizomány *(fideicommissum familiæ)* intézménye az 1687. évi 9. tc. értelmében éppen az ő szorgalmazására került be a magyar jogrendbe, és csak az 1945-ös földosztás, illetve az 1949. évi 7. tc. szüntette meg. Ennek a tulajdonmegkötési formának a célja a hatálya alá tartozó vagyonelemek egyben tartása volt: ezeket a jog több nemzedékre egy család meghatározott tagjának osztatlan és elidegeníthetetlen vagyonává nyilvánította. Ez a családtag legtöbbször az elsőszülött fiúutód

of this form of restricted ownership was to maintain the properties under its scope as an undivided and inalienable estate for a designated family member across multiple generations, most often the firstborn son.[6] According to Zoltán Kaposi, by the mid-eighteenth century the total of the Esterházy family's fideicommissary and freely disposable estates may have exceeded more than 500,000 ha (ca. 1,280,000 acres). However, beyond the firstborn son—the *majoresco*—only a small portion of the family's wealth fell to the other members of the princely branch.[7]

A smaller element of this inheritance was the estate at Süttör, which

volt.[6] Kaposi Zoltán becslése szerint a 18. század közepén az Esterházy család hitbizományi és szabad rendelkezésű birtoka összességében a 900 000 katasztrális holdat is meghaladhatta, a vagyonból azonban az elsőszülött fiúutódon, a *majorescó*n kívül a hercegi ág többi leszármazottját csupán csekély rész illette meg.[7]

Ilyen kisebb vagyonelem volt a süttöri birtok is, amely I. Miklós herceg édesapjának, Esterházy József grófnak a jussa volt. Pál nádor halála után ugyanis József bátyjára, Mihályra szállt a hercegi cím és a hitbizomány. Ő azonban 1721-ben úgy hunyt el, hogy nem hagyott hátra egyenes ági leszármazottat, így a rangot és a vagyont is öccse örökölte. József nem sokáig élvezhette a javakat, mert kevesebb mint három hónappal bátyja halála után ő is elhunyt. Két fiúgyermeke közül Pál Antal volt az idősebb, ezért a hercegi cím és a hitbizomány őt illette, míg a fiatalabb testvérnek, Miklósnak megmaradt a grófi rang és a süttöri uradalom.[8]

Miklós nagykorúvá válását követően feltehetően igen nagy lábon élt, amire egy levelezés utal.[9] 1750-ben hitelezői már oly mértékben szorongatták, hogy bátyjának kellett beavatkoznia: kötelezte öccsét, hogy birtokai irányítását bízza az ő tisztviselőire; ideiglenesen hagyja el Bécset; csökkentse a személyzetét és a kiadásait; továbbá ne vegyen fel új kölcsönöket, mivel tartozásai mintegy 350 000 rajnai forintra rúgnak.[10] Esterházy Miklós e feltételeket elfogadta.[11] 1756-ban újabb kötelezvényt adott ki,

8. Ism.: Esterházy Pál Antal herceg, 1735–1744 k. EK Esterházy-kastély

Fig. 8: Unknown: Prince Paul Anton Esterházy, c. 1735–1744. EK Esterházy Palace Museum

belonged to Count Joseph Esterházy, father of Prince Nikolaus I. Following the death of Palatine Paul, the princely title and the family *fideicommissum* passed to Joseph's elder brother, Michael. However, Michael died in 1721 without leaving a direct heir, and both the title and the estates were inherited by his younger brother. Joseph himself enjoyed the property only briefly, as he died less than three months after his brother. Of his two sons, the elder, Paul Anton, inherited the princely title and the family *fideicommissum*, while the younger, Nikolaus, retained the comital rank and the estate at Süttör.[8]

9. Ism.: Esterházy I. Miklós herceg, 18. század. EK Esterházy-kastély

Fig. 9: Unknown: Prince Nikolaus I Esterházy, 18th century. EK Esterházy Palace Museum

amelyben így fogalmazott: „[kötelezem magamat, hogy…] *újabb építkezésbe nem fogok, hanem zsoldomból, járadékomból, valamint egyéb jövedelmeimből tartom fenn önmagamat és hozzátartozóimat, továbbá ezekből fedezem valamennyi szükséges kiadásomat. Amennyiben e kötelezettségem teljesítése bármely bekövetkező kedvezőtlen körülmény folytán meghiúsulna, úgy hercegi Hitelezőm* [Pál Antal herceg – a szerz.] *kizárólagosan jogosult és felhatalmazott arra, … hogy teljes vagyonomat zároltassa.*"[12] Mindez egyértelművé teszi, hogy csekély vagyona ellenére anyagi lehetőségeit messze meghaladva építkezett Süttörön.

Following his coming of age, Nikolaus appears to have lived on a very large scale, as suggested by contemporary correspondence.[9] By 1750, his creditors were exerting such pressure that his elder brother was compelled to intervene: he obliged his younger brother to place the management of his estates in the hands of his officials; to leave Vienna temporarily; to reduce both his household staff and his expenditures; and to refrain from contracting new loans, since his debts amounted to some 350,000 Rhine guilders.[10] Nikolaus Esterházy accepted these conditions.[11] In 1756 he issued a further undertaking, in which he stated: "[I bind myself that…] *I shall not embark on any new construction, but shall maintain myself and my dependents from my salary, annuities, and other revenues, and shall cover all necessary expenses from these sources. Should the fulfilment of this obligation fail for any unforeseen adverse circumstance, my princely creditor* [Prince Paul Anton – note of the author] *shall have the sole right and authority… to place my entire estate under sequestration.*"[12] This clearly demonstrates that, despite his limited patrimony, he embarked on building works at Süttör far beyond his financial means.

Despite his extravagant lifestyle, Count Nikolaus pursued a military career befitting his social status: as a subject of the Habsburgs, he fought throughout the War of the Austrian Succession and the Seven Years' War, rising from colonel of a hussar

Pazarló életmódja ellenére Miklós gróf társadalmi státusának megfelelő katonai pályát futott be: a Habsburg-ház alattvalójaként végigharcolta az osztrák örökösödési háborút és a hétéves háborút, miközben huszárezredesből tábornaggyá emelkedett. E karrier mögött valós teljesítmény állt: a hétéves háború egyik fontos ütközetében, a Habsburg-haderő poroszok elleni győzelmével záruló kolíni csatában például három lovat is kilőttek alóla. Helytállásáért az elsők között tüntették ki a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjével.

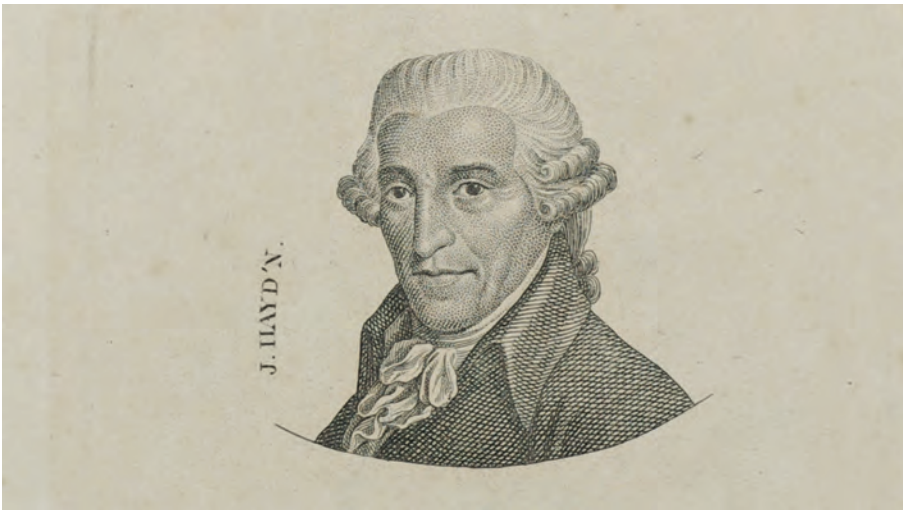
A háborúk végeztével a Habsburg Monarchia egyik reprezentatív elit alakulatának lett a parancsnoka: 1764 és 1787 között a Magyar Királyi Nemesi Testőrség kapitányi tisztét töltötte be. Csak 1762-ben, negyvennyolc évesen nyílt meg a lehetőség számára, hogy a süttöri kastélyt nagyszabású rezidenciává alakíttassa. Ekkor bátyja gyermektelenül elhunyt, így a hercegi címet és a hitbizományt is ő örökölte. Miután megnyíltak az anyagi források, több mint két évtizeden át folyamatosan fejlesztette azt az épület- és kertegyüttest, amelyet 1765-ben családnevéről Eszterházára keresztelt át, s amelyet a világ ezen a néven ismert meg.

Élete végére – mire kastélya elkészült – így is 3,7 millió rajnai forintnyi adósságot görgetett maga előtt.[13] Akkor már világhírű első karmesterének, Joseph Haydnnak éves fizetését a herceg csak halálának évében, 1790-ben emelte fel 1000 rajnai forintra.[14]

regiment to the rank of field marshal. This career was underpinned by genuine achievement: at the Battle of Kolín, a significant engagement of the Seven Years' War that ended in victory for the Habsburg forces against the Prussians, no fewer than three of his horses were shot from under him. In recognition of his valour, he was among the first to be awarded the Knight's Cross of the Military Order of Maria Theresa.

At the conclusion of the wars, he assumed command of one of the Habsburg Monarchy's most prestigious elite units, serving as Captain of the Royal Hungarian Noble Guard between 1764 and 1787. It was only in 1762, at the age of forty-eight, that the opportunity arose for him to transform the Süttör palace into a grand residence. That year, his elder brother died childless, and Nikolaus inherited both the princely title and the family *fideicommissum*. With financial resources now at his disposal, he devoted more than two decades to the continuous development of the palace and its gardens, which in 1765 he renamed Eszterháza after his family, the name by which the world would come to know it.

By the end of his life—when the palace was completed—he still carried debts totalling some 3.7 million Rhine guilders.[13] Only in 1790, the year of his death, did the prince raise the annual salary of his world-famous *Kapellmeister*, Joseph Haydn, to 1,000 Rhine guilders.[14]

10. Felt. E. L. Riepenhausen: Joseph Haydn, 1790–1840 k. EK Esterházy-kastély

Fig. 10: Attrib. E. L. Riepenhausen: Joseph Haydn, 1790–1840. EK Esterházy Palace Museum

A társadalmi reprezentáció eszköze: a fényűző hercegi udvar

Nem Johann Kaspar Riesbeck volt az egyetlen, aki Esterházy I. Miklós herceg kastélyát Versailles-jal hasonlította össze: ő maga hivatkozott John Moore skót orvosra és íróra, aki elsőként vetette össze Eszterházát a francia királyi központtal. Ugyanabban az évben, amikor Riesbeck közzétette saját útleírását, a Rotenstein álnéven publikáló pozsonyi patikus, Gottfried Stegmüller is a versailles-i kastélyhoz hasonlította az együttest. Az ő munkái tartalmazzák a kastély legrészletesebb leírásait.[15] Ezekből az összehasonlításokból született meg a „magyar Versailles" irodalmi toposza, amelyet a 18. század utolsó évtizedétől kezdve olvashatunk a magyar nyelvű forrásokban.[16] Ezt a stilisztikai fordulatot a kortársak

An Instrument of Social Representation: The Luxurious Princely Court

Johann Kaspar Riesbeck was not the only observer to compare the palace of Prince Nikolaus I Esterházy with Versailles. He himself referred to the Scottish physician and writer John Moore, who was the first to juxtapose Eszterháza with the French royal residence. In the same year that Riesbeck published his travel account, the Pressburg apothecary Gottfried Stegmüller—writing under the pseudonym Rotenstein—likewise likened the palace complex to Versailles. His works contain the most detailed surviving descriptions of the residence.[15] It was from these comparisons that the literary topos of the "Hungarian Versailles" emerged, appearing in Hungarian-language sources from the final

azonban nemcsak Eszterházával kapcsolatban használták: a potsdami kastélyt „német Versailles"-ként, a ludwigsburgi kastélyt „württembergi Versailles"-ként, a białystoki kastélyt pedig „lengyel Versailles"-ként is emlegették. A felsoroltakhoz hasonlóan ez a retorikai eszköz Eszterháza esetében sem a stílusorientációt, hanem inkább a reprezentációs kvalitást és a luxust fejezi ki.[17] A białystoki Branicki-kastély például már az 1750-es években a francia udvar központjának északi megfelelőjeként került be az európai köztudatba, tehát akkor, amikor Eszterháza nagyszabású kiépítése még el sem kezdődött.[18]

A 18. században számos útleírás mutatta be a kastélyt. Amikor az eszterházai együttes elkészült, a herceg még egy illusztrált, német nyelvű bédekkert is kiadatott.[19] Kastélyának hírnevét nemcsak az építészeti kialakítás és a fényűző berendezés, hanem az általa rendezett nagyszabású ünnepségek és az ezekről szóló beszámolók is öregbítették. Esterházy 1766-tól haláláig, 1790-ig a teleket Bécsben töltötte: késő ősszel – mielőtt az esőzések nyomán az utak járhatatlanná váltak volna – beköltözött a városba, tavasszal pedig, a farsangi időszak után visszatért Eszterházára. Ez a fajta kétlakiság a 18. században hozzátartozott az arisztokrácia életmódjához. Az Esterházy-udvar fényűzése miatt a herceget később a „Pompakedvelő" vagy „Fényes" ragadványnévvel illették.

decades of the eighteenth century onwards.[16] Contemporaries, however, deployed this stylistic turn not only in reference to Eszterháza: the Potsdam palace was referred to as the "German Versailles", Ludwigsburg as the "Württemberg Versailles", and the Białystok palace as the "Polish Versailles". As in these cases, the rhetorical device did not denote stylistic dependence but rather expressed representational ambition and luxury.[17] The Branicki Palace in Białystok, for instance, had already entered European cultural awareness in the 1750s as the northern counterpart of the French court, at a time when the large-scale construction of Eszterháza had not yet begun.[18]

Throughout the eighteenth century numerous travelogues described the palace. Once the Eszterháza complex was completed, the prince even commissioned an illustrated German-language *Baedeker*.[19] Its reputation was enhanced not only by its architecture and opulent furnishings but also by the grand festivities hosted there and reported upon widely. From 1766 until his death in 1790, the prince spent his winters in Vienna. Each late autumn—before the rains rendered the roads impassable—he moved to the city, returning to Eszterháza in spring after the carnival season. Such a dual residence formed an integral part of aristocratic life in the eighteenth century. Owing to the splendour of his court, the prince was later dubbed "the Magnificent" (in Hungarian

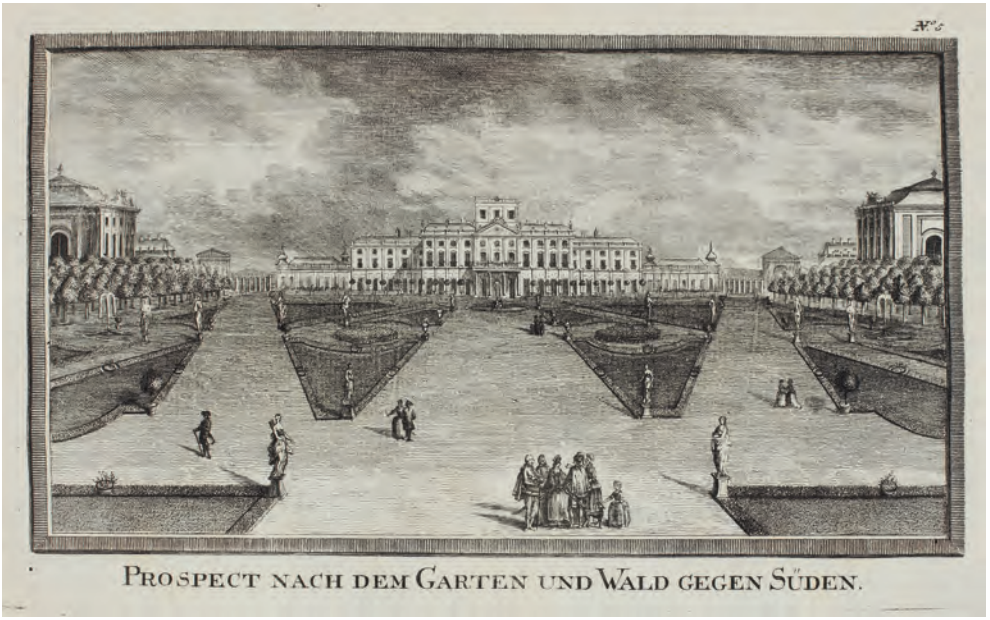
11. A białystoki Branicki-kastély. Marian Naworski, Wikipedia, 2019
Fig. 11: Branicki Palace in Białystok. Marian Naworski, Wikipedia, 2019

1765 novemberéből már fennmaradt egy írott forrás egy süttöri fácánvadászatról. Az első olyan nagyszabású ünnepséget, amelyen az uralkodóház tagjai is részt vettek, 1768 szeptemberében tartották: Mária Krisztina főhercegnő és férje, Albert szász-tescheni herceg jelenlétében tűzijátékot és álarcosbált rendeztek, továbbá Joseph Haydn *A patikus (Lo speziale)* című operáját is előadták a kastély újonnan megnyitott operaházában.[20] Mária Krisztina nem mellesleg Mária Terézia magyar és cseh királynő, az özvegy német-római császárné lánya volt.

Az első nemzetközi rangú eseménynek Rohan bíboros, a bécsi francia követ 1772. júliusi látogatása számított,

"Fényes", i.e. "Splendid", in German "Prachtliebender", i.e. "the Fond of Splendour").

A written record survives from November 1765 describing a pheasant hunt at Süttör. The first large-scale festivity attended by members of the ruling dynasty took place in September 1768, when Archduchess Maria Christina and her husband, Duke Albert Casimir of Teschen, were entertained with fireworks and a masked ball; Joseph Haydn's opera *The Apothecary* (*Lo speziale*) was performed in the newly opened opera house.[20] Maria Christina was the daughter of Queen Maria Theresa of Hungary and Bohemia, the widow of Francis I of Lorraine, Holy Roman Emperor.

12. Eszterháza dél felől, *Beschreibung* 1784, Nr. 5. EK Esterházy-kastély

Fig. 12: Eszterháza from the south, *Beschreibung* 1784, Nr. 5. EK Esterházy Palace Museum

amelyről Bessenyei György, a magyar felvilágosodás egyik legjelentősebb írója egy magyar nyelvű költeményt szerzett. Bessenyei tisztként szolgált a Magyar Királyi Nemesi Testőrségben, parancsnoka Miklós herceg volt.[21] Az eszterházai rendezvények csúcspontját kétségkívül Mária Terézia 1773. szeptember 1–3. közötti látogatása jelentette, amelyet egy francia nyelvű kiadvány örökített meg, és amelyről a korabeli sajtó is beszámolt.[22] Nem volt ritka, hogy az ünnepségsorozatokról tudósítottak az újságok. Így történt 1775 augusztusában is, amikor Ferdinánd főherceg és felesége, Maria Beatrice d'Este modenai hercegnő tiszteletére rendeztek ünnepséget.[23] Noha az 1780-as években megfogyatkoztak

The first event of international prominence was the visit of Cardinal de Rohan, the French envoy in Vienna, in July 1772, which inspired George Bessenyei—among the most significant writers of the Hungarian Enlightenment—to compose a Hungarian-language poem. Bessenyei served as an officer in the Royal Hungarian Noble Guard, commanded by Prince Nikolaus.[21] The undisputed highlight of the festivities at Eszterháza was Maria Theresa's visit of 1–3 September 1773, documented in a French-language publication and reported in the contemporary press.[22] It was not unusual for newspapers to cover the celebrations. In August 1775, for example, festivities were held in honour of

13. Felt. J. M. Millitz: Mária Krisztina főhercegnő, 1781 k. EK Esterházy-kastély

Fig. 13: Attrib. Johann Michael Millitz: Archduchess Maria Christina, c. 1781. EK Esterházy Palace Museum

14. Felt. J. M. Millitz: Albert szász-tescheni herceg, 1781 k. EK Esterházy-kastély

Fig. 14: Attrib. Johann Michael Millitz: Duke Albert Casimir of Teschen, c. 1781. EK Esterházy Palace Museum

a magas rangú vendégeknek szánt fogadások, 1790 szeptemberében – Miklós herceg halálának hónapjában – még mindig egymást követték a bálok Eszterházán.[24]

Az ünnepségekhez szervesen hozzátartozott a zenekar játéka, amelyet Joseph Haydn dirigált. Haydn Esterházy herceg udvari karnagyaként vált világhírű zeneszerzővé. 1768 és 1783 között tizenhárom operát kifejezetten Eszterházára komponált, és az első állandó operaház

Archduke Ferdinand and his wife, Maria Beatrice d'Este, Duchess of Modena, and these were likewise reported.[23] Although receptions for high-ranking guests became fewer in the 1780s, balls continued to follow one another at Eszterháza even in September 1790—the month of Prince Nikolaus's death.[24]

Music performed by the court orchestra under the direction of Joseph Haydn formed an integral part of these celebrations. It was as

15. J. P. J. Dupin: Louis de Rohan herceg, 1787 u. Musée Carnavalet, Párizs

Fig. 15: J. P. J. Dupin: Prince Louis de Rohan, after 1787. Musée Carnavalet, Paris

16. Bessenyei György. Az OMM írásban és képben, 1893

Fig. 16: George Bessenyei. Az OMM írásban és képben [The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Picture], 1893

megnyitásától, 1768-tól 1790-ig mintegy ezernégyszáz előadást tanított be és vezényelt, többnyire nápolyi operákat adva elő.[25]

Szimbolikus, hogy 1791. augusztus 2–5. között Esterházy Miklós fiának, Antal hercegnek Sopron vármegye főispáni székébe való beiktatási ünnepségsorozatán már nem Haydn zenekara szolgáltatta a zenét. Ehelyett Joseph Weiglt, a bécsi Burgtheater karmesterét, a hercegi zenekar korábbi első csellistáját bízták meg egy kantáta megírásával, amelyet a bécsi udvari opera énekesei adtak elő. Az eszterházai együttest ugyanis az új herceg időközben

Kapellmeister to the Esterházy princes that Haydn became a composer of international renown. Between 1768 and 1783 he wrote thirteen operas specifically for Eszterháza, and from the opening of the first permanent opera house in 1768 until 1790 he prepared and conducted some 1,400 performances, most of them of Neapolitan operas.[25]

It was symbolic that at the festivities held between 2 and 5 August 1791 to mark the installation of Prince Nikolaus's son, Anton, as Lord-Lieutenant (lat. *supremus comes*) of Sopron County, it was no longer Haydn's orchestra that provided

17. L. C. Cathelin: Mária Terézia, 1774 k. Rijksmuseum, Amszterdam

Fig. 17: L. C. Cathelin: Maria Theresa, c. 1774. Rijksmuseum, Amsterdam

18. J. P. Pichler: Esterházy I. Antal herceg, 1790 k. MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Fig. 18: J. P. Pichler: Prince Anton I Esterházy, c. 1790. Hungarian National Museum, Budapest

feloszlatta. Noha a világhírű mestert megtartották az Esterházy-udvar szolgálatában, szabadságot kapott, s ekkor már Londonban tartózkodott.[26] Ez volt az utolsó nagyszabású eszterházai ünnepség, és még „Pompakedvelő” Miklós herceg napjaira emlékeztetett. Ezt követően unokája, II. Miklós herceg 1794-ben kiköltözött a kastélyból. Az épület száz évre Csipkerózsika-álomba szenderült, nagy ritkán csupán vadászatokra használták, s csak a 19–20. század fordulóján ébredt fel – mintegy négy évtizedre.

the music. Instead, Joseph Weigl, *Kapellmeister* of the Burgtheater in Vienna and formerly the first cellist of the princely orchestra, was commissioned to compose a cantata, performed by singers of the Imperial Court Opera. By that time the new prince had dissolved the Eszterháza ensemble. Although the world-famous composer remained in Esterházy service, he had been granted leave and was already in London.[26] This was the last grand festivity associated with Eszterháza,

19. Berkeny J. S.: Esterházy I. Antal herceg főispáni beiktatása, 1791. MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Fig. 19: J. S. Berkeny: The installation of Prince Anton I Esterházy as Lord-Lieutenant, 1791. Hungarian National Museum, Budapest

20. Czetter S.: Esterházy II. Miklós herceg, 1804. MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Fig. 20: S. Czetter: Prince Nikolaus II Esterházy, 1804. Hungarian National Museum, Budapest

21. Magyar nemes és paraszt.
R. Townson: *Travels in Hungary,* 1796

Fig. 21: A Hungarian nobleman and peasant. R. Townson, *Travels in Hungary,* 1796

Felvilágosodott kritikák a 18. század végén

Az 1780-as évektől a felvilágosodás eszméihez közel álló szerzők Eszterháza pompáját nem egyszer kritikával illették. A korábban már idézett Johann Kaspar Riesbeck a következő sorokkal állította szembe a kastélyban látható fényűzést a környék parasztságának szegénységével: „*A hely pompáját módfelett kiemeli a környező vidékkel való éles ellentéte. Sivárabbat és szomorúbbat elképzelni sem lehet. … A szomszédos vidék lakói túlnyomórészt kísértetnek tűnnek, és szinte minden tavaszszal hideglelés gyötri őket. Állítólag kiszámították, hogy a herceg annak*

still reminiscent of the days of Prince Nikolaus "the Magnificent". Thereafter his grandson, Prince Nikolaus II, moved out of the palace in 1794. Then, the residence fell into a "Sleeping Beauty" slumber for a century, used only occasionally for hunts, and awoke only at the turn of the nineteenth and twentieth centuries—for merely four decades.

Enlightened Critiques in the Late Eighteenth Century

From the 1780s onwards, authors aligned with the ideas of the Enlightenment were often sharply critical of the splendour of Eszterháza. Johann Kaspar Riesbeck, already quoted above, juxtaposed the lavishness he witnessed at the palace with the poverty of the surrounding peasantry in the following terms: *"The magnificence of the place is thrown into sharp relief by the stark contrast with the surrounding countryside. One can hardly imagine anything more barren or more desolate. … The inhabitants of the neighbouring district appear for the most part like spectres, and almost every spring they are afflicted with ague. It has allegedly been calculated that with only half the sum spent on his garden, the prince might not only have drained the marshes, but also reclaimed from the lake an area of land twice as large."*[27] As Edit Szentesi has pointed out, Riesbeck's assessment is permeated by prejudices frequently encountered in eighteenth-century travel literature and also found in the writings of one of the most

22. A Hanság és környéke, 1781 után, részlet. A térkép bal oldalán látható az eszterházai park. MNL OL, Budapest

Fig. 22: The Hanság and its surroundings after 1781, detail. The gardens of Eszterháza are on the left side of the map. National Archives of Hungary, Budapest

a pénznek a felével, amit a kertjére fordított, nemcsak a mocsarakat száríthatta volna ki, hanem a tótól még egyszer annyi földet is elhódíthatott volna."[27] Szentesi Edit rámutatott, hogy e véleményben jól tetten érhetők a 18. századi utazási irodalomban rendre visszatérő előítéletek, amelyek az egyik legnagyobb hatású korabeli szerző, Friedrich Nicolai útleírásában is megjelennek.[28] Riesbeck továbbá nem tudott a herceg által finanszírozott fejlesztésekről: sem az 1780-ban megépült pomogyi gátról, sem a herceg költségén 1786 után kiásott csatornákról, jóllehet akadt olyan szerző, aki influential contemporary authors, Friedrich Nicolai.[28] Moreover, Riesbeck was unaware of several development projects financed by the prince: neither of the Pamhagen (Pomogy) dam constructed in 1780, nor of the drainage canals excavated at the prince's expense after 1786, although at least one writer had already mentioned the Pamhagen dam earlier.[29] Nevertheless, Riesbeck's text drew attention to serious social issues.

The first Hungarian-language popular-science periodical, *Mindenes Gyűjtemény* (General Miscellany)

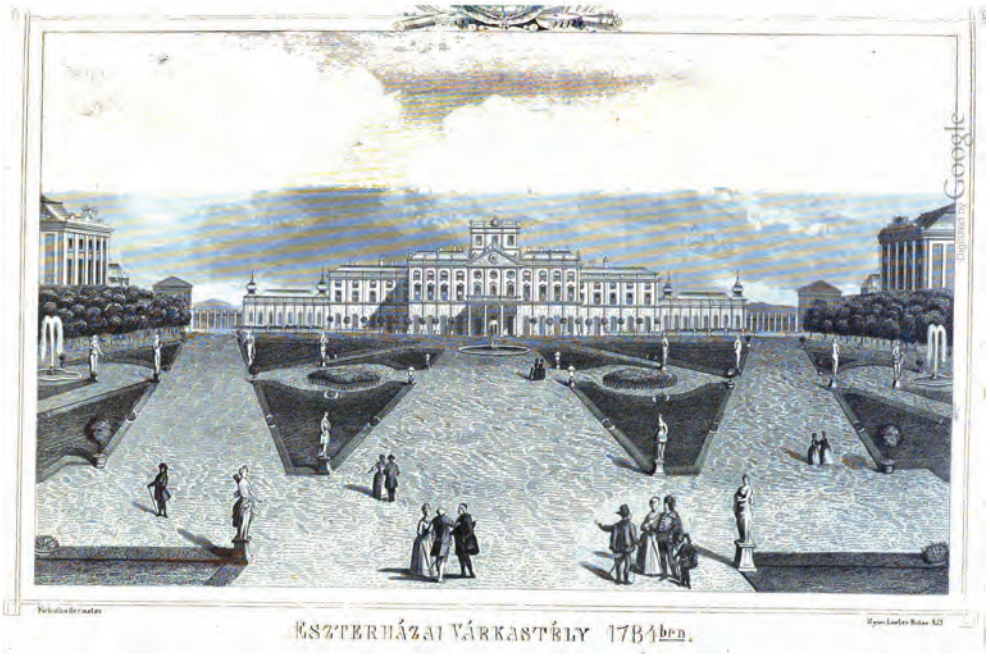

23. Péczeli József. *Vasárnapi Ujság,* 1858
Fig. 23: Joseph Péczeli, *Vasárnapi Ujság* [Sunday Newspaper], 1858

a pomogyi gátról már korábban megemlékezett.[29] Mindazonáltal Riesbeck szövege súlyos társadalmi kérdésekre reflektált.

A református lelkész, Péczeli József által szerkesztett, Komáromban megjelenő első magyar nyelvű ismeretterjesztő folyóirat, a *Mindenes Gyűjtemény* is számon kérte a hercegtől a társadalmi felelősségvállalást: *„Nemrégiben eggy Haza-fi, mikor mind ezeket a' szépségeket sorra járta, 's mikor hallotta némelly Tisztektől, hogy már a' Kastély és a' Kert többen van öt milliónál; nem állhatta-meg hogy így ne szólljon, hogy ha tsak eggy ötöd részét is ennek a' sok kintsnek arra szánta vólna a' Hertzeg, hogy azon az ő Uradalmaiban lévő árva Magyar gyermekek' számokra holmi szükséges mesterségekre tanító*—published in Komárom and edited by the Calvinist pastor Joseph Péczeli—likewise held the prince to account for his social responsibilities: *"Recently, when a Patriot of the Fatherland went to view all these beauties, and when he heard from certain officers that the Palace and its Garden had already cost more than five million, he could not refrain from remarking that if the Prince had devoted even a fifth of this treasure to establishing foundations in his lordships for teaching orphaned Hungarian children necessary crafts, or to founding a Society aimed at cultivating the Hungarian language and thereby enlightening and improving the whole Nation, he would have made his name far dearer and more immortal than by this otherwise most splendid building, which a single earthquake might reduce to nothing."*[30] Strikingly, the text gives prominent expression to the cultivation of the Hungarian language—in other words, to the modern notion of nurturing national culture—as well as to one of the key pillars of Enlightenment thought, the centrality of education. As it happened, no earthquake was required: four years after the publication of the article the family abandoned the palace, and the ancillary buildings, together with the opera house, fell into decay without the aid of natural disaster.

Six decades later, in the mid-nineteenth century, only a few years before the opera house was

24. Eszterháza dél felől. *Magyarország és Erdély képekben,* 1853

Fig. 24: Eszterháza from the south, *Magyarország és Erdély képekben* [Hungary and Transylvanya in Pictures], 1853

fundátiók építtetnének, vagy pedig a' Magyar nyelvnek vírágoztatására, 's az által az egész Nemzetnek meg-világosítására 's boldogítására tzélozó Társaság állíttatott vólna fel, azzal a' maga nevét sokkal kedvesebbé 's halhatatlanabbá tette vólna, mint ez által a' külömben igen pompás épület által, mellyet eggy föld-indulás semmivé tehet."[30] Figyelemre méltó, hogy a szövegben már hangsúlyosan megjelenik a magyar nyelv művelésének – vagyis a nemzeti kultúra modern értelemben vett ápolásának – igénye, valamint a felvilágosodás eszmerendszerének egyik alappillére, az oktatásügy fontossága. Földindulásra, azaz földrengésre mindazonáltal nem kellett várni: demolished, the playwright and editor Imre Vahot witnessed with his own eyes the decrepitude of the "Hungarian Versailles", which he reported with characteristic malice: *"When, after the meeting of natural scientists held in Sopron in 1847, I visited Eszterháza, none of the members of the princely family being present, a deep, sepulchral silence lay over the abandoned gigantic palace, and the once noisy, voluptuous and bustling life seemed replaced by the reign of cold and rigid death. This profound silence was broken only by the bellowing of calves and the howling and baying of hunting dogs. And who would believe whence these animal sounds came?—The calves from*

a cikk megjelenését követően négy évvel a család kiköltözött a kastélyból, és a melléképületek az operaházzal együtt természeti csapások nélkül is pusztulásnak indultak.

Hat évtizeddel később, a 19. század közepén, néhány évvel az operaépület lebontása előtt Vahot Imre színműíró és lapszerkesztő saját szemével látta a „magyar Versailles" enyészetét, amelyről maliciózusan számolt be: „*Midőn a természetvizsgálók 1847-ben tartott soproni gyülése után Eszterházát meglátogatám, senki nem lévén itt a herczegi család tagjai közől, – mély síri csend terül el az elhagyott óriási kastély körül, s az egykor oly zajos, kéjelmes és mozgalmas életöt a rideg és merev halál uralma látszott fölváltani. – E mély csöndet egyedül a borjúk bőgése s a vadászebek vonítása, csaholása szakitá félbe. S ki hinné, honnan jöttek ez állati hangok? – A borjakéi azon épületből, hol még a mult század végén a világhírű olasz énekesek trillái tölték be a levegőt, – tehát az operaszinház egykori épületéből, mely körül az Eszterházán olykor vadászatot tartó ifju herczeg angol vadászkutyáinak most egész növelő-intézete létezik, s ezek zürhangos vonítása pótolja most az egykor itt működött torok-virtuózok hangversenyét.*"[31]

the very building in which, at the end of the last century, the trills of world-famous Italian singers filled the air—that is, from the former opera house, around which there now exists a full breeding establishment of English hunting dogs belonging to the young prince who occasionally hunts at Eszterháza; and the discordant howling of these dogs now replaces the concerts once given by the vocal virtuosi who performed here."[31]

ÉPÍTKEZÉSEK, PUSZTÍTÁSOK ÉS MEGÚJULÁSOK: A KASTÉLY TÖRTÉNETE RÖVIDEN

A kastély leírása

A fertődi Esterházy-kastély, valamint a hozzá tartozó épület- és kertegyüttes – a hajdani Eszterháza – reprezentatív megjelenése minden látogatót magával ragad. A kétemeletes kastély középső tömbjének a közepén egy harmadik emelet, a *belvedere* emelkedik. Ebből a középső épülettömbből nyúlnak ki kelet és nyugat felé a kétemeletes épületszárnyak, amelyek dél, kelet és nyugat felől a zárt díszudvart ölelik át, amelyet észak felől íves alaprajzú, földszintes épületszárnyak határolnak. Az udvar észak felől a kovácsoltvas díszkapun keresztül közelíthető meg, amit Melchior Hefele tervezett, és Johann Carl Franke würzburgi lakatosmester kivitelezett. A kastély déli homlokzata a kert felé néz, ahol a középső épülettömb pavilonszerűen előreugrik.

A reprezentatív díszterek a középső épülettömb észak–déli középtengelyében helyezkednek el. Közéjük tartozik a földszinten a nyári ebédlő, amely a belőle dél felé nyíló földszinti díszterem, a *sala terrena* előtereként funkcionál. Az első emeleten, a nyári ebédlő felett a díszebédlő helyezkedik el, amely kelet felől, a

BUILDING, DEVASTATION AND RENEWAL: A BRIEF ARCHITECTURAL HISTORY OF THE PALACE

Description of the Palace

The Esterházy Palace at Fertőd—together with its associated buildings and gardens, the former Eszterháza—captivates every visitor by its highly representative appearance. The three-storey main block rises to a fourth storey in its centre, forming the *Belvedere*. From this main block extend the three-storey wings to east and west, which enclose on three sides—south, east and west—the closed court of honour, bounded on the north by single-storey oval wings. The courtyard is approached from the north through an ornamental wrought-iron gate designed by Melchior Hefele and executed by the Würzburg master locksmith Johann Carl Franke. The palace's southern façade faces the garden, where the main block projects forward in a pavilion-like form.

The representative ceremonial halls lie along the north–south central axis of the *corps de logis*. Among them is the ground-floor summer dining hall, which functions as the antechamber (*antichambre*) to the ground-floor ceremonial hall, the *sala terrena*. On the first floor, above the summer dining hall, is the

25. Eszterháza a díszudvarból, 2012. EK Fotótár
Fig. 25: Eszterháza from the courtyard, 2012. EK Photo Archive

26. Eszterháza dél felől, 2012. EK Fotótár
Fig. 26: Eszterháza from the south, 2012. EK Photo Archive

27. A sala terrena észak felől, 2012. EK Fotótár
Fig. 27: The sala terrena from the north, 2012. EK Photo Archive

díszlépcsőházon át közelíthető meg. Az északi díszudvarból továbbá egy szabadtéri díszlépcső is felvezet a díszebédlőbe. Ebből a helyiségből dél felé nyílik a kastély díszterme, az Apollo terem.

Ezektől a díszterektől keletre és nyugatra, szintenként és oldalanként egy-egy, összesen tehát négy díszlakosztály helyezkedik el. A *sala terrená*tól keletre a hercegnéi lakosztályba, nyugatra pedig a hercegi lakosztályba léphetünk be. Az Apollo teremtől keletre a női fejedelmi lakosztályba, más néven Mária Terézia-lakosztályba, nyugatra pedig a férfi fejedelmi lakosztályba, más néven Albert szász-teschen hercegi lakosztályba juthatunk. Ezeket a lakosztályokat hajdani magas rangú vendégeikről nevezték el: Mária Terézia magyar és cseh

ceremonial dining hall, accessible from the east via the ceremonial staircase. A second, outdoor ceremonial staircase leads from the northern courtyard directly up to the ceremonial dining hall. From this room, the palace's main ceremonial hall—the Apollo Hall—opens to the south.

East and west of these ceremonial halls, there are one pair of state apartments on each level, four in total. East of the *sala terrena* lay the princess's apartment; west of it, the prince's apartment. East of the Apollo Hall lay the female royal apartment, or Maria Theresa Apartment; to the west, the male royal apartment, or the Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen. These apartments were named after their distinguished former

28. Az Apollo terem dél felől, 2023. EK Fotótár
Fig. 28: The Apollo Hall from the south, 2023. EK Photo Archive

királynőről, özvegy német-római császárnéról, valamint vejéről, Albert hercegről, aki több alkalommal is vendégeskedett a kastélyban. A középső épülettömb alaprajzi elrendezése a francia barokk-rokokó építészeti hagyományt követi, amely szerint a kastélyok lakosztályai férfi és női oldalra tagolódtak.[32]

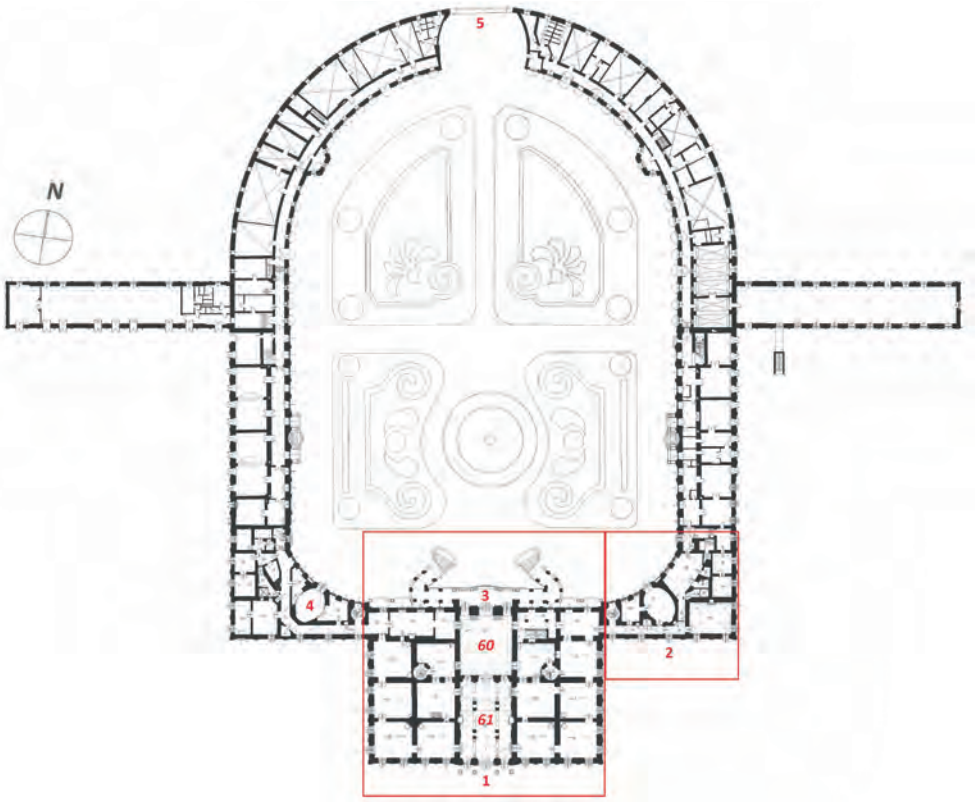
Eszterháza építéstörténete a 18. században

A nagyszabású eszterházai együttes szakirodalma az elmúlt szász évben jelentősen bővült.[33] Az Eszterházával foglalkozó szakértők körében régóta evidenciának számít, hogy a kastély ma ismert formája évtizedek alatt, több fázisban alakult ki. A középső

occupants: Queen Maria Theresa of Hungary and Bohemia, the widowed Holy Roman Empress, and her son-in-law Duke Albert Casimir, who on several occasions stayed as a guest in the palace. The plan of the *corps de logis* follows the French Baroque–Rococo tradition of separating male and female apartments.[32]

The Construction History of Eszterháza in the Eighteenth Century

During the past hundred years the scholarly literature on the vast complex at Eszterháza has expanded considerably.[33] Among specialists it has long been taken for granted that the palace took shape gradually over

29. A kastély földszinti alaprajza, 2017. EK Fotótár. 1: középső épülettömb; 2: keleti íves összekötő szárny; 3: lépcső a díszudvarban; 4: kápolna; 5: északi kovácsoltvas kapu; 60: nyári ebédlő; 61: sala terrena

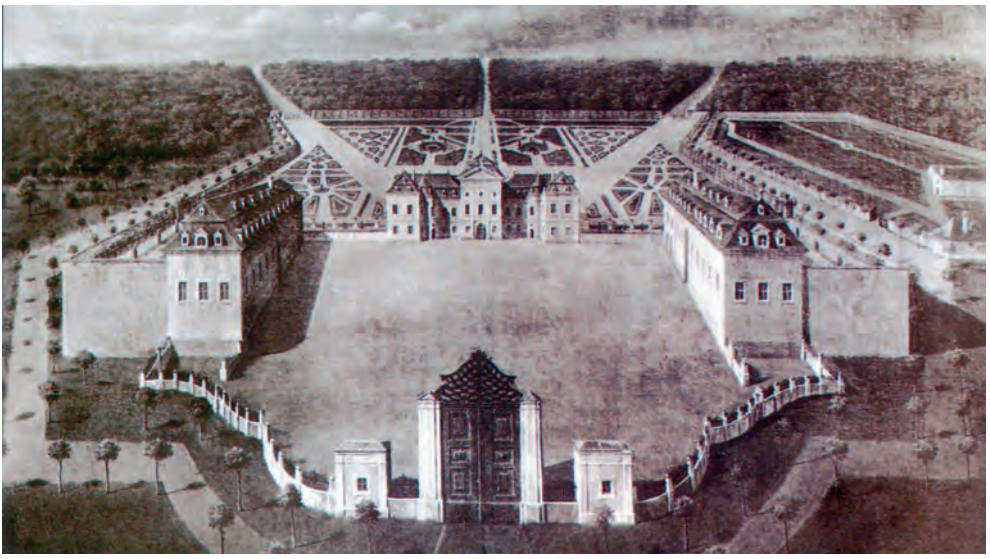
Fig. 29: The palace's ground floor, 2017. EK Photo Archive. 1 main block; 2 eastern oval connecting wing; 3 ceremonial staircase in the courtyard; 4 chapel; 5 wrought-iron gate; 60 summer dining hall; 61 sala terrena

épülettömb feltehetően magában foglalja egy korábbi udvarház falait. Arról megoszlanak a vélemények, hogy ez mikor épült. Nem kizárt, hogy előzményei a 17. századra vezethetők vissza.

1720-ban a néhai Esterházy Pál nádor fia, Esterházy József egy egyemeletes rezidencia kiépítésével bízta meg Anton Erhard Martinelli bécsi építőmestert, és ugyanekkor

several decades and through multiple phases. The *corps de logis* probably incorporates the walls of an earlier mansion house. Opinions differ on the date of this earlier structure, though its antecedents may reach back to the seventeenth century.

In 1720 Joseph Esterházy, son of the late Paul Esterházy, Palatine of Hungary, commissioned Anton Erhard Martinelli, the Viennese

30. A süttöri kastély észak felől 1760 k. EK Fotótár
Fig. 30: The palace of Süttör from the north, c. 1760. EK Photo Archive

a tetőszék kialakítására szerződést kötött Simon Mödlhammer bécsi ácsmesterrel. Esterházy József 1721-ben bekövetkezett halála után másodszülött fia, a kiskorú Esterházy Miklós gróf örökölte az uradalmat. Nagykorúvá válásáig egy gyámtanács kezelte a vagyont, amely anyjából, Maria Octavia Gilleis bárónőből; apja sógorából, Erdődy György grófból, a Magyar Kamara elnökéből; valamint Gundaker Thomas Starhemberg grófból, a Miniszteri Bankbizottság elnökéből és a Titkos Pénzügyi Konferencia tagjából állt. A gyámtanács folytatta az Esterházy József által elkezdett építkezéseket, és a déli homlokzat előtt elterülő kertrész, a nagy parter kiépítését Anton Zinner császári kertmérnökre bízta. Miután nagykorúvá vált, és 1737-ben házasságot kötött Maria Elisabeth Ungnad von Weißenwolff

master builder, to erect a two-storey residence, while Simon Mödlhammer, a Viennese master carpenter, was contracted to construct the roof. After Joseph's death in 1721, his younger son, the minor Count Nicolaus Esterházy, inherited the estate. Until he came of age, a guardianship council administered his property; its members were his mother, Baroness Maria Octavia Gilleis; his father's brother-in-law, Count George Erdődy, Chairman of the Hungarian Chamber (lat. *Camera Hungarica*); and Count Gundaker Thomas Starhemberg, President of the Ministerial Bank Deputation (germ. *Ministerial-Banco-Deputation*) and member of the Secret Financial Conference (germ. *Geheime Finanzkonferenz*). The council continued the works initiated by Joseph Esterházy and commissioned

31. A süttöri kastély észak felől 1721 u. Elméleti rekonstrukció, 2023. Pazirik Informatikai Kft.

Fig. 31: The palace of Süttör from the north after 1721. Theoretical reconstruction, 2023. Pazirik Ltd.

32. A süttöri kastély észak felől 1760 k. Elméleti rekonstrukció, 2023. Pazirik Informatikai Kft.

Fig. 32: The palace of Süttör from the north, c. 1760. Theoretical reconstruction, 2023. Pazirik Ltd.

33. K. von Pechwell: Esterházy I. Miklós herceg, 1770. MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Fig. 33: K. von Pechwell: Prince Nikolaus I Esterházy, 1770. Hungarian National Museum, Budapest

grófnővel, Esterházy Miklós is folyamatosan építkezett: már az ő idejében vágták be a partertől délre fekvő Lés-erdőbe a két sugárirányú allét, és J. M. Hahn déli irányban kibővítette a Zinner-féle kertet.

A kastélyegyüttes első nagy fejlesztési üteme 1762 és 1768 között zajlott, azt követően, hogy Esterházy Miklós gróf – gyermektelenül elhunyt bátyjától, Pál Antal hercegtől – megörökölte a hercegi címet és az Esterházy-hitbizományt. Az épít-

the imperial garden designer Anton Zinner to lay out the great parterre south of the palace. After coming of age and marrying Countess Maria Elisabeth Ungnad von Weißenwolff in 1737, Nikolaus Esterházy continued to build: under him the two radial allées were cut into the Lés Forest south of the parterre, and J. M. Hahn extended Zinner's garden layout further to the south.

The first major phase of development took place between 1762 and 1768, after Count Nikolaus Esterházy inherited the princely title and the family entail from his brother, the childless Prince Paul Anton. Throughout the works the plans underwent substantial changes in concept. The new prince assigned tasks to several architects, and the palace cannot be attributed to a single designer. Particularly significant were the contributions of Johann Ferdinand Mödlhammer, a Viennese master builder and military engineer; of Melchior Hefele, architect from Bavaria; and of Nicolaus Jacoby, the prince's Lorraine-born engineer. Mödlhammer connected the corps de logis with the ancillary buildings enclosing the northern courtyard by means of single-storey horseshoe-shaped wings, thus creating the present-day *cour d'honneur*. In the second construction phase, between 1774 and 1778, Jacoby added the third storey to the previously two-storey palace and erected the *Belvedere* crowning the main block. The interior of the *Belvedere*,

34. Eszterháza dél felől, 1773. Elméleti rekonstrukció, 2023. Pazirik Informatikai Kft.
Fig. 34: Eszterháza from the south, 1773. Theoretical reconstruction, 2023. Pazirik Ltd.

35. Eszterháza észak felől, 1784. Elméleti rekonstrukció, 2023. Pazirik Informatikai Kft.
Fig. 35: Eszterháza from the north, 1784. Theoretical reconstruction, 2023. Pazirik Ltd.

kezést végig jelentős koncepcióváltások kísérték. Az új herceg több építészt is különféle feladatokkal bízott meg, ezért a kastély nem

however, was completed only in the mid-1780s.

36. Schönbrunni kastély, a Weißgoldzimmer teremsora, 1760–1770-es évek.
© Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H. Fotó: Lois Lammerhuber

Fig. 36: Schönbrunn Palace, the enfilade of the Weißgoldzimmer, c. 1760–1770.
© Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H. Photographer: Lois Lammerhuber

köthető egyetlen tervezőmester nevéhez. A munkálatok során jelentős szerepet kapott Johann Ferdinand Mödlhammer bécsi építőmester és hadmérnök, Melchior Hefele, bajor születésű építész, valamint Nicolaus Jacoby, a hercegi udvar lotaringiai származású mérnöke. Mödlhammer a középső épülettömböt összekötötte az északi udvart övező melléképületekkel, amelyeket földszintes patkószárnyakkal toldott meg. Így jött létre a mai díszudvar. Az egyemeletes kastélyra a második ütemben, 1774 és 1778 között Jacoby emelte a második emeletet, valamint a középső épülettömböt koronázó *belvederé*t. Ez utóbbinak a belsejét

Eszterháza displays the stylistic features of South German Rococo, particularly those of Austria, Bohemia and Bavaria. Its models include Schönbrunn, the palace at Kroměříž, and Nymphenburg in Munich. The interiors were created largely by masters from Vienna and other Austrian regions, as well as from Germany and Italy.

Foremost among them was Josef Ignaz Mildorfer, member of the Academy of Fine Arts Vienna, who painted the dome fresco of the chapel in the western oval connecting wing, depicting the Holy Trinity. This fresco incorporates

azonban csak az 1780-as évek közepén fejezték be.

Eszterháza a délnémet rokokó stílusjegyeit viseli magán. Leginkább Ausztria, Csehország és Bajorország kastélyépítészete hatott rá. Előképei között a schönbrunni és a kroměříži kastély, valamint a müncheni Nymphenburg említhető. Az enteriőrökön nagyrészt bécsi és más ausztriai, továbbá német és itáliai származású mesterek dolgoztak.

Kiemelkedik közülük Josef Ignaz Mildorfer, a bécsi képzőművészeti akadémia tagja, aki a kastély nyugati íves összekötő szárnyában lévő kápolna kupolafreskóját festette, amely a Szentháromságot ábrázolja. A freskó kiegészül a *Regnum Marianum* történelmi toposzával, amely a kora újkori magyar állameszme egyik sarokköve volt: a képen azt láthatjuk, amint az egyenes ági örökös nélkül maradt idős Szent István, Magyarország első királya Szűz Máriának ajánlja fel a magyar koronát, így az ország Mária királyságává válik.[34] A középső épülettömbben az Apollo terem mennyezeti freskója is Mildorfer műve, amiért 500 rajnai forint fizetséget kapott. A képen Apollo látható, amint négylovas szekerén átvágtat az égbolton. A *sala terrena* mennyezetére az I. Miklós herceg virágfüzérekből font német monogramját tartó puttókat pedig Christian és Johann Wolfgang Köpp — apa és fia — festette.[35]

A parkot a kastély építésével párhuzamosan fejlesztették, amiben Jacoby

the historical topos of the *Regnum Marianum*, a cornerstone of early modern Hungarian state ideology: it shows Saint Stephen, the first King of Hungary, in old age and without a direct heir, offering the Hungarian crown to the Virgin Mary, thereby making the country the Kingdom of the Virgin Mary.[34] Mildorfer also painted the ceiling fresco of the Apollo Hall in the *corps de logis*, for which he received 500 Rhine guilders; it depicts Apollo driving his four-horse chariot across the skies. The putti bearing Prince Nicholas's German monogram, woven from floral garlands, on the ceiling of the *sala terrena* were painted by Christian and Johann Wolfgang Köpp, father and son.[35]

The grounds were developed in parallel with the palace, with Jacoby playing the leading role. In the Lés Forest, temples dedicated to Apollo and Diana, and to Fortuna and Venus, were erected, as well as an aviary, a Chinese pavilion, and a hermitage; two fountain courts were also laid out. Around the grand parterre, adorned with statues, ancillary buildings were constructed in succession: two water towers supplying the parterre's five fountains; to the east, the estate officers' house, the marionette theatre, and the orangery; and to the west, the lodging for high-ranking visitors, the coffee-house, the Chinese dancing hall, and the opera house. Further west stood the stables, and beyond them, towards the village of Széplak, the

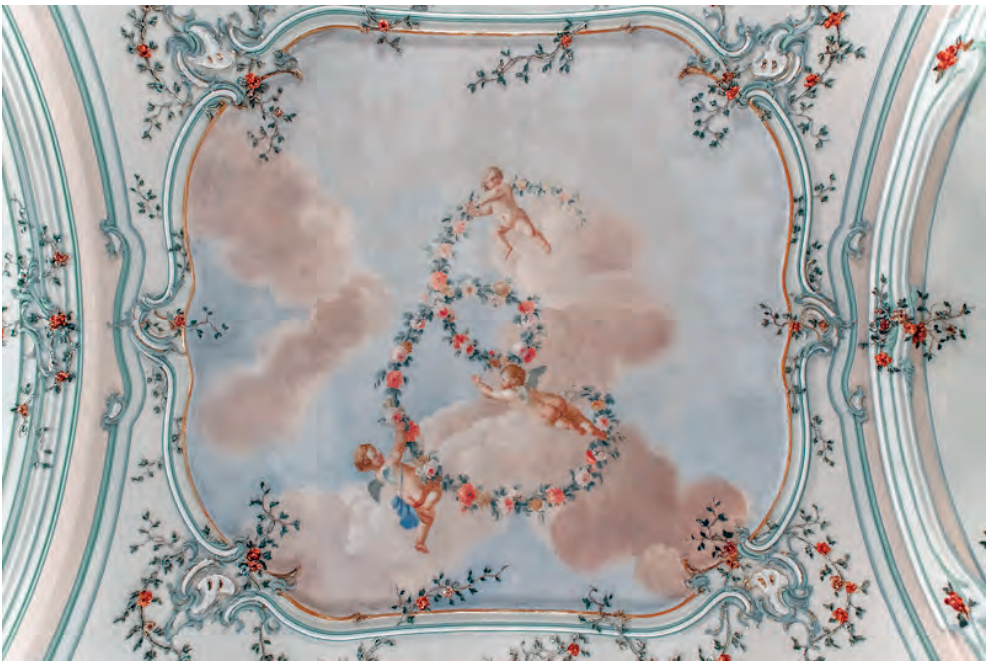

37. J. I. Mildorfer: A Szentháromság a kastélykápolna kupoláján, 1764. EK Fotótár

Fig. 37: J. I. Mildorfer: The Holy Trinity on the dome of the palace chapel, 1764. EK Photo Archive

38. Az Apollo terem J. I. Mildorfer mennyezetképével, 1767. EK Fotótár
Fig. 38: The Apollo Hall with J. I. Mildorfer's ceiling fresco, 1767. EK Photo Archive

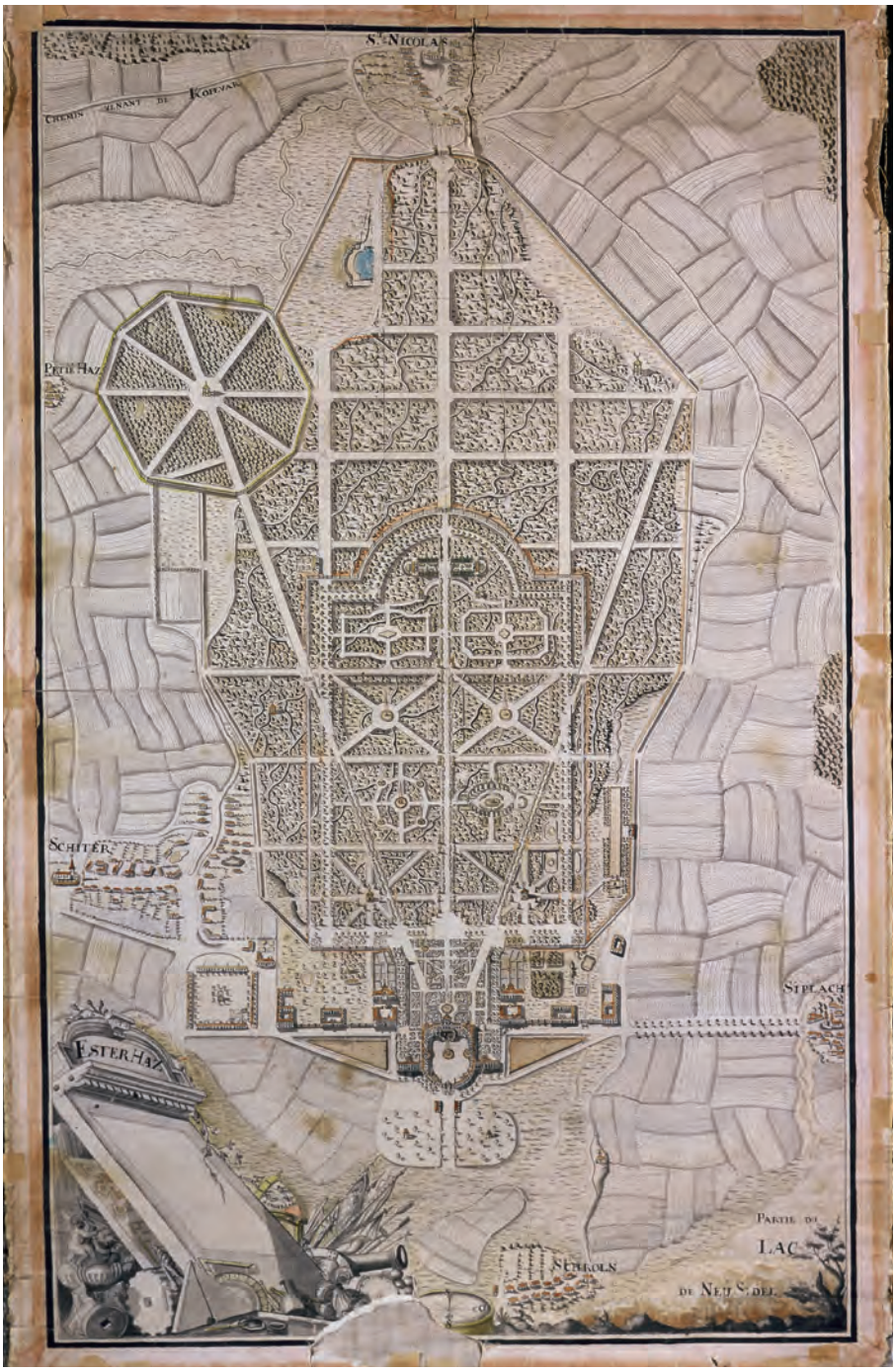

39. Az Esterházy név kezdőbetűje a sala terrena boltozatán, 1764. EK Fotótár
Fig. 39: The initial of the Esterházy name on the vault of the sala terrena, 1764. EK Photo Archive

játszotta a legnagyobb szerepet. A Lés-erdőben Apollo és Diana, valamint Fortuna és Venus templomai mellett egy madárházat, egy kínai pavilont és egy remeteséget emeltek, továbbá két szökőkutas teret alakítottak ki. A szobrokkal díszített nagy parter mellett sorra épültek fel a melléképületek: a parter öt szökőkútját ellátó két víztorony; keletre a jószágkormányzói épület, a marionettszínház és a narancsház tömbje, nyugatra pedig a magasabb rangú vendégeknek szánt urasági szállás, a kávéház, a kínai táncház és az opera tömbje. Ez utóbbitól még nyugatabbra megépítették az istállót, s még messzebb, Széplak felé a muzsikaházat, amely a hercegi udvar zenészeinek a szállása

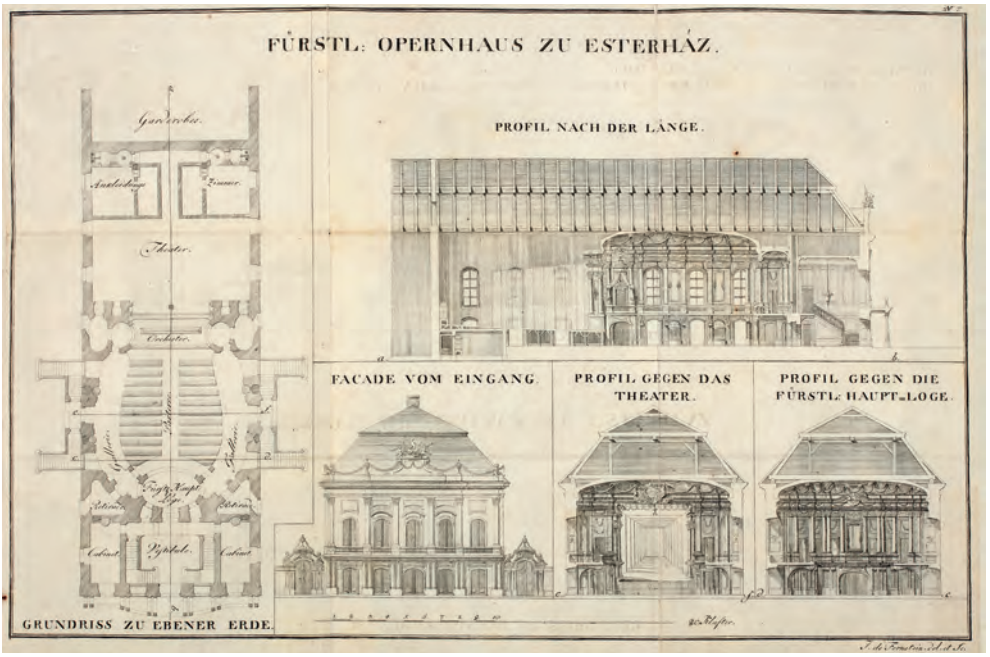
music house housing the court musicians. Opposite it was built the inn for guests of lower rank.

In 1779 the western water tower, the Chinese dancing hall, and the opera house burned down, but the destroyed water tower was replaced, and under the direction of Michael Stöger, the prince's engineer and Jacoby's successor, a new opera house was erected by 1781. Its interior was modelled on the theatre of Schönbrunn Palace. As the final step in the development of the park, in 1784 two quarter-circle artificial cascades were built at the boundary between the grand parterre and the Lés Forest, flanking the central

40. Ism.: Eszterháza és kertje térképe, 1775–1776 k. EK Esterházy-kastély

Fig. 40: Unknown: Map of Eszterháza and its gardens, c. 1775–1776. EK Esterházy Palace Museum

41. A. Haunold tervrajza a második operaházhoz, *Beschreibung* 1784, Nr. 7. EK Esterházy-kastély

Fig. 41: A. Haunold's design for the second opera house, *Beschreibung* 1784, Nr. 7. EK Esterházy Palace Museum

42. A nagy parter déli irányból a kaszkádokkal, 1785 k. MNMKK Iparművészeti Múzeum, Budapest

Fig. 42: The great parterre from the south, with the cascades, c. 1785. Museum of Applied Arts, Budapest

volt. Ezzel szemben felépült az alacsonyabb rangú vendégek elszállásolására szolgáló fogadó.

A nyugati víztorony, a kínai táncház és az opera 1779-ben leégett, de az elpusztult víztornyot pótolták, és 1781-re Michäel Stöger, a hercegi udvar mérnöke, Nicolaus Jacoby utódja vezetésével új operaház épült, amelynek belső tere a schönbrunni kastélyszínház mintájára készült. A parkfejlesztés utolsó lépéseként 1784-ben a nagy parter és a Lés-erdő határán, a középső allé két oldalán felépült egy-egy negyedkör alaprajzú mesterséges vízesés, kaszkád, amelyeket Leda és Cupido, valamint Perseus és Andromeda szobrai díszítettek.

Hanyatlás és újjászületés: a 19. század és a 20. század első fele

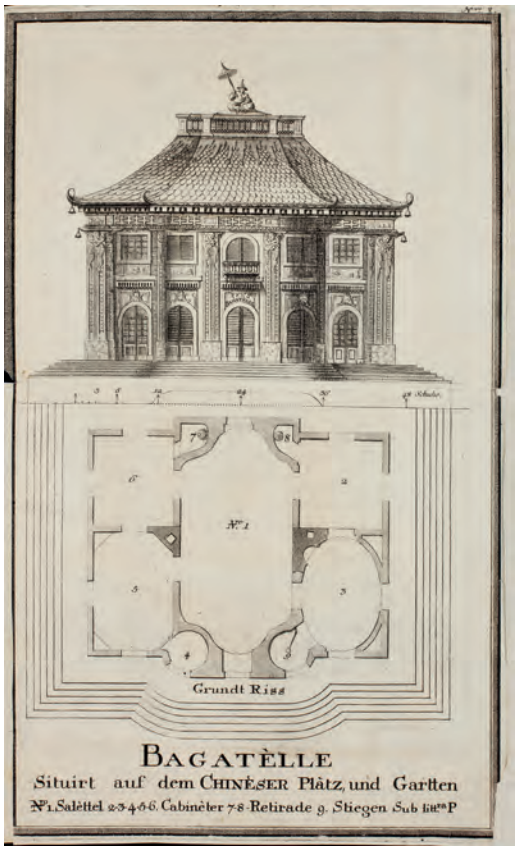
„Pompakedvelő" Esterházy Miklós 1790-ben bekövetkezett halála után Eszterházát csak ritkán használták, és unokája, II. Miklós herceg, a híres Esterházy-képtár összegyűjtője idejében, 1794-ben a család székhelye ismét a régi rezidencia, a kismartoni kastély lett. A 19. század a hanyatlás korszaka volt: a Lés-erdőben lévő kerti építményeket szétszedték; a Lés-erdő és a parter szobrait eladták; a kaszkádokat, az urasági szállás, a kávéház és az opera épülettömbjét, valamint a két víztornyot lebontották. A volt narancsház és a hajdani marionettszínház épületét terményraktárként használták. 1865-ben ráadásul a felhalmozott adósságok miatt zárgondnokság alá

allée, adorned with statues of Leda and Cupid, and of Perseus and Andromeda.

Decline and Renewal: The Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth

After the death of Prince Nikolaus Esterházy "the Magnificent" in 1790, Eszterháza was only rarely used. Under his grandson, Prince Nikolaus II, the celebrated collector who assembled the Esterházy Picture Gallery, the family seat returned in 1794 to the old residence, the palace at Eisenstadt (Kismarton). The nineteenth century was an era of decline: the garden buildings in the Lés Forest were dismantled; the statues of the Lés Forest and the parterre were sold; the cascades, the guest house, the coffee house, the opera house complex, and the two water towers were demolished. The former orangery and the erstwhile marionette theatre were converted into granaries. In 1865, the accumulated debts placed the family estate under sequestration. It was lifted only in 1898, after three decades of gradual repayment of the most serious liabilities.

The last sequestrator, Zsigmond Bubics, was thus able, between 1891 and 1897, to commission the Viennese firm Friedrich Otto Schmidt to restore the palace. The work was later described by the founder's son, the cabinet-maker Maximilian Schmidt, as the most important undertaking of his career.

43. A lebontott kínai pavilon, *Beschreibung* 1784, Nr. 8. EK Esterházy-kastély

Fig. 43: The demolished Chinese pavilion, *Beschreibung* 1784, Nr. 8. EK Esterházy Palace Museum

került a családi vagyon. Ezt csak 1898-ban tudták feloldani, miután három évtized alatt sikerült rendezni a legsúlyosabb adósságokat.

Az utolsó zárgondnoknak, Bubics Zsigmondnak így már alkalma nyílt arra, hogy 1891 és 1897 között a bécsi Friedrich Otto Schmidt-céget bízza meg a kastély restaurálásával, amely feladatot a cég tulajdonosának és

In 1902, Prince Miklós IV Esterházy and his wife, Countess Margit Cziráky, moved into the palace, which they modernised. During the first decade of the twentieth century the gardens—repeatedly rebuilt during the nineteenth century—were again remodelled in line with contemporary taste. A key figure in the redesign was Anton Umlauft, Director of the Imperial Gardens at Schönbrunn. As part of the modernisation, a new water tower was erected in 1904 to the east of the grand parterre, towards the newly established industrial site dating from the turn of the century, in order to meet modern technical requirements. In 1906, a historicising well-house was built at the northern edge of the Lés Forest. The well beneath had supplied water to the cascades demolished in the nineteenth century. One of the most substantial investments of the period was the rose garden created in 1908 on the western side of the grand parterre, on the site formerly occupied by the opera house, the nursery, and the kitchen garden.[36]

The importance of the estate increased after the dissolution of the Habsburg Monarchy at the end of the First World War. Under the Treaty of Trianon, signed on 4 June 1920, more than 58% of the territory of the Kingdom of Hungary (excluding Croatia-Slavonia) was transferred to other states. This severely affected the Esterházy estates: the redrawn frontier effectively cut them in two.

44. Cziráky Margit, 1900–1910 k.
EK Esterházy-kastély

Fig. 44: Margit Cziráky, c. 1900–1910.
EK Esterházy Palace Museum

névadójának fia, Schmidt Miksa bútorgyáros később élete legfontosabb munkájának nevezett.

1902-ben Esterházy IV. Miklós herceg és felesége, Cziráky Margit grófnő költözött be a kastélyba, amelyet modernizáltak, és a 20. század első évtizedében a 19. században többször átépített kerteket a kor ízlésének megfelelően ismét átalakították. A kerttervezésben kulcsszerepet játszott Anton Umlauft, a schönbrunni császári kertek igazgatója. A modernizáláshoz hozzátartozott, hogy 1904-ben a nagy partertől keletre, a 19–20. század fordulóján kialakított ipartelep irányában egy új víztornyot emeltek, amely megfelelt a modern kor

45. Esterházy IV. Miklós és V. Pál herceg, 1917. EK Esterházy-kastély

Fig. 45: Princes Miklós IV and Paul V Esterházy, 1917. EK Esterházy Palace Museum

Some 63,300 ha (ca. 156,000 acres) became part of the new Republic of Austria, while 127,900 ha (ca. 316,000 acres) remained within the truncated Kingdom of Hungary. The former centre of estate management—Eisenstadt (Kismarton)—was now on Austrian soil; after 1921 the Hungarian parts of the estate were administered from Sopron and from Eszterháza. Prince Pál V Esterházy, the eldest son of Miklós IV—holder of a commercial diploma and

46. Az ipartelep a két világháború között. EK Fotótár
Fig. 46: The industrial site between the two World Wars. EK Photo Archive

47. Diebold K.: A nagy parter 1938-ban. EK Fotótár
Fig. 47: K. Diebold: The great parterre in 1938. EK Photo Archive

48. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, P. S. Burton, Wikipedia, 2010

Fig. 48: The dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. P. S. Burton, Wikipedia, 2010

igényeinek. A Lés-erdő északi szélén 1906-ban továbbá egy historizáló kútházat építettek. Az alatta lévő kút a 18. században a lebontott kaszkádok vízellátását biztosította. A korszak egyik legjelentősebb beruházása 1908-ban a rózsakert volt, amelyet a nagy parter nyugati oldalán, a hajdani operaház, faiskola, illetve konyhakert helyén alakítottak ki.[36]

a doctorate in law, philanthropist and patron—ran a model farm at Eszterháza where, from 1931 under the direction of the estate's chief gardener, Aladár Porpáczy, fruit breeding was carried out at an internationally recognised level. One consequence of these developments was the discontinuation of the rose garden created in 1908: in 1940 it was replaced by an orchard.[37]

Az uradalom szerepe a Habsburg Monarchia felbomlását követően, az I. világháború után felértékelődött, mivel az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következtében – Horvát-Szlavónországot nem számítva – a Magyar Királyság területének több mint 58%-a más államokhoz került. Ez súlyosan érintette az Esterházy-birtokokat: a határ újrarajzolása gyakorlatilag kettévágta azokat. Az új Osztrák Köztársasághoz mintegy 110 000 hold került, míg a megcsonkított Magyar Királyságban 222 241 hold maradt. A birtokigazgatás korábbi központja a ma Ausztriához tartozó Kismarton volt. 1921 után azonban a magyarországi birtokrészeket már a magyar területen maradt Sopronból és Eszterházáról irányították. IV. Miklós herceg és Cziráky Margit elsőszülött fia, Esterházy V. Pál herceg – kereskedelmi diplomával és jogi doktorátussal rendelkező filantróp és mecénás – Eszterházán mintagazdaságot vezetett, ahol 1931-től Porpáczy Aladár, a hercegi hitbizomány főkertésze irányításával világszínvonalú gyümölcsnemesítés folyt. E fejlesztések egyik következményeként az 1908-ban épített rózsakertet megszüntették: helyén 1940-ben gyümölcsöst telepítettek.[37]

Eszterházából Fertőd: pusztítások a második világháború végén és az 1950-es években

Eszterháza 1902 és 1944 közötti felívelő korszakának a második világháború vetett véget. A keleti front

49. Porpáczy Aladár. *Kertgazdaság,* 2003
Fig. 49: Aladár Porpáczy, *Kertgazdaság* [Horticulture], 2003

From Eszterháza to Fertőd: Destruction at the End of the Second World War and in the 1950s

The flourishing period of Eszterháza between 1902 and 1944 came to an abrupt end with the Second World War. During the passage of the Eastern Front, in the interval between the withdrawal of German forces and the arrival of Soviet troops, the local population began to plunder the palace. The occupying Red Army continued the looting and further aggravated the situation: the furnishings and a substantial part of the interiors of the building—used as military headquarters and hospital—were destroyed.[38]

átvonulása idején, a német csapatok távozása és a szovjet csapatok megérkezése közötti időszakban a helyi lakosság nekilátott a kastély kifosztásának. A Magyarországot megszálló Vörös Hadsereg folytatta a fosztogatást, és tovább súlyosbította a helyzetet: a főhadiszállásként és katonai kórházként használt épület berendezését, valamint enteriőrjeinek jelentős részét elpusztította.[38]

1945-től a kastély keleti szárnya a Porpáczy Aladár által alapított Állami Kertészeti Kísérleti Telep – a későbbi Fertődi Növénynemesítési és Növénytermesztési Kutató Intézet – munkatársainak szolgált szállásként. Porpáczy emellett kertészeti szakgimnáziumot és technikumot is szervezett, amelyet 1946-ban a nyugati szárnyban helyeztek el. Az egykori hercegi főkertész így tudta a két világháború közötti gyümölcsnemesítés eredményeit átmenteni az új korszakba. Közben az 1948-tól kiépülő szovjet típusú kommunista diktatúra kisajátította a földbirtokokat és államosította a kastélyt, Eszterházát pedig 1950-ben Fertődre nevezték át. A középső épülettömb dísztereit több mint egy évtizeden át gabonaraktárként használták.[39]

Esterházy V. Pál herceget az egyik leghíresebb koncepciós eljárásban – a magyar római katolikus egyház vezetője, Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek ellen rendezett perben – negyedrendű vádlottként, koholt „valuta-bűncselekmény" vádjával tizenöt év fegyházra és teljes vagyonelkobzásra ítélték.

From 1945 the eastern wing of the palace housed staff of the State Horticultural Experimental Station founded by Aladár Porpáczy, later the Fertőd Research Institute for Plant Breeding and Cultivation. Porpáczy also established a technical secondary school of horticulture and technical college, placed in 1946 in the western wing. In this way the former chief gardener of the Esterházy estate managed to transmit the achievements of interwar fruit breeding into the new era. Meanwhile, the communist dictatorship—modelled on the Soviet system and built up from 1948—expropriated the landed estates and nationalised the palace. In 1950, Eszterháza was renamed Fertőd. For more than a decade the ceremonial halls of the main block served as grain storage.[39]

Prince Pál V Esterházy was convicted in one of the most notorious show trials of the period—the case staged against Cardinal József Mindszenty, Archbishop of Esztergom and Primate of Hungary, the head of the Roman Catholic Church in the country—as the fourth defendant, on fabricated charges of a "currency offence". He received a sentence of fifteen years' imprisonment and complete confiscation of property. During the 1956 revolution, which broke out in resistance to the dictatorship and Soviet occupation and was subsequently crushed, he was freed. He emigrated with his wife, Melinda

50. Az Apollo terem, 1954. MÉM MDK Fotótár, Budapest
Fig. 50: The Apollo Hall, 1954. MÉM MDK Photographic Archives, Budapest

51. Esterházy V. Pál herceg és felesége a koncepciós per tárgyalásának szünetében, 1949. Fortepan / Bass Tibor

Fig. 51: Prince Pál V Esterházy and his wife during a recess in the show trial, 1949. Fortepan / Tibor Bass

A diktatúra és a szovjet megszállás ellen kirobbant, majd levert 1956-os forradalom idején kiszabadult. Feleségével, Ottrubay Melindával együtt Ausztriába emigrált, később pedig Zürichben telepedett le.[40]

A fertődi kastély az elmúlt hetven évben

Eszterházán, illetve Fertődön 1957-ben kezdődtek a műemléki helyreállítások, amelyek a középső épülettömbben kisebb-nagyobb megszakításokkal 1983-ig folytatódtak. A kastélymúzeumot 1959-ben, a Joseph Haydn halálának kétszázötvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében nyitották meg. Az épület ekkor a Földművelésügyi

Ottrubay, to Austria and later settled in Zurich.[40]

The Palace at Fertőd over the Past Seventy Years

Restoration works at Eszterháza/Fertőd began in 1957 and, with various interruptions, continued in the main block until 1983. The palace museum was opened in 1959 as part of the celebrations marking the 250th anniversary of Joseph Haydn's birth. At that time the building was administered by the Ministry of Agriculture, with the Ministry of Finance also supporting the restoration works. The palace complex later came under the management of the University of Forestry and Wood Industry in Sopron.

52. A déli homlokzat és a nagy parter, 1951. Fortepan / Gellért Andor Tamás
Fig. 52: The south façade and the great parterre, 1951. Fortepan / Andor Tamás Gellért

Minisztérium vagyonkezelésében állt, a helyreállításokat pedig a Pénzügyminisztérium is támogatta. A kastélyegyüttes később a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem vagyonkezelésébe került.

Az 1989–1990-es kelet-közép-európai rendszerváltoztatással – az államszocializmus bukásával, a demokratikus átmenettel és a piacgazdaságra való áttéréssel – együtt járó

The economic difficulties accompanying the East–Central European regime changes of 1989–1990—the collapse of state socialism, the democratic transition, and the shift to a market economy—led once more to deterioration in the condition of the building. In 1996 the University of Sopron concluded a two-year agreement with the *State Trust of Monuments for Hungary* (*Műemlékek Állami Gondnoksága*,

53. A déli homlokzat és a nagy parter, 1959. Fortepan / Kotnyek Antal
Fig. 53: The south façade and the great parterre, 1959. Fortepan / Antal Kotnyek

gazdasági nehézségek következtében az épület állapota ismét romlani kezdett. A Soproni Egyetem 1996-ban két évre szóló megállapodást kötött a Műemlékek Állami Gondnokságával, amely teljes felhatalmazással végezhette az állagmegóvó munkálatokat. A MÁG később kht.-t alapított a kastélyegyüttes üzemeltetésére, majd ennek megszűnése után, 2000-ben teljes jogkörrel átvette a kastély vagyonkezelését. 2012-ben a MÁG (amelyet 2007-ben Műemlékek Nemzeti Gondnokságára neveztek át) beolvadt a Forster Központba, így ez a szervezet lett a vagyonkezelő egészen a jelenlegi fenntartó, az Eszterháza Központ közvetlen jogelődje 2014-es megalakulásáig.[41]

MÁG), granting it full authority to carry out emergency stabilisation works. The MÁG subsequently established a non-profit company for operating the palace complex; after its dissolution in 2000 the Office assumed full management. In 2012 the MÁG (renamed in 2007 as *National Trust of Monuments for Hungary*) was merged into the Forster Centre, which remained the administrator until 2014, when the present institution, the Eszterháza Centre, was founded.[41]

Following the political transition, the palace chapel was the first part of the complex to be restored, between 1998 and 2001. A new impetus for various restoration, renovation, and

54. A kastélykápolna 2020-ban. EK Fotótár
Fig. 54: The palace chapel in 2020. EK Photo Archive

A rendszerváltoztatást követően 1998 és 2001 között elsőként a kastélykápolnát újították fel. A különféle restaurálási, felújítási és rekonstrukciós projekteknek Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozását követően a megnyíló uniós, valamint az ezekkel párhuzamos magyar kormányzati források adtak új lendületet.[42]

reconstruction projects came after Hungary's accession to the European Union in 2004, which opened access to EU funding parallel to Hungarian governmental support.[42]

RESTAURÁLÁSOK, FELÚJÍTÁSOK ÉS REKONSTRUKCIÓK A KÖZÉPSŐ ÉPÜLETTÖMBBEN 1957-TŐL 2016-IG

RESTORATIONS, RENOVATIONS, AND RECONSTRUCTIONS IN THE MAIN BLOCK FROM 1957 UNTIL 2016

Műemléki felújítások a kastély középrészében 1957 és 1983 között

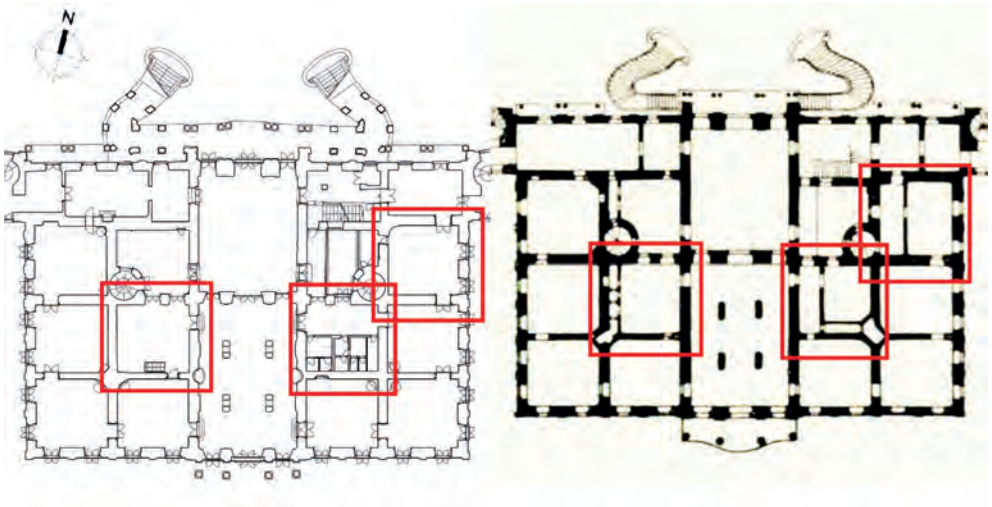
Jelen kötet tárgyának, a 2021–2022-es munkálatok logikájának és az új állandó kiállítás koncepciójának a megértéséhez indokolt a kastély középső épülettömbjében 1957-ben megkezdett műemléki felújítások részletes tárgyalása. A díszlakosztályokban az eredeti térszerkezetből csupán a déli, kert felőli traktus egybenyíló teremsorai, *enfilade*-jai maradtak fenn. Az észak felé eső részek eredetileg kisebb helyiségekre tagolódtak, mivel itt kaptak helyet a lakosztályok belső helyiségei. Ezen a területen az elaprózott alaprajzi elrendezést megszüntették, és egységes kiállítótereket alakítottak ki.[43]

A faszerkezeteknek csupán mintegy húsz százaléka maradt épen. Ennek következtében valamennyi helyiségben új táblás parkettát raktak le és az elkorhadt csapos gerendafödémeket vasbeton szerkezetekre cserélték. A korábbi nyílászárók és fa falburkolatok (*boiserie*-k) megmaradt elemeit – ahol csak lehetett – megőrizték, ám kénytelenek voltak azokat új szerkezetekkel összeépíteni. Az új faszerkezetek faragott

Heritage Restorations in the Corps de Logis, 1957–1983

A detailed discussion of the restorations undertaken in the main block of the palace from 1957 onwards is essential for understanding the subject of this volume, the logic of the 2021–2022 works, and the conceptual foundations of the new permanent exhibition. In the state apartments, only the suite of interconnecting rooms (*enfilades*) in the southern tract facing the garden preserved their original spatial configuration. The areas to the north were originally divided into smaller rooms accommodating the inner chambers of the apartments. This fragmented layout was removed and replaced by unified exhibition spaces.[43]

Only around twenty per cent of the wooden structures survived intact. As a result, new square-patterned parquet floors were laid in all rooms, and the decayed timber beam-and-joist ceilings were replaced with reinforced concrete structures. Where possible, surviving elements of the original doors, windows, and wooden wall panelling (*boiseries*) were retained, but they necessarily had to be integrated with newly made

55. A középrész földszintje 2017-ben (balra) és 1939-ben (jobbra). EK Fotótár
Fig. 55: The ground floor of the main block in 2017 (left) and in 1939 (right). EK Photo Archive

részletei azonban eltértek az eredetiektől. A színeket letompították, a fennmaradt aranyozást letisztították, az új részeket pedig aranyozás helyett okkerszínű krétával vonták be. Azokban a helyiségekben, ahol minden régi falburkolat elpusztult, egyszerű vakolást alkalmaztak.[44]

A nyílászárókra szerelt bronzöntvények és bronzszínű fémszerkezetek az eredetieknél jóval díszesebb, részletgazdagabb formákkal készültek. A kétszárnyú ajtók rúdzárjait hibásan alakították ki: mindkét ajtószárnyra felszerelték őket.[45] A hercegi lakosztály előszobáját, a hercegnéi lakosztály sarokszalonját és hálószobáját, továbbá a Mária Terézia-lakosztály előszobáját textiltapétával burkolták, amelyet faszerkezetbe foglaltak.[46] Ezeket azonban az elpusztult falburkolatokétól teljesen eltérő formában, ám igen

structures. The carved details of the new timberwork, however, differed from the originals. Colours were muted, surviving gilding was cleaned, and the new elements were coated in ochre-coloured chalk rather than gilded. In rooms where the historic panelling had entirely perished, the walls were finished in simple plaster.[44]

The bronze castings and bronze-coloured metal fittings mounted on the new doors and windows were far more ornate and detailed than their historical predecessors. The espagnolette-locks of the double doors were incorrectly fitted, being installed on both door leaves.[45] The antechamber of the prince's apartment, the corner salon and bedchamber of the princess's apartment, and the antechamber of the Maria Theresa Apartment were clad in textile

56. Az 1961-ben és 1975-ben felújított hercegi sarokszalon, 2016. EK Fotótár
Fig. 56: The princely corner parlour, renovated in 1961 and 1975.
EK Photo Archive, 2016

magas színvonalon készítették el; így 20. századi „neorokokó" enteriőröket hoztak létre.

Röviden meg kell említeni a hercegi lakosztályban lévő kínai lakk-kabinetet, amely az északi traktusban található, ablakai a díszudvarra nyílnak. A helyiség és előtere helyreállításának tervezése 1966-ban kezdődött.[47] A lakk-kabinetben a fa falburkolat legnagyobb része rekonstrukció, amely stílusában megegyezik ugyan a lakosztály 18. századi falburkolataival, ám részletformáiban egyszerűbb a megsérült és elpusztult eredetinél. A *boiserie*-be épített 18. századi kínai lakktáblák az 1970-es években kerültek vissza a helyükre. Csupán a keleti falon látható két rekonstrukció. Ezeket 1977-ben Bertalan

wallpaper set within wooden framing.[46] These were executed to a very high standard, but in forms entirely different from the lost historical panelling, creating twentieth-century "neo-Rococo" interiors.

The Chinese lacquer cabinet of the prince's apartment—located in the northern tract and overlooking the *cour d'honneur*—also deserves brief mention. Planning for the restoration of the room and its antechamber began in 1966.[47] Most of the wooden panelling in the lacquer cabinet is a reconstruction: while stylistically consistent with the eighteenth-century *boiseries* of the apartment, its details are simpler than those of the damaged or lost originals. The eighteenth-century Chinese lacquer panels set into the *boiserie* were

57. A hercegnéi sarokszalon, 1920-as évek vége. © Paul Anton Esterházy tulajdona

Figs 57: The princess's corner parlour, late 1920s. © The property of Paul Anton Esterházy

58. A hercegnéi sarokszalon az 1961-es felújítás után, 2016. EK Fotótár

Fig. 58: The princess's corner parlour after the 1961 renovation, 2016. EK Photo Archive

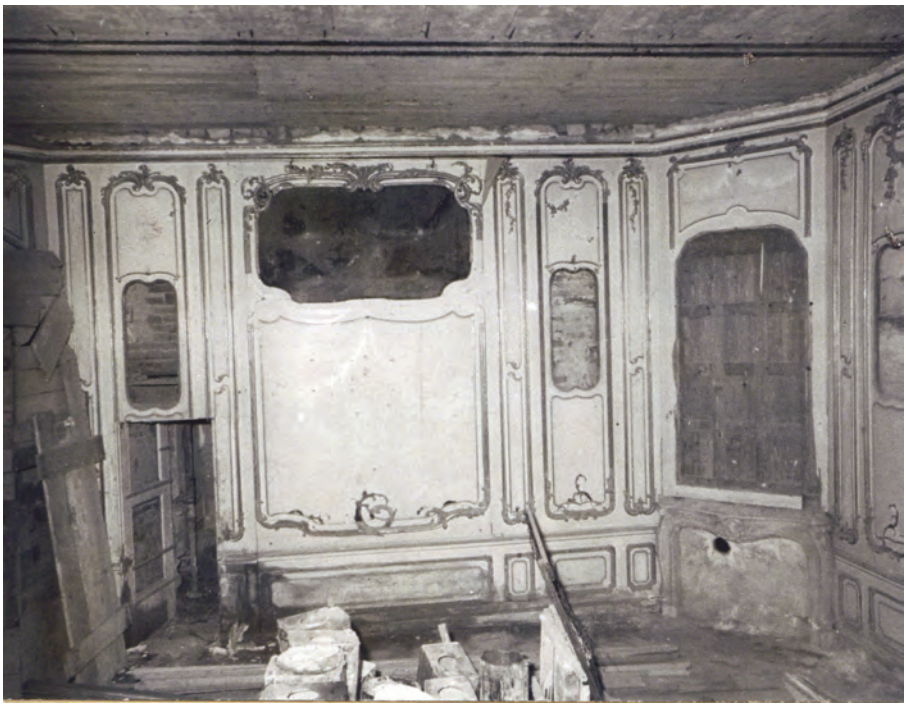
59. A kínai lakk kabinet, 2006. EK Fotótár
Fig. 59: The Chinese lacquer cabinet, 2006. EK Photo Archive

Tivadar terveit követve Pregárd Oszkár készítette a megmaradt lakktáblák motívumai alapján. A két rekonstruált lakktábla filmdíszletnek készült: a BBC és a Mafilm koprodukciójában, Basil Coleman rendezésében forgatott *Anna Karenina* című minisorozat egyes jeleneteit 1977-ben a kastélyban vették fel.[48]

A falburkolatok pusztulásának köszönhetően kerültek elő az 1762 utáni átépítések során eltakart, a kastély korai építési periódusaiból fennmaradt, kék-fehér kínai porcelánokat idéző kínaizáló *(chinoiserie)* falfestések.[49] A hercegnéi lakosztály

reinstalled in the 1970s; only two panels on the eastern wall are reconstructions. These were made in 1977 by Oszkár Pregárd after designs by Tivadar Bertalan, based on motifs of the surviving lacquer panels. The two reconstructed panels were originally created as film-set props for the BBC–Mafilm co-produced miniseries *Anna Karenina*, directed by Basil Coleman and partly filmed in the palace in 1977.[48]

The destruction of the wall panelling brought to light *chinoiserie* wall paintings, evoking blue-and-white Chinese porcelain, which had been

59. A hercegi hálószoba az 1960-as években. MÉM Tervtár, Budapest
Fig. 59: The princely bedchamber in the 1960s. MÉM Print & Drawing Archives, Budapest

előszobájának, a hercegi lakosztály kandallós szalonjának és sarokszalonjának a falfestéseit restaurálták. Az utóbbi két helyiségben a *boiserie* maradványai is fennmaradtak, ezért több építési periódust is megtartottak.[50] Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály egyik helyiségében – amely ma a 20. századot bemutató kiállítótér – szintén találtak kék–fehér kínaizáló falfestést, ezt azonban ismét eltakarták.[51]

1961-ben a díszterem mennyezetének Apolló-freskóját bravúrosan mentették meg. A csapos gerendafödémek elkorhadása a műalkotás pusztulásával fenyegetett. Borsa

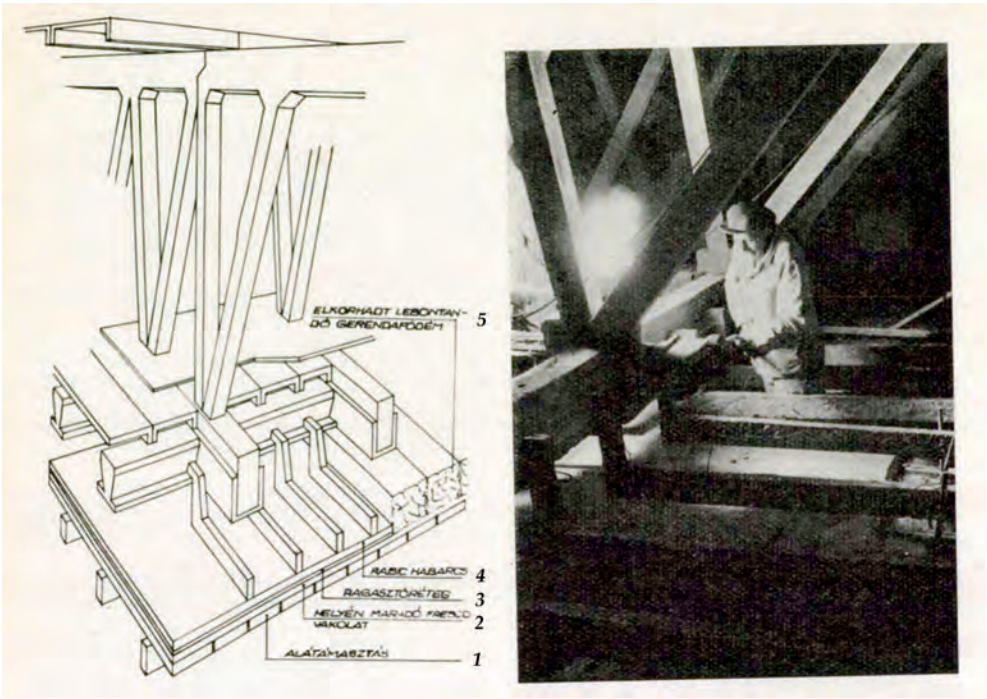
concealed during the post-1762 rebuilding phases and belonged to the early construction periods of the palace.[49] The wall paintings in the antechamber of the princess's apartment and in the fireplace salon and corner salon of the prince's apartment were restored. In the latter two rooms, remnants of *boiseries* also survived, and therefore elements from several construction phases were preserved.[50] In one room of the Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen—now used to display the twentieth century—blue-and-white *chinoiserie* wall painting was also found, but it was subsequently covered again.[51]

61. A hercegi kandallós szalon az 1976-os restaurálás után, 2016. EK Fotótár
Fig. 61: The princely fireplace parlour after the 1976 restoration, 2016. EK Photo Archive

Antal és Filippovits Ferenc egy új eljárást dolgozott ki: a födémet egy előregyártott, teherhordó rácsos vasbeton szerkezethez rögzítették oly módon, hogy a mennyezetképet alulról állványrendszerrel és zsaluzattal támasztották meg. Mivel azonban ettől kezdve a freskót hordozó vakolat hátsó felülete a szigetelés ellenére is közvetlenül a felette lévő padlástér légterével érintkezett, párásodási problémák jelentkeztek, amelyeket a későbbi, 2006-os restaurálás sem orvosolt.[52]

In 1961, the Apollo ceiling fresco in the main ceremonial hall was saved with remarkable technical ingenuity. The decay of the beam ceilings posed a severe threat to the survival of the fresco. Antal Borsa and Ferenc Filippovits developed a new method: the ceiling was fixed to a prefabricated load-bearing reinforced concrete truss, while the painting was propped from below by scaffolding and formwork. However, because the back of the plaster carrying the fresco remained in contact with the air of the attic space above—despite insulation—moisture problems developed, which were not resolved even during the later restoration of 2006.[52]

62. Az Apollo terem mennyezetképét rögzítő szerkezet, 1961. 1: alátámasztás a szerkezetépítés során; 2: a helyén maradó freskóvakolat; 3: ragasztóréteg; 4: rabicháló; 5: lebontandó korhadt gerendafödém

Fig. 62: The system securing the ceiling fresco of the Apollo Hall, 1961. 1 support during the construction of the structure; 2 the fresco plaster remaining in situ; 3 adhesive layer; 4 metal lath; 5 decayed timber beams to be dismantled

A középrészt érintő felújítások az ezredfordulót követően

Az 1970-es évek után a kastély középső épülettömbjében csak az 1990–2000-es években végeztek új kutatásokat, amelyek előkészítették az ezredfordulót követő beavatkozásokat.[53] A 2000-es évek második felében ismét restaurálták a hercegnéi lakosztály előszobájának 1968-ban már helyreállított kínaizáló falfestéseit. Helyreállították a hercegi lakosztály hálószobájának mennyezetképeit és mennyezeti stukkóit,

Post-2000 Interventions Affecting the Main Block

After the 1970s, new investigations in the main block were carried out only in the 1990s and 2000s, paving the way for interventions after the turn of the millennium.[53] In the latter part of the 2000s, the *chinoiserie* wall paintings in the antechamber of the princess's apartment—first restored in 1968—were once again treated. The ceiling paintings and stuccoes of the prince's apartment bedchamber were restored, and

továbbá gombamentesítést végeztek a kínai lakk-kabinetben és annak előterében. 2006-ban Pintér Attila festő-restaurátor vezetésével az Apollo terem mennyezeti freskóját is újra restaurálták.[54]

Ki kell térni a homlokzat 2004-ben és 2009-ben elvégzett felújításának problémájára, mivel a homlokzati nyílászárók külső, kifelé nyíló rétegének cseréje e projekt keretében valósult meg.[55] A falkutatások az 1959-ben és 1981–1983-ban felfestett rétegek, valamint a 19. századi festékrétegek alatt többféle, a 18. századhoz köthető történeti színezést tártak fel.[56]

A homlokzaton a kutatók a 2003–2004-es megfigyelések során az 1762 utáni festékrétegekről állítottak fel diagnózist. Két alapvető réteget azonosítottak. Az általuk „A" betűvel jelölt alsó réteg rózsaszín volt, amely a mainál egyszerűbb architektonikus kiképzéssel párosult, és a kastély 1760-as évek végén befejezett építési periódusához tartozott, amely egy egyemeletes és baldachintetős épületet eredményezett. A kutatók ettől a rétegtől nem különböztették meg – és szintén „A" betűvel jelölték – azt a réteget, amely rózsaszín és terrakotta-rózsaszín kombinációjából állt, és a kastély 1775 utáni, kétemeletes állapotához köthető. A kutatást végző szakemberek a következőképp nyilatkoztak: *„a kétemeletes kastélyhoz tartozó, sokszor csak laboratóriumi vizsgálatokkal azonosítható rózsaszínű festést sok helyen, de hosszú ideig nem összefüggő, homogén felületként találtuk"*.[57] A rózsaszín tehát a falazat

antifungal treatments were carried out in the Chinese lacquer cabinet and its antechamber. In 2006, the Apollo ceiling fresco was restored again under the direction of the paintings conservator Attila Pintér.[54]

The problematic façade restorations of 2004 and 2009 require discussion, as the replacement of the external, outward-opening layer of the façade joinery was carried out within these projects.[55] The paint stratigraphic studies revealed several eighteenth-century colour schemes beneath the layers applied in 1959, 1981–1983, and the nineteenth century.[56]

During the 2003–2004 observations, researchers established a diagnostic sequence of the post-1762 layers. They identified two fundamental layers. The lower layer, designated "A", was pink and paired with a simpler architectural articulation. It belonged to the construction phase completed in the late 1760s, resulting in a two-storey building with a baldachin roof. The researchers did not distinguish from this layer—also designated "A"—a variant combining pink and terracotta-pink, which corresponded to the three-storey building state after 1775. They stated that *"the pink paint belonging to the three-storey palace, often identifiable only through laboratory analysis, was found in many places but not as a continuous, homogeneous surface for a long time."*[57] Pink was therefore the base colour of the wall surfaces.

alapszíne volt. A nyíláskereteket, szemöldököket, stukkókat és pillérfejezeteket pedig terrakotta-rózsaszínre vagy téglavörösre színezték.[58]

A kutatók e színezés fölött egy „kőszínűnek" meghatározott, „B" betűvel jelölt réteget találtak, amit így írtak le: *„nagyon nagy mennyiségben került elő egy meleg okkeres tónusú, a felületeken tojáshéjszínű rétegként mutatkozó festés. A rózsaszínű réteget fedik."* A kerti homlokzaton arra is bizonyítékot találtak, hogy az ún. „kőszínű" korszak színezése sem volt homogén: a nyílászárók keretei, a szemöldökpárkányok és a stukkók szürkék voltak. A kutatók ezt a réteget ahhoz az építési periódushoz kötik, amikor 1789–1790-ben magastetőt emeltek a kastélyra.

Azt is feltárták, hogy egyes kőelemeket lenolajjal kezeltek, és a vázákat lenolajjal vonták be. A díszlépcső kőelemeit és a homlokzaton látható trófeadíszeket ezt követően fehérre festették. A *belvedere* balusztrádját néhány, a kerti homlokzat felé néző szoborral együtt aranyozták. A külső nyílászárókat rézzöld színűre mázolták. A kutatók erre abból következtettek, hogy helyenként malachitkristályos festékmaradványokat találtak.[59] A terrakotta-rózsaszín réteget a kastély fénykorához, a „kőszínű" réteget pedig Esterházy I. Miklós herceg élete végéhez társíthatjuk.

A kutatások eredményei alapján Gál Tibor a terrakotta-rózsaszín „A" periódus rekonstrukciójára dolgozott ki színtervet, amelyet a magyar

The framing of openings, window heads, stuccoes, and pilaster capitals was painted terracotta-pink or brick-red.[58]

Above these, the researchers found a layer designated "B", described as "stone-coloured": *"a paint with a warm ochre tone, appearing on surfaces as an eggshell-coloured layer, occurred in great quantity. It covers the pink layer."* Evidence from the garden façade further showed that even the "stone-coloured" phase was not homogeneous, as the window frames, architraves, and stuccoes were grey. This layer was attributed to the construction phase when a pitched roof was added to the palace in 1789–1790.

It was also discovered that some stone elements had been treated with linseed oil, and certain vases coated in the same way. The stone elements of the ceremonial staircase and the trophy ornaments on the façade were subsequently painted white. The balustrade of the *Belvedere* was gilded, as were several statues overlooking the garden. The external joinery was painted copper green, inferred from the presence of malachite-crystal paint residues.[59] The terracotta-pink layer may be associated with the palace's heyday, and the "stone-coloured" layer with the final years of Prince Nikolaus I Esterházy.

On the basis of these findings, Tibor Gál developed a colour scheme reconstructing the terracotta-pink "A" period, which was endorsed by the

63. Gál Tibor homlokzati színterve, 2003. EK Fotótár
Fig. 63: Tibor Gál's colour design for the façade, 2003. EK Photo Archive

64. Homlokzatfelújítás és próbafestés a terrakotta-rózsaszín homlokzattervhez, 2003. EK Fotótár
Fig. 64: Façade renovation and trial painting for the terracotta-pink façade design, 2003. EK Photo Archive

műemlékvédelem akkori csúcsszerve, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtanácsa támogatott. A kastély kezelője, a Műemlékek Állami Gondnoksága azonban Tari Gábort kérte fel további variációk kidolgozására, aki két terrakotta-rózsaszín

Design Council of the National Office of Cultural Heritage. However, the institution managing the palace, the National Trust of Monuments for Hungary, commissioned Gábor Tari to prepare further variants. He produced two terracotta-pink versions

65. B. G. Pesci: Eszterháza dél felől, 1780. MÉM MDK, Budapest
Fig. 65: B. G. Pesci: Eszterháza from the south, 1780. MÉM MDK, Budapest

és egy „kőszínű" változatot készített. Utóbbit a „B" rétegre, valamint Bartolomeo Gaetano Pesci 1780-as, a kertet és a déli homlokzatot ábrázoló látképére alapozta.[60] Pesci idealizáló, 18. századi vedutája azonban kompozíciós okokból módosított színezéssel él, és tévesen azonos méretűnek és architektonikus rendszerűnek ábrázolja az 1773-ban épült marionettszínházat a vele szemben álló, 1781-ben emelt, később lebontott második operaházzal. Mivel a két épület valójában nem hasonlított egymásra, a festmény nem tekinthető hiteles forrásnak.[61] Ennek ellenére a megrendelő a „kőszínű" változatot választotta, ami heves szakmai vitát váltott ki.[62]

and one "stone-coloured" scheme, the latter based on the "B" layer and on Bartolomeo Gaetano Pesci's 1780 view depicting the garden and the south façade.[60] Yet Pesci's idealising eighteenth-century *veduta* employs adjusted colours for compositional reasons and incorrectly represents the marionette theatre of 1773 as identical in size and architectural articulation to the now-lost second opera house of 1781. As the two buildings were in fact entirely dissimilar, the painting cannot be regarded as a reliable source.[61] Nevertheless, the client selected the "stone-coloured" scheme, which provoked intense professional debate.[62]

Gál szerint a történeti hitelességet a terrakotta-rózsaszín periódus maradványai jobban alátámasztják, mint a „kőszínű" fázis töredékei. Hiányolta Tari vakolatmintáinak kontextusát, és hangsúlyozta, hogy a homlokzaton fennmaradt töredékek erősen leszűkítik a rekonstrukció lehetőségeit. Továbbá a Pesci-képet sem tartotta forrásértékűnek. Tari ezzel szemben azt emelte ki, hogy a rétegcsiszolatok csak a pigment jellegét, nem pedig az egykori tónust mutatják, továbbá a fehérrel való keverés aránya, a nagy felület miatti esztétikai különbségek, a színkatalógusokkal való összevetés hibalehetőségei, az UV okozta fakulás, valamint a porózus vakolat és a sima színkártyák eltérése mind bizonytalanná teszik a rekonstrukciót.[63] Miközben Gál éppen a fakulással számolva, napfénytől védett töredékek alapján javasolt telítettebb színeket, addig Tari Gál színintenzitását bírálva a Pesci-kép és a „kőszínű" vakolatminták konvergenciájából, valamint saját színdinamikai tapasztalatából indult ki. Ez véleményünk szerint ellentmond annak a tételnek, hogy a színkártyás összehasonlítás ennyire bizonytalan, hiszen egy 85,5×119 cm-es, az idők során nyilvánvalóan megváltozott olajfestmény színe miért lenne akkor mérvadó több száz négyzetméternyi vakolt felületre?

A homlokzatokon 2004-ben és 2009-ben tehát ismét új színváltozat jelent meg: az 1760-as évek végi, az 1775 utáni, a 19. századi, az 1959-es

Gál argued that the surviving material of the terracotta-pink phase offered stronger historical evidence than the fragmentary remains of the "stone-coloured" layer. He also criticised the lack of contextualisation of Tari's plaster samples and emphasised that the surviving fragments on the façade greatly limited the scope for reconstruction. Furthermore, he rejected the evidential value of the Pesci painting. Tari, by contrast, stressed that stratigraphic samples reveal only pigments, not original tones, and that numerous uncertainties—such as the ratio of white mixing, aesthetic differences on large surfaces, inaccuracies in comparing to colour charts, UV fading, and the discrepancy between porous plaster and smooth colour cards—render any reconstruction uncertain.[63] Whereas Gál, factoring in fading, proposed stronger colours based on shaded fragments, Tari criticised this intensity, drawing on the convergence of the Pesci painting with the "stone-coloured" samples and on his own experience with colour dynamics. This reasoning is difficult to reconcile with the claim that colour-chart comparison is so uncertain, for why should the colours of an 85.5×119 cm oil painting—whose tones have certainly changed over time—be authoritative for hundreds of square metres of plastered façade?

Thus in 2004 and 2009 new façade colours appeared yet again. Following the late 1760s, post-1775,

66. Az 1959 utáni homlokzatszín, 1980. Fortepan / Nagy Zoltán
Fig. 66: The façade colour after 1959, 1980. Fortepan / Zoltán Nagy

67. Az 1983 utáni homlokzatszín, 2009. EK Fotótár
Fig. 67: The post-1983 façade colour, 2009. EK Photo Archive

68. A 2004 utáni homlokzatszín, 2023. EK Fotótár
Fig. 68: The façade colour after 2004, 2023. EK Photo Archive

és az 1983-as színezést követően a kastélyt újból átfestették, ám ez a színezés véleményünk szerint nem tekinthető rekonstrukciónak.

A középső épülettömbben 2009–2012 között zajlott a *sala terrena*, a nyári ebédlő, valamint az Apollo terem és a díszebédlő helyreállítása, amely valóban rekonstrukció volt. Mivel a háború után egyetlen helyiséget sem az 1944–1945 előtti állapotnak megfelelően újítottak fel, az akkori fenntartó, a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága úgy döntött, hogy a dísztereket a lehető legpontosabban állítja helyre.[64] Egyedül az Apollo terem oldalfalainak négy nagy méretű pannóját nem rekonstruálták. A helyiek elmondása szerint ezeket az olajfestményeket a Vörös Hadsereg semmisítette meg.

nineteenth-century, 1959, and 1983 schemes, the palace was repainted once more. In our view, however, this colour scheme cannot be considered a reconstruction.

From 2009 to 2012 the *sala terrena*, the summer dining hall, and the Apollo Hall and ceremonial dining hall underwent restoration—interventions which were, in this case, genuine reconstructions. Since no interiors had been restored to their pre-1944–45 condition after the war, the then managing body, the National Trust of Monuments for Hungary, decided to restore the ceremonial halls as accurately as possible.[64] Only the four large wall panels on the side walls of the Apollo Hall were not reconstructed. According to local accounts, these oil paintings

69. Diebold K.: Az Apollo terem, 1938. EK Fotótár
Fig. 69: K. Diebold: The Apollo Hall in 1938. EK Photo Archive

70. Az Apollo terem az 1961-es felújítás után, 2006. EK Fotótár
Fig. 70: The Apollo Hall after the 1961 renovation, 2006. EK Photo Archive

71. Az Apollo terem a 2012-es rekonstrukció után, 2023. EK Fotótár
Fig. 71: The Apollo Hall after the 2012 reconstruction, 2023. EK Photo Archive

A pannók Ovidius *Átváltozások* című művéből vett jeleneteket ábrázoltak.[65] Mivel ezekről csupán fekete–fehér fotók maradtak fenn, színvilágúk pedig ismeretlen, színezett rekonstrukciójuk jelen tudásunk szerint sem lehetséges.

A díszterek rekonstrukciójához szorosan kapcsolódott a belső főlépcsőház földszinti előterének a helyreállítása, továbbá az első emeleten kelet felé nyíló, a Mária Terézia-lakosztályhoz tartozó ún. porcelánszoba falfestéseinek restaurálása.[66] 2015–2016-ban a középső épülettömb nyugati oldalán, a második emeleten egy új lakosztályt is kialakítottak, amely a *belvedere* egykori nyugati lépcsőjéhez vezető

were destroyed by the Red Army. They depicted scenes from Ovid's *Metamorphoses*.[65] As only black-and-white photographs survive and the original colour scheme is unknown, their chromatic reconstruction is, at present, impossible.

The reconstruction of the ceremonial halls was closely linked to the restoration of the ground-floor vestibule of the main interior staircase and to the conservation of the wall paintings in the so-called porcelain room on the first floor, opening eastwards, in the Maria Theresa Apartment.[66] In 2015–2016 a new apartment was created on the western side of the main block on the second floor, involving the restoration

helyiség falképeinek restaurálásával járt együtt.[67] Ugyanekkor másolatokra cserélték a díszudvar lépcsőjének vas kandelábereit, a rossz állapotban lévő eredetiket pedig deponálták.

Összességében megállapítható, hogy az 1957 után végrehajtott beavatkozások nyomán a középrész belső tereiben, a díszlakosztályok egyes helyiségeiben magas színvonalú, ám az 1945 előtti állapotokhoz nem kapcsolódó „neorokokó" enteriőrök jöttek létre. Más helyiségekben a kínaizáló falfestéseket olyan falburkolatokkal együtt mutatták be, amelyek 18. századi eredeti részletekből és formai szempontból nem pontos 20. századi kiegészítésekből álló kompilációk voltak. Bizonyos tereket pedig egyszerű meszelt falakkal, kortárs kiállítótérként újítottak fel.

of the wall paintings of the former access room to the western staircase of the *Belvedere*.[67] At the same time, the iron candelabra of the staircase in the *cour d'honneur* were replaced with replicas, and the originals—being in poor condition—were placed in storage.

Overall, it may be concluded that the interventions after 1957 produced in the interiors of the main block a series of high-quality but historically non-authentic "neo-Rococo" spaces in some of the state apartments. In other rooms the *chinoiserie* wall paintings were presented together with wall panelling composed of eighteenth-century original elements and stylistically imprecise twentieth-century additions. Other spaces were restored with plain whitewashed walls and adapted as contemporary exhibition rooms.

A 2021–2022 közötti felújítás dilemmái és elméleti alapvetései

Az alapprobléma: a Thészeusz-paradoxon

„Azt a harmincevezős gályát, melyen Thészeusz a fiatalokkal Krétába hajózott és épségben hazatért, az athéniak egészen Phaléroni Démétriosz idejéig megőrizték. Az elkorhadt deszkákat és gerendákat időnként újakkal és erősekkel cserélték fel, így a bölcselők is ezzel a hajóval példálóznak, amikor a »növekvőről« vitatkoznak. Egy részük azt állítja, hogy a hajó ugyanaz maradt, más részük pedig, hogy megváltozott."[68]

Plutarkhosz, az ókori görög történetíró a 2. század elején írta *Párhuzamos életrajzok* című művét, amely a krétai bikafejű szörnyet, Minótauroszt legyőző mitikus hős, Thészeusz élettörténetét is elbeszéli. A szerző az idézett szavakkal foglalta össze azt a filozófiai problémát, amely akkorra már mintegy hatszáz éve foglalkoztatta a gondolkodókat, és Hérakleitosz, Platón, valamint Arisztotelész műveiben is megjelent.[69] Athén legendás szent hajója – amelyet állítólag a Kr. e. 3. századig a város kikötőjében, Pireuszban őriztek – a nyugati filozófiában az identitás (azonosság) fogalmával és az időbeli változásokkal kapcsolatos paradoxont fejezi ki.

The dilemmas and theoretical foundations of the 2021–2022 renovation

The fundamental problem: the Theseus' Paradox

"The ship on which Theseus sailed with the youths and returned in safety, the thirty-oared galley, was preserved by the Athenians down to the time of Demetrius Phalereus. They took away the old timbers from time to time, and put new and sound ones in their places, so that the vessel became a standing illustration for the philosophers in the mooted question of growth, some declaring that it remained the same, others that it was not the same vessel."[67]

Plutarch, the ancient Greek historian, wrote his *Parallel Lives* in the early second century AD. The work includes the life of the mythical hero Theseus, who slew the bull-headed monster, the Minotaur. In the passage quoted above, Plutarch summarised a philosophical problem that had already occupied thinkers for some six centuries and was addressed by Heraclitus, Plato and Aristotle.[69] The legendary sacred ship of Athens—supposedly preserved in the port of Piraeus until the third century BC—expresses a paradox concerning the concept of identity and change over time, one of the foundational problems of Western philosophy.

72. Thészeusz hajója (balra fent) az ún. François-vázán, Kr. e. 570 k.
Museo Archeologico Nazionale di Firenze. Smarthistory, 2020

Fig. 72: The ship of Theseus (upper left) on the so-called François Vase, c. 570 BC.
Museo Archeologico Nazionale di Firenze. Smarthistory, 2020

A kora újkorban Thomas Hobbes tovább bonyolította a problémát, felvetve a kérdést: ha a Thészeusz hajójáról lebontott, kicserélt deszkákat felhasználjuk egy másik hajó építéséhez, és azokat ugyanabban a sorrendben illesztjük össze, ahogyan az első hajóban voltak, akkor a két hajó közül melyik tekinthető az eredetinek?[70] Hobbes problémafelvetése nyomán a modern filozófia a Thészeusz-paradoxont két nézőpontból vizsgálja: a numerikus és a kvalitatív identitás (azonosság) aspektusaiból.[71] A numerikus azonosság olyan viszony, amely egy dologban önmagában áll fenn, és a dolog önmagához fűződő kapcsolatát teljes létezése során meghatározza. Ez a fajta kapcsolat a dolgot önmagához, nem pedig más dolgokhoz fűzi. Ilyenkor mondjuk, hogy valami önmaga, nem pedig más. A kvalitatív azonosság

In the early modern period, Thomas Hobbes further complicated the question by asking: if the planks removed from Theseus' ship are reassembled in exactly the same order to construct another vessel, which of the two should be regarded as the original?[70] Since Hobbes, modern philosophy has examined the Theseus' Paradox from two angles: numerical identity and qualitative identity.[71] Numerical identity is a relation a thing bears solely to itself throughout its entire existence—its self-relation as opposed to any relation it has to other things. Thus we say that a thing *is itself* and not another. Qualitative identity, by contrast, is a relation that holds between two or more distinct things that share the same independent properties; we say that such things are *the same* or *alike*.

viszont olyan viszony, amely két vagy több különböző dolog között áll fenn, amelyeknek egymástól független tulajdonságai megegyeznek. Ilyenkor mondjuk, hogy ezek a dolgok ugyanolyanok vagy hasonlók.

Olyan beavatkozásokat követően, mint a restaurálás vagy a rekonstrukció, azt a kérdést, hogy egy műemlék azonos maradt-e önmagával, a fenti két aspektusból vizsgálhatjuk. A kérdésben a modern örökségvédelem legalapvetőbb problémája nyilvánul meg: az anyag vagy a forma térbeli–időbeli folyamatossága hordozza-e egy műemlék belső lényegét, szubsztanciáját?[72] A felvetés azért fontos, mert kulturális örökségünk megőrzése szempontjából meghatározó az, hogy mit tekintünk eredetinek.

A modern örökségvédelemben az eredetiség fontos alapfeltétele az anyag és a forma térbeli–időbeli folyamatossága.[73] A globalizáció és a posztmodern okozta szemléletváltozás nyomán azonban az 1980-as évektől kezdve az örökségvédelmi projektek és az urbanisztikai szempontból jelentős beruházások egyre nagyobb hányadát rekonstrukciós beavatkozások teszik ki. Ez a világjelenség komoly kihívások elé állítja a modern örökségvédelmi alapelveket. Ebből kifolyólag a szakemberek – a Thészeusz-paradoxont kiindulópontként használva – újra és újra felvetik az identitás (azonosság) kérdését.[74]

Ha pontosabban meg kívánjuk határozni az eredetiség kritériumait, érdemes

Following interventions such as restoration or reconstruction, the question of whether a monument remains identical with itself can be approached through both aspects. Here the most fundamental dilemma of modern conservation emerges: does the essence or substance of a monument reside in the spatio-temporal continuity of its material or of its form?[72] The question matters because the answer determines what we regard as "original", a key criterion for the preservation of cultural heritage.

In modern heritage conservation, the spatio-temporal continuity of both material and form has long been considered a prerequisite for originality.[73] From the 1980s onwards, however, a global shift—triggered by the effects of globalisation and postmodernity—has resulted in a growing share of heritage and urban-scale projects involving reconstructive interventions. This worldwide trend poses serious challenges to the core principles of modern conservation. Consequently, drawing upon the Theseus' Paradox, specialists have repeatedly revisited the problem of identity.[74]

To refine the criteria of originality, it is useful to look beyond the strict boundaries of conservation discourse.

Here the mereological debate of the 1970s offers helpful insights, for it highlighted considerations directly applicable to heritage

kitekintenünk a szigorúan vett örökségvédelmi diskurzus keretei közül.

Ebben segítségünkre lehet az 1970-es években lezajlott mereológiai vita, amely olyan szempontokra hívta fel a figyelmet, amelyek az örökségvédelem területén is hasznosíthatók.[75] A vitát Theodore Scaltsas két tanulmánya zárta le, amelyekben a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az elpusztult tárgyak azonosságának megőrzése érdekében az anyag és a forma térbeli–időbeli folyamatosságának elvét újra kell gondolni.[76] Abból indult ki, hogy két alapfeltételnek mindenképpen teljesülnie kell: egyrészt a tárgy rendelkezzen történettel, másrészt a tárgy legyen helyreállítható.

Scaltsas rámutatott, hogy egy összetört, majd restaurált antik vázát azonosnak tekintünk a régi, eredeti vázával. Az összeállításhoz felhasznált ragasztótól és a törésnyomoktól eltekintve a váza numerikus azonossága megkérdőjelezhetetlen. A váza összetörése és restaurálása közötti időszakban nem beszélhetünk vázáról, csak az összetört váza töredékeiről, mert maga a váza megszűnt létezni. A régi és a restaurált váza között a törött darabok teremtenek kapcsolatot: ezek őrzik meg a váza azonosságát. Ha azonban a váza porrá törik, és nem restaurálható, pusztulása elvileg végleges. E lehetőség miatt egy külső tényezőt – mégpedig a technológiai fejlettséget – is figyelembe kell vennünk. A váza pusztulása ugyanis relatív: függ a pusztulás mértékétől,

73. Ergotimosz és Kleitiasz: François-váza, Athén, Kr. e. 570 k. Museo Archeologico Nazionale di Firenze. Catalogo generale dei Beni Culturali

Fig. 73: Ergotimos and Kleitias: François Vase, Athens, c. 570 BC. Museo Archeologico Nazionale di Firenze. Catalogo generale dei Beni Culturali

practice.[75] The debate was concluded by two studies by Theodore Scaltsas, who argued that, in order to preserve the identity of destroyed objects, the principle of the spatio-temporal continuity of material and form must be reconsidered.[76] He began from two necessary conditions: an object must (i) have a history and (ii) be restorable.

Scaltsas pointed out that a shattered ancient vase, once restored, is regarded as numerically identical with the old, original vase—apart from the adhesive and the break lines. Between the moment of breakage and the moment of restoration, the vase itself does not exist; only its fragments do. The fragments provide the link between the old and the restored vase, preserving its identity. If, however, the vase is reduced to

illetve az összeállításhoz szükséges technikai tudás szintjétől. Mindebből az következik, hogy ami egyes társadalmakban végleges pusztulásnak tűnik, más társadalmakban nem feltétlenül visszafordíthatatlan. Egy természeti nép például nem feltétlenül rendelkezik az összetört váza restaurálásához szükséges technológiával, a modern társadalom azonban igen. Ebből az is következik, hogy a jövőben elméletileg olyan technológiát is feltalálhatnak, amellyel akár egy porrá tört váza is összeállítható. Ennek fényében feltételezhetjük, hogy bármely társadalomban előállhat olyan helyzet, amikor a váza helyreállítható; előállhat olyan határhelyzet, amikor ez kérdéses; és előállhat olyan helyzet, amikor a helyreállítás lehetetlen. Ezek a helyzetek azonban a technológiai fejlettség függvényében társadalmanként eltérnek. Ha tehát egy tárgy „megszűnik létezni", az nem feltétlenül jelent végleges megsemmisülést, mert a technológiai fejlettségtől függően később esetleg helyreállítható. A pusztulás és a helyreállítás közötti állapot a tárgy azonosságának megőrzését szolgáló eszközként működhet, amint a váza példája is mutatja.

Scaltsas úgy véli, hogy a váza eredetének kérdését is meg kell vizsgálni. Véleménye szerint a váza eredete a fazekasműhely, nem pedig a restaurátorműhely. Bár a vázát a restaurátor a széttört részekből újra létrehozza, eredetét mégsem ebben a műveletben érhetjük tetten, mert a történetét is figyelembe

dust and cannot be restored, its destruction is, in principle, final. For this reason, a further, external factor—technological sophistication—must be considered. Destruction is relative: it depends on the extent of the damage and on the available technical knowledge. What seems irreparable in one society may not be in another. A non-industrial society might lack the means to restore a shattered vase, whereas a modern society possesses them. In theory, a future technology might even make it possible to reassemble a pulverised vase. Hence, any society may face situations in which a vase is restorable; situations in which restoration is uncertain; and situations in which it is impossible. These vary with technological development. The "ceasing to exist" of an object does not necessarily entail definitive annihilation, for restoration may become possible later. The interval between destruction and restoration can thus function as a mechanism for preserving identity, as the example of the vase shows.

Scaltsas further argued that the question of origin must also be considered. In his view, the origin of the vase lies in the potter's workshop, not the restorer's studio. Although the restorer re-creates the vase from the fragments, its origin is not located in this operation, because its history also matters. Suppose a sculptor makes a wax statue that melts immediately upon completion. The sculptor then

kell vennünk. Tételezzük fel, hogy egy művész készít egy viaszszobrot, amely abban a pillanatban, amikor elkészült, elolvad. A művész felhasználja az elolvadt viaszt, és egy új szobrot készít. Aligha állítaná bárki, hogy az első és a második szobor ugyanaz. Ha azonban az első szobor tíz évig a műteremben áll, majd a művész véletlenül leveri, és a szobor összetörik, ezután a széttört részeket és a viaszanyagot felhasználva rekonstruálja a szobrot, akkor a második szobrot az elsővel azonosnak tekintjük. Az első esetben az első szobornak nincs története, mivel létezése nem ölel fel értékelhető hosszúságú időtartamot, ráadásul kvalitatív azonosság sem áll fenn közte és a második szobor között. Ezért története sem épül be a második szobor történetébe. A második esetben viszont az első szobor története már kellően hosszú, és közte és a második szobor között kvalitatív azonosság áll fenn. Mindez elegendő alapot ad ahhoz, hogy a második szobrot az első szobor rekonstrukciójának tekintsük – ahogyan a második vázát is az antik vázával azonosnak tartjuk. Az első esetben tehát nem az első, hanem a második szobor elkészítését tekintjük a szobor eredetének, ezért az első és a második szobrot nem tartjuk azonosnak. A második esetben viszont a szobor rekonstrukcióját nem a szobor eredetének, hanem csupán olyan műveletnek tekintjük, amelyet az értékelhető ideig fennálló, tehát történettel rendelkező első szobor már megelőzött. A második szobor tehát

uses the melted wax to make a new statue. No one would claim that the two statues are identical. But if the first statue stands in the studio for ten years, is accidentally knocked over and broken, and the sculptor then reconstructs it from the fragments and original wax, we do regard the second statue as identical with the first. In the first case, the statue has no meaningful history, and no qualitative identity links the two statues; its history therefore does not feed into the second. In the second case, the first statue's history is long enough, and qualitative identity is present. This suffices for treating the second statue as a reconstruction of the first—just as the restored vase is regarded as identical to the ancient vase. In the first case, the origin lies in the making of the second statue; in the second case, the reconstruction is merely a subsequent phase of an already existing statue with a meaningful history. The second statue is thus the second phase of the first. (Here we must stress again that qualitative identity is crucial: it is absent in the first scenario but present in the second.)

This leads to the question: what criteria should we apply when judging spatio-temporal continuity if objects cease to exist and are later restored? Scaltsas concluded that the principle must be reformulated by distinguishing three sub-principles. Two objects may be regarded as phases of one and the same

az első szobor második fázisának tekinthető. (Itt még egyszer le kell szögeznünk, hogy a gondolatmenet szempontjából nem elhanyagolható tényező: az első esetben a két szobor között nincs, a második esetben viszont van kvalitatív azonosság.)

Adódik tehát a kérdés: milyen szempontokat vegyünk figyelembe a térbeli–időbeli folyamatosság megítélésekor, ha a tárgyak megszűnnek létezni, majd később helyreállítják őket? A fentiekből következően Scaltsas szerint az anyag és a forma térbeli–időbeli folyamatosságának elvét újra kell konstruálnunk, mégpedig úgy, hogy azt három alszabályra bontjuk. Eszerint két tárgy egy és ugyanazon tárgy két fázisának tekinthető, amennyiben az alábbi kritériumok teljesülnek:

(i) a tárgy formája mindkét fázison keresztül, valamint a két fázis közötti időszakban térben és időben állandó marad (tehát a második szobor elkészítésekor az első szobor formáin nem változtatnak); vagy

(ii) a tárgy részei ugyanabban az időszakban térben és időben állandók maradnak (tehát a második szobor elkészítéséhez az első szobor darabjait használják fel); vagy

(iii) a tárgy anyaga ugyanabban az időszakban térben és időben állandó marad (tehát a második szobor elkészítéséhez az első szobor anyagát használják fel).

object if one of the following criteria is met:

(i) the form of the object remains constant in space and time throughout both phases and the interval between them (i.e. the form of the first statue is not altered when the second is produced); or

(ii) the parts of the object remain constant in space and time during that period (i.e. the fragments of the first statue are used to make the second); or

(iii) the material of the object remains constant in space and time (i.e. the material of the first statue is used to make the second).

In this way the overall spatio-temporal continuity of the object ceases, yet its identity is preserved because its form, parts or material remain constant.[77]

Stéphane Dawans and Claudine Houbart applied these theses to heritage conservation—particularly to the question of reconstruction. They emphasised that, in conservation practice, especially in reconstruction, the *intention* behind an intervention must also be examined. Scaltsas's three sub-principles presuppose a condition: that the original and the restored object are regarded as two phases of one and the same reality. This makes it possible to distinguish interventions such as anastylosis (the reintegration of original fragments in their original

Ily módon a tárgy egészének folytonossága térben és időben ugyan megszűnik, de azonossága mégis megmarad, és a tárgy azért állítható helyre, mert a formája, az anyaga vagy a részei térben és időben állandók maradtak.[77]

Stéphane Dawans és Claudine Houbart a fent ismertetett téziseket az örökségvédelem területére – különösen a rekonstrukció kérdéskörére – alkalmazták. A két szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy a műemléki beavatkozások – különösen a rekonstrukciók – esetében a szándékot is vizsgálni szükséges. Scaltsas a térbeli–időbeli folyamatosság három alszabályával feltételül szabta, hogy az eredeti és a restaurált tárgyat ugyanazon valóság két fázisának tekintsük. Ez lehetővé teszi, hogy az olyan beavatkozásokat, mint az anasztilózis – azaz az eredeti töredékek eredeti helyükre való visszaépítése –, valamint az alkotóelemek folyamatos cseréje, megkülönböztessük a rekonstrukciótól, amely más természetű beavatkozás.[78]

A rekonstrukcióval kapcsolatban Scaltsas fontos tényezőnek tartotta, milyen szándék áll mögötte. Feltette: ha egy gyerek játékkocka-oszlopot épít a szobája sarkában, háromféle lehetőséggel számolhatunk. Az első esetben a gyerek két év múlva véletlenül lerombolja az oszlopot, majd minden részletében azonos módon és ugyanott rekonstruálja. Scaltsas szerint nem fér kétség hozzá, hogy ekkor a második

74. Anasztilózis és rekonstrukció egyben: Propülaia, athéni Akropolisz. Niko Kitsakis, Wikipedia, 2022

Fig. 74: Anastylosis and reconstruction combined: Propylaea, Acropolis of Athens. Niko Kitsakis, Wikipedia, 2022

positions) and the gradual substitution of components from reconstruction, which is a different type of intervention.[78]

Regarding reconstruction, Scaltsas considered intention crucial. He proposed the following thought experiment: a child builds a pile of cubes in the corner of his room. Three scenarios are possible. In the first, the child accidentally destroys the pile two years later and then reconstructs it in every detail on exactly the same spot. According to Scaltsas, the second pile is numerically identical with the first.

In the second scenario, the mother accidentally destroys the pile and reconstructs it identically but in the family's holiday home, again in the corner of the child's room. Although the origin is now different, Scaltsas argues that the two

oszlop numerikusan azonos az elsővel.

A második esetben két év múlva véletlenül a gyerek anyja rombolja le az oszlopot, amelyet minden részletében azonos módon rekonstruál, ám a nyaralóban, a gyerekszoba sarkában. Scaltsas szerint ilyenkor ugyan más a rekonstruált tárgy eredete, ennek ellenére mégis ugyanarról az oszlopról van szó, mert az anya szándéka az volt, hogy a gyereke az eredeti oszlopot kapja vissza.

A harmadik esetben a gyerek öcscse a bátyjával szembeni féltékenységből két év múlva lerombolja az oszlopot, majd felépíti annak másolatát, minden részletében azonos módon és ugyanott, ahol az eredeti is állt. Scaltsas szerint ekkor is eltérő eredetű a két oszlop, de nincs közöttük numerikus azonosság, noha ugyanabból az anyagból készültek. A különbséget nem az jelenti, hogy a második oszlop formai–strukturális koncepciója és anyaga megegyezik-e az elsőével, hanem az, hogy a készítő szándéka szerint a második oszlop ugyanaz-e, mint az első. Mindkét véletlen rombolás esetében a rekonstrukció célja az első oszlop helyreállítása, a szándékos rombolás esetében viszont egy teljesen új oszlop felépítése. Ebből az következik, hogy egy műemléki beavatkozás – különösen egy rekonstrukció – mögött megbúvó szándék igen fontos tényező lehet. A tárgyak különböző eredete önmagában nem zárja ki a numerikus azonosságot; vagyis piles are nevertheless identical because the mother's intention is to restore the first pile for the child.

In the third scenario, the younger sibling destroys the pile out of jealousy and then builds an exact replica in the original place. Here, although form and matter coincide, the origin is different and the intention is not to restore but to replace; the two piles are therefore not numerically identical. The crucial element is not the structural or material identity but whether the intention is to recreate the same object. In both accidental cases the aim is restoration; in the intentional destruction the aim is the construction of a new object. Thus intention can be decisive in determining numerical identity.[79]

This line of reasoning drew the attention of Dawans and Houbart because it provides strong justification for distinguishing between reconstructive interventions arising from different intentions. A building destroyed by natural disaster or accident and reconstructed immediately or as soon as possible—such as the Basilica of St Francis in Assisi, severely damaged by the 1997 earthquake and rebuilt within two years—falls into the category in which the underlying intention is to repair the loss and ensure continued survival. This corresponds to the scenarios in which the child or the mother rebuilds the pile.

a második tárgy lehet az első tárgy későbbi fázisa. A mögöttes szándék alapján viszont megállapítható, hogy két tárgy numerikusan azonos-e egymással.[79]

A fenti gondolatmenet azért keltette fel Dawans és Houbart figyelmét, mert erős érv amellett, hogy az eltérő szándékból fakadó rekonstrukciós beavatkozások között különbséget kell tenni.

Egy természeti csapás vagy baleset következtében elpusztult, majd lehetőleg azonnal vagy mielőbb rekonstruált épület – például az 1997-ben földrengésben súlyosan megsérült és két év alatt helyreállított assisi Szent Ferenc-bazilika – esetében a rekonstrukció mögött megbúvó szándék a veszteség helyreállítása és az épület további fennmaradásának biztosítása volt. Ez megfelel annak az esetnek, amikor a játékkocka-oszlopot maga az oszlopot építő fiú vagy az édesanyja állítja helyre.

A napjainkban sokasodó rekonstrukciós beavatkozások nagy részében viszont nyíltan politikai vagy gazdasági indokok számítanak. Az elsőre jó példa az 1945-ben földig bombázott drezdai Frauenkirche 1995–2006 között végrehajtott rekonstrukciója, a másodikra pedig az 1870-ben teljesen kiégett és 1891-ben lebontott Saint-Cloud-i kastély tervezett újbóli felépítése. Ilyenkor a műemlékek identitásának megváltoztatásáról van szó, amely megfelel annak az esetnek, amikor a fiatalabb testvér

By contrast, many of today's proliferating reconstructions are driven by explicitly political or economic motives. A clear example of the former is the reconstruction of Dresden's Frauenkirche, destroyed in 1945 and rebuilt between 1995 and 2006; of the latter, the planned rebuilding of the Château de Saint-Cloud, burnt down in 1870 and demolished in 1891. In such cases, the monument's identity is altered, corresponding to the scenario in which the younger sibling rebuilds the pile. Political intention transformed the Frauenkirche from a religious monument into a national memorial and a symbol of German reunification. Yet the didactic presentation of the original stones helps preserve the site's identity-bearing function, and the reconstruction was supported by meticulous scholarly groundwork. The Frauenkirche can therefore no longer be understood solely as a relic of the past but must also be seen as a bearer of contemporary meaning. Here, "original state" refers to the most recent reconstruction. Political intention thus permanently reshapes a monument's identity.

The reconstructed Château de Saint-Cloud, by contrast, would not regain the status of a historic monument; its function would resemble that of an "experience park"—a kind of Disneyland clad in historical costume.[80]

These new challenges reflect the most pressing dilemmas of heritage conservation today. They exemplify

75. A drezdai Frauenkirche 2003-ban, újjáépítés közben, és a rekonstruált épület 2010-ben. A fekete kövek eredetiek. Sir James, Wikipedia, 2011. Netopyr, Wikipedia, 2010

Fig. 75: The Dresden Frauenkirche in 2003, during reconstruction, and the reconstructed building in 2010. The black stones are original. Sir James, Wikipedia, 2011. Netopyr, Wikipedia, 2010

rekonstruálja a játékkocka-oszlopot. A politikai szándék a vallási műemléket, a Frauenkirchét nemzeti emlékművé, a német újraegyesítés reprezentációjának kellékévé alakította át. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy az eredeti kövek didaktikus bemutatása fenntartja a hely identitásőrző szerepét, továbbá a rekonstrukciót nagyon alapos tudományos háttérmunka támogatta. A Frauenkirche mégsem értelmezhető többé csupán a régmúlt lenyomataként, hanem egy aktuális üzenet hordozójának is tekinthető. Ebben az esetben az „eredeti állapot”

the extent to which the intention underlying an intervention—especially a reconstruction—can influence a monument’s identity. They also imply that the principles of conservation developed during the final third of the twentieth century, though continuously evolving, cannot simply be disregarded.[81]

The Conservation Principles Underpinning the Development of the Restoration Concept

The conservation principles that crystallised in the twentieth

alatt már a legutóbbi rekonstrukció értendő. A politikai szándék tehát örökre átalakítja egy műemlék identitását. A Saint-Cloud-i kastély az újbóli felépítés által viszont egyáltalán nem nyerné vissza műemléki státusát, mivel funkciója leginkább egy „élményparkéval" egyezne meg: egyfajta történeti mezbe öltöztetett Disneyland lenne.[80]

Ezek az új kihívások az örökségvédelem legaktuálisabb dilemmáit tükrözik, és példaként szolgálnak arra, milyen mértékben befolyásolhatja egy műemléki beavatkozás – elsősorban egy rekonstrukció – mögött meghúzódó szándék a műemlék identitását (azonosságát). Mindebből az is következik, hogy a 20. század utolsó harmadára kialakult, de azóta is folyamatosan változó műemlékvédelmi elveket továbbra sem hagyhatjuk figyelmen kívül.[81]

A felújítási koncepció kialakítását meghatározó műemlékvédelmi elvek

A 20. században kialakult műemlékvédelmi elveket leginkább az 1931-es *Athéni Karta* és az 1964-es *Velencei Karta* testesítette meg. A 19. századi gyakorlattal ellentétben a rekonstrukciókkal és a stílushű kiegészítésekkel szemben a konzerválást és a megőrzést részesítették előnyben.[82] E felfogás szerint az eredetiséget az anyag hordozza, az építési fázisokat világosan el kell különíteni, a hiteles adatok hiányában elvégzett rekonstrukció pedig hazugságnak számít, ezért ott, ahol nincs adat, a kortárs

century were embodied above all in the *Athens Charter* of 1931 and the *Venice Charter* of 1964. In contrast with nineteenth-century practice, these documents favoured conservation and preservation over reconstruction and stylistically faithful additions.[82] According to this approach, material substance is the bearer of originality; construction phases must be clearly distinguished; and any reconstruction carried out without authentic evidence is considered a falsification. Where evidence is lacking, the use of contemporary architectural solutions is recommended. This attitude was grounded in the work of theorists such as the Italian architect and art historian Camillo Boito, the Austrian art historian Alois Riegl and the Baltic German art historian Georg Gottfried Dehio.

The modern principles of conservation and restoration were formulated by Boito, who emphasised archaeological methods of meticulous investigation and documentation, minimal intervention in the original surface and structure, and the clearest possible stylistic differentiation between original elements and additions.[83] For Riegl, the primary aim of heritage protection was the safeguarding of a building's "age value" (*Alterswert*) and "historical value" (*historischer Wert*), both of which reside in its material.[84] Dehio likewise argued that material must be preserved—that is, conserved and restored in the modern sense—and

építészet eszközeinek az alkalmazása javasolt. Ez a fajta hozzáállás olyan elméletírók, mint az olasz építész és művészettörténész Camillo Boito, az osztrák művészettörténész Alois Riegl és a balti német művészettörténész Georg Gottfried Dehio munkásságán alapul.

A modern konzerválási és restaurálási alapelveket Boito dolgozta ki: régészeti módszerek alkalmazásával történő precíz feltárás és dokumentálás, minimális beavatkozás az eredeti felületen és az eredeti szerkezetben, valamint az eredeti részek és a kiegészítések lehető legegyértelműbb stílusbeli megkülönböztetése.[83] Riegl szerint az örökségvédelem elsődleges célja az épület úgynevezett „régiségértékének" és „történeti értékének" védelme, amelyeket az anyag hordoz.[84] Dehio úgy vélte, hogy az anyagot kell megőrizni, azaz konzerválni és modern értelemben restaurálni, továbbá az elpusztult épületeket vagy épületrészeket nem szabad rekonstruálni, mivel a rekonstrukció valami olyat hoz létre, ami addig nem létezett.[85]

A *Velencei Kartában* rögzített elveket a posztmodern és a globalizáció azonban kihívások elé állította: az örökségvédelem területén is elvárás lett a kulturális sokszínűség tiszteletben tartása. A különböző kulturális régiók, például a nyugati világ és a Távol-Kelet eltérő eredetiségfogalmait az 1994-ben kiadott, a hitelességről szóló *Narai dokumentum* ismerte el.[86] Nyugaton a műemlék „történeti értékét" az anyag

that destroyed buildings or architectural components should not be reconstructed, since reconstruction creates something that has never previously existed.[85]

The principles set out in the *Venice Charter* were, however, challenged by postmodernity and globalisation: respect for cultural diversity increasingly became an expectation within heritage practice as well. Divergent concepts of authenticity in different cultural regions—such as the Western world and East Asia—were acknowledged by the 1994 *Nara Document* on authenticity.[86] In the West, the "historical value" of a monument is borne by its material, whereas in East Asia the same value is not necessarily tied to material substance and may instead be understood on intellectual or spiritual grounds. Recognising this opened the way for a more accommodating attitude towards reconstruction. The situation is complicated, however, by the fact that, despite distancing themselves from Western-centred perspectives, East Asian countries have generally followed the very principles that crystallised in the West in the twentieth century.[87] Today, it is clear that the authenticity concept of one cultural region cannot automatically be applied to another.[88] The next step was marked by the 2000 *Charter of Krakow*, which—subject to certain restrictions—accepted reconstruction, thereby legitimising an already existing practice. According to the

76. A mostari Öreg híd 2003-ban, újjáépítés közben, és a rekonstruált híd 2013-ban. Donar Reiskoffer, Wikipedia, 2003. Mark Ahsmann, Wikipedia, 2013

Fig. 76: The Old Bridge of Mostar in 2003, during reconstruction, and the reconstructed bridge in 2013. Donar Reiskoffer, Wikipedia, 2003. Mark Ahsmann, Wikipedia, 2013

hordozza, míg a Távol-Keleten ugyanez az érték nem szükségszerűen kapcsolódik az anyaghoz, hanem szellemi és spirituális alapon is értelmezhető. Ennek elismerése utat nyitott a rekonstrukciók iránti megértőbb hozzáállásnak. A helyzetet azonban bonyolítja, hogy a nyugatközpontú szemlélettel való szakítás ellenére a Távol-Keleten is többnyire a 20. században kikristályosodott nyugati alapelveket követik.[87] Napjainkban már úgy látjuk, hogy egy adott kulturális régió eredetiségfogalma nem alkalmazható automatikusan egy másik kulturális régióra.[88] A következő lépést a 2000-ben kiadott *Krakkói Karta* jelentette, amely bizonyos megszorításokkal elfogadta a rekonstrukciót, ezzel egy már létező gyakorlatot legitimálva. Eszerint egy épület teljes rekonstrukciója akkor lehetséges, ha az épületet fegyveres konfliktus vagy természeti katasztrófa pusztította el, és ha a rekonstrukció az egész

Charter, complete reconstruction of a building is permissible if it has been destroyed by armed conflict or natural disaster and if its reconstruction is of outstanding importance to the identity of the entire community.[89]

Interventions such as the rebuilding of the Old Bridge of Mostar, destroyed in the Yugoslav Wars and reconstructed between 1997 and 2004, or the reconstruction of the timber chapel vault of the Château de Lunéville, destroyed by fire in 2003 and rebuilt in 2010, conform to the principles of the *Charter of Krakow*. The rebuilding of the Cathedral of Christ the Saviour in Moscow, the reconstruction of the Palace of the Grand Dukes in Vilnius, and the partial reconstruction of the Berlin Stadtschloss between 2013 and 2020 likewise reflect this changed perspective. Yet these projects were underpinned by political and touristic

közösség identitása szempontjából kiemelkedően fontos.[89]

Az olyan beavatkozások, mint a délszláv háborúban lerombolt mostari Öreg híd 1997 és 2004 közötti újjáépítése vagy a lunéville-i kastély 2003-ban tűzvészben elpusztult fa kápolnaboltozatának 2010-ben befejezett rekonstrukciója, megfelelnek a *Krakkói Kartá*ban lefektetett elveknek. A moszkvai Megváltó Krisztus-székesegyház és a vilniuszi nagyhercegi palota újbóli felépítése, vagy a berlini Stadtschloss 2013 és 2020 közötti részleges rekonstrukciója is a megváltozott szemléletmódot tükrözi. Ezek mögött az építkezések mögött azonban politikai és turisztikai szándékok álltak, ezért nem hasonlíthatók össze a mostari vagy a lunéville-i esettel. Arra mindenesetre felhívják a figyelmet, hogy az új gyakorlatot szabályozni kell, és össze kell egyeztetni a 20. században kialakított elvekkel.[90] A kulturális örökség helyreállításáról és rekonstrukciójáról szóló, 2018-as *Varsói ajánlás* már az elmúlt évtizedekben megváltozott szemléletet tükrözi, és kifejezetten felszólítja az UNESCO Világörökség Bizottságát, hogy a világörökségi helyszínek rekonstrukciójára és helyreállítására dolgozzon ki egy útmutatót.[91]

A fenti folyamatokkal összefüggésben az utóbbi évtizedekben hangsúlyossá vált, hogy a kulturális örökséget egyszerre az *anyagi* és a *szellemi* örökség hordozza. A *szellemi* örökség a tárgyakban, a műalkotásokban, az épületekben, az írott vagy

77. A lunéville-i kastélykápolna-boltozat ácsszerkezetének rekonstrukciója. François Bernardin, Wikipedia, 2008

Fig. 77: Reconstruction of the timber structure of the vault of the Lunéville château chapel. François Bernardin, Wikipedia, 2008

motives, and therefore cannot be regarded as comparable to the cases of Mostar or Lunéville. Nonetheless, they highlight the necessity of regulating the new practice and reconciling it with the principles established in the twentieth century.[90] The *Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*, issued in 2018, already reflects the shift in outlook of recent decades and explicitly calls upon the UNESCO World Heritage Committee to prepare guidelines for the reconstruction and restoration of World Heritage properties.[91]

In connection with these developments, recent decades have seen increasing emphasis on the fact that cultural heritage is borne simultaneously by *tangible* and *intangible* components. *Intangible* heritage

más hordozókon tárolt dokumentumokban, illetve az irodalomban, a zenében, a szokásokban, a hiedelmekben és a szóbeli hagyományban nyilvánul meg. Ahogyan a kulturális örökség megőrzéséről szóló 2003. évi UNESCO-egyezmény is kifejti, az *anyagi* örökség egy közösség számára eszköz a szellemi örökség megőrzéséhez, ezért a kulturális örökség megőrzésének e két módja egymástól elválaszthatatlan. Mindez azért lényeges, mert a *szellemi* örökség védelme globális szinten egyre fontosabbá vált.[92]

Mivel a fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályaiban és *belvederé*jében 2023-ban megnyitott, *Átváltozások – A „magyar Versailles" három évszázad tükrében* című új állandó kiállítás számos ponton reflektál a kiállítást megelőző műemléki felújítás eredményeként látható történeti rétegekre, így az építéstörténetre, a felújítás koncepciója a kiállítás tartalmát is nagymértékben meghatározta. A műemléki felújítás eszmei alapjait a nyugati kultúra fentiekben tárgyalt, megőrzést és konzerválást preferáló modern örökségvédelmi elvei képezték, amelyek szerint egy műemlék szubsztanciáját annak anyaga hordozza.[93]

Azonban azokat a fent említett változásokat sem lehetett figyelmen kívül hagyni, amelyek az utóbbi évtizedekben az örökségvédelem szemléletmódjában végbementek.[94] Így a koncepcióalkotás során fontosnak tartottuk e kulturális örökség újraértelmezését, mivel

manifests itself in objects, works of art, buildings, written or otherwise recorded documents, as well as in literature, music, customs, beliefs and oral traditions. As the 2003 *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* explains, *tangible* heritage functions as a means for a community to preserve its *intangible* heritage; the two aspects of cultural heritage are therefore inseparable. This is of growing global significance, because safeguarding intangible heritage has come to play an increasingly important role worldwide.[92]

Because the new permanent exhibition *Metamorphoses: The "Hungarian Versailles" in the Light of Three Centuries*, opened in 2023 in the state apartments and *Belvedere* of the Esterházy Palace at Fertőd, explicitly reflects at many points on the historical layers revealed by the preceding conservation works—including the building's construction history—the restoration concept itself played a decisive role in shaping the content of the exhibition. The intellectual foundations of the restoration were the modern Western conservation principles that privilege preservation and conservation and regard the material fabric as the bearer of a monument's substance.[93]

At the same time, the conceptual changes that have taken place in heritage protection over recent decades could not be ignored.[94] It was therefore considered essential,

ez az alapfeltétele annak, hogy a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló 2003. évi UNESCO-egyezmény értelmében történelmünkre adott válaszként újra tudjuk teremteni.[95]

Ezért a kiállítás nem a kastély történetének egy kimerevített pillanatát jeleníti meg, hanem az elmúlt háromszáz évet jelenünket meghatározó folyamatként mutatja be. A kastély mint „tárgy" eredete három évszázaddal korábbra datálható. Minden, ami ezt követően történt – a különböző építési periódusoktól a második világháború végén bekövetkezett nagymértékű pusztításon át egészen a legutóbbi restaurálásokig, felújításokig és rekonstrukciókig –, e „tárgy" későbbi fázisainak felel meg. A műemléki felújítás programjában és a restaurálási programtervben ezért – a lehetőségekhez mérten – az összes fennmaradt építési periódus, valamint a 20. századi restaurálások és felújítások hozzáadott értékeinek megőrzését, tehát a numerikus azonosság megtartását soroltuk minden más szempont elé. Ennek következtében a tervezési programot és a restaurálási programtervet is a konzervátori szemlélet határozta meg.

Bizonyos esetekben viszont a rekonstrukciót is vállalnunk kellett, annál is inkább, mivel az utóbbi három évtizedben az örökségvédelem területén *„elméleti elmozdulás történt az immateriális dimenziók felé"*, így a nemzetközi ajánlások

during the development of the restoration concept, to reinterpret this cultural heritage—an indispensable condition for recreating it, in accordance with the 2003 *UNESCO Convention*, as a response to our historical experience.[95]

For this reason, the exhibition does not present a single frozen moment in the history of the palace. Instead, it depicts the past three hundred years as a continuous process that has shaped the present. The origin of the palace as an "object" lies three centuries in the past. Everything that has happened since—ranging from the various construction periods to the extensive destruction at the end of the Second World War and the most recent restorations, renovations and reconstructions—constitutes subsequent phases of this "object." Accordingly, in both the restoration programme and the conservation plan, we aimed—so far as possible—to preserve all surviving building phases, as well as the added values of twentieth-century restorations and renovations; in other words, to maintain numerical identity above all other considerations. As a result, both the design and restoration programmes were shaped by a conservator's mindset.

In certain cases, however, reconstruction proved unavoidable—especially since the past three decades have seen *"a doctrinal shift towards intangible dimensions"* in heritage protection, and international conventions and recommendations

78. A kiállítás 20. századot bemutató terme hetven év restaurálástörténetét feldolgozó vetítéssel és kiállított falburkolat-maradványokkal. EK Fotótár

Fig. 78: The room of the exhibition presenting the 20th century, with a projection exploring seventy years of restoration history and displayed remnants of wall panelling. EK Photo Archive

és egyezmények bizonyos megszorításokkal lehetővé teszik ezt az eljárást.[96] Ebben az esetben a rekonstruált részek kvalitatív azonosságára is nagy gondot kellett fordítanunk. A tervezési program ugyanakkor szigorúan *„a régi állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletben tartására”* támaszkodott, és elsődleges szempont volt, hogy megálljon *„ott, ahol a hipotézis kezdődik”*.[97]

now permit reconstruction under specific restrictions.[96] In such instances, great care had to be taken to ensure the qualitative identity of the reconstructed parts. At the same time, the design brief relied strictly on *“respect for original material and authentic documents”*, and it was a fundamental principle that the intervention should *“stop at the point where conjecture begins.”*[97]

A DÍSZLAKOSZTÁLYOK ÉS A BELVEDERE 2021–2022 KÖZÖTTI MŰEMLÉKI FELÚJÍTÁSA

Előkészítő restaurátori kutatások és a felújítási program

Az előző fejezetekből nyilvánvalóvá vált, hogy Eszterháza építésének és a második világháborút követő restaurálásoknak olyan bonyolult, szerteágazó története van, hogy a műemlékvédelmi beavatkozások megtervezése minden esetben komoly kihívást jelentett a szakemberek számára. Ez 2021 és 2022 között sem volt másként: ekkor a középső épülettömbben megújult a kastély négy díszlakosztálya és a *belvedere*, továbbá a keleti épületszárnyat a középrésszel összekapcsoló íves összekötő szárny földszintje, valamint a díszudvar díszlépcsője. Erről a nagyszabású műemléki felújításról részletes szakpublikációk jelentek meg.[98]

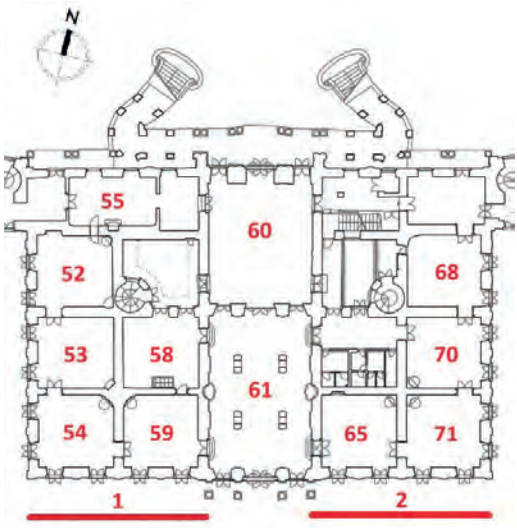
A felújítások előkészítéseként a díszlakosztályokban 2017 és 2021 között restaurátori kutatásokat végeztek. Ezek során a hercegi lakosztály előszobájának északi és nyugati falán egy kék-fehér *chinoiserie* szekkó töredékeit tárták fel. Az Albert szász-teschen hercegi lakosztály északi traktusában előkerült a fejedelmi előtér és a belőle nyíló átjáró 18. századi falfestése, valamint a jelenleg a 20. század történetét bemutató kortárs kiállítótérben kitakarták a korábban megtalált,

THE RESTORATION OF THE STATE APARTMENTS AND THE BELVEDERE, 2021–2022

Preliminary Conservation Research and the Restoration Programme

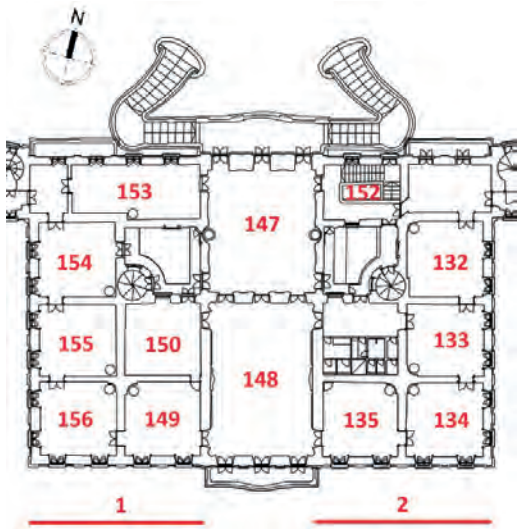
As the previous chapters have shown, the construction history of Eszterháza and the post-Second World War restorations are so intricate and multifaceted that the planning of any conservation intervention has always posed substantial challenges for specialists. The situation was no different in 2021–2022, when the restoration of four state apartments and the *Belvedere* in the *corps de logis* was completed, together with the ground floor of the oval connecting wing linking the eastern wing to the main block, and the grand staircase of the *cour d'honneur*. This large-scale heritage restoration has been documented in detailed scholarly publications.[98]

Between 2017 and 2021, preparatory conservation research was carried out in the state apartments. During these investigations, fragments of a blue-and-white *chinoiserie secco* painting were uncovered on the north and west walls of the antechamber of the prince's apartment. In the northern tract of the Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen, conservationists revealed the eighteenth-century wall paintings in the royal lobby

79. A középrész földszinti alaprajza, részlet, 2017. EK Fotótár. 1: hercegi lakosztály; 2: hercegnéi lakosztály; 60: nyári ebédlő; 61: sala terrena; 52: hercegi hálószoba; 53: hercegi kandallós szalon; 54: hercegi sarokszalon; 55: kínai lakk kabinet; 58: előtér; 59: hercegi előszoba (antichambre); 65: hercegnéi előszoba (antichambre); 68: fogadótér; 70: hercegnéi hálószoba; 71: hercegnéi sarokszalon

Fig. 79: The main block's ground floor, 2017, detail. EK Photo Archive. 1 The Prince's Apartment; 2 The Princess's Apartment; 60 summer dining hall; 61 sala terrena; 52 princely bedchamber; 53 princely fireplace parlour; 54 princely corner parlour; 55 Chinese lacquer cabinet; 58 prince's anteroom; 59 prince's antechamber; 65 princess's antechamber; 68 waiting room; 70 princess's bedchamber; 71 princesse's corner parlour

80. A középrész első emeleti alaprajza, részlet, 2017. EK Fotótár. 1: Albert szász-tescheni hercegi v. férfi fejedelmi lakosztály; 2. Mária Terézia- v. női fejedelmi lakosztály; 147: díszebédlő; 148: Apollo terem; 152: főlépcső; 132: modern kiállítótér (Joseph Haydn élete); 133: Mária Krisztina-szoba; 134: Mária Terézia-hálószoba; 135: női fejedelmi előszoba (antichambre); 149: férfi fejedelmi előszoba (antichambre); 150: ún. „restaurátor-kamra"; 153: fejedelmi előtér; 154: modern kiállítótér (20. század); 155: modern kiállítótér (19. század); 156: Albert szász-tescheni hercegi hálószoba

Fig. 80: The main block's first floor, 2017, detail. EK Photo Archive. 1 The Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen; 2 The Maria Theresa Apartment; 147 ceremonial dining hall; 148 Apollo Hall; 152 inner staircase; 132 contemporary exhibition room (Joseph Haydn's life); 133 Maria Christina Room; 134 Maria Theresa Bedchamber; 135 antechamber of the Maria Theresa Apartment; 149 antechamber of the Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen; 150 so-called "restorer's chamber"; 153 royal lobby; 154 contemporary exhibition room (20th century); 155 contemporary exhibition room (19th century); 156 Bedchamber of Duke Albert Casimir of Teschen

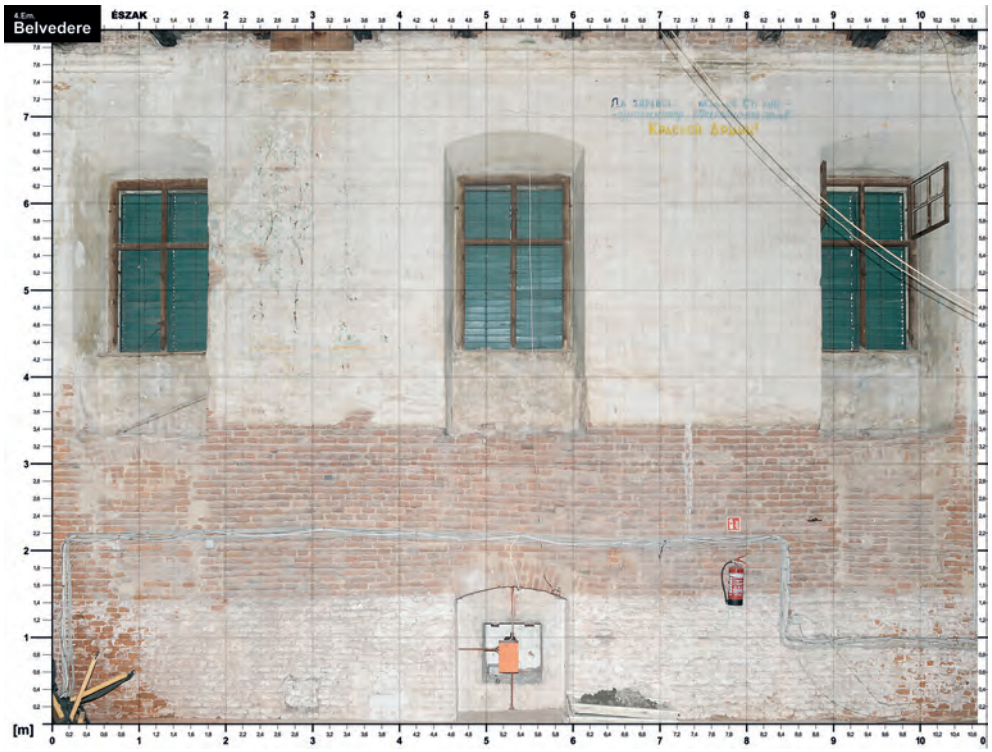
81. A hercegi előszoba északi fala az 1966-ban beépített textiltapétával (balra), 2017. Az 1762 előtti chinoiserie falfestés a feltárások után (jobbra), 2017. © Dobai Csaba, EK Fotótár

Fig. 81: The north wall of the princely antechamber with the textile wallcovering installed in 1966 (left), 2017. The pre-1762 chinoiserie wall painting after its uncovering (right), 2017. © Csaba Dobai, EK Photo Archive

82. A hercegi előszoba 2017-ben feltárt chinoiserie falfestése, 2021. EK Fotótár

Fig. 82: The chinoiserie wall painting of the princely antechamber uncovered in 2017. EK Photo Archive, 2021

83. A belvedere északi fala kutatás közben, 2017. © Dobai Csaba, EK Fotótár. Az orosz nyelvű felirat: „Éljen a nagy Sztálin, a Vörös Hadsereg ragyogó győzelmeinek irányítója!"

Fig. 83: The north wall of the Belvedere during exploration, 2017. © Csaba Dobai, EK Photo Archive. The Russian inscription reads: "Long live the great Stalin, organiser of the brilliant victories of the Red Army!"

de visszafedett kínaizáló falfestést. A *belvedere* teljes díszítőfestését is feltárták. A szilikátrestaurátori kutatások tisztázták a homlokzati nyílászárófülkék stukkói, a kályhafülkék, valamint a párkányok és a kályhák eredeti részletei és kiegészítései közötti viszonyt. A farestaurátorok továbbá pontosan el tudták különíteni a fa falburkolatok és a nyílászárók 18. századi, illetve 20. századi részleteit.[99] A felújítási program a restaurátori kutatások eredményeinek fényében módosult. A restaurátori

and the adjoining passageway. In the contemporary exhibition space presenting twentieth-century history, they exposed the previously discovered but later re-covered *chinoiserie* wall painting. The complete decorative painting of the *Belvedere* was also uncovered.

Silicate-conservation studies clarified the relationship between the original and supplementary elements of the stuccoes in the façade window embrasures, the stove niches, the

tendertervek és az építészeti kiviteli tervek ezek alapján készültek el.[100]

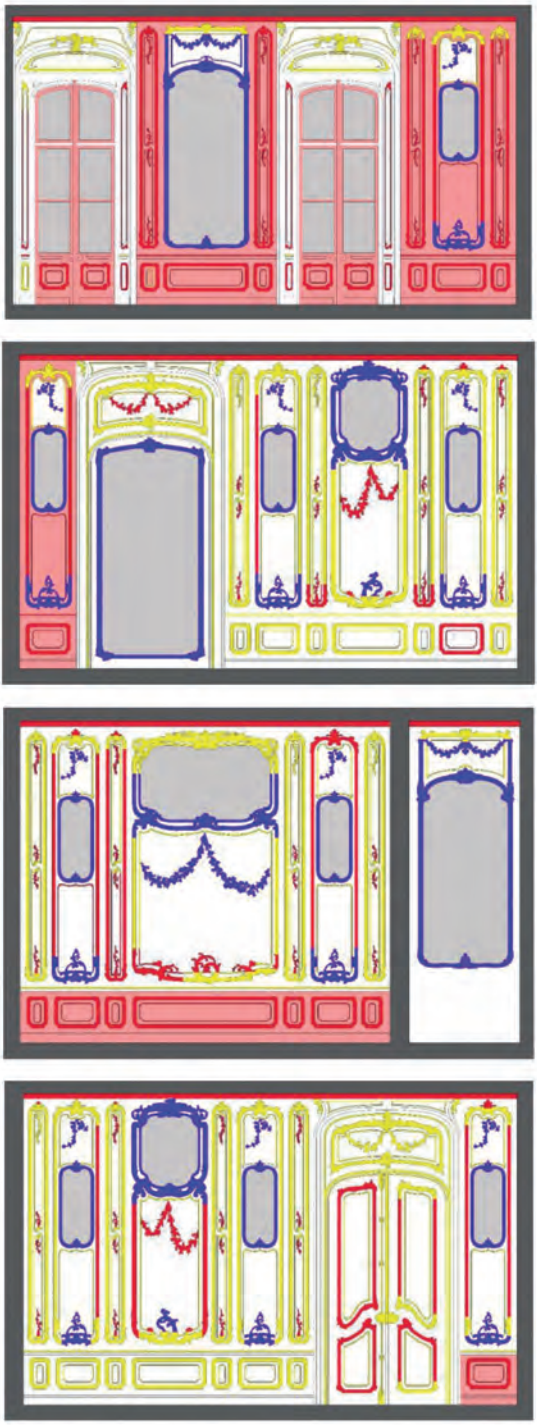
Az előző fejezetben már említettük, hogy a felújítási program a második világháború előtti építési periódusok mellett a 20. századi restaurálások és felújítások lehető legnagyobb mértékű megőrzését tartotta szem előtt, ezért konzervátori szemlélet nyilvánul meg benne. Emellett bizonyos helyiségek teljes vagy részleges rekonstrukciójára is sor került, amelyben szerepet játszott az örökségvédelem területén az elmúlt évtizedekben lezajlott szemléletváltás. Annak azonban, hogy ezt a kétféle megközelítésmódot együttesen alkalmaztuk, más okai is voltak: egyrészt a kastély bonyolult építéstörténete és ellentmondásoktól sem mentes, összetett restaurálás-története, másrészt az edukációs szándék.[101]

A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy Eszterházán a különböző építési és restaurálási periódusok annyira összefonódtak, hogy lehetetlen szétválasztani őket anélkül, hogy jelentős korszakok maradványai el ne pusztuljanak. Éppen ezért a szakszerűtlen, az általunk követett örökségvédelmi elveknek nem megfelelő kiegészítések kezelése bizonyult a legnehezebbnek. A restaurálás-történet ismertetéséből már kiderülhetett, hogy a második világháborút követő évtizedekben a kastély felújítása során csak részlegesen igazodtak a 20. század első felében kialakult örökségvédelmi elvekhez. Való igaz, hogy ezeket az elveket

cornices and the stoves themselves. In addition, wood-conservation specialists were able to distinguish precisely between eighteenth-century and twentieth-century elements in the wooden wall panelling and joinery.[99] The restoration programme was modified in light of these findings; the tender documentation for the conservation works and the working drawing plans were prepared accordingly.[100]

As noted in the previous chapter, the restoration programme aimed to preserve, as far as possible, not only the pre-war building phases but also the twentieth-century restorations. This approach reflects a broadly conservation-oriented perspective. At the same time, certain rooms were wholly or partly reconstructed, reflecting shifts in heritage-conservation thinking in recent decades. Yet the joint application of these two approaches had further reasons: the complex and sometimes contradictory building history of the palace, its equally complex restoration history, and our educational aims.[101]

The greatest challenge lay in the fact that at Eszterháza the various construction and restoration phases are so densely interwoven that separating them would necessarily have entailed the loss of significant historical layers. The most difficult task, therefore, was the handling of inappropriate additions that did not comply with the principles we follow in heritage conservation. As the restoration history shows, post-war

84. A hercegi hálószoba fa falburkolatának periódusai. © Kóbor–Zágoni–Király 2022. Az alap esetében a fehér: 18. század; a rózsaszín: 1969. A faragványok esetében a sárga: 18. század; a piros: 1969, elfogadható kivitelben; a kék: 1969, az eredetitől eltérő formai kialakítással

Fig. 84: The phases of the wooden wall panelling of the princely bedchamber. © Kóbor–Zágoni–Király 2022. For the base, white: 18th century; pink: 1969. For the carvings, yellow: 18th century; red: 1969, in an acceptable execution; blue: 1969, with a formal design differing from the original

csak 1964-ben, tehát évekkel az első műemléki felújítás 1957-es megkezdése után fektette le következetesen a *Velencei Karta*, de az 1931-ben összeállított *Athéni Kartá*ban már számos elemük megvolt, ráadásul a két világháború között Magyarországon is közismerten alkalmazták őket.[102] Az 1950–1970-es években tehát ezeket az elveket is követni lehetett volna. A 20. század utolsó negyedében pedig az intézményes magyar műemlékvédelem számára a *Velencei Karta* volt az irányadó.[103]

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a második világháború utáni műemlékvédelmi beavatkozásokkal kapcsolatban nem korunk örökségvédelemről alkotott nézeteit, hanem saját korszakuk általánosan bevett gyakorlatát kérjük számon. Ezen a ponton arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a rigorózus *Velencei Karta* elveinek széles körű alkalmazása idejéből is fel tudunk sorolni olyan példákat, amelyek nem mindenben követték a karta alapvetéseit: ilyen volt Nyugat-Németországban a müncheni Residenz 1958 és 1990 közötti, valamint Lengyelországban a varsói királyi palota és óváros 1945 és 1988 közötti rendkívül precíz, dokumentációkon alapuló rekonstrukciója.[104] Az 1950-es években ebbe a sorba illeszthető Magyarországon a budai vár néhány késő középkori és reneszánsz részletének régészeti feltárások eredményeit felhasználó újjáépítése, amelynek során több helyen az anasztilózis módszerét

interventions adjusted only partially to the conservation principles developed in the early twentieth century. It is true that the *Venice Charter*, which consistently formulated these principles, was adopted only in 1964, several years after the first major restoration began in 1957; however, many of its tenets had already been articulated in the *Athens Charter* of 1931 and were widely applied in Hungary between the wars.[102] They could, therefore, have been followed during the restorations of the 1950s–1970s as well. From the late twentieth century onwards, the *Venice Charter* became the guiding framework for institutional heritage conservation in Hungary.[103]

It is important to emphasise that, in assessing the post-war interventions, our intention is not to apply current views on heritage conservation retroactively, but to evaluate them according to the professional norms of their own era. It must also be noted that even during the period when the rigorous principles of the *Venice Charter* were widely observed, several major European restorations departed from its prescriptions in certain respects—for example, the long reconstruction of the Munich Residenz (1958–1990) in West Germany, and the extraordinarily meticulous, documentation-based reconstruction of Warsaw's Royal Castle and Old Town (1945–1988) in Poland.[104] In Hungary, the reconstruction of several late medieval and Renaissance elements of Buda

85. A Mária Terézia-lakosztály előszobája 1959 után. A második világháború előtt nem ilyen falburkolata volt. EK Fotótár

Fig. 85: The antechamber of the Maria Theresa Apartment after 1959. Before the Second World War, the wall panelling did not look like this. EK Photo Archive

is alkalmazták.[105] Eszterházán viszont még ezeket a példákat sem követték, hiszen négy helyiségben nem pontos rekonstrukciók készültek, hanem – bár igen színvonalas, de a második világháború előtti formákat nem követő, azokkal tehát kvalitatív azonosságot nem mutató – „neorokokó" enteriőrök.[106] Az anasztilózis módszerét is csak a nyílászárókon, valamint a hercegi sarokszalon, a hercegi kandallós szalon és a hercegi hálószoba falburkolatain alkalmazták.[107] A Mária Terézia-hálószoba negyven százalékban épen maradt falburkolati

Castle during the 1950s similarly belongs to this group; in several places, the method of anastylosis was employed, based on archaeological findings.[105] At Eszterháza, however, not even these examples were followed consistently: in four rooms, the restorers did not produce accurate reconstructions but instead created high-quality yet non-authentic "neo-Rococo" interiors that did not replicate the pre-war forms.[106] Anastylosis was applied only to the doors and windows, and to the wall panelling of the princely corner parlour, the princely fireplace parlour, and

86. A hercegi hálószoba második világháború utáni falburkolata 18. századi és 20. századi elemekkel, 2021. EK Fotótár

Fig. 86: The post–Second World War wall panelling of the princely bedchamber, with 18th- and 20th-century elements, 2021. EK Photo Archive

elemeit viszont már nem építették vissza.[108]

Az olvasó felteheti a kérdést, miért is volt szükség arra, hogy a második világháború utáni kiegészítések nagy részét megőrizzük. Erre több érvet is fel tudunk sorolni. Elsősorban azt, hogy el szerettük volna kerülni, hogy fontos építéstörténeti korszakok maradványai a fent említett keveredésből kifolyólag eltűnjenek. Másfelől az 1945 és 2021 között eltelt hetvenhat év a kastély teljes történetének a negyedét teszi ki, amennyiben a kastélytörténetet 1720-tól, az első ismert építkezésre vonatkozó írott forrástól számítjuk.

the princely bedchamber.[107] The surviving wall-panelling elements of the Maria Theresa Bedchamber—forty per cent of the original—were not re-installed.[108]

The reader may rightly ask why we nevertheless chose to preserve most of the post-war additions. Several arguments can be made. First, we wished to avoid the loss of important historical layers, given the interwoven nature of the building phases. Secondly, the seventy-six years between 1945 and 2021 constitute fully one quarter of the palace's history if dated from 1720, the year of the first written reference to construction

De még ha 1681-től, a birtok megvásárlásától számítjuk is, ez a hetvenhat év akkor is a teljes kastélytörténet több mint húsz százalékát jelenti. Harmadrészt, bár a 20. századi restaurálások sokszor ellentmondásos megoldásokat eredményeztek, saját korukhoz viszonyítva mégis színvonalas beavatkozásoknak mondhatók, és egy nem elhanyagolható korszakról tanúskodnak.

A nemzetközi gyakorlatban is találunk példát arra, hogy egy 20. századi műemléki beavatkozás – nevezetesen egy rekonstrukció – védelmet kapott: Varsó rekonstruált óvárosát az UNESCO 1980-ban felvette a világörökségi helyszínek listájára. A Világörökség Bizottság egyik legfontosabb érve az volt, hogy a varsói rekonstrukció a 20. századi restaurálási technikák példaértékű illusztrációja, eredetisége pedig az 1945 és 1966 közötti évekhez kötthető. Lényegében az történt, hogy az új világörökségi helyszín eredeteként 1945-öt és az azt követő éveket jelölték meg.[109] Varsóban az óváros nyolcvanöt százaléka telesen elpusztult, míg Eszterházán a beépített faszerkezetek mintegy nyolcvan százaléka felújításra szorult.[110] A két helyszín tehát messze nem szenvedett azonos mértékű károkat, de a kár mértéke Eszterházán is nagyon magas, és jól érzékelteti a pusztulás nagyságrendjét. Ennek ellenére a kastélyban az összes fennmaradt építési periódus megjelenik, így az épület története folyamatában tanulmányozható. A műemléki

activity. Even if we count from 1681, the date of the estate's purchase, these seventy-six years still represent more than twenty per cent of the building's total history. Thirdly, although the twentieth-century restorations often produced controversial solutions, they were, by the standards of their own time, professionally executed interventions and constitute evidence of a significant period.

International practice also offers precedents for granting protection to twentieth-century heritage interventions, including reconstructions. Warsaw's reconstructed Old Town was inscribed on the *UNESCO World Heritage List* in 1980; one of the key arguments of the World Heritage Committee was that the reconstruction exemplified twentieth-century restoration techniques, and that its authenticity lay precisely in the years 1945–1966. In effect, 1945 and the subsequent decades were designated as the period of origin of the newly inscribed heritage site.[266] While eighty-five per cent of Warsaw's Old Town had been destroyed, at Eszterháza some eighty per cent of the timber structures required renewal.[267] Although the scale of damage was far smaller than Warsaw's, it was still considerable and illustrates the extent of destruction. Even so, all historical building phases survive in the palace, allowing its architectural history to be studied as a continuous sequence. The exhibition concept, which is

felújítás eredményeire támaszkodó kiállítási tematika ezt a folyamatot a fentiekben megfogalmazott edukációs szándéknak megfelelően tudatosan kiemeli.

A felújítás során a müncheni Glyptothek konzervátori szemléletű újjáépítését tekintettük az egyik példának. A 19. századi klasszicista múzeumépület a második világháborúban súlyos bombakárokat szenvedett. 1947 és 1959 között a homlokzatot rekonstruálták, a belső tereket pedig 1961 és 1972 között téglából készült héjazattal egészítették ki. A klasszicista architektúrát és a falfestéseket nem restaurálták. A fennmaradt töredékeket az anasztilózis módszerét követve beépítették a téglahéjazatba. Az egyszerű és tágas modern terek mintegy feleletet adnak a klasszicista építészet tömegszerűségére és síkszerűségére, egyúttal kiemelik a kiállított szobrokat, valamint a háborús mementóként funkcionáló töredékeket.[111]

Hasonló pozitív példaként említhetjük a Neues Museum 1999 és 2009 között végzett felújítását. A 19. századi múzeumépület a berlini Museuminsel egyik legfontosabb műemléke. A második világháborúban ezt az épületet is súlyos károk érték,

based on the results of the restoration, deliberately highlights this process in line with the educational aims outlined above.

One of the models we considered during the restoration was the conservation-oriented post-war reconstruction of the Munich Glyptothek. The nineteenth-century Neoclassical museum suffered severe bomb damage during the Second World War. Its façade was reconstructed between 1947 and 1959, while the interior was completed between 1961 and 1972 using brick shell structures. The Neoclassical architecture and wall paintings were not restored; instead, the surviving fragments were incorporated into the brick shell according to the principles of *anastylosis*. The simple, spacious modern interiors respond to the volumetric and planar qualities of the original Neoclassical architecture, while highlighting the displayed sculptures and the surviving fragments as war memorials.[111]

A similarly positive example is the restoration of the Neues Museum (1999–2009), one of the most important nineteenth-century monuments on Berlin's Museum Island. Severely damaged in the Second World War,

amelyeket az NDK időszakában nem orvosoltak. Egyes elpusztult épületrészeket az eredeti kubatúra és térrendszer szerint építették újjá, a még álló épületrészeket pedig restaurálták. A kiegészítő újjáépítés elvét követték: az eredeti részek és a kiegészítések megkülönböztethetők, a fennmaradt díszítőelemeket pedig belekomponálták a kiegészítésekbe. Hasonló módon jártak el, mint a müncheni Glyptothek esetében.[112]

Az ezredfordulót követően Eszterházán is sor került egy példaértékű helyreállításra: a nagy parter keleti oldalán álló marionettszínház, víztorony, narancsház és tiszttartói ház épületegyüttese többéves régészeti kutatómunkát követően két ütemben, 2012–2013-ban, majd 2015–2016-ban újult meg. A marionettszínház, a víztorony és a narancsház felújítása 2014-ben ICOMOS-díjban, míg a tiszttartói ház felújítása 2017-ben Építőipari Nívódíjban részesült.[113] A marionettszínház laudációjában a felújítás erényei között kiemelték, hogy mivel a 19. század óta magtárként hasznosított épületet koncertteremmé alakították át, a narancsházból pedig rendezvénytér lett, ahol újra narancsfákat lehet látni, az egész épületegyüttes visszanyerte eredeti, 18. századi funkcióját. Az évszázadok során esett súlyos károk nyomait nem tüntették el, a visszafogott és egyszerű kortárs építészeti elemeket az épület

the building received no comprehensive repair during the GDR period. Some destroyed sections were rebuilt according to the original spatial system, while the surviving structures were restored. Additive reconstruction was employed: the original and supplementary elements are distinguishable, and the surviving decorative fragments were integrated into the new work, much as in the case of the Glyptothek.[112]

In the decades after the turn of the millennium, Eszterháza also witnessed an exemplary restoration. The complex comprising the marionette theatre, water tower, orangery, and officers' house on the east side of the great parterre was renewed in two phases, in 2012–2013 and 2015–2016, following extensive archaeological research. The restoration of the marionette theatre, water tower, and orangery received an ICOMOS Award in 2014, and the restoration of the officers' house won the Award for Architectural Excellence in 2017.[113] The ICOMOS commendation for the marionette theatre highlighted that the building—used as a granary since the nineteenth century—had been converted into a concert hall, while the orangery became an event space once again housing citrus trees, thus restoring the ensemble's original eighteenth-century functions. The traces of damage accumulated

87. A müncheni Glyptothek a második világháború után. Diego Delso, Wikipedia, 2013

Fig. 87: The Glyptothek in Munich after the Second World War. Diego Delso, Wikipedia, 2013

torzójába komponálták bele. A keleti épületszárny első emeletén néhány évvel korábban végeztek restaurátori munkálatokat egy kis szoba kínaizáló falfestésein. Ekkor a Dehio-féle „konzerválni és nem restaurálni" elv érvényesült, amely mintegy előrevetítette a marionettszínház felújításának szellemét.[114]

A kiegészítő és konzerváló szemléletmódú felújításokon kívül olyan rekonstrukciós eljárásokat is követen-

88. A berlini Neues Museum görög udvara. Manfred Brückels, Wikipedia, 2011

Fig. 88: The Greek courtyard of the Neues Museum in Berlin. Manfred Brückels, Wikipedia, 2011

over centuries were not concealed; rather, restrained, contemporary architectural elements were integrated into the surviving fabric. A few years earlier, conservation work had been carried out on the *chinoiserie* wall paintings of a small room on the first floor of the eastern wing, applying the Dehio principle of "conserve, do not restore," thereby anticipating the approach later adopted in the marionette theatre.[114]

Alongside these additive and conservation-oriented restorations, we also regarded as worthy of emulation

89. Az eszterházai marionettszínház, 2013. EK Fotótár
Fig. 89: The marionette theatre in Eszterháza, 2013. EK Photo Archive

dőnek tartottunk, amelyek a lehető legakkurátusabb kutatásokon és pontos dokumentációkon alapulnak, és szándékuk szerint összeegyeztethetők azokkal a Scaltsas-féle esetekkel, amikor a rekonstrukció célja nem a műemlék identitásának megváltoztatása. A müncheni Residenz 1958 és 1990 között végzett, a South Harting-i Uppark House 1989 és 1995 között elvégzett, valamint a lunéville-i kastély 2005-ben megkezdett és feltehetőleg 2035-ig tartó rekonstrukcióját ilyen beavatkozásnak tartjuk.[115] Eszterházán a cél tehát nem a hely identitásának megváltoztatása, hanem éppen ellenkezőleg: egyes terek edukációs célú rekonstrukciójával az identitás megerősítése volt.

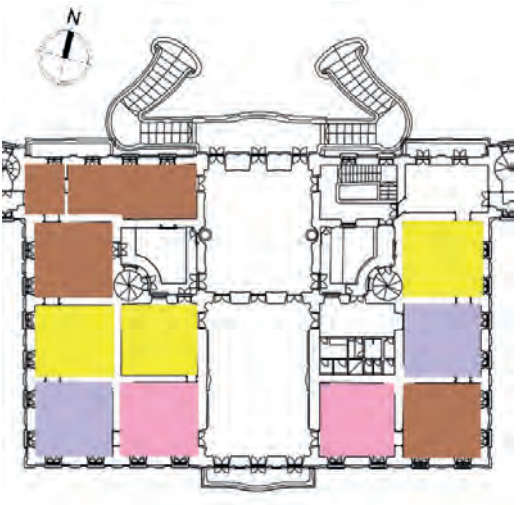
certain reconstruction practices based on the most meticulous research and precise documentation, and which fit the category defined by Scaltsas, in which reconstruction does not alter the identity of the monument. The reconstruction of the Munich Residenz (1958–1990), that of Uppark House in South Harting (1989–1995), and of the Château de Lunéville (from 2005, projected completion c. 2035) belong to this group.[115] At Eszterháza, our aim was not to alter the identity of the place but, on the contrary, to reinforce it through the educational reconstruction of selected rooms.

In devising the restoration programme, the rooms were divided

90. A középrész földszinti alaprajza, részlet, 2017. EK Fotótár. Piros: teljes rekonstrukció; szürke: 18. és 20. századi kompilált falburkolatok megőrizve és konzerválva; barna: kortárs tér konzervált falfestéssel; sárga: kortárs tér

Fig. 90: The main block's ground floor, 2017, detail. EK Photo Archive. Red: complete reconstruction; grey: 18th- and 20th-century composite wall panelling preserved and conserved; brown: contemporary exhibition room with conserved wall painting; yellow: contemporary exhibition room

91. A középrész első emeleti alaprajza, részlet, 2017. EK Fotótár. Rózsaszín: részleges rekonstrukció; lila: megmentett, más helyiségből átemelt 20. századi falburkolatok; barna: kortárs tér konzervált falfestéssel; sárga: kortárs tér

Fig. 91: The main block's first floor, 2017, detail. EK Photo Archive. Pink: partial reconstruction; purple: 20th-century wall panelling salvaged and transferred from another room; brown: contemporary exhibition room with conserved wall painting; yellow: contemporary exhibition room

A felújítás programjának összeállításakor a rendelkezésre álló képi és írott forrásanyag alapján a helyiségeket három csoportba soroltuk. Az első csoportba azok a helyiségek tartoztak, amelyek második világháború előtti állapota az 1894 és 1941 között készült archív fotóanyag alapján rekonstruálható volt. A második csoportot azok a részlegesen rekonstruálandó helyiségek alkották, amelyek egyes részei rekonstruálhatók voltak, bizonyos elemeik rekonstrukciója azonban információhiány miatt

into three categories on the basis of the available visual and written sources. The first comprised those rooms whose pre-war condition could be reconstructed from the archival photographs taken between 1894 and 1941. The second category comprised rooms suitable for partial reconstruction in which certain elements could be reconstructed while others could not, due to lack of information. The third comprised rooms for which no visual sources survived; these were converted into

nem volt kivitelezhető. A harmadik csoportba azok a szobák tartoztak, amelyekről egyáltalán nem állt rendelkezésre képi forrás. Ez utóbbi helyiségekből kortárs kiállítóterek lettek, és amennyiben falfestések kerültek elő bennük, ezeket csak addig a szintig restauráltattuk, hogy a látogatók számára még értelmezhetők legyenek.

Falburkolatok és nyílászárók

A műemléki felújítás a farestaurátorok számára jelentette a legnagyobb kihívást, mert a rekonstrukciók elsősorban az ő szakterületüket érintették. Ilyen jellegű rekonstrukcióra a díszlakosztályokban három helyiség volt alkalmas, de végül csak a hercegnéi lakosztály sarokszalonjában és hálószobájában valósult meg. A folyamatot egy szakrestaurátorokból és művészettörténészekből álló szakmai grémium felügyelte.[116] Talán a legérdekesebb részlet az a falburkolat-töredék, amely egyedüliként maradt fenn az 1944–1945 előtti fa falburkolatból. A töredéket az anasztilózis módszerét alkalmazva vissza tudtuk építeni eredeti helyére, a hercegnéi sarokszalon keleti falburkolatának tükörkeretébe. Mivel nem aranyoztattuk újra, a töredék jól megkülönböztethető a rekonstrukciótól.

A 19. századi, kézzel szövött selyemdamaszt tapéta utánzatát fényképek és analógiák alapján tervezték meg. Írott forrásokból azonban csak az alapszövet törtfehér színéről tudunk, a virágcsokor-minta szirmainak

contemporary exhibition spaces, and where wall paintings were discovered, they were restored only to the point at which they remained intelligible to visitors.

Wall Panelling and Joinery

For the wood-conservators, the heritage restoration posed the greatest challenge, as the reconstructions concerned primarily their field of expertise. Three rooms within the state apartments were suitable for this type of reconstruction, yet it was ultimately carried out only in the corner parlour and the bedchamber of the Princess's apartment. The process was supervised by a professional committee composed of specialist conservators and art historians.[116] Perhaps the most intriguing element is the fragment of wall panelling—the sole surviving piece of the pre-1944/45 wooden *boiserie*. Using the method of *anastylosis*, we were able to reinstall this fragment in its original position, within the mirror-frame of the eastern wall panelling of the Princess's corner parlour. As we chose not to re-gild it, the fragment remains clearly distinguishable from the reconstruction.

The replica of the nineteenth-century hand-woven silk damask wallcovering was designed on the basis of photographs and analogies. Written sources, however, provide information only about the broken-white ground fabric; the colouring of the floral posies remains uncertain, and the budget was tight. The committee

92. A hercegnéi sarokszalon az 1920-as évek végén. © Paul Anton Esterházy tulajdona

Fig. 92: The princess's corner parlour at the end of the 1920s. © The property of Paul Anton Esterházy

93. A hercegnéi sarokszalon az 1961-es felújítás után, 2016. EK Fotótár

Fig. 93: The princess's corner parlour after the 1961 renovation, 2016. EK Photo Archive

94. A hercegnéi sarokszalon a 2022-es rekonstrukció után. © Erős Erika
Fig. 94: The princess's corner parlour after the 2022 reconstruction. © Erika Erős

95. A hercegnéi sarokszalon az új állandó kiállítás tárgyaival, 2023. EK Fotótár
Fig. 95: The princess's corner parlour with the art objects of the new permanent exhibition, 2023. EK Photo Archive

96. Anasztilózis a hercegnéi sarokszalonban: a tükörkeret töredéke. © Kóbor–Zágoni 2021

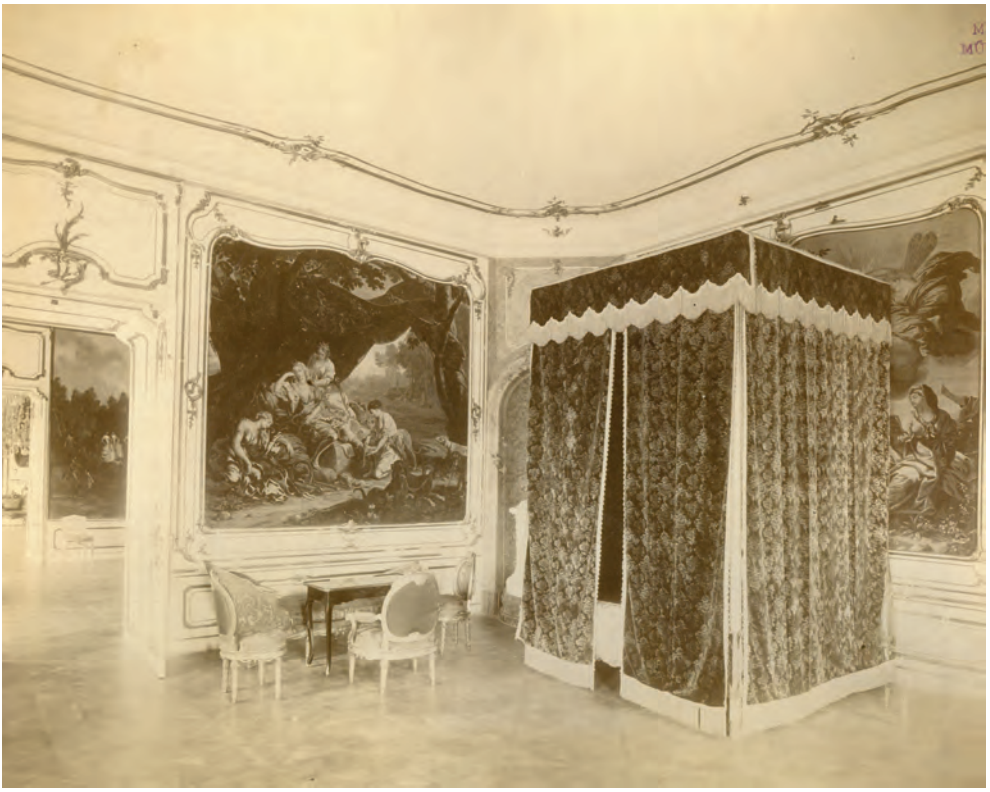
Fig. 96: Anastylosis in the princess's corner parlour: the fragment of the mirror frame. © Kóbor–Zágoni 2021

színezése kérdéses maradt, és a költségvetés is szoros volt, ezért a grémium úgy döntött, hogy a tapétát nyomott mintás pamutszaténból gyártatja le. Amennyiben több információ előkerül az eredeti tapétáról, a végleges másolatot hernyóselyemből is le lehet szőni.[117] Az anasztilózishoz fel nem használható *boiserie*-töredékeket pedig a 20. századot bemutató kiállítótérben, kiállítási tárgyként tekinthetik meg a látogatók.[118]

A Mária Terézia-lakosztályban a jövőben még rekonstruálható az a szoba, amelyben az Esterházy családi hagyomány szerint Mária Terézia, magyar és cseh királynő, Ausztria uralkodó főhercegnője, Lotaringiai Ferenc István német–római császár özvegye 1773. szeptember 1-jén és 2-án két éjszakát töltött. A helyiséget

therefore decided to produce the textile in printed cotton satin. Should further information about the original wallcovering emerge, a definitive reproduction could be woven in reeled silk.[117] The *boiserie* fragments not used in the *anastylosis* have been displayed as exhibition objects in the gallery devoted to the twentieth century.[118]

Within the Maria Theresa Apartment, there remains one room that could be reconstructed in the future: according to the Esterházy family tradition, the room in which Maria Theresa, Queen of Hungary and Bohemia, Sovereign Archduchess of Austria and widow of Francis I of Lorraine, Holy Roman Emperor, spent the nights of 1 and 2 September 1773. The room was refurbished as a simple, contemporary exhibition space, because financial limitations and strict deadlines precluded reconstruction—even though about forty per cent of the original *boiserie* has survived. By the time these surviving elements came to light, the full reconstruction project had already been completed. Restoring the original pieces, however, would have required several times the cost of reconstructing them, and thus exceeded the available budget. We therefore decided that the original elements must be reinstalled in their original positions using *anastylosis*, and that the room's reconstruction should be rescheduled.[119] The fortuitously preserved panels can thus be integrated into a future reconstruction.

97. A Mária Terézia-hálószoba nyugati fala eredeti állapotában, 1894 k.
MNMKK Iparművészeti Múzeum, Budapest

Fig. 97: The west wall of the Maria Theresa Bedchamber in its original state, c. 1894.
Museum of Applied Arts, Budapest

egyszerű, kortárs kiállítótérként újítottuk fel, mivel a rekonstrukció financiális okokból és a szűk határidő miatt nem valósulhatott meg, jóllehet az eredeti *boiserie* mintegy negyven százaléka fennmaradt. A teljes rekonstrukció terve ugyanis addigra már elkészült, amikor a fennmaradt elemek előkerültek. Az eredeti darabok restaurálása azonban nagyságrendekkel nagyobb összeget emésztett volna fel, mint a rekonstrukciójuk, ezért nem fért bele a költségvetésbe. Úgy döntöttünk, hogy

The wooden wall panelling of the Maria Theresa Bedchamber originally incorporated Flemish tapestries from the series *The Triumphs of the Gods*. Designed by Jan van Orley, the series was woven in multiple editions in the Brussels workshops of Peter II van der Borcht and Daniel IV Leyniers. The complete series comprised fifteen pieces, of which Prince Nikolaus I Esterházy purchased six in 1763: the scenes depicting Apollo, Bacchus, Vulcan and Venus, Flora, Diana, and Neptune and Venus.

98. A Mária Terézia-hálószoba nyugati falának rekonstrukciós terve és a megmaradt eredeti burkolati elemek beillesztése a falnézeti rajzokba. © Kóbor–Zágoni 2021

Fig. 98: The reconstruction design for the west wall of the Maria Theresa Bedchamber and the insertion of the surviving original wall-panelling elements into the elevation drawings. © Kóbor–Zágoni 2021

99. Felt. Urbanus és Däniel Leyniers: Diana a nimfákkal, 1729–1745 k. Rijksmuseum, Amszterdam

Fig. 99: Attrib. Urbanus and Däniel Leyniers: Diana and her Nymphs, c. 1729–1745. Rijksmuseum, Amsterdam

az eredeti elemeket az anasztilózis módszerét alkalmazva mindenképp vissza kell építeni az eredeti helyükre, ezért a helyiség rekonstrukcióját átütemezzük.[119] Így a szerencsésen megmenekült burkolati elemeket a jövőben be lehet majd építeni a rekonstrukcióba.

A Mária Terézia-hálószoba fa falpaneljeibe eredetileg az *Istenek diadalai* című sorozatba tartozó flamand falikárpitokat építették be. A Jan van Orley által tervezett sorozatot több példányban szőtték le Peter II van der Borcht és Daniel IV Leyniers brüsszeli manufaktúráiban. A teljes sorozat tizenöt darabból állt, amelyek közül Esterházy I. Miklós herceg 1763-ban hatot vásárolt meg: az Apollót, a Bacchuszt, a Vulcanuszt

The tapestries showing Flora, Diana, and Neptune and Venus can be identified with absolute certainty, while the Apollo tapestry is very likely to be among them.[120] Prince Nikolaus most probably acquired these pieces in Vienna, as Maria Theresa—seeking to stimulate the textile production of the Austrian Netherlands—purchased Brussels tapestries to be given as diplomatic gifts.[121] Since examples of other editions of this series survive in various European museums, the reconstruction of the tapestries is feasible.[122]

On the first floor, only partial reconstruction was possible in the two rooms opening from the main ceremonial hall—the antechambers of the apartments of Duke Albert

100. A Mária Terézia-hálószoba ideiglenesen kortárs kiállítótérként felújítva, 2023. EK Fotótár

Fig. 100: The Maria Theresa Bedchamber temporarily refurbished as a contemporary exhibition room, 2023. EK Photo Archive

és Venuszt, a Florát, a Dianát, valamint a Neptunuszt és Venuszt ábrázoló jeleneteket. A Florát, Dianát, valamint Neptunuszt és Venuszt ábrázoló kárpitok teljes bizonyossággal azonosíthatók, míg az Apollo-kárpit nagy valószínűséggel beazonosítható.[120] Miklós herceg feltehetőleg azért Bécsben vásárolta meg ezeket a darabokat, mert Mária Terézia Osztrák Németalföld textiliparának fellendítése érdekében diplomáciai ajándék céljából brüsszeli falikárpitokat vásárolt.[121] Mivel különböző európai múzeumokban fellelhetők a sorozat más példányaiból származó darabok, a kárpitok rekonstruálása lehetséges.[122]

Az első emeleten a díszteremből nyíló két helyiséget – az Albert Casimir of Teschen and Maria Theresa. Although the wooden panelling could be re-carved on the basis of historical photographs, we have no information about the colouring of the inserted oil paintings on canvas.[123] In the exhibition, these are evoked through animated projection combining historic photographs and engraved model images. The inserted oil paintings in Duke Albert's antechamber depicted the Four Seasons, while those in the Maria Theresa antechamber represented scenes of a par force hunt.[124]

Since both the fully reconstructed and the partially reconstructed rooms were created with an educational purpose, they help visitors to understand the architectural logic

101. A Mária Terézia-lakosztály előszobájának északi és nyugati fala eredeti állapotában, 1894 k. MNMKK Iparművészeti Múzeum, Budapest

Figs 101: The north and west walls of the antechamber of the Maria Theresa Apartment in their original state, c. 1894. Museum of Applied Arts, Budapest

102. A Mária Terézia-lakosztály előszobájának északi falát díszítő pannó metszetelőképe. J. E. Ridinger: Szarvasvadászat, 1756. Szépművészeti Múzeum, 2025, Budapest

Fig. 102: The engraved prototype for the oil painting decorating the north wall of the Antechamber of the Maria Theresa Apartment. J. E. Ridinger: Stag Hunting, 1756. Museum of Fine Arts, 2025, Budapest

103. A Mária Terézia-lakosztály előszobája a falkavadászatot ábrázoló pannókat felidéző vetítéssel, 2023. EK Fotótár

Fig. 103: The Antechamber of the Maria Theresa Apartment with a projection recalling wall panels depicting the stag hunting, 2023. EK Photo Archive

szász-tescheni hercegi lakosztály és a Mária Terézia-lakosztály előszobáját – csupán részlegesen lehetett rekonstruálni: a fa falburkolatok újra faragása a régi fotók alapján lehetséges volt, a befeszített pannók színezéséről azonban nincs információnk.[123] A kiállításban ezeket animált vetítés idézi fel, amely a régi fotókat és a metszetelőképeket mutatja be. Az Albert szász-tescheni hercegi előszobát díszítő pannók az évszakokat ábrázolták, a Mária Terézia-előszobában pedig egy falkavadászat jelenetei voltak láthatók.[124]

Mivel mind a teljes egészében, mind a részlegesen rekonstruált helyiségeket edukációs szándékkal alakítottuk ki, ezek a terek segítik a látogatókat abban, hogy megértsék a díszlakosztályok reprezentatív teremsorainak építészeti összefüggésrendszerét,

of the enfilades of the state apartments, and to appreciate the social and cultural frameworks underpinning the arrangement of interconnected antechambers, salons, and cabinets in the Baroque-Rococo courtly world.[125]

A core principle of the restoration was that certain "neo-Rococo" wall panelling of the twentieth century must also be preserved for posterity. Accordingly, the post-war *boiserie* of the Maria Theresa antechamber was transferred to the Maria Christina Room, while the wall panelling of the Princess's corner parlour was moved to Duke Albert Casimir of Teschen's Bedchamber. The white-painted staff-beads and carved elements around the gilt doors indicate that these components are not eighteenth-century

104. A Mária Terézia-lakosztály előszobájának 1959 utáni falburkolata, 2015. 2022-ben áthelyezték a Mária Krisztina-szobába és új tapétát kapott. EK Fotótár

Fig. 104: The post-1959 wall panelling of the Antechamber of the Maria Theresa Apartment, 2015. In 2022, it was relocated to the Maria Christina Room and given new wallpaper. EK Photo Archive

105. A hercegnéi sarokszalon 1961 utáni falburkolata az Albert szász-teschenі hercegi hálószobába áthelyezve, új tapétával, 2022. A kályha rekonstrukció. © Erős Erika

Fig. 105: The post-1961 wall panelling of the princess's corner parlour relocated to Duke Albert Casimir of Teschen's Bedchamber, with new wallpaper, 2022. The stove is a reconstructed piece. © Erika Erős

valamint képet alkothassanak arról, hogy a barokk-rokokó udvari társadalomban az előszobára (*antichambre*-ra), illetve szalonokra és kabinetekre felfűzött térelrendezés mögött milyen társadalmi és kultúrtörténeti háttér húzódott meg.[125]

A helyreállítás során alapelv volt, hogy a 20. századi „neorokokó" falburkolatokból is meg kell őrizni valamennyit az utókor számára. Ennek megfelelően a Mária Terézia-lakosztály előszobájának háború utáni *boiserie*-je átkerült a Mária Krisztina-szobába, míg a hercegnéi sarokszalon falburkolatát az Albert szász-tescheni hercegi hálószobába helyeztük át. Az aranyozott nyílászárók környezetében lévő, fehérre festett stáblécek és faragványok arra utalnak, hogy ezek nem 18. századi elemek, és soha nem aranyozták őket. Textiltapétájukat viszont kicseréltettük: mindkettőbe olyan bíbor színű damaszt tapétát húzattunk, amelynek mintája megegyezik az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály hálószobájának 1945 előtti drapériamintájával. Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a kiállítás VisualGuide-ja minden esetben tájékoztatja a látogatókat, ha rekonstrukciót vagy 20. századi elemet látnak.[126]

A hercegi lakosztály sarokszalonjában, kandallós szalonjában és hálószobájában a 18. századi részletekből és 20. századi elemekből kompilált fa falburkolatok a kastély korai építési periódusaiból származó kínaizáló falfestésekkel együtt láthatók. A konzervátori szemlélet ezekben

106. Az Albert szász-tescheni hercegi hálószoba, 19. század vége. MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Fig. 106: Duke Albert Casimir of Teschen's Bedchamber, end of the 19th century. Hungarian National Museum, Budapest

and were never gilded. Their textile covering, however, was replaced: both rooms received a purple damask wallcovering patterned after the pre-1945 drapery of Duke Albert's bedchamber. Visitors are informed—via the exhibition's *VisualGuide*—whenever they are viewing a reconstruction or a twentieth-century element.[126]

In the prince's corner parlour, fireplace parlour, and bedchamber, the wooden panelling—composed of eighteenth-century remnants and twentieth-century additions—appears alongside *chinoiserie* wall paintings from the palace's earliest building phase. Here, the conservation ethos is most striking: the gilded surfaces of eighteenth-century fragments gleam amidst the chalk- and ochre-finished twentieth-century components. The restoration

107. Szétszerelt falburkolati elemek a restaurátorműhelyben, 2021. EK Fotótár
Fig. 107: Dismantled wall-panelling elements in the restoration workshop, 2021. EK Photo Archive

108. Farestaurátor munka közben, 2021. EK Fotótár
Fig. 108: Wood restorer at work, 2021. EK Photo Archive

109. A hercegi sarokszalon, 2023. EK Fotótár
Fig. 109: The princely corner parlour, 2023. EK Photo Archive

110. A hercegi hálószoba, 2023. Az ágy rekonstrukció. EK Fotótár
Fig. 110: The princely bedchamber, 2023. The bed is a reconstructed piece. EK Photo Archive

a helyiségekben a legszembetűnőbb: a 18. századi részletek aranyozott felületei megcsillannak a krétával és okkerrel felületkezelt 20. századi elemek között. A restaurálás során sikerült megőrizni az esztétikai egységet, a látogatóknak ugyanakkor szembesülniük kell azzal, hogy a falfestésekkel együtt egyszerre több 18. és 20. századi periódust látnak, a történelem tehát folyamatában tárul fel a szemük előtt.[127] A nyílászárókról a restaurátorok csak a szakszerűtlen 20. századi beavatkozásokat távolították el, a konzervátori szemlélet azonban – az integrálható 20. századi elemek megtartásával – ezeken is érvényesült.

Kályhák és stukkók

Valamennyi restaurátori szakág ugyanazt a hozzáállást követte, amelyet a faalapú alkotórészek ismertetése során bemutattunk. Az első emelet déli, kertre néző *enfilade*-jába fényképek és analógiák alapján rekonstruált kályhák kerültek, mivel az eredeti kályhák elpusztultak. A fennmaradt kályhákat megtisztították az 1960-as évek szakszerűtlen és káros beavatkozásaitól, és amelyiket csak lehetett, ismét eredeti helyükön állították fel.

A stukkórestaurálás helyiségről helyiségre követte a fa falburkolatok helyreállításának metodikáját: ott, ahová teljes vagy részleges rekonstrukció került, a stukkók felületét az aranyozással együtt restaurálták, míg ott, ahol jól láthatóan megőrizték a falburkolatok 20. századi kiegészítéseit, a stukkódíszeket csak konzerválták.

succeeded in preserving aesthetic unity, while visitors must recognise that the wall paintings and panelling simultaneously present several eighteenth- and twentieth-century strata—in other words, history unfolds before their eyes.[127] On the joinery, conservators removed only the inappropriate twentieth-century interventions; the conservation approach—preserving all integrable twentieth-century components—was applied here as well.

Stoves and Stucco

All restoration disciplines followed the same approach as outlined for the wood-based components. In the southern, garden-facing enfilade of the first floor, the stoves were reconstructed on the basis of photographs and analogies, as the originals had been destroyed. Surviving stoves were cleaned of the harmful and unprofessional interventions of the 1960s and, wherever possible, reinstalled in their original positions.

Stucco restoration proceeded room by room, following the methodology applied to the wall panelling: where a full or partial reconstruction was undertaken, the stuccoes were restored, including their gilding; where twentieth-century additions to the panelling were deliberately retained, the stucco decoration was conserved rather than restored.

111. Szétszedett kályha a restaurátorműhelyben, 2021. EK Fotótár
Fig. 111: Dismantled stove in the restoration workshop, 2021. EK Photo Archive

112. Restaurálás alatt álló kályha újra aranyozása, 2021. EK Fotótár
Fig. 112: Re-gilding of a stove under restoration, 2021. EK Photo Archive

113. Stukkódísz előkészítése aranyozáshoz, 2022. EK Fotótár

Fig. 113: Preparation of stucco ornament for gilding, 2022. EK Photo Archive

114. Műmárvány kályhafülke stukkódíszeinek restaurálása, 2022. EK Fotótár

Fig. 114: Restoration of the stucco ornamentation of a scagliola stove niche, 2022. EK Photo Archive

Falfestések

A hercegi lakosztály sarokszalonjában és kandallós szalonjában, valamint a hercegnéi lakosztály előszobájában a korábban már restaurált falfestések ismételt restaurálására volt szükség. A 20. század második felében a 18. századi felületeket akrilfestékkel kenték át. Ennek a ma már brutálisnak és károsnak tartott beavatkozásnak az eredményét némiképp mérsékelni kellett. A legutóbbi művészettörténeti kutatások arra is lehetőséget teremtették, hogy a hercegi sarokszalonban azokat a kiegészítéseket is kijavítsák, amelyek a metszetelőképek ismeretének hiányában hibásak voltak.[128] A hercegnéi előszobában a 20. századi réteg olyan erősen kötődött a felülethez, hogy a restaurátorok eltávolítását veszélyesnek ítélték meg, ezért a látogatók 20. századi felületet látnak. A falakon nyitott kutatóablakok azonban jelzik, hogy alatta – erősen töredékesen – jelen van a 18. századi réteg.

A hercegi lakosztály előszobájának északi és nyugati falán 2017-ben feltárt kék–fehér *chinoiserie* szekkó kifejezetten konzerváló jellegű restaurálláson esett át. A kép eredeti, törtfehér alapfelülete ugyanis olyan mértékben elszennyeződött, hogy a koszréteget nem lehetett eltávolítani, csak enyhíteni lehetett rajta. A tisztítás ezért nem tárta fel az eredeti színezést. A 18. században az alakok megrajzolásához kétféle kék színt használtak, amelyek közül a világosabb elpusztult, kipergett;

Wall Paintings

In the prince's corner parlour and fireplace parlour, as well as in the Princess's antechamber, previously restored eighteenth-century wall paintings required re-restoration. In the second half of the twentieth century, the eighteenth-century surfaces had been covered with acrylic paint—a treatment now considered both brutal and damaging. Its effects had to be mitigated. Recent art-historical research also enabled the correction of earlier reintegrations in the prince's corner parlour that had been inaccurate due to the lack of knowledge of engraved model images.[128] In the Princess's antechamber, the twentieth-century layer adhered so strongly to the surface that its removal was judged too risky; visitors therefore see a twentieth-century surface. Small exploratory openings unfolded in the wall, however, reveal that—albeit in a heavily fragmentary state—the eighteenth-century layer survives beneath.

The blue-and-white *chinoiserie secco* discovered in 2017 on the north and west walls of the Prince's antechamber underwent a strictly conservation-oriented treatment. The original off-white ground had become so heavily soiled that the grime layer could not be removed, only reduced. Cleaning therefore did not reveal the original colours. In the eighteenth century, two shades of blue had been used to draw the figures; the lighter shade has perished entirely, leaving only

115. A hercegi kandallós szalon falfelületének fotolumineszcens vizsgálata, 2021. Jól elkülöníthető a 18. századi festés (világos) a 20. századi kiegészítésektől (sötét). EK Fotótár

Fig. 115: Photoluminescent examination of the wall surface in the princely fireplace parlour, 2021. The original 18th-century paint layer (light) can be clearly distinguished from the 20th-century additions (dark). EK Photo Archive

116. A hercegi kandallós szalon a legutóbbi restaurálás után, 2023. EK Fotótár

Fig. 116: The princely fireplace parlour after the most recent restoration, 2023. EK Photo Archive

helyét csupán a koszréteg körvonala őrizte meg. A sötétebb kék szín is erősen megkopott, így a falfestés mintegy negatív képként maradt fenn. A restaurátorok célja – a rendelkezésre álló lehetőségekből kiindulva – az volt, hogy a hiányok

the outline preserved by the dirt layer. The darker blue has also suffered heavy loss, leaving the painting effectively as a negative image. The conservators' aim—given the circumstances—was to reduce the visual confusion caused by the

117. Falfelület tisztítása, 2021. EK Fotótár
Fig. 117: Cleaning of a wall surface, 2021. EK Photo Archive

118. A hercegi sarokszalon a legutóbbi restaurálás után, 2023. EK Fotótár
Fig. 118: The princely corner parlour after the most recent restoration, 2023. EK Photo Archive

okozta zűrzavart megszüntessék, és egy értelmezhető, egységes felületet hozzanak létre. A háttér egységesítését temperával és akvarellel végezték el, a figurákat viszont – minimális mértékben – pasztellel egészítették ki, ami biztosította a reverzibilitást. Így a felületre csak minimális retus

losses and to create a coherent, legible surface. The background was unified with tempera and watercolour, while the figures were retouched—minimally—with pastel, ensuring reversibility. Thus the surface required only minimal retouching, and the negative-like

119. A hercegi lakosztály előszobája a legutóbbi restaurálás után, 2023. EK Adattár

Fig. 119: The antechamber of the Prince's Apartment after the most recent restoration, 2023. EK Photo Archive

120. Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály fejedelmi előtere restaurálás után, 2023. EK Fotótár

Fig. 120: The royal lobby of Albert Casimir, Duke of Teschen's Apartment after restoration, 2023. EK Photo Archive

121. A belvedere restaurálás után, 2023. EK Fotótár
Fig. 121: The Belvedere after restoration, 2023. EK Photo Archive

került, a negatívként meghagyott kép pedig maradandó esztétikai élményt nyújt.[129]

A többi falfestést is konzerváló szemlélettel restaurálták. Ennek jó példája a Mária Terézia-hálószobában, a felújítási munkálatok közben megtalált, a kastély korai építési korszakából származó töredék. Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály fejedelmi előterében a három kifestési periódust úgy sikerült egységes esztétikai egységben bemutatni, hogy a látogató az építéstörténet több fázisát is át tudja tekinteni.[130] Az esztétikai egység a *belvedere* festőrestaurátori helyreállítása során is megvalósult: a 20. századi mészrétegek alatt meglepően jó állapotban maradt fenn a

image provides a compelling aesthetic experience.[129]

The remaining wall paintings were also restored with a conservation-led approach. A good example is the fragment from the early building phase of the castle discovered during the works in the Maria Theresa Bedchamber. In the royal lobby of the Albert Casimir of Teschen Apartment, three painting phases were presented as a coherent aesthetic whole, allowing visitors to apprehend multiple stages of the building's history.[130] A similar aesthetic unity was achieved in the painterly restoration of the *Belvedere*: beneath twentieth-century lime layers, the eighteenth-century wall painting

122. Orosz nyelvű felirat a belvederében 1945-ből: „Tisztelet és dicsőség hazánk hőseinek, akik bebizonyították az orosz fegyverek megtörhetetlen erejét!"
EK Fotótár, 2021

Fig. 122: Russian inscription in the Belvedere from 1945: "Honour and glory to the heroes of our Motherland, who have proved the indestructible power of Russian arms!"
EK Photo Archive, 2021

18. századi falfestés. Előírtuk, hogy ebben a helyiségben a restaurátorok meghagyják az 1944–1945-ben felfestett, a Magyarországot megszálló Vörös Hadsereget és a Szovjetuniót dicsőítő orosz nyelvű feliratokat, és a restaurátorok integrálják őket a restaurált történeti felületekbe.[131]

survived in surprisingly good condition. We required that the restorers preserve the Russian-language inscriptions—praising the Red Army and the Soviet Union—painted in 1944–45 during the occupation of Hungary, and integrate them into the restored historical surfaces.[131]

ÁTVÁLTOZÁSOK – A „MAGYAR VERSAILLES" HÁROM ÉVSZÁZAD TÜKRÉBEN

Az első rendező elv: a kastély eredeti ikonográfiája

Az előző fejezet 2021–2022-es felújítást bemutató összefoglalójában rá kívántunk világítani, hogy a fertődi Esterházy-kastély díszlakosztályainak és *belvederé*jének műemléki felújítása az épület bonyolult építéstörténetéből, valamint a második világháborút követő beavatkozások ellentmondásosságaiból és következetlenségeiből adódóan rendkívül összetett feladat volt.

Fontos hangsúlyozni, hogy a kulturális örökség megőrzéséről szóló 2003. évi UNESCO-egyezmény értelmében a *szellemi* és az *anyagi* örökség lehető legteljesebb megőrzését tartottuk szem előtt.[132] Fel kellett tennünk a kérdést: miben áll egy olyan épület *szellemi* öröksége, amely annyi átváltozáson ment keresztül, mint Eszterháza? Kiragadható-e egyetlen történeti korszak, és rámutathatunk-e arra, hogy az hordozza a kastély *szellemi* örökségét?

Véleményünk szerint erre úgy adhattunk megfelelő választ, ha az Eszterházára látogatók a kis süttöri kastélytól a pompás barokk-rokokó rezidencián át a háborús pusztítá-

METAMORPHOSES: THE "HUNGARIAN VERSAILLES" IN THE LIGHT OF THREE CENTURIES

The First Organising Principle: The Palace's Original Iconography

In the summary of the 2021–2022 restoration provided in the previous chapter, we sought to highlight the exceptional complexity of the conservation of the state apartments and the *Belvedere* of the Esterházy Palace at Fertőd. This complexity stemmed from the building's intricate construction history, as well as from the contradictions and inconsistencies that characterised post-Second World War interventions.

It is essential to emphasise that, in accordance with the 2003 *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, we aimed to preserve the *tangible* and *intangible* heritage of the site as fully as possible.[132] This required us to confront a fundamental question: what constitutes the *intangible* heritage of a building that has undergone so many transformations as Eszterháza? Can a single historical period be isolated and identified as the bearer of the palace's intellectual legacy?

In our view, an appropriate answer could only be provided if visitors to

sokig és az elmúlt hetven évben végzett műemléki felújításokig valamennyi történelmi korszakba – egy összefüggő történelmi folyamatba – betekintést nyerhetnek.[133] A 2023-ban *Átváltozások – A „magyar Versailles" három évszázad tükrében* címmel megnyitott új állandó kiállítás koncepciójának sarokkövét ez a gondolat jelentette.[134] Csak így szolgáltathatunk a lehető legteljesebb képet azokról a történelmi és kulturális változásokról, amelyek három évszázad alatt olyanná formálták Eszterházát, amilyennek ma ismerjük. Ezek a változások a kastély mai használói identitásának és világlátásának kialakulásában szintén fontos szerepet játszottak. Mivel ennek a közösségének mi, a műemléki felújítás és a kiállítás tervezői szintén tagjai vagyunk, e változások értelemszerűen azt is befolyásolták, ahogyan Eszterháza történetét értelmeztük.

A kastély építéstörténetét és restaurálástörténetét bemutató fejezetekben említettük az első emeleti díszterem mennyezeti freskóját, amely Apollo diadalát ábrázolja, amint napszekerén átvágtat az égbolton.[135] A festményt, valamint az egykor vele összefüggő képi programot alkotó díszterem eredeti ikonográfiáját két okból tárgyaljuk részletesen. Egyrészt az új állandó kiállítás egyik fő rendezőelve az volt, hogy a kastély eredeti ikonográfiája – amelynek a díszteremből nyíló helyiségek is szerves részét képezték – ismét teljes egészében olvashatóvá váljék;

Eszterháza were offered insight into every historical epoch—from the modest mansion house at Süttör, through the splendid Baroque–Rococo residence, to the devastation of the war and the heritage restorations of the past seventy years—thus perceiving them as parts of a continuous historical process.[133] This idea became the cornerstone of the new permanent exhibition *Metamorphoses: The "Hungarian Versailles" in the Light of Three Centuries*, opened in 2023.[134] Only this approach allows for the fullest possible representation of the historical and cultural transformations that have shaped Eszterháza into its present form over the course of three centuries. These transformations have also played an important role in shaping the identity and worldview of the palace's present-day community of users. As the designers of the restoration and the exhibition, we ourselves form part of this community, and these changes have inevitably influenced our interpretation of the history of Eszterháza.

In the chapters discussing the construction history and restoration history of the palace, we referred to the ceiling fresco in the first-floor main ceremonial hall, depicting the Triumph of Apollo driving his chariot across the sky.[135] We discuss this painting and the original iconography of the hall—once part of a coherent pictorial programme—for two reasons. First, one of the principal organising principles of the

123. J. I. Mildorfer: Apollo diadala 1767-ből, 2006. EK Fotótár
Fig. 123: J. I. Mildorfer: Triumph of Apollo, 1767. EK Photo Archive, 2006

másrészt az Apollo terem keleti és nyugati falába épített négy olajfestmény (pannó) hűlt helye ugyanúgy a kiáltó hiányról tanúskodik, mint a teremből nyíló lakosztályok előszobáinak üres falai. E hiány kihangsúlyozása pedig a kiállítás másik rendezőelve volt, amelyről részletesebben a következő alfejezetben szólunk.

A mennyezetképen a Pyrois, Æos, Æthon és Phlegon nevű négy ló által húzott szekér előtt a Hajnal, mögötte pedig az Éjszaka allegorikus alakja látható. A képmezőn az állatöv ível át, amelynek jegyei közül a Nyilas, a Mérleg, a Vízöntő és a Kos figyelhetők meg. A jegyek nem naptári sorrendben következnek. A Nyilas

new permanent exhibition was the full legibility of the palace's original iconography, including the rooms opening from the main ceremonial hall. Secondly, the loss of the four oil-painted wall panels on canvas once set into the east and west walls of the Apollo Hall, as well as the empty walls of the antechambers leading from the hall, poignantly embodies the exhibition's second organising principle: the articulation of absence. This latter principle is discussed in the next subsection.

The ceiling painting shows Apollo's chariot drawn by four horses—Pyrois, Æos, Æthon and Phlegon—with the allegorical figure of Dawn preceding them and that of Night following.

Esterházy I. Miklós hercegre utal, aki 1714. december 18-án született.[136] A többi jegyről a kutatás mindeddig nem derítette ki, hogy van-e közük valamelyik családtaghoz. Ezen a helyen szeretnénk felvetni, hogy a Kos utalhat a herceg elsőszülött fiára, Antalra, aki 1738. április 11-én született. A felvetés azonban nem bizonyítható. Az Apollo-freskót a párkány frízében a hangszeres és vokális zenét, a költészetet, a festészetet, az építészetet, a halászatot, a vadászatot, a mezőgazdasági tevékenységeket és az utazást szimbolizáló stukkódekorációk egészítik ki.

Az ikonográfiai program szerves részét képezte továbbá a keleti és a nyugati falat díszítő négy pannó. Ezek az Ovidius *Átváltozások (Metamorphoses)* című elbeszélő költeménye nyomán festett pannók az olympuszi istenek szerelmeit ábrázolták. A képeket a terem 2009–2012-es helyreállítása alkalmával nem rekonstruálták. A programhoz továbbá hozzátartoznak a négy sarokban álló, az évszakokat szimbolizáló szobrok is, amelyek Johann Joseph Resler bécsi udvari szobrász alkotásai.[137] Az egykori pannók és különösen az évszakábrázolások arra utalnak, hogy a terem teljes ikonográfiai programját Ovidius *Átváltozások* című művének az a részlete ihlette, ahol a költő Apollo, a Napisten palotáját írja le.[138]

Az elpusztult pannókról érdemes részletesebben is megemlékezni. Vadászi Erzsébet Hárich Jánosra hivatkozva azt írja, hogy a képeket

The zodiac arches across the field, with Sagittarius, Libra, Aquarius and Aries represented, albeit not in calendrical order. Sagittarius alludes to Prince Nikolaus I Esterházy, born on 18 December 1714.[136] Research has not yet established whether the other signs refer to family members. Here we propose—though without conclusive proof—that Aries may refer to the prince's firstborn son, Anton, born on 11 April 1738. The fresco is complemented, in the cornice frieze, by stucco decorations symbolising instrumental and vocal music, poetry, painting, architecture, fishing, hunting, agricultural labour and travel.

An integral part of the iconographic programme were the four oil paintings decorating the east and west walls. These, inspired by Ovid's *Metamorphoses*, depicted the love affairs of the Olympian gods. They were not reconstructed during the restoration of 2009–2012. Also belonging to the original programme are the statues of the Four Seasons in the corners of the hall, created by the Viennese court sculptor Johann Joseph Resler.[137] The surviving season statues and the lost oil paintings strongly suggest that the iconographic programme of the hall drew inspiration from Ovid's description of the palace of the Sun-god, Apollo.[138]

The lost oil paintings merit detailed consideration. Erzsébet Vadászi, citing János Hárich, attributed the paintings to Johann Wolfgang

124. J. J. Resler Őszt ábrázoló szobra 1767-ből, 2023. EK Fotótár
Fig. 124: J. J. Resler: Autumn, 1767. EK Photo Archive, 2023

Johann Wolfgang Köpp festette, míg Jávor Anna Basilius Grundemann hercegi udvari festő szerzőségének lehetőségét veti fel, és rámutat, hogy a festményeket francia metszetelőképek alapján készíthették.[139] Egyértelmű, hogy a nyugati fal déli pannója Europa elrablását, a keleti fal déli pannója Apollo és Daphne történetét, a keleti fal északi pannója pedig Venuszt és Cupidót vagy a fürdőző Venuszt ábrázolta.[140] A nyugati fal északi pannóját azonban már az egyik kortárs, a Rotenstein álnéven író pozsonyi patikus, Gottfried Stegmüller is félreértelmezte: a képen ábrázolt szereplőket Venusszal és Endymionnal azonosította. A mitológiában azonban Endymion nem Venus, hanem Selene holdistennő, vagy más változatban Diana kedveseként szerepel, és történetének megfelelően örök alvás közben ábrázolják. Mítoszát nem Ovidius *Átváltozások* című művéből, hanem más antik szerzők munkáiból, például Apollóniosz Rhodiosz *Argonautika* című eposzából ismerhetjük meg.[141] Rotenstein a mennyezeti freskón ábrázolt Apollót egy titán alakjával tévesztette össze, ami arra enged következtetni, hogy messze nem rendelkezett olyan fokú klasszikus műveltséggel, amelynek birtokában Eszterháza ikonográfiáját dekódolni tudta volna.[142]

Rá szeretnénk mutatni, hogy a modern szakirodalomban is tévesen határozták meg az elpusztult olajfestmény témáját. Hárich János alapján Vadászi Erzsébet az alakokban Venuszt és szeretőjét, Marsot ismerte

Köpp, while Anna Jávor has raised the possibility that they were painted by Basilius Grundemann, the prince's court painter, noting that they may have been executed after French engraved prototypes.[139] Three of the four subjects are certain: the southern painting on the west wall showed the Abduction of Europa; that on the south side of the east wall, Apollo and Daphne; and the northern panel of the east wall depicted Venus and Cupid or the Bathing Venus.[140] The subject of the northern panel on the west wall was already misidentified by a contemporary, the Pressburg apothecary Gottfried Stegmüller (writing under the pseudonym Rotenstein), who interpreted the figures as Venus and Endymion. Yet Endymion is associated not with Venus but with Selene or Diana, and is represented asleep. His myth is known not from Ovid's *Metamorphoses*, but from the works of other antique authors, for instance the *Argonautica* of Apollonius of Rhodes.[141] Rotenstein also misidentified Apollo in the ceiling fresco as a Titan, suggesting that he lacked the classical education required to decode Eszterháza's iconography. [142]

Modern scholarship has also been mistaken in identifying the subject of the destroyed painting. Vadászi, following Hárich, suggested that the figures represented Venus and Mars and even replaced the scene of Apollo and Daphne with the

fel, továbbá Apollo és Daphne jelenetét a fürdőző Venusszal és az őt megzavaró, a felhőkből alászálló Marssal cserélte fel.[143] A nyugati fal északi pannójának jelenetét Dávid Ferenc és Pintér Attila Iuppiter és Callisto történeteként értelmezte, míg Jávor Anna Acis és Galatea mítoszával azonosította.[144] A férfi figura semmiképpen sem lehetett Mars, hiszen a hadisten páncélzata és fegyverei nem láthatók a festményről készült fényképen. Mivel a mítosz szerint Iuppiter Callisto elcsábítása céljából úgy tudott a lány bizalmába férkőzni, hogy Diana képében jelent meg előtte, a festményen az ábrázolási sémáknak megfelelően két nőalaknak kellett volna lennie, és az egyik nőalak fejét Diana holdsarló alakú attribútumának kellett volna díszítenie. Amennyiben pedig Acis és Galatea lett volna a képen, az előtérben nem lehettek volna jelen a vadászkutyák, valamint a tegez és a nyilak, hiszen a mítosz szerint Acis pásztorfiú volt.

A nyugati fal északi pannója Venus és Adonis szerelmi kettősét ábrázolta. Erre utal a pár ölelkezése, Venus attribútuma, a galamb, valamint Adonis, a vadász két ismertetőjegye, az íj és a kutya.[145] Az elpusztult festmény előképe beazonosítható: a kompozíció egy Joseph Van Loo által készített rézmetszeten látható, amelyet Marguerite Chéreau adott ki Párizsban. Az 1729 és 1740 közé datálható metszet Nicolas Vleughels egy festménye alapján készült, amely vagy elpusztult, vagy lappang; mindenesetre hiányzik

Bathing Venus surprised by Mars descending from the clouds.[143] Ferenc Dávid and Attila Pintér interpreted the northern west-wall painting as Jupiter and Callisto; Anna Jávor associated it with Acis and Galatea.[144] Yet the male figure cannot have been Mars, as no armour or weapons appear in the surviving photograph. The Jupiter–Callisto identification fails for iconographic reasons: Jupiter approaches Callisto in the guise of Diana, so two female figures would be required, one with Diana's crescent-moon attribute. The Acis–Galatea hypothesis is likewise untenable, for no hunting dogs, quiver or arrows would appear: Acis was a shepherd.

The painting undoubtedly depicted the lovers Venus and Adonis. This is indicated by the couple's embrace, the dove as Venus's attribute, and Adonis's hunting gear—the dog and the bow.[145] The prototype has been identified: the composition corresponds, in reverse, to an engraving by Joseph Van Loo published in Paris by Marguerite Chéreau between 1729 and 1740. The print was based on a lost or untraced painting by Nicolas Vleughels, absent from catalogues of his works. The light-hearted verse beneath the print celebrates the power of love, which prevents Adonis from escaping Venus's charms.[146] The composition of the engraving is a mirror image of the painting shown in the photograph

125. Diebold K.: Európa elrablása az Apollo teremben, 1938. EK Fotótár
Fig. 125: K. Diebold: Abduction of Europa in the Apollo Hall, 1938. EK Photo Archive

126. Diebold K.: Apollo és Daphne, valamint a fürdőző Venus az Apollo teremben, 1938. EK Fotótár

Fig. 126: K. Diebold: Apollo and Daphne, together with the Bathing Venus, in the Apollo Hall, 1938. EK Photo Archive

127. Diebold K.: Venus és Adonis az Apollo teremben, 1938. EK Fotótár
Fig. 127: K. Diebold: Venus and Adonis in the Apollo Hall, 1938. EK Photo Archive

128. N. Vleughels után J. Vanloo: Venus és Adonis, 1729–1740. Rijksmuseum, Amszterdam

Fig. 128: J. Vanloo after N. Vleughels: Venus and Adonis, 1729–1740. Rijksmuseum, Amsterdam

Vleughels műveinek katalógusából. A kép alatt olvasható játékos versike a szerelem hatalmáról szól, amely nem engedi, hogy Adonis szíve megszabaduljon Venus bájainak bűvköréből.[146] A metszet kompozíciója az eszterházai pannóról készült fényképfelvételen látható ábrázolás tükörképe. A pannó készítője tudatában volt annak, hogy a metszet az eredeti alkotás tükörképét jeleníti meg, ezért visszafordította a képet.

from Eszterháza. As the engraving reversed the original composition, the painter of the Eszterháza painting correctly re-reversed it when creating the work.

The choice of a prototype after Vleughels was no coincidence. Born in Paris, Vleughels served as Director of the French Academy in Rome from 1724 until his death in 1737, playing a major role in Franco-Italian artistic exchange during

129. Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobája, 1894 k.
MNMKK Iparművészeti Múzeum, Budapest

Fig. 129: Antechamber of the Albert Casimir, Duke of Teschen's Apartment, c. 1894.
Museum of Applied Arts, Budapest

Feltételezhető, hogy nem véletlenül egy Vleughels-képről készült metszetre esett a választás. A párizsi születésű festő 1724-től 1737-ben bekövetkezett haláláig a római francia akadémia vezetője volt, ezért az itáliai és francia művészeti kapcsolatokban jelentős szerepet játszott a 18. század első harmadában. Még fontosabb azonban, hogy Franciaországban Jean-Antoine Watteau köréhez tartozott.[147] Az Apollo teremből nyugatra nyíló Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobájának

the first third of the eighteenth century. More importantly, he belonged to the circle of Jean-Antoine Watteau in France.[147] The wall-sized paintings depicting the Four Seasons in the antechamber of the Apartment of Duke Albert Casimir of Teschen—the room west of the Apollo Hall—were based on engravings after Watteau's series *Les Saisons Julienne*.[148] The stylistic affinity of the Venus and Adonis panel is therefore hardly accidental. The antechamber's iconography

130. A. Watteau után J. Audran: Ősz, 1730-as évek. Szépművészeti Múzeum, 2025, Budapest

Fig. 130: J. Audran after A. Watteau: Autumn, 1730s. Museum of Fine Arts, 2025, Budapest

falméretű pannói a négy évszakot ábrázolták, metszetelőképeik pedig Jean-Antoine Watteau *Les Saisons Julienne* című képsorozata alapján készültek.[148] A Venus és Adonis-pannó stílusorientációja tehát nem lehetett véletlen. Az előszoba képi programja ráadásul a díszterem ikonográfiájához is kapcsolódott, ahol a négy évszakot a Resler-féle szobrok jelenítették meg. Az Apollo teremtől keletre, a Mária Terézia-lakosztály előszobájában olyan pannókat lehetett látni, amelyek egy

also relates to that of the main ceremonial hall, where the Four Seasons appear as Resler's sculptures. East of the Apollo Hall, in the antechamber of the Maria Theresa Apartment, the paintings once depicted a hunting scene after Johann Elias Ridinger's prints.[149] Because of the same considerations that prevented the reconstruction of the Apollo Hall paintings, these works, too, could not be recreated; however, they could be evoked through animated projection, juxtaposing

falkavadászatot ábrázolták. Ezeket a képeket Johann Elias Ridinger metszetsorozata alapján festették meg.[149] A két előszoba elpusztult pannóit ugyanabból az okból nem lehetett rekonstruálni, mint az Apollo terem olajfestményeit. Ezekben a helyiségekben viszont lehetőség nyílt arra, hogy olyan animált vetítés idézze fel őket, amelynek során az archív fotók mellett metszetelőképeik is bemutathatók.[150]

A Mária Terézia-lakosztály előszobájának képi programja a zabolátlan vadont, az „első természetet", míg az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobájának dekorációja a megszelídített, tökéletesített tájat, a kertet, a „harmadik természetet" szimbolizálta. A kastély díszterei mellett elhelyezkedő, pannókkal díszített helyiségek a táj négy fajtáját jelenítették meg: az emeleten ábrázolt tájtípusokon túl a földszinten, a *sala terrena* mellett, a hercegnéi és a hercegi lakosztályok előszobáiban ugyanis antik pásztori tájakkal és falusi ünnepségek ábrázolásaival díszítették a falakat. A kastély antikvitásból és a rokokó pasztorálokból merítő ikonográfiáját továbbá a távol-keleti motívumok hangsúlyos szerepeltetése egészítette ki; elég csak a kínai lakk-kabinetre, vagy a kastélyban mindenhol hangsúlyosan megjelenő távol-keleti porcelánokra utalni.[151]

Nem meglepő, hogy Esterházy I. Miklós herceg választása Ovidius *Átváltozások* című elbeszélő költeményére esett, amikor a díszterem ikonográfiai programjának forrásait

archival photographs and the print prototypes.[150]

The pictorial programme of the Maria Theresa antechamber symbolised the untamed wilderness—"first nature"—whereas that of the Albert Casimir of Teschen antechamber represented the cultivated, perfected landscape of the garden—"third nature". Across the palace, the antechambers decorated with oil paintings adjacent to the ceremonial halls depicted four types of landscape: in addition to those upstairs, the groundfloor antechambers beside the *sala terrena* of the princely and princesses' apartments were decorated with scenes of antique pastoral landscapes and rustic festivities. The palace's iconography, drawing on classical antiquity and Rococo pastorals, was further enriched by pronounced Far Eastern motifs—prominently displayed in the Chinese lacquer cabinet and in the East Asian porcelain exhibited throughout the palace.[151]

It is hardly surprising that Prince Nikolaus I Esterházy chose Ovid's *Metamorphoses* as the principal source for the iconographic programme of the main ceremonial hall. Ovid's poetry formed part of the educated elite's "popular" culture—if we may use this deliberate paradox. In secondary education—in poetics and rhetoric classes—students learned stylistics through Ovid's works; in lower-level language instruction,

kijelölte. Ovidius költészete ugyanis részét képezte az iskolázott elit „populáris" kultúrájának – már ha élhetünk ezzel a képzavarral. A középszintű oktatásban, a poétikai és retorikai osztályokban a diákok a római költő műveinek segítségével tanultak stilisztikát. Az alsóbb szintű nyelvi stúdiumoknak is egyik alapvető tananyaga volt az ovidiuszi szöveg, amelyből latinul tanultak abban az országban, amelyben a 18. században ez volt az államnyelv.[152] Nem volt olyan főúri könyvtár, ahol ne őriztek volna a műből néhány példányt.[153] A kora újkorban a Biblia után talán az *Átváltozások* volt az a szöveg, amelyet a legtöbbször illusztráltak, és a legtöbbször adaptáltak más médiumokban. Egyfajta kézikönyvvé, a „festők Bibliájává", a mitológiai narratívák elsődleges forrásává vált.[154] A zenészek körében sem volt ez másként, így nem csoda, hogy az *Átváltozások* még Joseph Haydn zenéjében is megjelent. A hercegi udvar első karmesterének is megvolt a mű egy latin és egy német nyelvű illusztrált példánya, amelyet feltehetőleg forgatott is, hiszen naponta órákat töltött el saját könyvtárában. *Acide e Galatea*, azaz *Acis és Galatea* című operáját még a hercegi udvar Eszterházára költözése előtt komponálta. 1773-ban az uralkodónő, Mária Terézia eszterházai látogatására ismét az ovidiuszi szöveghez nyúlt, és megírta *Philemon und Baucis* című német nyelvű marionettoperáját. Még Esterházy I. Miklós herceg utóda, Antal herceg is forrásként tekintett

Ovidian texts were fundamental Latin-learning materials in a country where Latin remained the state language throughout the eighteenth century.[152] No aristocratic library lacked copies of the *Metamorphoses*.[153] After the Bible, Ovid's text was perhaps the most frequently illustrated and adapted literary work of the early modern period—effectively becoming a manual, a "Bible of painters", the primary repository of mythological narratives.[154] Musicians, too, drew from it; unsurprisingly, Ovid appears repeatedly in the music of Joseph Haydn. The prince's *Kapellmeister* owned both Latin and German illustrated editions of the *Metamorphoses*, which he evidently consulted, spending hours daily in his library. He composed *Acide e Galatea* (Acis and Galatea) before the court moved to Eszterháza. In 1773, for Maria Theresa's visit, he again turned to Ovid and wrote the German marionette opera *Philemon und Baucis*. Even the prince's successor, Anton, regarded Ovid as a source: in 1791, while Haydn was in London, Anton financed Joseph Weigl's opera *Venere e Adonis* (Venus and Adonis), based on the very Ovidian narrative once visible daily in the Apollo Hall.[155]

The Second Organising Principle: Absence

We treated the lost paintings of the Maria Theresa and the Albert

az *Átváltozások*ra: 1791-ben, amikor Haydn már Londonban tartózkodott, ő finanszírozta Joseph Weigl *Venere e Adonis*, azaz *Venus és Adonis* című operáját. Ez a zenemű azt az ovidiuszi történetet dolgozta fel, amelyet a herceg Eszterházán, az Apollo terem falán nap mint nap láthatott.[155]

A második rendező elv: a hiány

A Mária Terézia-lakosztály és az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobáinak pannóit, valamint az Apollo terem egykori díszítését azért tárgyaltuk részletesen, mert a 20. századi pusztítások után ezek azok a helyiségek, ahol még megidézhető Eszterháza eredeti ikonográfiai programja, amelytől nem lehet és nem is szabad elvonatkoztatni, továbbá olyan pótolhatatlan hiányokra irányítják rá a figyelmet, amelyeket véleményünk szerint őszintén fel kellett vállalnunk. Az animált vetítések és a VisualGuide információi ráirányítják a figyelmet ezekre a hiányokra. Nyílt felvállalásuk azonban nem bontotta meg az esztétikai egységet; sőt, az információs technológia segítségével éppen ezáltal vált ismét értelmezhetővé az eredeti ikonográfiai program, és így vált felidézhetővé a kastély *szellemi* öröksége. Az előszobák rekonstruált és elpusztult fa falburkolatainak kvalitatív azonossága szintén fennáll. Rekonstrukciójuk numerikus azonossága azonban problematikus, hiszen anyaguk térbeli és időbeli folyamatossága megszűnt. Amennyiben

Casimir of Teschen antechambers, as well as the original decoration of the Apollo Hall, in such detail because—after the devastation of the twentieth century—these are the rooms in which the palace's original iconographic programme can still be meaningfully evoked. They also draw attention to irreplaceable absences which, in our view, had to be acknowledged openly. Through animated projections and the *VisualGuide*, these absences are brought into focus. A frank acknowledgement of loss does not disrupt aesthetic coherence; rather, through information technology, it renders the original iconographic programme intelligible once more and thereby makes the palace's *intangible* heritage perceptible. The qualitative identity of the reconstructed and destroyed wooden wall-panelling of the antechambers is preserved, even if numerical identity is problematic, since their material continuity in space and time has been severed. Yet if we consider the intention of the reconstruction—to render the original iconographic programme knowable for educational purposes via projections and the *VisualGuide*—we may state that the destroyed paintings and the images evoked by projection constitute two phases of the same reality. Consequently, a kind of numerical identity also exists between the lost antechambers and the exhibition spaces that evoke them. The reconstruction of the iconographic programme thus contributes to the transmission of

131. Az elpusztult pannókat felidéző vetítés az Albert szász-teschen hercegi lakosztály előszobájában, 2023. EK Fotótár

Fig. 131: Projection evoking the destroyed wall panels in the Albert Casimir, Duke of Teschen's Antechamber, 2023. EK Photo Archive

viszont figyelembe vesszük a rekonstrukció szándékát, nevezetesen azt, hogy az animált vetítések és a VisualGuide segítségével az eredeti ikonográfiai programot edukációs célból megismerhetővé tettük, kijelenthetjük, hogy az elpusztult pannók és a vetítéssel felidézett képek egyazon valóság két fázisának tekinthetők. Ennek következtében egyfajta numerikus azonosság is fennáll az elpusztult előszobák és az őket megidéző kiállítóterek között. Az ikonográfiai program rekonstrukciója abból a szempontból is lehetővé tette a térsor által hordozott *szellemi* örökség átörökítését, hogy az Apollo terem üres képmezői és a

the *intangible* heritage embodied in the sequence of rooms: the empty picture fields of the Apollo Hall and the animated projections in the princely antechambers both serve as traces of destruction and transformation. The mythological scenes of Apollo's palace, the Ovidian tales of love, and the panels of the princely apartments have vanished, yet their absence directs our attention all the more strongly to their original meaning: the perpetual metamorphoses of a single underlying reality.

The exhibition concept in every room reflects the heritage environment. Accordingly, beyond the animated

132. A kastély 19. századi elhagyatottságát felidéző kortárs kiállítótér, 2023. EK Fotótár
Fig. 132: Contemporary exhibition room evoking the 19th-century abandonment of the palace, 2023. EK Photo Archive

fejedelmi előszobák animált vetítései egyaránt a pusztítások és átváltozások lenyomatai. A Napisten palotáját megjelenítő mitológiai ábrázolások, Ovidius *Átváltozások* című művének szerelmi jelenetei, valamint a fejedelmi lakosztályok előszobáinak pannói ugyan eltűntek, hiányuk azonban még inkább ráirányítja figyelmünket eredeti mondanivalójukra: egyazon valóság folyamatos metamorfózisaira.

A kiállítás tematikája minden helyiségben reflektál a műemléki környezetre, ezért az animált vetítéseken és a VisualGuide információin túl a fejedelmi lakosztályok előszobáinak berendezése is a 18. szá-

projections and the *VisualGuide*, the furnishings of the princely antechambers evoke eighteenth-century antechambers, dominated by seating furniture.[156] Where sources allowed, the exhibition also recalls historical room functions and juxtaposes the furnishings with restored elements—for example, *chinoiserie* wall paintings. We had sufficient sources to achieve this, as the state apartments in the main block of the building underwent no significant changes between the 1790s and the end of the Second World War, apart from a few minor rearrangements.

In line with the conditions, we divided the exhibition into two units.

133. Az ún. „restaurátor-kamra", ahol a restaurálás kulisszatitkait ismerhetik meg a látogatók, 2023. EK Fotótár

Fig. 133: The so-called "restorer's chamber", where visitors can discover the behind-the-scenes aspects of restoration, 2023. EK Photo Archive

zadi *antichambre*-ok enteriőrjeit idézi, így bennük túlnyomórészt ülőbútorok kaptak helyet.[156] Ahol erre lehetőség nyílt, a kiállítás felidézi a történeti helyiségfunkciókat, valamint a berendezést a helyreállított részletekkel – például a *chinoiserie* falfestésekkel – párhuzamba állítja. Ennek megvalósításához kellő mennyiségű forrás állt rendelkezésünkre, mivel a középső épülettömb díszlakosztályaiban az 1790-es évektől a második világháború végéig – a kisebb-nagyobb átrendezésektől eltekintve – lényegi változások nem történtek.

Most of the wall coverings and continuous wall paintings have been preserved on the ground floor, so this was the primary location for the interior-like furnishings. Due to the greater extent of destruction in the twentieth century, the first floor was mainly used for contemporary exhibition spaces, which allowed for the wider use of information technology. At the same time, this gave us the opportunity to present the cultural background of the princely branch of the Esterházy family in the context of eighteenth-century court society, as well as to provide

134. A hercegi lakosztály előterében kiállított távol-keleti porcelánok a chinoiserie falképek tematikájához kapcsolódnak, 2023. EK Fotótár

Fig. 134: The Far Eastern porcelains displayed in the Antechamber of the Prince's Apartment relate to the subject of the chinoiserie wall paintings, 2023. EK Photo Archive

Az adottságokhoz igazodva a kiállítást két egységre osztottuk. A legtöbb falburkolat és összefüggő falfestés a földszinten maradt fenn, ezért az enteriőrszerű berendezések elhelyezésére elsősorban itt nyílt lehetőség. Az első emeleten a 20. századi pusztítások nagyobb aránya miatt többségben kortárs kiállítóterek kaptak helyet, ami az információs technológia szélesebb körű alkalmazását tette lehetővé. Ez ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy az Esterházy család hercegi ágának kulturális hátterét a 18. századi udvari társadalom kontextusába helyezve mutathassuk be, továbbá a 20. századi pusztításokról

an overview of the destruction of the twentieth century and the restoration work that has taken place since then.

The selection of material on display was likewise guided by this curatorial concept. Approximately eighty-two per cent of the 305 items are works of art acquired by the palace museum since 1959, albeit with some interruptions. The most substantial expansion of the collection occurred between 2014 and 2016, when the Hungarian State provided funding for major acquisitions. Twenty-eight per cent of the exhibited works relate

és az azóta zajló restaurálásokról is áttekintést adhassunk.

A kiállított tárgyanyagot szintén a fenti koncepció alapján állítottuk össze. A háromszázöt tárgy nyolcvankét százaléka műtárgy, amelyeket a kastélymúzeum 1959 óta, kisebb-nagyobb megszakításokkal gyűjt. A legnagyobb arányú műtárgybeáramlásra 2014 és 2016 között került sor, amikor a Magyar Állam nagyszabású vásárlásokra biztosított anyagi fedezetet. A kiállított műtárgyanyag huszonnyolc százalékát azok a tárgyak teszik ki, amelyek az Esterházy családhoz köthetők. Tizenkét százalékukról jelenthetjük ki biztosan, hogy a 18. század és a 20. század közepe között volt olyan időszak, amikor Eszterházán őrizték. Ezen a helyen kell köszönetet mondanunk Bardi Terézia Anna művészettörténésznek, aki 2003 és 2012 között a Műemlékek Állami Gondnoksága, majd 2014 és 2017 között az Eszterháza Központ tudományos igazgatójaként a műtárgybeszerzéseket irányította, és akinek a kiállított műtárgyanyag ötvennyolc százaléka köszönhető. A tárgyak elrendezése során az volt a fő szempont, hogy ami esetében tudni lehetett, hol állt, az a lehetőségekhez mérten eredeti helyére kerüljön vissza. Mivel az összes elrabolt vagy elpusztított darab pótlása lehetetlen volt, a hiányzó műtárgyakat korban és kvalitásban velük megegyező darabokkal helyettesítettük.

to the Esterházy family, and we can state with certainty that twelve per cent of these were held at Eszterháza from the eighteenth century to the mid-twentieth century. We take this opportunity to express our gratitude to the art historian Terézia Anna Bardi, who served as Scientific Director of the National Trust of Monuments for Hungary from 2003 to 2012 and of the Eszterháza Centre from 2014 to 2017, and to whom we owe approximately fifty-eight per cent of the works currently on display.

In arranging the exhibits, our principal aim was to return objects to their original locations wherever this was known. As it was not possible to replace every stolen or destroyed piece, missing works have been substituted with items of comparable date and quality.

KONKLÚZIÓ

Eszterháza folyamatos átváltozásai következtében mind a műemléki felújítás, mind a kiállítás tervezése során komplex, szinte megoldhatatlannak tűnő feladathalmazzal szembesültünk. Ezért a műemléki környezet adottságaiból kiindulva magát az állandó átváltozást (metamorfózist) tettük meg a felújítás és kiállítás vezérelvévé. Így azonban beleütköztünk az identitás, illetve azonosság, vagyis a dolgok dinamikus létének filozófiai problémájába, amelyet az epheszoszi filozófus, Hérakleitosz már a Kr. e. 5. században megfogalmazott. Platón szerint ugyanis *„Hérakleitosz azt mondja valahol, hogy minden mozgásban van, és semmi sem marad változatlan, és a folyó áramlásához hasonlítva a létezőket, azt mondja, hogy nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba"*.[157]

E gondolatmenetet tovább folytatva hamar elérkezünk a numerikus azonosság kérdéséhez, tehát a modern műemlékvédelem egyik legalapvetőbb problémájához. Eszterháza fordulatokban bővelkedő építés- és restaurálástörténetében megpróbáltuk megragadni mind a numerikus, mind a kvalitatív azonosságot. Megpróbáltuk tetten érni az anyag és a forma térbeli és időbeli folyamatosságát. A díszlakosztályok és a *belvedere* műemléki felújítása során célul tűztük ki, hogy a 20. századi műemlékvédelmi elveknek és az elmúlt évtizedek örökségvédelmi

CONCLUSION

Owing to the continuous transformations of Eszterháza, we were confronted with complex and at times seemingly intractable challenges in both the renovation of the historic fabric and the conception of the exhibition. For this reason, and in response to the character of the historic environment, we adopted constant change—metamorphosis—as the guiding principle of both the restoration and the display. Yet this immediately brought us face to face with the philosophical problem of identity and sameness, or the dynamic nature of things, a question already articulated by the Ephesian philosopher Heraclitus in the fifth century BC. As Plato reports, *"Heraclitus says somewhere that everything is moving and nothing stays still, and likening things to the flow of a river he says that you could not step twice into the same river."*[157]

Pursuing this line of thought inevitably leads to the question of numerical identity, one of the most fundamental issues in modern heritage conservation. Throughout the eventful history of the construction, renovation, and restoration of Eszterháza, we have sought to grasp both numerical and qualitative identity: to apprehend the spatial and temporal continuity of material and form. In restoring the state apartments and the *Belvedere*, our aim was to preserve this spatial and temporal continuity as fully as possible,

135. A hercegi lakosztály előtere: lakktáblatöredék a kínai lakk kabinetből, 2023. EK Fotótár

Fig. 135: Antechamber of the Prince's Apartment: fragment of a lacquer panel from the Chinese lacquer cabinet, 2023. EK Photo Archive

136. Lakktáblatöredék, Kína, 18. század közepe. EK Esterházy-kastély

Fig. 136: Fragment of a lacquer panel, China, mid-18th century. EK Photo Archive

elvárásainak megfelelően az épület térbeli és időbeli folyamatosságát a lehető legteljesebb módon megőrizzük. Ez a feladat rendkívül nehéz volt egy olyan épületegyüttes esetében, amely három évszázada folyamatos metamorfózisokon megy keresztül, és amelyről kijelenthetjük, hogy magát a Thészeusz-paradoxont testesíti meg.

in accordance with twentieth-century conservation principles and with the heritage-protection requirements of recent decades. This task proved exceptionally difficult in the case of a building complex that has undergone uninterrupted metamorphosis over three centuries and that may, without exaggeration, be said to embody the Theseus' Paradox itself.

JEGYZETEK

1 Riesbeck 1784, 357–358: „Vielleicht ist ausser Versailles in ganz Frankreich kein Ort, der sich in Rüksicht auf Pracht, mit diesem vergleichen liesse. Das Schloß ist ungeheuer groß, und bis zur Verschwendung mit allem Geräthe der Pracht angefüllt." (Ford. a szerz.)

2 Szentesi 2013, 192.

3 Cs. Katona 1959, 90.

4 Peres 2009, 101. J. Újváry 2015, 78.

5 Berényi 2014, II. 610.

6 Peres 2009, 94–102, 107–108, 112–123, 130–132. Kaposi 2014, 143. Ballabás 2021, 183.

7 Kaposi 2014, 147.

8 Fatsar 2000, 10–11.

9 MNL OL, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108. cs. 30. Rep. 6. Fasc. H. No. 169–177.

10 1750. szeptember 5. Ld. 9. lj. Közli: Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a54. Berényi 2014, II. 15. lj. 614–615. Az adósság mai árfolyamon több mint 300 000 Euró, azaz 2025. novemberi középárfolyamon több mint 118 millió forint. A számítás alapját az képezte, hogy a világ legrégibb szociális lakótelepén, a 16. század óta működő augsburgi Fuggereiban az éves lakbér 1 rajnai forint, azaz 88 Eurocent, ld. https://web.archive.org/web/20250120113339/https://www.fugger.de/fuggerei/fuggerei-foerderstiftung. (Utolsó letöltés: 2025. november 16.)

11 1751. szeptember 9. Ld. 9. lj. Közli: Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a56.

12 1756. év. Ld. 9. lj. Közli: Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a58: „[ich verpflichte mich… – a szerz.] nicht mehr zu bauen, und aus meiner Gage Appanage und anderen meinen Einkünfften mich und die meinige zu erhalten, auch alle Nothwendigkeiten zu bestreiten in welch entstehend wiedrigen fall mein fürstl. H. Creditor mich allein berechtiget und befuget seyn solle... mein ganzes Vermőgen zu sequestriren." (Ford. a szerz.)

13 Esterházy I. Miklós herceg életéről ld. Berényi 2014, II. 567–619. Az adósságról ld. Kaposi 2014, 145. Az adósság mai árfolyamon több mint 3,2 millió eurónak, azaz 2025. novemberi középárfolyamon több mint 1,2 Mrd forintnak felel meg. A hercegi uradalmak 1750–1775 között évi átlagban 335 000 rajnai forintot jövedelmeztek, ld. uo. Ez mai árfolyamon kb. 295 000 euró, azaz 2025. novemberi középárfolyamon több mint 113 millió forint. A számítás alapját ld. 10. lj.

14 Webster–Feder 2001. Ez az összeg mai árfolyamra átszámítva nem tett ki 900 eurót, azaz 2025. novemberi középárfolyamon alig volt több 300 000 forintnál. Hozzá kell tenni, hogy a 18. században a hercegi udvar alkalmazottjait nem csupán készpénzben fizették, hanem jövedelmük jelentős részét természetbeni juttatásokban kapták meg, pl. napi étkezés, ruhapénz, tűzifa és egyebek jártak nekik. Haydn Kismartonban házat is kapott, napi kosztpénze 30 krajcár, mai árfolyamon 44 eurócent, 2025. novemberi középárfolyamon 17 forint volt. 1790 előtt éves fizetése a kosztpénzzel együtt 783 rajnai forintot tett ki, ami ma 690 euró, azaz 265 000 forint. A számítás alapját ld. 10. lj.

15 Moore 1779, 354. Rotenstein 1783a, 251. Továbbá ld. Rotenstein 1783b. Rotenstein 1787.

16 Görög 1791, 177. Vályi 1796, 620. Eszterháza 18. századi recepciójáról ld. Szentesi 2013, 172, 188, 207.

17 Dávid 2000, 88.

18 Kulesza-Woroniecka 2011, 237–241. Łopatecki–Walczak 2018, 10, 216. Első említését ld. Büsching 1754, 816: „In der Neustadt ist ein vortreffliches Schloß mit wohlangelegten Gärten, dem Grafen Branicki gehörig. Man kann es das polnische Versailles nennen."

19 Eszterháza 18. századi leírásairól ld. Szentesi 2013. A bédekkert ld. *Beschreibung* 1784.

20 Dávid–Fatsar 2004, 87, 90. A herceg 1762–1790 között tartott ünnepségeinek listáját ld. uo. 85–103.

21 Bessenyei 1772. Czibula 2015.

22 *Rélation* 1773. *Preßburger Zeitung*, 9. évf. 1773. szeptember 11. Inländische Vorfälle, Preßburg. *Wienerisches Diarium*, 1773. szeptember 15. Anhang. Ld. Szentesi 2013, 167. A látogatás feldolgozását ld. Varga 2001.

23 *Preßburger Zeitung*, 11. évf. 1775. szeptember 13. Inländische Vorfälle.

24 Dávid–Fatsar 2004, 103.

25 Malina 2016. Malina 2023. Haydnról ld. Horányi 1959a. Horányi 1959b. Horányi 1962. Webster 1991. Webster–Feder 2001. Webster–Feder 2002. Webster–Feder 2009.

26 A főispáni beiktatásról a magyar nyelvű sajtó részletesen beszámolt, ld. Görög 1791. Horányi 1959a, 157–158. Horányi 1962, 153–154.

27 Riesbeck 1784, 358–359: „Was die Pracht des Orts ungemein erhöht, ist der Abstich desselben mit der umliegenden Gegend. Oeber und trauriger läßt sichs nicht denken. … Die Bewohner des angränzenden Landes sehen größtentheils wie Gespenster aus, und werden fast alle Frühjahre von kalten Fiebern geplagt. Man will berechnet haben, daß der Fürst mit der Hälfte des Geldes, welches er auf seinen Garten verwendet, nicht nur die Moräste hätte austroknen, sondern auch noch einmal so viel Land dem See entreissen können."

28 Szentesi 2013, 194–195. Nicolai 1785, 333–450. A 18. századi német utazókról Magyarországon ld. Kulcsár 1996.

29 Szentesi 2013, 179–180, 192–193. Friedel 1783, 485–488. A pomogyi gátról ld. Horváth 2008, 378.

30 *Mindenes Gyűjtemény*, 4. kötet, 15. levél, 1790. 233–240: 236. Szentesi 2013, 195–196.

31 Vahot 1853, 26.

32 Elias 2005, 65.

33 A 18. századi építéstörténet szakirodalmának áttekintése: Pasteiner 1894. Csányi 1928. Hekler 1934, 157–159. (Ném. ld. Hekler 1937, 107–108.) Rados 1939, 223–225. (1. kiad. ld. Rados 1931.) Rapaics 1940, 124–132. Hárich 1944. Balogh 1953. Valkó 1953. Garas 1955, 116–121, 169, 227, 237. Valkó 1955. Csatkai 1956, 494–511. Valkó 1956. Cs. Katona 1959. Genthon 1959, 99. Horányi 1959a, 42–54. (Ang. ld. Horányi 1962, 44–56. Ném. ld. Horányi 1959b.) Sallay 1959. (2. kiad. ld. Sallay 1979.) Cs. Katona 1960. Valkó 1960. Ferenczy 1961a. Ferenczy 1961b. Kubinszky–Varga 1961. Balogh 1962. Mojzer 1962, 26, 43. Dercsényi–Entz–Voit 1965. Hempel 1965, 304. Mőcsényi 1966. Mőcsényi 1967a. Mőcsényi 1967b. Mőcsényi 1968. Balogh 1969. Vadászi 1969. Voit 1970, 75–77, 90. Rados 1971, 217. Vadászi 1973. Genthon 1974, 386. Garas 1981, 116–121, 127–128. Örsi 1982. Valkó 1982. Voit 1993, 339. (Voit 1943 reprintje.) Bak 1994. Duschanek 1995, 178, 190. Vadászi 1995. Velladics 1996. Mőcsényi 1997a. Mőcsényi 1997b. Mőcsényi 1998. Galavics 1999. Dávid 2000. Fatsar 2000. Galavics 2000. Mőcsényi 2001. Varga 2001. Dávid 2002b. Haris 2002. Dávid 2004. Dávid–Fatsar 2004. Dávid 2005. Mőcsényi 2005. Bak 2006. Dávid 2006. Dominkovits 2006. Fatsar 2006. Dávid 2007. Fajcsák 2007. Fatsar 2007. Vadászi 2007. Dávid 2008. Fatsar 2008, 103–111. Körner 2008. Dávid 2009. Fatsar 2009. Vadászi 2009. Dávid–Jung–Malina–McCue 2010. (Ang. ld. Dávid–Jung–Malina–McCue 2015.) Grafl 2010, 26–30. Leube-Payer 2011, 222–229. Malina 2011. Bardi 2012. Mőcsényi 2012. Alföldy 2013a. Bartos 2013. Dávid 2013. Galavics 2013. Rostás 2013a. Rostás 2013b. Szentesi 2013. Tobler 2013. Varga 2013. Velladics 2013.

Kiss 2014. Mőcsényi 2016. (Ang., ném. és fr. ld. Mőcsényi 2017a, Mőcsényi 2017b, Mőcsényi 2017c.) Fajcsák 2018. Fajcsák 2019. Jávor 2022.

34 Mildorferről ld. Garas 1955, 116–121, 169, 227, 237. Garas 1981, 116–121, 127–128. Vadászi 2007, 27, 42–43. Leube-Payer 2011, 222–229. Jávor 2022, 30–32, 32–36. A *Regnum Marianum* eszméjéhez ld. Németh 1941, 228–288. Waczulik 1943. Galavics 1971, „A kép keletkezésének története" c. fejezet, 15–17. és „A téma irodalmi előzményei" c. fejezet, 19–23. Galavics 1975, 234. Tüskés–Knapp 2000. Tüskés–Knapp 2002. Barna 2012, 37. Ua. ld. Barna 2014.

35 A mesterek felsorolása koránt sem teljes, a továbbiakról a szakirodalomból lehet tájékozódni, ld. 33. lj. A mesterek legteljesebb felsorolását ld. Valkó 1953. Valkó 1955. Vadászi 2007. 500 rajnai forint mai árfolyamon 440 Euró, ami 2025. novemberi középárfolyamon 169 000 Forintnak felel meg. A számítás alapját ld. 10. lj.

36 Az 1794 és 1945 közötti építéstörténet szakirodalmának áttekintése: Bajnóczy 1907. Hulesch 1910a. Hulesch 1910b. Örsi 1982. Dávid 2001. Alföldy 2013a. Rostás 2013a. Rostás 2013b. Fatsar 2015. A zárgondnokságról ld. Kunt–Viskolcz 2019, 155.

37 Az Esterházy-birtokokról ld. Kaposi 2014, 148–150. Esterházy V. Pálról ld. Dernői 1927. Viskolcz 2019. Porpáczyról ld. *MÉL* 1969. Kollányi 2003.

38 Az EK és a MNM együttműködésével 2024. március 18–24. között egy szondázó ásatás során igazolódott, hogy a helyi lakosság jól emlékezett az 1944–1945-ben történtekre: a helyi legenda szerint a mai Joseph Haydn út és a Fertődi SE futballpályája közti területen (hrsz. 131) húzódó észak-déli irányú bemélyedés egy árok maradványa, amibe a kastélyban összetört és a szovjetek által céllövészetre használt tárgyak töredékeit borították bele. A Bakos Gábor régész vezetésével végzett feltárás során számos töredék, kerámia, porcelán, bútorvasalat stb. került elő kutatóárkokból, max. 30 cm-re a talajszint alól. Az eredmények feldolgozása folyamatban van.

39 Bognár 1998, 86–88. Dávid 2000, 92. Dávid 2002b, 238–239. Bardoly 2015, 76–99. Mőcsényi 2016, 145. Mőcsényi 2017a, 147. A szakgimnázium és technikum azonos a mai Porpáczy Aladár Kertészeti Szakközépiskolával.

40 Izsák 2005. A herceg életéről ld. Lütgenau 2008.

41 18/2014. (II. 3.) Kormányrendelet az Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont (EK) létrehozásáról. (2014. március 1.)

42 A kastély- és kertegyüttes 1957 utáni felújításairól és kutatásáról ld. Kubinszky–Varga 1961. Borsa–Filippovits 1968. Németh 1994. Bognár 1998, 86–88. V. Győrffy–Vajda 1998. Deák 2000. Bartos–G. Lászay–László 2002. Haris 2002, 292–301. Pintér 2002. Bartos–G. Lászay–László 2003. Fatsar 2003, 175–176. G. Lászay 2003c. Novák 2003c. Alföldy 2004, 222–226. Arnóth 2004, 306–307. G. Lászay 2004. Vargha 2004. Tari 2005. Bak 2006. Forgács–Koppány–Thúry 2006. Gál 2006. Krähling–Halmos–Fekete 2006a. Krähling–Halmos–Fekete 2006b. Pintér 2006a. Tari 2006. G. Lászay 2007, 252–254. Alföldy 2008, 117–121. *Építészfórum* 2009. Haba 2009a. Haba 2009b. Kovács 2009. Koppány–Kupovics–Thúry 2010. *Építészfórum* 2012. Kovács 2012. Alföldy 2013b, 391–395. *Építészfórum* 2013a. *Építészfórum* 2013b. *Építészfórum* 2013c. Koppány–Thúry 2013. Krähling et al. 2013. L. Balogh 2013a. Molnár 2013. *EUMiesAward* 2014. *Építészfórum* 2014. HA 2014. Wesselényi-Garay 2014. Bardoly 2015, 76–99. Héczey-Markó–Lovas 2015. Pap 2015. Ekler 2016. ÉVOSZ 2016. Garai 2016. Gunther 2018, 358–362. *ICOMOS* 2018. Kovács 2019. Molnár 2019. Alföldy 2021, 430–432. Belényessy 2021. *BigSEE* 2021. Kiss 2021a. Molnár 2021. *Octogon* 2021b. Pleskovics 2021. Tóth 2023a. Tóth 2023b. Sándor 2024. Bán 2025. Az 1957 utáni műemléki felújítások dokumentációi a MÉM MDK Tervtárában és Tudományos Irattárában, valamint az EK Adattárában találhatók meg.

43 Dávid 2002b, 238.

44 Kubinszky–Varga 1961.

45 Kelemen 2022. Kóbor–Zágoni 2022. Kóbor–Zágoni–Király 2022.
46 Borsa–Varga 1959. Borsa 1961a. Borsa 1961b. Vidra 1966c.
47 Vidra 1966a. Vidra 1966b.
48 Fajcsák 2018, 35. 60. lj.
49 Tudományos feldolgozásukat ld. Fajcsák 2019.
50 Sárdy 1968. Sárdy 1976a. Sárdy 1976b. Sárdy 1976c. Borsa–Varga é. n. Borsa 1969. A hercegnéi előszobát 2006-ban újra restaurálták, ld. Pintér 2006b.
51 A helyiség 1945 előtt öt kisebb szobára oszlott, jelenlegi állapotában a nyugati belső udvarba és az északi traktusba nyílik, a falfestést a keleti falon találták meg. Fajcsák 2019, 25, 34–35.
52 Borsa–Filippovits 1968. A párásodás problémájáról ld. Borsa–Fehér–Filippovits 1960. Pintér 2005.
53 ÁMRK 1994. Szabó–Vargyay 1996. Dávid–Szebényi–Soós 1999. G. Lászay–Bartos 2002. Novák 2002. G. Lászay 2003c. Baliga 2006. Bartos 2010. Az 1990-es években a kastély vagyonkezelője az EFE (ma SOE), 2000 és 2012 között a MÁG, majd a Forster Központ volt, amiből 2014-ben vált ki az EK.
54 Pintér 2005. Uő. 2006a. Uő. 2006b. Dabrónaki 2008.
55 Szabó–Szabó 2002. ÁMRK 2003a. ÁMRK 2003b. G. Lászay–Novák–Gál 2004. *M Építész* 2004a. *M Építész* 2004b. Molnár et al. 2005. Arnuth 2009. *M Építész* 2009. Molnár et al. 2009a. Molnár et al. 2009b.
56 Dávid 2002a. Bartos–G. Lászay–László 2003. G. Lászay 2003a. G. Lászay 2003b. G. Lászay 2003d. G. Lászay–Bartos–László 2003. G. Lászay–László 2003. Novák 2003a. Uő. 2003b. G. Lászay 2004. Uő. 2007.
57 A kutatási dokumentációból vett idézeteket ld. G. Lászay–Bartos–László 2003, 15–19.
58 G. Lászay–Bartos–László 2003, 15, 19. G. Lászay–László 2003, 9. Novák 2003a, 5.
59 G. Lászay–Bartos–László 2003, 15–19. A hivatkozott dokumentációk képezik G. Lászay Judit 2004-ben megjelent cikkének az alapját, ld. G. Lászay 2004. A homlokzatról ld. még: G. Lászay 2007, 252–254.
60 Olaj, vászon, 85,5×119 cm. Jelezve a vakkereten: „Bartolommeo Gaetano Pesci Bolognese Academico Clementino e Direttore di Essa Accademia Fece in Est[e]rhatz [!] l'Anno 1780". Magyar Építészeti Múzeum, 75.11.1.; Galavics 1999. Galavics 2000, 58, 65. Kat. 8.
61 A második eszterházai operaházról ld. Dávid–Jung–Malina–McCue 2010. Dávid–Jung–Malina–McCue 2015.
62 Tari 2005. Gál 2006. Tari 2006. Lászay 2007, 252–254.
63 Tari 2005.
64 Az Apollo terem mennyezetfreskóját 1961-ben egy új, vasbeton födémhez kellett rögzíteni, ld. Borsa–Fehér–Filippovits 1960. Borsa–Filippovits 1968. A freskót 2006-ban újra restaurálták, ld. Pintér 2006a. A 2009–2012-es rekonstrukció az „Eszterháza, Közép-Európai Kulturális Központ" EU-s fejlesztési projekt keretében zajlott. A felsorolt helyiségekhez kapcsolódó restaurálási dokumentációkat terjedelmi korlátok miatt nem soroljuk fel, ezeket az EK Adattára és a MÉM MDK Tervtára őrzi.
65 Hárich 1944, 25. Dávid 2000, 84. Pintér 2006a, 178. Vadászi 2007, 43. Jávor 2022, 36.
66 Pintér–Kisterenyei 2010.
67 Ez az ún. második hercegi lakosztály, ld. B. Juhász–Lángi 2005. Lángi 2010.
68 Plutarkhosz: *Thészeusz*, 23.1. Máthé Elek fordítása, ld. Plutarkhosz 1978. Er. gör. szöv.: „Τὸ δὲ πλοῖον ἐν ᾧ μετὰ τῶν ἠϊθέων ἔπλευσε καὶ πάλιν ἐσώθη, τὴν τριακόντορον, ἄχρι τῶν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως χρόνων διεφύλαττον οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν παλαιὰ τῶν ξύλων ὑφαιροῦντες, ἄλλα δὲ ἐμβάλλοντες ἰσχυρὰ καὶ συμπηγνύντες οὕτως ὥστε καὶ τοῖς: φιλοσόφοις εἰς τὸν αὐξόμενον λόγον ἀμφιδοξούμενον παράδειγμα τὸ πλοῖον

εἶναι, τῶν μὲν ὡς τὸ αὐτό, τῶν δὲ ὡς οὐ τὸ αὐτὸ διαμένοι λεγόντων." Ld. Plutarch 1967, 48.

69 Hérakleitoszról ld. Frenyó 2016, 27, 35. Platón: *Kratülosz*, 402a. Ld. Platón 2008. Arisztotelész: *Metafizika*, 983b–984a. Ld. Arisztotelész 1936, 42–44. Theseus állítólagos hajójáról Platón is megemlékezett: *Phaidón*, 58a–58c. Ld. Platón 1994, 421.

70 Naifeh 2018, 2. A kérdést Hobbes 1655-ben tette fel (*De Corpore*, II.11.7.), ld. Hobbes 1839, 121–123. A *De Corpore* (A testről) c. műnek nincs magyar fordítása.

71 Britannica Editors 2025. A problémáról ld. még: Tőzsér 2009, 97–138.

72 Houbart 2011, 3–4. A problémáról még ld. Hosey 2018, 231–234.

73 Arbulo 2023, 152. A 20. századi fejleményekről ld. Lipp 2000, 468–470. Jokilehto 2002, 213–294. Starn 2002, 4–8. Lipp 2011, 44. Lővei 2014, 41–48. A legfontosabb elméleti munkákat ld. Boito 2009. Er. ol. szöv.: Boito 1893, 3–32. Riegl 1998. Er. ném. szöv.: Riegl 1903. Dehio 1996. Er. ném. szöv.: Dehio 1905. A legfontosabb nemzetközi kartákat ld. *Athéni Karta* 1931. *Velencei Karta* 1964.

74 Jokilehto 1994. Dawans–Houbart 2018, 11. Az 1980-as évek óta beállt változásokról ld. Kruft 1993. Lipp 2000, 470–471. Starn 2002, 8–11. Magirius 2008. Stubbs 2009, 5–13. Lipp 2011, 47–51. Lővei 2014, 48–49. Kórody 2016a. Cameron 2017. Zsembery 2017. Houbart–Dawans 2019. A legfontosabb nemzetközi ajánlásokat, egyezményeket és kartákat ld. *Narai dokumentum* 1994. *Krakkói Karta* 2000. Csonka-Takács 2010. *Varsói ajánlás* 2018.

75 Dawans–Houbart 2018, 12–17. A vita Brian Smart és Francis W. Dauer között zajlott, a számunkra fontos új szempontok pedig Theodore Scaltsasztól származnak: Smart 1972. Dauer 1973. Smart 1973. Scaltsas 1980. Scaltsas 1981.

76 Scaltsas 1980. Scaltsas 1981.

77 Scaltsas 1981, 395–400.

78 Houbart 2011, 3–5. Dawans–Houbart 2018, 17–19.

79 Scaltsas 1981, 399.

80 Dawans–Houbart 2018, 18–19.

81 Houbart–Dawans 2019, 53.

82 *Athéni Karta* 1931. *Velencei Karta* 1964.

83 Boito 2009. Az eredeti olasz szöveget ld. Boito 1893, 3–32.

84 Riegl 1998. Az eredeti német szöveget ld. Riegl 1903, 22–38.

85 Dehio 1996. Az eredeti német szöveget ld. Dehio 1905.

86 Lipp 2000, 471. Stubbs 2009, 9–11. Lipp 2011, 48. *Narai dokumentum* 1994.

87 A téma részletes kifejtését ld. Arbulo 2023.

88 Fejérdy 2017, 33.

89 *Krakkói Karta* 2000.

90 Cameron 2017.

91 *Varsói ajánlás* 2018, 12.

92 Az egyezmény szövegét ld. Csonka-Takács 2010.

93 Ld. 73. lj.

94 Ld. 74. lj. A téma részletes kifejtését ld. Arbulo 2023. Ld. még: Fejérdy 2017, 33. Továbbá ld. *UNESCO-egyezmény* 2003, in Csonka-Takács 2010, ang. 7–16, magy. 17–26. *Varsói ajánlás* 2018, 12.

95 *UNESCO-egyezmény* 2003, 2. cikk 1., in Csonka-Takács 2010, ang. 8, magy. 18.

96 A tervezési programot ld. Tóth 2017b, 46–47. A restaurálási programtervet ld. Reston 2017. és Reston 2019. Az idézetet ld. *Varsói ajánlás* 2018, 10.

97 Az idézet eredeti formája az 1964-es Velencei Karta 9. §-ában olvasható, ld. *Karták könyve* 2011, o. n.

98 Tóth 2023a. Tóth 2023b.

99 Bendel–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2017. Dávid–Szebényi–Soós–Bodnár 2017. Ennek korábbi változata: Dávid–Szebényi–Soós 1999. Marjai 2017. Osgyányi 2017. Brutyó–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2019. Marjai 2019. A festőrestaurátori felmérések elő publikálása: Fajcsák 2019, 118–125, 197–198. 2022-ben a feltárások után az Albert szász-tescheni lakosztály fejedelmi előterében kiegészítő falkutatásra volt szükség, ld. Novák–Erős 2021. 2021-ben kiegészítő farestaurátori kutatásokat végeztek, amelyek eredményit a felújítás végén készített restaurátori záródokumentációkba építették be, ld. Erdei 2022. Kelemen 2022. Kóbor–Zágoni 2022. Kóbor–Zágoni–Király 2022.

100 Bardi–Tóth 2016. Tóth 2017a. Tóth 2017b. Tóth 2019. A restaurátori tendertervet ld. Reston 2017. Ezt a kiegészítő kutatások fényében aktualizálták, ld. Reston 2019. A kiviteli terveket a Kima Studio Kft. 2019-ben készítette el. A munkálatok során az építészeti tervek közül az óraszint és a *belvedere* terveit módosítani kellett, valamint a felújítás egész területén a többi szakághoz is számos fedvénytervet kellett készíteni. Meg kell jegyezni, hogy a csillárok felújítását építőipari szakipari feladatként írták ki, így restaurálásuk a műemléki restaurálásokkal párhuzamosan folyt, ld. Vecsey 2022. A köszönetnyilvánításban felsorolt személyeken túl köszönetet szeretnék még mondani Dr. Veöreös András műemléki szakügyintézőnek (Győr-Moson-Sopron Vármegyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály Építésügyi és Építésfelügyeleti Osztálya) és Bátonyi Péter művészettörténésznek (a felújítás idején: Miniszterelnökség, Építészeti, Építésügyi és Örökségvédelmi Helyettes Államtitkárság Építészeti és Műemlékvédelmi Főosztály).

101 A tervezési programot ld. Tóth 2017b, 46–47. A restaurálási programtervet ld. Reston 2017. és Reston 2019.

102 A modern örökségvédelmi elvek alkalmazásáról a két világháború közötti Magyarországon, ld. Pleskovics 2019. Uő. 2020. Uő. 2022.

103 Born 2016, 57.

104 A rekonstrukciók problematikájáról ld. Bullock 2011. Tóth 2022.

105 Born 2016, 56. A Budai vár 1945 és 1960 közötti felújításáról ld. Ferkai 2022.

106 Borsa–Varga 1959. Borsa 1961a. Borsa 1961b. Vidra 1966c.

107 A legutóbbi restaurálási dokumentációt ld. Kóbor–Zágoni–Király 2022. A hercegi lakosztály helyiségeinek felújításáról ld. Vidra 1966c. Borsa 1969. Borsa–Varga é. n.

108 A Mária Terézia-hálószoba falburkolatainak legutóbbi restaurátori felmérését ld. Kóbor–Zágoni 2021.

109 Naifeh 2018, 25–28.

110 Az eszterházai adatot ld. Kubinszky–Varga 1961, 156.

111 Knell–Kruft 1972. Gutschow 2017, 60–62.

112 *archINFORM* 2024.

113 A felújítás szakmai vezetője Dr. Bardi Terézia Anna, a NG, majd az EK akkori tudományos igazgatója volt. Az építészeti terveket az M Építész Iroda Kft. készítette. A régészeti feltárásokról és épületkutatásokról ld. Forgács–Koppány–Thúry 2006. Krähling–Halmos–Fekete 2006a. Krähling–Halmos–Fekete 2006b. Krähling et al. 2013. A marionettszínház tömbjének felújításáról ld. L. Balogh 2013a. Molnár 2013. HA 2014. Garai 2016. Molnár 2019.

114 A laudációt ld. *ICOMOS* 2018. A keleti szárnyban lévő szoba konzerválásának előkészítéséről ld. Pintér 2006c.

115 Uppark House-ról ld. Rowell 2005.

116 A faburkolatok rekonstrukciója Valóczki Zsolt és Vitai Károly vezetésével (Stilfa-MI Kft.) folyt. A restaurátori felügyeletet Kóbor Zsolt és Zágoni Péter (Artárium Stúdió Kft.) látta el. A grémium tagja volt Tóth Áron, Vadászi Erzsébet művészettörténész, Budai Sándor farestaurátor, Marjai Zoltán Gyula farestaurátor és Erős Erika műemléki

szakmérnök. A zsűrizéseken több alkalommal részt vett Veöreös András műemléki szakügyintéző és Bátonyi Péter művészettörténész, ld. 100. lj.

117 Az új tapétát Hoover-Szabó Nóra textiltervező művész tervezte, és a francia Lelièvre manufaktúra gyártotta le (gyártási kód: 28977). A Lelièvre-től az Esterházy család hercegi ága 1904-ben több tapétamintát is rendelt. Az alapszövet színéről ld. Fajcsák 2018, 104.

118 Tóth 2021, 170.

119 Köszönettel tartozom Bátonyi Péter művészettörténésznek (ld. 100. lj.), mert felhívta rá a figyelmemet, hogy az EK egyik külső raktárában őrzött *boiserie*-maradványok 18. századiak és köztük vannak az ún. Mária Terézia-hálószoba maradványai is, ld. Bátonyi 2021. és Kóbor–Zágoni 2021. Az eszterházai falburkolatok kérdéséhez ld. továbbá: Szilágyi 1976.

120 Meller 1915, 4, 6. forrásadat: Bécs, 1763. április 12. Vadászi 2007, 46–48, 157–167.

121 Brosens 2014. Brosens 2015, 51, 56, 59–62, 63, 15. lj.

122 Deutsches Historisches Museum (Bacchus, Diana, Flora, Neptunus és Vulcanus), ltsz. KTe 72/143, KTe 72/144, KTe 72/139, KTe 72/140, KTe 72/142. Kunsthistorisches Museum (Diana, Flora, Neptunus és Vulcanus), T LV 1-5. Rijksmuseum (Diana), ltsz. BK-1955-101. Ezek mellett több darab magángyűjteményekben is megtalálható.

123 A falburkolatok rekonstrukcióit a fent említett szakmai grémium felügyeletével szintén a Stilfa-MI Kft. végezte, ld. 116. lj. A pannók helyére vetítőfelületként az olasz Canovas cég Nura Ivoire 04784/02 kódszámú anyagát szerelték fel. Az animált vetítéseket az Aeroart Légikép Kft. tervezte.

124 Körner 2008, 96.

125 A kultúrtörténeti háttérről ld. Elias 2005, 65. köv. Schütte 2013.

126 A Lelièvre manufaktúra Damas Orion – Rubis 4120-04 jelzésű vörös alapon vörös mintás kevert pamutselyem anyaga. A minta XIV. Lajos-kori. A lebontott 20. századi tapétákból megmentett mintadarabokat későbbi bemutatás céljából deponáltuk.

127 Farestaurátori dokumentációk: Erdei 2022. Kelemen 2022. Kóbor–Zágoni 2022. Kóbor–Zágoni–Király 2022. A kályharestaurálásról: Czifrák 2022. Stukkórestaurálás: Osgyányi 2022.

128 A metszetelőképekről ld. Fajcsák 2019, 98–117.

129 Pétervári–Gedeon 2023b. Az itt olvasható közeg utánközlés, ld. Tóth 2023b, 90.

130 A festő-restaurálási dokumentációkat ld. Gedeon–Hutóczki–Pétervári 2022. Horváth–Mogyorósi 2022. Hutóczki–Gedeon 2022. Kiss 2022. Novák et al. 2022. Pétervári–Gedeon 2022a. Pétervári–Gedeon 2022b.

131 Novák et al. 2022. A 122. képen látható felirat szövegének fordítása: ChatGPT-5.1, válasz a „Kérem, fordítsa le az alábbi orosz nyelvű szöveget magyar nyelvre" kérdésre. OpenAI, 2025. november 27. https://chatgpt.com/.

132 Csonka-Takács 2010.

133 A „múlt-jelen-jövő közötti töretlen kontinuitás narratívájának" kortárs tudománytörténeti jelenségéről ld. Sonkoly 2019, 10.

134 A komplex kastély-, család- és kultúrtörténeti kiállítás kurátora a jelen sorok írója volt, ld. Tóth 2021. A szakmai segítségért köszönetemet fejezem ki Dr. Bardi Terézia Annának, Dr. Fajcsák Györgyinek, Kövesdi Mónikának, Szőnyiné Szerző Katalinnak, Tompos Lillának, Vadászi Erzsébetnek és Dr. habil. Várkonyi Gábornak.

135 Jávor 2022, 34–36.

136 Leube-Payer 2011, 229. A hivatkozást ld. Jávor 2022, 37, 60. lj.

137 Vadászi 2007, 43–44.

138 Pintér 2006a, 178. Ovidius: *Metamorphoses*, II. 1-30. Pintér idézi: ua. II. 1-6. és 23-30. Lat. kiad.: Ovid 1892. Magy. ford.: Ovidius 1964.

139 Hárich 1944, 15. Vadászi 2007, 43. Jávor 2022, 36, 66. lj. Jávor Meller Simonra hivatkozik, ld. Meller 1915, 6, 10. forrásadat: 1773. Grundmann 500 forintot kap az új terem festményeiért.

140 Europa elrablását ld. Ovidius: *Metamorphoses*, II. 833–875. Apollo és Daphne történetét ld. uo. I. 473–567. Lat. kiad.: Ovid 1892. Magy. ford.: Ovidius 1964.

141 *Argonautika*, IV. 57–65. Magy. ford. ld. Apollóniosz 2018.

142 Rotenstein 1787, 144–151: 145. Rotensteinről ld. Seidler 2009. Szentesi 2013, 177–179.

143 Hárich 1944, 25. Vadászi 2007, 38, 43. Venus és Mars történetét ld. Ovidius: *Metamorphoses*, IV. 167–189. Lat. kiad.: Ovid 1892. Magy. ford.: Ovidius 1964.

144 Dávid 2000, 84. Pintér 2006a, 178. Jávor 2022, 36. Iuppiter és Callisto történetét ld. Ovidius: *Metamorphoses*, II. 401–440. Acis és Galatea történetét ld. uo. XIII. 738–788. Lat. kiad.: Ovid 1892. Magy. ford.: Ovidius 1964.

145 Venus és Adonis történetét ld. Ovidius: *Metamorphoses,* X. 503–559. Lat. kiad.: Ovid 1892. Magy. ford.: Ovidius 1964.

146 Az amszterdami Rijskmuseum gyűjteményében őrzött példány: papír, rézmetszet, rézkarc, pontozás; 306×373 mm; jel. b. l.: peint par N. Vleughels; jel. j. l.: Vanloo F.; jel. köz. l.: a Paris chez la Ve de F. Chereau graveur du Roÿ rüe S^t^Jacques aux deux pilliers dOr; felir. köz. l.: LE POUVOIR DE L AMOUR / C'est en vain qu'Adonis veut rompre ses Liens, / Et dégager son Cœur qui s'est laissé surprendre / Des Charmes de Vênus il ne peut se défendre / Et dèja L'Amour même a détourné ses chiens. / Comme on voit qu'au Pigeon la liberté de l'Aile / Ne sert qu'à prendre en l'Air un inutile Essor, / Quand par sa Pate un Fil qui le retient encore / Auprès de la Colombe à l'instant le rapelle. / Cl. Ferrarois. https://id.rijksmuseum.nl/200265986 (Utolsó letöltés: 2025. november 14.) Vleughels műveinek katalógusát ld. Hercenberg 1975.

147 Vleughelszről ld. Hercenberg 1975. Baejter 2020, 15–27, 62–55. Moulinier 2020, 7–10.

148 Azt az információt, hogy a falakat tényleges Watteau-képek alapján díszítették, néhai Dávid Ferenc művészettörténész egy 2017. október 2-i e-mail-váltás során osztotta meg velem, de konkrét Watteau-műveket nem említett. A korábbi szakirodalomban az áll, hogy Watteau stílusában festett pannók voltak, ld. Dávid 2000, 80. Vadászi 2007, 33, 45.

149 Körner 2008, 96.

150 Az animált vetítéseket az Aeroart Légikép Kft. tervezte.

151 Dávid 2000, 92, 94.

152 Lengyel 2017, 15–17.

153 Esterházy Pál nádor kismartoni könyvtárában is voltak példányok, ld. Monok–Zvara 2020, 216, 282, 290, 392.

154 Allen 2003, 336. Enenkel–Jong 2021, 1.

155 Polzonetti 2012, 217–218.

156 A forgatókönyvet ld. Tóth 2021.

157 Platón: *Kratülosz*, 402a. Szabó Árpád fordítása, ld. Platón 2008. Er. gör. szöv.: „λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης". Ld. Plato 1905. A problémáról a további Hérakleitosz-töredékeket ld. Frenyó 2016, 35. B12 *„ugyanazokba a folyamokba lépőkre más és más víz árad"*; B49a *„ugyanazokba a folyamokba lépünk és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk"*; B91[a] *„mert nem lehet kétszer ugyanabba a folyamba lépni"*. Er. gör. szöv.: B12 „ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ", ld. Diels 1909, 20. B49a „ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἶμέν τε καὶ οὐκ εἶμέν", ld. uo. 28. B91 „ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν εμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ καθ᾽ Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψασθαι κατὰ ἕξιν <τῆς αὐτῆς>, ἀλλ› ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ› ὕστερον, ἀλλ› ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι", ld. uo. 38.

NOTES

1 Riesbeck 1784, 357–358: "Vielleicht ist ausser Versailles in ganz Frankreich kein Ort, der sich in Rüksicht auf Pracht, mit diesem vergleichen liesse. Das Schloß ist ungeheuer groß, und bis zur Verschwendung mit allem Geräthe der Pracht angefüllt."

2 Szentesi 2013, 192.

3 Cs. Katona 1959, 90.

4 Peres 2009, 101. J. Újváry 2015, 78.

5 Berényi 2014, II. 610.

6 Peres 2009, 94–102, 107–108, 112–123, 130–132. Kaposi 2014, 143. Ballabás 2021, 183.

7 Kaposi 2014, 147.

8 Fatsar 2000, 10–11.

9 MNL OL, Archives of the Prince Esterházy family, P 108. cs. 30. Rep. 6. Fasc. H. No. 169–177.

10 5 September, 1750. See footnote 9. Published in Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a54. Berényi 2014, II. 614–615, footnote 15. At current exchange rates, his debts would amount to more than €300,000 ($357,000). This calculation is based on the annual rent of one Rhine guilder—equivalent to €0.88—in the Augsburg Fuggerei, the world's oldest social housing complex, which has been in continuous operation since the sixteenth century, cf. https://www.fugger.de/fuggerei/fuggerei-foerderstiftung (downloaded: 16 November, 2025).

11 9 September, 1751. See footnote 9. Published in: Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a56.

12 Year 1756. See footnote 9. Published in: Mőcsényi 1998, Levéltári adatok / a58: "[ich verpflichte mich… – note of the author] nicht mehr zu bauen, und aus meiner Gage Appanage und anderen meinen Einkünfften mich und die meinige zu erhalten, auch alle Nothwendigkeiten zu bestreiten in welch entstehend wiedrigen fall mein fürstl. H. Creditor mich allein berechtiget und befuget seyn solle... mein ganzes Vermőgen zu sequestriren."

13 About the life of Prince Nikolaus I Esterházy see Berényi 2014, II, 567–619. About his debts see Kaposi 2014, 145. At current exchange rates, these debts correspond to more than €3.2 million ($3.8 million). Between 1750 and 1775, the princely estates yielded an average annual income of 335,000 Rhine guilders (see ibid.), equivalent at today's rates to approximately €295,000 ($342,000). The basis of this calculation is given in footnote 10.

14 Webster–Feder 2001. At current exchange rates, this sum amounted to less than €900 ($1,000). It should be noted that in the eighteenth century the staff of the princely court were not paid solely in cash; a significant portion of their remuneration was provided in kind, including daily meals, clothing allowances, firewood, and other necessities. Haydn, for example, was provided with a house in Eisenstadt, and his daily allowance for food amounted to 30 *Kreuzer*, equivalent today to €0.44 ($0.51). Before 1790, his annual salary, including this allowance, amounted to 783 Rhine guilders, that is €690 ($780). The basis of this calculation is given in footnote 10.

15 Moore 1779, 354. Rotenstein 1783a, 251. Also see Rotenstein 1783b. Rotenstein 1787.

16 Görög 1791, 177. Vályi 1796, 620. About the eighteenth-century reception of Eszterháza see Szentesi 2013, 172, 188, 207.

17 Dávid 2000, 88.

18 Kulesza-Woroniecka 2011, 237–241. Łopatecki–Walczak 2018, 10, 216. It is first mentioned in Büsching 1754, 816: "In der Neustadt is ein vortreffliches Schloß mit wohlangelegten Gärten, dem Grafen Branicki gehörig. Man kann es das polnische Versailles nennen."

19 About the eighteenth-century descriptions of Eszterháza see Szentesi 2013. For the Baedeker, see *Beschreibung* 1784.

20 Dávid–Fatsar 2004, 87, 90. The list of the prince's celebrations held between 1762 and 1790 see ibid. 85–103.

21 Bessenyei 1772. Czibula 2015.

22 *Rélation* 1773. *Preßburger Zeitung*, 9, 11 September 1773. Inländische Vorfälle, Preßburg. *Wienerisches Diarium*, 15 September 1773, Anhang. See Szentesi 2013, 167. The account of the visit see in Varga 2001.

23 *Preßburger Zeitung*, 11, 13 September 1775, Inländische Vorfälle.

24 Dávid–Fatsar 2004, 103.

25 Malina 2016. Malina 2023. About Haydn see Horányi 1962. Webster 1991. Webster–Feder 2001. Webster–Feder 2002. Webster–Feder 2009.

26 The Hungarian-language press reported in detail on the installation of the Lord-Lieutenant of Sopron County, see Görög 1791. Horányi 1962, 153–154.

27 Riesbeck 1784, 358–359: "Was die Pracht des Orts ungemein erhöht, ist der Abstich desselben mit der umliegenden Gegend. Oeber und trauriger läßt sichs nicht denken. … Die Bewohner des angränzenden Landes sehen größtentheils wie Gespenster aus, und werden fast alle Frühjahre von kalten Fiebern geplagt. Man will berechnet haben, daß der Fürst mit der Hälfte des Geldes, welches er auf seinen Garten verwendet, nicht nur die Moräste hätte austroknen, sondern auch noch einmal so viel Land dem See entreissen können."

28 Szentesi 2013, 194–195. Nicolai 1785, 333–450. About German travellers in Hungary in the eighteenth century see Kulcsár 1996.

29 Szentesi 2013, 179–180, 192–193. Friedel 1783, 485–488. About the Pamhagen dam Horváth 2008, 378.

30 *Mindenes Gyűjtemény*, vol. 4, leaf 15, 1790. 233–240: 236. Szentesi 2013, 195–196.

31 Vahot 1853, 26.

32 Elias 2006, 54–56.

33 A review of the scholarly literature on eighteenth-century building history: Pasteiner 1894. Csányi 1928. Hekler 1934, 157–159. (German translation: Hekler 1937, 107–108.) Rados 1939, 223–225. (1st edition: Rados 1931.) Rapaics 1940, 124–132. Hárich 1944. Balogh 1953. Valkó 1953. Garas 1955, 116–121, 169, 227, 237. Valkó 1955. Csatkai 1956, 494–511. Valkó 1956. Cs. Katona 1959. Genthon 1959, 99. Horányi 1962, 44–56. Sallay 1959. (2nd edition: Sallay 1979.) Cs. Katona 1960. Valkó 1960. Ferenczy 1961a. Ferenczy 1961b. Kubinszky–Varga 1961. Balogh 1962. Mojzer 1962, 26, 43. Dercsényi–Entz–Voit 1965. Hempel 1965, 304. Mőcsényi 1966. Mőcsényi 1967a. Mőcsényi 1967b. Mőcsényi 1968. Balogh 1969. Vadászi 1969. Voit 1970, 75–77, 90. Rados 1971, 217. Vadászi 1973. Genthon 1974, 386. Garas 1981, 116–121, 127–128. Örsi 1982. Valkó 1982. Voit 1993, 339. (Reprint of Voit 1943.) Bak 1994. Duschanek 1995, 178, 190. Vadászi 1995. Velladics 1996. Mőcsényi 1997a. Mőcsényi 1997b. Mőcsényi 1998. Galavics 1999. Dávid 2000. Fatsar 2000. Galavics 2000. Mőcsényi 2001. Varga 2001. Dávid 2002b. Haris 2002. Dávid 2004. Dávid–Fatsar 2004. Dávid 2005. Mőcsényi 2005. Bak 2006. Dávid 2006. Dominkovits 2006. Fatsar 2006. Dávid 2007. Fajcsák 2007. Fatsar 2007. Vadászi 2007. Dávid 2008. Fatsar 2008, 103–111. Körner 2008. Dávid 2009. Fatsar 2009. Vadászi 2009. Dávid–Jung–Malina–McCue 2015. Grafl 2010, 26–30. Leube-Payer 2011, 222–229. Malina 2011. Bardi 2012. Mőcsényi 2012. Alföldy 2013a. Bartos 2013. Dávid 2013. Galavics 2013. Rostás 2013a. Rostás 2013b. Szentesi 2013. Tobler 2013. Varga 2013. Velladics 2013. Kiss 2014. Mőcsényi 2017a. (German and French translations: Mőcsényi 2017b, Mőcsényi 2017c.) Fajcsák 2018. Fajcsák 2019. Jávor 2022.

34 About Mildorfer see Garas 1955, 116–121, 169, 227, 237. Garas 1981, 116–121, 127–128. Vadászi 2007, 27, 42–43. Leube-Payer 2011, 222–229. Jávor 2022, 30–32, 32–36.

On the idea of the *Regnum Marianum* see Németh 1941, 228–288. Waczulik 1943. Galavics 1971, chapters "A kép keletkezésének története" (The history of the creation of the picture), 15–17. and "A téma irodalmi előzményei" (Literary antecedents of the topic), 19–23. Galavics 1975, 234. Tüskés–Knapp 2000. Tüskés–Knapp 2002. Barna 2012, 37. See also Barna 2014.

35 The list of masters is far from complete; further information may be found in the specialised literature, see footnote 33. The most complete list of masters: Valkó 1953. Valkó 1955. Vadászi 2007. 500 Rhineland guilders at today's exchange rate equal €440 ($510). The basis of the calculation see footnote 10.

36 A review of the literature on the building history between 1794 and 1945: Bajnóczy 1907. Hulesch 1910a. Hulesch 1910b. Örsi 1982. Dávid 2001. Alföldy 2013a. Rostás 2013a. Rostás 2013b. Fatsar 2015. About the sequestration see Kunt–Viskolcz 2019, 155.

37 About the Esterházy estates see Kaposi 2014, 148–150. About Prince Pál V Esterházy see Dernői 1927. Viskolcz 2019. About Porpáczy see *MÉL* 1969. Kollányi 2003.

38 In a trial excavation conducted jointly by the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC (EK) and the Hungarian National Museum from 18–24 March 2024 it was confirmed that the local population remembered well the events of 1944–1945: according to local legend, the north–south depression between the present Joseph Haydn Street and the Fertőd SE football pitch (parcel no. 131) marks the remnants of a ditch in which broken objects from the palace, used for target practice by the Soviets, were dumped. The excavation led by archaeologist Gábor Bakos recovered numerous fragments of ceramics, porcelain, furniture fittings, etc., from research trenches no more than 30 cm below ground level. The processing of these results is ongoing.

39 Bognár 1998, 86–88. Dávid 2000, 92. Dávid 2002b, 238–239. Bardoly 2015, 76–99. Mőcsényi 2017a, 147. The vocational school and technical college are identical with today's Porpáczy Aladár Horticultural Secondary School.

40 Izsák 2005. About the prince's life see Lütgenau 2005.

41 Government Decree 18/2014 (II. 3.) on the Establishment of the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre (EK; 1 March 2014).

42 For the restoration and research of the palace and gardens after 1957 see Kubinszky–Varga 1961. Borsa–Filippovits 1968. Németh 1994. Bognár 1998, 86–88. V. Győrffy–Vajda 1998. Deák 2000. Bartos–G. Lászay–László 2002. Haris 2002, 292–301. Pintér 2002. Bartos–G. Lászay–László 2003. Fatsar 2003, 175–176. G. Lászay 2003c. Novák 2003c. Alföldy 2004, 222–226. Arnóth 2004, 306–307. G. Lászay 2004. Vargha 2004. Tari 2005. Bak 2006. Forgács–Koppány–Thúry 2006. Gál 2006. Krähling–Halmos–Fekete 2006a. Krähling–Halmos–Fekete 2006b. Pintér 2006a. Tari 2006. G. Lászay 2007, 252–254. Alföldy 2008, 117–121. *Építészfórum* 2009. Haba 2009a. Haba 2009b. Kovács 2009. Koppány–Kupovics–Thúry 2010. *Építészfórum* 2012. Kovács 2012. Alföldy 2013b, 391–395. *Építészfórum* 2013a. *Építészfórum* 2013b. *Építészfórum* 2013c. Koppány–Thúry 2013. Krähling et al. 2013. L. Balogh 2013b. Molnár 2013. *EUMiesAward* 2014. *Építészfórum* 2014. HA 2014. Wesselényi-Garay 2014. Bardoly 2015, 76–99. Héczey-Markó–Lovas 2015. Pap 2015. Ekler 2016. *ÉVOSZ* 2016. Garai 2016. Gunther 2018, 358–362. *ICOMOS* 2018. Kovács 2019. Molnár 2019. Alföldy 2021, 430–432. Belényessy 2021. *BigSEE* 2021. Kiss 2021b. Molnár 2021. *Octogon* 2021b. Pleskovics 2021. Tóth 2023a. Tóth 2023b. Sándor 2024. Bán 2025. Documentation of post-1957 restoration works is available in the Print & Drawing Archives and Document Archives of the Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center (MÉM MDK), as well as in the Archives of the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC (EK).

43 Dávid 2002b, 238.

44 Kubinszky–Varga 1961.
45 Kelemen 2022. Kóbor–Zágoni 2022. Kóbor–Zágoni–Király 2022.
46 Borsa–Varga 1959. Borsa 1961a. Borsa 1961b. Vidra 1966c.
47 Vidra 1966a. Vidra 1966b.
48 Fajcsák 2018, 35, footnote 60.
49 For their scholarly analysis see Fajcsák 2019.
50 Sárdy 1968. Sárdy 1976a. Sárdy 1976b. Sárdy 1976c. Borsa–Varga n.d. Borsa 1969. The princess's antechamber was restored again in 2006; see Pintér 2006b.
51 Before 1945 the room was divided into five smaller chambers; in its current form it opens onto the western inner courtyard and the northern wing, and the wall painting was found on the eastern wall. Fajcsák 2019, 25, 34–35.
52 Borsa–Filippovits 1968. On the problem of dampness see Borsa–Fehér–Filippovits 1960. Pintér 2005.
53 ÁMRK 1994. Szabó–Vargyay 1996. Dávid–Szebényi–Soós 1999. G. Lászay–Bartos 2002. Novák 2002. G. Lászay 2003c. Baliga 2006. Bartos 2010. In the 1990s the estate manager of the palace was the University of Forestry and Wood Sciences in Sopron (now University of Sopron); between 2000 and 2012 it was the National Trust of Monuments for Hungary (MÁG), followed by the Gyula Forster National Centre for Cultural Heritage Management (Forster Centre), from which the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre (EK) became an independent institution in 2014.
54 Pintér 2005. Idem 2006a. Idem 2006b. Dabrónaki 2008.
55 Szabó–Szabó 2002. ÁMRK 2003a. ÁMRK 2003b. G. Lászay–Novák–Gál 2004. *M Építész* 2004a. *M Építész* 2004b. Molnár et al. 2005. Arnuth 2009. *M Építész* 2009. Molnár et al. 2009a. Molnár et al. 2009b.
56 Dávid 2002a. Bartos–G. Lászay–László 2003. G. Lászay 2003a. G. Lászay 2003b. G. Lászay 2003d. G. Lászay–Bartos–László 2003. G. Lászay–László 2003. Novák 2003a. Idem 2003b. G. Lászay 2004. Idem 2007.
57 For the quotations from the research documentation see G. Lászay–Bartos–László 2003, 15–19.
58 G. Lászay–Bartos–László 2003, 15, 19. G. Lászay–László 2003, 9. Novák 2003a, 5.
59 G. Lászay–Bartos–László 2003, 15–19. The cited documentation forms the basis of Judit G. Lászay's article published in 2004; see G. Lászay 2004. For the façade see also G. Lászay 2007, 252–254.
60 Oil, canvas, 85.5×119 cm. Signed on the stretcher: *"Bartolommeo Gaetano Pesci Bolognese Academico Clementino e Direttore di Essa Accademia Fece in Est[e]rhatz [!] l'Anno 1780."* Hungarian Museum of Architecture (MÉM MDK), 75.11.1.; Galavics 1999. Galavics 2000, 58, 65. Kat. 8.
61 On the second opera house at Eszterháza see Dávid–Jung–Malina–McCue 2010. Dávid–Jung–Malina–McCue 2015.
62 Tari 2005. Gál 2006. Tari 2006. Lászay 2007, 252–254.
63 Tari 2005.
64 The ceiling fresco of the Apollo Room had to be secured to a new reinforced concrete slab in 1961; see Borsa–Fehér–Filippovits 1960. Borsa–Filippovits 1968. The fresco was restored again in 2006; see Pintér 2006a. The reconstruction of 2009–2012 took place within the EU development project "Eszterháza Central European Cultural Centre." The restoration documentation relating to the listed rooms is not enumerated here due to space constraints; it is held in the Archives of the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC (EK) and in the Print & Drawing Archives of the Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center (MÉM MDK).
65 Hárich 1944, 25. Dávid 2000, 84. Pintér 2006a, 178. Vadászi 2007, 43. Jávor 2022, 36.

66 Pintér–Kisterenyei 2010.
67 This is the so-called second princely apartment; see B. Juhász–Lángi 2005. Lángi 2010.
68 Plutarch: *Theseus*, XXIII.1. Trans. by Bernadotte Perrin, see Plutarch 1967, 49. Original Greek text: „Τὸ δὲ πλοῖον ἐν ᾧ μετὰ τῶν ἠϊθέων ἔπλευσε καὶ πάλιν ἐσώθη, τὴν τριακόντορον, ἄχρι τῶν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως χρόνων διεφύλαττον οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν παλαιὰ τῶν ξύλων ὑφαιροῦντες, ἄλλα δὲ ἐμβάλλοντες ἰσχυρὰ καὶ συμπηγνύντες οὕτως ὥστε καὶ τοῖς*:* φιλοσόφοις εἰς τὸν αὐξόμενον λόγον ἀμφιδοξούμενον παράδειγμα τὸ πλοῖον εἶναι, τῶν μὲν ὡς τὸ αὐτό, τῶν δὲ ὡς οὐ τὸ αὐτὸ διαμένοι λεγόντων.” Cf. ibid. 48.
69 On Heraclitus see Graham 2023. Plato: *Cratylus*, 402a. See Plato 1905. Aristotle: *Metaphysics*, 983b–984a. See Aristotle 1933. Plato also referred to the alleged ship of Theseus: *Phaedo*, 58a–58c; see Plato 2022, 1.
70 Naifeh 2018, 2. The question was posed by Hobbes in 1655 (*De Corpore*, II.11.7.); see Hobbes 1839, 121–123.
71 Britannica Editors 2025. For further discussion of the problem see Tőzsér 2009, 97–138.
72 Houbart 2011, 3–4. For further discussion of the problem see Hosey 2018, 231–234.
73 Arbulo 2023, 152. On twentieth-century developments see Lipp 2000, 468–470. Jokilehto 2002, 213–294. Starn 2002, 4–8. Lipp 2011, 44. Lővei 2014, 41–48. For the key theoretical works see Boito 2009. Riegl 1982. Dehio 2016. (Original Italian and German texts: Boito 1893. Riegl 1903. Dehio 1905.) For the most important international charters see *Athens Charter* 1931; *Venice Charter* 1964.
74 Jokilehto 1994. Dawans–Houbart 2018, 11. On the changes since the 1980s see Kruft 1993. Lipp 2000, 470–471. Starn 2002, 8–11. Magirius 2008. Stubbs 2009, 5–13. Lipp 2011, 47–51. Lővei 2014, 48–49. Kórody 2016b. Cameron 2017. Zsembery 2017. Houbart–Dawans 2019. For the principal international recommendations, conventions and charters see *Nara Document* 1994. *Charter of Krakow* 2000. *UNESCO Convention* 2003. *Warsaw Recommendation* 2018.
75 Dawans–Houbart 2018, 12–17. The debate took place between Brian Smart and Francis W. Dauer, while the aspects relevant to our discussion were introduced by Theodore Scaltsas; see Smart 1972. Dauer 1973. Smart 1973. Scaltsas 1980. Scaltsas 1981.
76 Scaltsas 1980. Scaltsas 1981.
77 Scaltsas 1981, 395–400.
78 Houbart 2011, 3–5. Dawans–Houbart 2018, 17–19.
79 Scaltsas 1981, 399.
80 Dawans–Houbart 2018, 18–19.
81 Houbart–Dawans 2019, 53.
82 *Athens Charter* 1931. *Venice Charter* 1964.
83 Boito 2009, 80–82.
84 Riegl 1982, 69–77.
85 Dehio 2016.
86 Lipp 2000, 471. Stubbs 2009, 9–11. Lipp 2011, 48. *Nara Document* 1994.
87 About the subject in detail see Arbulo 2023.
88 Fejérdy 2017, 33.
89 *Charter of Karkow* 2000.
90 Cameron 2017.
91 *Warsaw Recommendation* 2018, 7–8.
92 For the text of the document see *UNESCO Convention* 2003.
93 See footnote 73.
94 See footnote 74. For the detailed discussion of the topic see Arbulo 2023. See also: Fejérdy 2017, 33. Furthermore: *UNESCO Convention* 2003. *Warsaw Recommendation* 2018, 7–8.

95 *UNESCO Convention* 2003, art. 2.1.

96 For the preliminary design programme see Tóth 2017b, 46–47. For the restoration programme see Reston 2017. and Reston 2019. Quotation: *Warsaw Recommendation* 2018, 5. Conservation Doctrine.

97 The original form of the quotation appears in art. 9 of the 1964 *Venice Charter*.

98 Tóth 2023a. Tóth 2023b.

99 Bendel–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2017. Dávid–Szebényi–Soós–Bodnár 2017. Earlier version: Dávid–Szebényi–Soós 1999. Marjai 2017. Osgyányi 2017. Brutyó–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2019. Marjai 2019. The preliminary publication of the painter–restorer surveys: Fajcsák 2019, 118–125, 197–198. In 2022, after the investigations, additional wall research was required in the princely antechamber of the Apartment of Albert Casimir, Duke of Teschen, see Novák–Erős 2021. Supplementary wood-restoration research was carried out in 2021; its results were incorporated into the final restoration dossiers, see Erdei 2022. Kelemen 2022. Kóbor–Zágoni 2022. Kóbor–Zágoni–Király 2022.

100 Bardi–Tóth 2016. Tóth 2017a. Tóth 2017b. Tóth 2019. For the restoration tender plan see Reston 2017. This was updated in light of the supplementary investigations, see Reston 2019. The execution plans were produced by Kima Studio Ltd. in 2019. During the works, the architectural plans for the clock storey and the *Belvedere* had to be modified, and numerous superimposed plans for other professional fields were also required across the entire restoration area. It should be noted that the refurbishment of the chandeliers was tendered as a construction-industry specialist task; thus their restoration proceeded in parallel with the heritage restorations, see Vecsey 2022. In addition to the persons listed in the acknowledgements, I would also like to express my gratitude to the following individuals: heritage officer Dr András Veöreös (Győr-Moson-Sopron County Government Office, Department of Building and Heritage Protection) and art historian Péter Bátonyi (at the time of the restoration: Prime Minister's Office, Deputy State Secretariat for Architecture, Construction and Heritage Protection).

101 For the design brief see Tóth 2017b, 46–47. For the restoration programme plan see Reston 2017. and Reston 2019.

102 On the application of modern heritage-conservation principles in interwar Hungary, see Pleskovics 2019. Idem 2020. Idem 2022.

103 Born 2016, 57.

104 On the problems of reconstruction see Bullock 2011. Tóth 2022.

105 Born 2016, 56. On the restoration of Buda Castle between 1945 and 1960 see Ferkai 2022.

106 Borsa–Varga 1959. Borsa 1961a. Borsa 1961b. Vidra 1966c.

107 For the most recent restoration dossier see Kóbor–Zágoni–Király 2022. On the refurbishment of the rooms of the princely apartment see Vidra 1966c. Borsa 1969. Borsa–Varga s.a.

108 For the most recent restorer's survey of the wall panelling in the Maria Theresa Bedchamber see Kóbor–Zágoni 2021.

109 Naifeh 2018, 25–28.

110 For the data from Eszterháza Kubinszky–Varga 1961, 156.

111 Knell–Kruft 1972. Gutschow 2017, 60–62.

112 *archINFORM* 2024.

113 The professional leader of the restoration was Dr Terézia Anna Bardi, then Scientific Director of the National Trust of Monuments for Hungary (MÁG) and later the Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre (EK). The architectural plans were produced by M Architect (M Építész Iroda). For the archaeological investigations and building research see Forgács–Koppány–Thúry 2006; Krähling–Halmos–Fekete 2006a;

Krähling–Halmos–Fekete 2006b; Krähling et al. 2013. On the restoration of the marionette theatre block see L. Balogh 2013b; Molnár 2013; HA 2014; Garai 2016; Molnár 2019.

114 For the laudation see *ICOMOS* 2018.

115 On Uppark House see Rowell 2005.

116 The reconstruction of the wooden panelling was carried out under the direction of Zsolt Valóczki and Károly Vitai (Stilfa-MI Ltd). Conservator supervision was provided by Zsolt Kóbor and Péter Zágoni (Artárium Stúdió Ltd). The professional committee also included art historians Áron Tóth and Erzsébet Vadászi, wood conservators Sándor Budai and Zoltán Gyula Marjai, and certified conservator Erika Erős. Heritage officer András Veöreös and art historian Péter Bátonyi also participated in several review sessions; see footnote 100.

117 The new wallpaper was designed by textile artist Nóra Hoover-Szabó and produced by the French manufactory Lelièvre (production code: 28977). In 1904, the princely branch of the Esterházy family ordered several wallpaper samples from Lelièvre. For the base-fabric colour see Fajcsák 2018, 104.

118 Tóth 2021, 170.

119 I am grateful to the art historian Péter Bátonyi for drawing my attention to the fact that the boiserie fragments preserved in one of EK's external depots are eighteenth-century, including the remains of the so-called Maria Theresa Bedchamber; see Bátonyi 2021 and Kóbor–Zágoni 2021. For the question of wall panelling at Eszterháza see also: Szilágyi 1976.

120 Meller 1915, 4, 6. Source: Vienna, 12 April 1763. Vadászi 2007, 46–48, 157–167

121 Brosens 2014. Brosens 2015, 51, 56, 59–62, 63, footnote 15.

122 Deutsches Historisches Museum (Bacchus, Diana, Flora, Neptune, and Vulcan), Inv. no. KTe 72/143, KTe 72/144, KTe 72/139, KTe 72/140, KTe 72/142. Kunsthistorisches Museum (Diana, Flora, Neptune and Vulcan), Inv.no. T LV 1-5. Rijksmuseum (Diana), Inv.no. BK-1955-101. Several further examples survive in private collections.

123 The reconstructions of the wall panelling were likewise carried out by Stilfa-MI Ltd. under the supervision of the above-mentioned professional committee; see note 116. As a projection surface in place of the panels, the Nura Ivoire 04784/02 material of the Italian firm Canovas was installed. The animated projections were designed by Aeroart Légikép Ltd.

124 Körner 2008, 96.

125 On the cultural-historical background see Elias 2006, 54 ff.; Schütte 2013.

126 Lelièvre manufactory, Damas Orion – Rubis 4120-04, a red-on-red patterned cotton-silk blend. The pattern dates to the age of Louis XIV. Samples of the dismantled twentieth-century wallpapers were preserved for later display.

127 Wood-restoration dossiers: Erdei 2022; Kelemen 2022; Kóbor–Zágoni 2022; Kóbor–Zágoni–Király 2022. Stove restoration: Czifrák 2022. Stucco restoration: Osgyányi 2022.

128 On the etched and engraved images see Fajcsák 2019, 98–117.

129 Pétervári–Gedeon 2023b. The present medium is a republication; see Tóth 2023b, 90.

130 For the painting-restoration dossiers see Gedeon–Hutóczki–Pétervári 2022. Horváth–Mogyorósi 2022. Hutóczki–Gedeon 2022. Kiss 2022. Novák et al. 2022. Pétervári–Gedeon 2022a. Pétervári–Gedeon 2022b.

131 Novák et al. 2022.

132 *UNESCO Convention* 2003.

133 On the contemporary historiographical phenomenon of the "unbroken continuity narrative between past, present and future", see Sonkoly 2019, 10.

134 The curator of the complex exhibition on the history of the palace, the family, and culture was the present author; see Tóth 2021. I would like to express my thanks for professional assistance to Terézia Anna Bardi, PhD; Györgyi Fajcsák, PhD; Mónika Kövesdi; Katalin Szőnyiné Szerző; Lilla Tompos; Erzsébet Vadászi; and Gábor Várkonyi, PhD habil.

135 Jávor 2022, 34–36.

136 Leube-Payer 2011, 229. For the reference see Jávor 2022, 37, footnote 60.

137 Vadászi 2007, 43–44.

138 Pintér 2006a, 178. Ovid: *Metamorphoses*, II. 1–30. Quoted by Pintér: idem II. 1–6 and 23–30.

139 Hárich 1944, 15. Vadászi 2007, 43. Jávor 2022, 36, footnote 66. Jávor refers to Simon Meller, see Meller 1915, 6, 10. Source: 1773. Grundmann received 500 florins for the paintings of the new hall.

140 The Abduction of Europa see Ovid: *Metamorphoses*, II. 833–875. The story of Apollo and Daphne see ibid. I. 473–567.

141 *Argonautica*, IV. 57–65. English translation: Apollonius 2009.

142 Rotenstein 1787, 144–151: 145. About Rotenstein see Seidler 2009. Szentesi 2013, 177–179.

143 Hárich 1944, 25. Vadászi 2007, 38, 43. The story of Venus and Mars see Ovid: *Metamorphoses*, IV. 167–189.

144 Dávid 2000, 84. Pintér 2006a, 178. Jávor 2022, 36. The story of Iuppiter and Callisto see Ovid: *Metamorphoses*, II. 401–440. The story of Acis and Galatea see ibid. XIII. 738–788.

145 The story of Venus and Adonis see Ovid: *Metamorphoses*, X. 503–559.

146 The copy preserved in the collection of the Rijksmuseum, Amsterdam: paper; copper engraving, etching, stipple; 306×373 mm; lower left: peint par N. Vleughels; lower right: Vanloo F.; centre: à Paris chez la Ve de F. Chereau graveur du Roÿ rüe St Jacques aux deux pilliers d'Or; centre inscription: *LE POUVOIR DE L'AMOUR / C'est en vain qu'Adonis veut rompre ses Liens, / Et dégager son Cœur qui s'est laissé surprendre / Des Charmes de Vênus il ne peut se défendre / Et dèja L'Amour même a détourné ses chiens. / Comme on voit qu'au Pigeon la liberté de l'Aile / Ne sert qu'à prendre en l'Air un inutile Essor, / Quand par sa Pate un Fil qui le retient encore / Auprès de la Colombe à l'instant le rapelle. / Cl. Ferrarois.* https://id.rijksmuseum.nl/200265986 (last accessed: 14 November 2025). For the catalogue of Vleughels's works see Hercenberg 1975.

147 On Vleughels see Hercenberg 1975. Baejter 2020, 15–27, 62–55. Moulinier 2020, 7–10.

148 The information that the walls had in fact been decorated on the basis of genuine Watteau paintings was shared with me by the late art historian Ferenc Dávid in an email exchange on 2 October 2017, although he did not mention specific Watteau works. Earlier literature stated that the panels had been painted in the style of Watteau; see Dávid 2000, 80. Vadászi 2007, 33, 45.

149 Körner 2008, 96.

150 The animated projections were designed by Aeroart Légikép Ltd.

151 Dávid 2000, 92, 94.

152 Lengyel 2017, 15–17.

153 There were also copies in the library of Palatine Paul Esterházy in Eisenstadt (Kismarton); see Monok–Zvara 2020, 216, 282, 290, 392.

154 Allen 2003, 336. Enenkel–Jong 2021, 1.

154 Polzonetti 2012, 217–218.

156 For the script see Tóth 2021.

157 Plato: *Cratylus*, 402a. Trans. by Geoffrey Stephen Kirk, see Kirk 1951, 35. Original Greek text: „λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, *καὶ* ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης". Cf. Plato 1905. For further Heraclitus-fragments on the problem see Graham 2023: B12 *"on those stepping into rivers staying the same other and other waters flow"*, B49a *"into the same rivers we step and do not step, we are and are not"*, B91 *"it is not possible to step twice into the same river according to Heraclitus, or to come into contact twice with a mortal being in the same state"*. Original Greek: B12 *"*ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ", cf. Diels 1909, 20. B49a *"*ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἶμέν τε καὶ οὐκ εἶμέν", ibid. 28. B91 *"*ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν εμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ καθ› Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψασθαι κατὰ ἕξιν <τῆς αὐτῆς>, ἀλλ᾽ ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ᾽ ὕστερον, ἀλλ᾽ ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι", ibid. 38.

INTÉZMÉNYEK ÉS GYŰJTEMÉNYEK
INSTITUTIONS AND COLLECTIONS

A nem szabványos angol elnevezések szögletes zárójelben vannak.
Non-standard English forms are in square brackets.

ÁMRK	Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ [State Centre for Monument Restoration and Conservation], Budapest
BBC	British Broadcasting Corporation, London
EFE	Erdészeti és Faipari Egyetem [University of Forestry and Wood Industry], Sopron
EK	Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft. (Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Nonprofit LLC; between 2014 and 2016 Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre)
EK Esterházy-kastély	Esterházy Palace Museum, operated by EK, Fertőd
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Eötvös Loránd University), Budapest
ELTE HTK MI	ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet (ELTE Research Centre for the Humanities, Institute of Art History), Budapest
EPV	Établissement public du château, du musée et du domaine national de Versailles, Versailles
Eszterháza Centre	→ EK
Eszterháza Központ	→ EK
ÉVOSZ	Építési Vállalkozók Országos Szakszövetsége [National Association of Building Contractors]
FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium	FÉSZ-ZÁÉV Esterházy-kastély Konzorcium (Fertődi Építő és Szolgáltató Zrt. és ZÁÉV Építőipari Zrt.) [FÉSZ–ZÁÉV Esterházy Palace Construction Consortium]
Forster Központ	2012 és 2014 között Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014 és 2016 között Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi

	és Vagyongazdálkodási Központ [2012–2014: Forster Gyula National Heritage Management and Services Centre, 2014–2016: Forster Gyula National Heritage and Asset Management Centre]
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites, Paris
IMM	Iparművészeti Múzeum (Museum of Applied Arts), Budapest
KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (National Office of Cultural Heritage), Budapest
Mafilm	Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat (Hungarian Film Production Company, today NFI Studio), Budapest
MÁG	Műemlékek Állami Gondnoksága (2007–2012: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága) (State Trust of Monuments for Hungary, 2007–2012: National Trust of Monuments for Hungary)
MÉM MDK	Magyar Építészeti Múzeum és Műemléki Dokumentációs Központ (Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Centre), Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (National Archives of Hungary), Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Hungarian National Museum), Budapest
MNM TF	Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár (HNM Historical Photograph Collection), Budapest
MNM TKCS	Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (HNM Historical Picture Gallery), Budapest
MNMKK	Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ (Hungarian National Museum Public Collection Centre), Budapest
NG	→ MÁG
NÖF	NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (National Heritage Protection and Development Non-profit Ltd.), Budapest
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség (National Monument Inspectorate), Budapest
OMvH	Országos Műemlékvédelmi Hivatal (National Monument Protection Office), Budapest

OSZK	Országos Széchényi Könyvtár (National Széchényi Library), Budapest
PTE ÁJK	Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (University of Pécs, Faculty of Law)
RMN	Réunion des musées nationaux Grand Palais, Paris
SOE	Soproni Egyetem (University of Sopron)
SZM	Szépművészeti Múzeum (Museum of Fine Arts), Budapest
TKM Egyesület	Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület [Landscapes, Eras, Museums Association]
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

FELHASZNÁLT IRODALOM
BIBLIOGRAPHY

Alföldy 2004 – Alföldy, G., 'A lélegző örökség mindennapjai. Három év eredményei és tanulságai a Műemlékek Állami Gondnoksága kezelésében lévő parkokban végzett munkák kapcsán' [The Everyday Life of Living Heritage: Three Years of Results and Lessons Learned from Work Conducted in the Historic Parks Managed by The National Trust of Monuments for Hungary], *Műemlékvédelem* 48/4 (2004), 214–238.

Alföldy 2008 – Alföldy, G., 'Megújuló történeti kertjeink. Műemlékek Állami/Nemzeti Gondnoksága 2004–2007' [Renewing Our Historic Gardens: Activities of The State/National Trust of Monuments for Hungary, 2004–2007], *Műemlékvédelem* 52/2 (2008), 110–122.

Alföldy 2013a – Alföldy, G., 'Eszterháza kamarakertjei: Adatok és megfigyelések' (abst. Die Kammergärten in Eszterháza [Fertőd]: Daten und Bemerkungen), in E. Szentesi, K. Menényi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 85–106.

Alföldy 2013b – Alföldy, G., 'Történeti kertek a változás küszöbén' [Historical gardens at upcoming changes], *Műemlékvédelem* 57/6 (2013), 385–399.

Alföldy 2021 – Alföldy, G., 'Történeti kertek helyreállítása a 2010-es évek első felében: visszatekintés tanulságokkal' [Garden conservation projects in Hungary 2010–2015: a retrospectivewith lessons learned], *Műemlékvédelem* 65/5 (2021), 413–446.

Allen 2003 – Allen, C., 'Ovid and Art', in P. Hardie, ed., *The Cambridge Companion to Ovid* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 336–367.

Apollonius 2009 – Apollonius Rhodius, *Argonautica*, ed. and trans. W. H. Race (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009)

Apollóniosz 2018 – Apollóniosz Rhodiosz, *Argonautika*, trans. É. Tordai (Budapest: Corvina Kiadó Kft., 2018)

Arbulo 2023 – Arbulo, A. M., 'The Ship of Theseus: a misleading paradox? The authenticity of wooden built heritage in Japanese conservation practice', *Journal of Architectural Conservation* 29/2 (2023), 151–167. DOI: https://doi.org/10.1080/13556207.2022.2160554

archINFORM 2024 – S. n., 'Neues Museum', *archINFORM*, <https://deu.archinform.net/projekte/6793.htm>, accessed 8 April 2024. (Utolsó letöltés: 2024. április 8.)

Aristotle 1933 – Aristotle, *Aristotle in 23 Volumes*, vols. 17–18, trans. H. Tredennick (Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1933)

Arisztotelész 1936 – Aristoteles [Arisztotelész], *Metafizika*, trans. Halasy-Nagy J. (Budapest: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1936)

Arnóth 2004 – Arnóth, Á., 'Újra az újraépítésről' [Revisitig Reconstruction], *Műemlékvédelem* 48/5 (2004), 303–307.

Arnuth 2009 – Arnuth, M., *Fertőd, Esterházy kastély külső homlokzatrekonstrukciójának építési kiviteli terve. Tartószerkezeti műszaki leírás* [Working drawing plan for the external façade reconstruction of Esterházy Palace, Fertőd. Structural technical description], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2009). EK Adattár (Archives), NGAd/216-2015.13.

Athens Charter 1931 – 'The Athens Charter for Restoration of Historic Monuments', *ICOMOS*, <https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/The-Athens-Charter_1931.pdf>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Athéni Karta 1931 – 'Athéni Karta, 1931', in T. Fejérdy ed., *Karták könyve* (Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2011), 13–15.

ÁMRK 1994 – *Fertőd, Esterházy kastély főépület. Állapotfelmérő építészeti dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace, main building: building status survey], manuscript (ÁMRK, 1994). EK Adattár (Archives), MAGAd/104-2015, ibid. MAGAd/105-2015.

ÁMRK 2003a – *Fertőd, Esterházy-kastély díszudvari homlokzatok helyreállítása. I-II. kötet. Kiviteli terv* [Restoration of the cour d'honneur façades of the Esterházy Palace, Fertőd. Vols. 1–2, working drawing plan], architectural drawings (ÁMRK, 2003). EK Adattár (Archives), MAGAd/118-2015.

ÁMRK 2003b – Épületdiagnosztikai szakvélemény a fertődi Esterházy-kastély díszudvari homlokzatáról [Diagnostic building survey report on the cour d'honneur façade of the Esterházy Palace, Fertőd], manuscript (ÁMRK, 2003). EK Adattár (Archives), MAGAd/126-2015.

B. Juhász–Lángi 2005 – B. Juhász, Gy., and J. Lángi, *Kutatási dokumentáció a fertődi Esterházy-kastély főépületének 2. emeletén kialakítandó hercegi lakosztályban elvégzett szondázó falképkutatások alapján* [Research documentation based on the partial building research carried out in the princely apartment to be created on the second floor of the Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (2005). EK Adattár (Archives), MAGAd/107-2015.

Baejter 2020 – Baetjer, K., *French Paintings in The Metropolitan Museum of Art from the Early Eighteenth Century through the Revolution* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2020)

Bajnóczy 1907 – Bajnóczy, A., 'Dísz- és tájkertészet kastélyokban. Egy vén park felújítása' [Decorative and Landscape Gardening at Palaces: Renovating an Old Garden], *A Kert* 13/19 (1907), 584–586.

Bak 1975 – Bak, J., 'Néhány érdekes kép és festmény a fertődi kastélyról' [Some Interesting Images and Paintings of the Fertőd Palace], *Műemlékvédelem* 19/3 (1975), 184–186.

Bak 1994 – Bak, J., *Fertőd: Esterházy-kastély* [Fertőd: Esterházy Palace] (Budapest: TKM Egyesület, 1994)

Bak 2006 – Bak, J., *„Ott Egy jeles szép kápolna emelkedett" – Az Esterházy Kápolna újjászületése* ["An Illustrious and Beautiful Chapel Used to Stand There": The Revival of the Esterházy Chapel] (Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága, 2006)

Baliga 2006 – Baliga, K., *Fertőd-Eszterháza, Esterházy-kastély. Stukkófelmérés* [Fertőd-Eszterháza, Esterházy Palace: stuccowork status survey], manuscript (2006). EK Adattár (Archives), MAGAd/103-2015.

Ballabás 2021 – Ballabás, D., 'A hitbizományi földbirtokokról szóló közéleti diskurzus kezdetei a reformkorban' [The beginnings of public discourse concerning entailed lands in the Hungarian Reform Era], *Agrártörténeti Szemle* 62/1–4 (2021), 181–194.

Balogh 1953 – Balogh, A., 'A fertődi kastély építéstörténetének főbb mozzanatai' (abst. Les phases principals de l'histoire de la construction du Château de Fertőd), *Művészettörténeti Értesítő* 2/1–2 (1953), 130–133.

Balogh 1962 – Balogh, A., 'A „Magyar Verszália" építője' [The builder of the 'Hungarian Versailles'], *Műemlékvédelem* 6/2 (1962), 108–111.

Balogh 1969 – Balogh, A., 'Ki rajzolta a fertődi v. Esterházy kastély vázlattervét?' [Who was the Draftsman of the Preliminary Plan for the Former Esterházy Palace at Fertőd?], *Művészettörténeti Értesítő* 18/1 (1969), 77–80.

Bardi 2012 – Bardi, T. A., 'Esterházy Palace', trans. E. Polyák and L. Domoszlai, *Discover Baroque Art*, 2012, <https://baroqueart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;BAR;hu;Mon11;26;en>, accessed 28 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 28.)

Bardi–Tóth 2016 – Terézia, A. B., and Á. Tóth, *A fertőd-eszterházai Esterházy-kastély Corps de Logis-jának és íves összekötő szárnyainak belső rekonstrukciója és a történeti enteriőrök berendezése. Előzetes tervezési program* [Inner reconstruction of the corps de logis and the connecting wings of the Esterházy Palace in Fertőd and the furniture of the

historical interiors: preliminary design programme], manuscript (7 November 2016). EK Adattár (Archives), EKAd/167-2023.

Bardoly 2015 – Bardoly, I., 'A „falak is szenvednek" – Épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963' (abst. 'Walls suffer too' – Building[fate] – Researcher[fate] 1945–1963), *Művészettörténeti Értesítő* 64/1 (2015), 69–114.

Barna 2012 – Barna, G., 'A katolikus restauráció korának Mária-képe' [The Image of Mary in the Age of Catholic Restoration], *Credo* 18/3–4 (2012), 34–40.

Barna 2014 – Barna, G., 'A katolikus restauráció korának Mária-képe' [The Image of Mary in the Age of Catholic Restoration], in id., ed., *Vallási néprajzi tanulmányok* (Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014), 155–166.

Bartos 2010 – Bartos, Gy., *Fertőd, Esterházy-kastély belvederébe vezető lépcsőház szondázó falkutatása 2010. Kutatási dokumentáció* [Building research in the staircase of the Belvedere of the Esterházy Palace in Fertőd, 2010: research documentation], manuscript (2010). EK Adattár (Archives), NGAd/220-2015.

Bartos 2013 – Bartos, Gy., 'Eszterházi Bagatelle-ek' (abst. Die Bagatelle von Eszterháza), in E. Szentesi, K. Menténi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 129–138.

Bartos–G. Lászay–László 2002 – Bartos, Gy., J. G. Lászay, Cs. László, 'Fertőd, Esterházy-kastély. A keleti patkószárny és a télikert belső kutatása' [Fertőd, Esterházy Palace: Investigation of the interior of the eastern horseshoe-shaped wing and the winter garden], *Műemlékvédelmi Szemle* 12/2 (2002), 32–35.

Bartos–G. Lászay–László 2003 – Bartos, Gy., J. G. Lászay J., and Cs. László, 'Fertőd, Esterházy-kastély. Patkószárnyak udvari homlokzatainak kutatása' [Fertőd, Esterházy Palace: Investigation of the courtyard façades of the horseshoe-shaped wings], *Műemlékvédelmi Szemle* 13/2 (2003), 25–27.

Bán 2025 – Bán, D., 'Újabb fontos állomáshoz érkezett a fertődi Esterházy-kastély felújítása' [The Renovation of the Esterházy Palace at Fertőd has Reached Another Important Milestone], *Octogon*, 14 October 2025, <https://www.octogon.hu/epiteszet/ujabb-fontos-allomashoz-erkezett-a-fertodi-esterhazy-kastely-felujitasa/>, accessed 16 October 2025. (Utolsó letöltés: 2025. október 16.)

Bátonyi 2021 – Bátonyi, P., 'Megállapítások a fertődi Esterházy-kastély központi szárnyának kérdéses eredetű falburkolati elemeivel kapcsolatban'

[Observations on the wood panelling of questionable provenance from the main building of the Esterházy Palace in Fertőd], in id., *Fertőd-Eszterháza, Esterházy-kastély. Az ún. Mária Terézia-hálószoba (középrész, I. emelet, Keleti oldal, 134. sz. sarokhelyiség) falburkolatai*, manuscript (June-July 2021). EK Adattár (Archives), EKAd/171-2023.

Belényessy 2021 – Belényessy, K., 'Kertrégészeti kutatások a fertődi Lés-erdő területén' [Garden Archaeological Research in the Lés Forest of Fertőd], *Műemlékvédelem* 65/5 (2021), 362–379.

Bendel–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2017 – Bendel, J., I. Jeszeniczky, M. Kemény, and J. Novák, Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes. *Főépület, középrész festő-restaurátori szondázó falkutatása. Kutatási dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, test research of the wall paintings in the central part of the main building: research documentation], manuscript (2017). EK Adattár (Archives), EKAd/158-2018.

Berényi 2014 – Berényi, L., *Esterházyak. Egy ezeréves család története*, vols. 1–2 (Budapest: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, 2014)

Beschreibung 1784 – S. n. [Windisch, K. G., et al.], *Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Eszterház im Königreiche Ungarn* (Pressburg: Anton Löwe, 1784). <https://archive.org/details/beschreibungdesh00wein>, accessed 21 August 2025. (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 21.)

Bessenyei 1772 – Bessenyei, Gy., *Az eszter-házi vígasságok* [The Festivities in Eszterháza] (Vienna, 1772)

BigSEE 2021 – S. n., 'Reconstruction of the West Wing of the Esterházy Castle, Fertőd', *BigSEE*, 15 March 2021, <https://bigsee.eu/reconstruction-of-the-west-wing-of-the-esterhazy-castle-fertod/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Bognár 1998 – Bognár, G., 'Voit Pál 1945. augusztusi jelentése a nyugat dunántúli műgyűjtemények állapotáról' (abst. Report of Pál Voit on the State of the Private Collections of West-Hungary in August 1945), *Műemlékvédelmi Szemle* 8 (1998), 77–94.

Boito 1893 – Boito, C., *Questioni pratiche di belle arti. Restauri, concorsi, legislazione, professione, insegnamento* (Milano: Ulrico Hoepli, 1893)

Boito 2009 – Boito, C., 'Restoration in Architecture: First Dialogue', trans. C. Birignani, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation History, Theory, and Criticism* 6/1 (2009), 68–83.

Born 2016 – Born, R., 'Building Reconstructions and History Constructions in Hungary and Romania under Communist Rule', in T. Mager, ed.,

Architecture RePerformed: The Politics of Reconstruction (New York: Routledge, 2016), 55–64.

Borsa 1961a – Borsa, A., *Fertődi v. Eszterházy kastély 071 sz. termének belső épitész kiviteli tervdokumentációja* [Working drawing plan for the interior decoration of the room n. 071 of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (É. M. Győri Tervező Vállalat, 15 May 1961). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3100.

Borsa 1961b – Borsa, A., *Fertődi v. Eszterházy kastély 070 sz. termének belső épitész kiviteli tervdokumentációja* [Working drawing plan for the interior decoration of the room n. 070 of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (É. M. Győri Tervező Vállalat, 15 May 1961). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3101.

Borsa 1969 – Borsa, A., *Átdolgozott tervdokumentáció Fertőd, volt Eszterházy kastély 052. számu terem helyreállitási munkáihoz* [Revised plans for the renovation of the room n. 052 of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Iroda, 25 July 1969). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 8447.

Borsa–Fehér–Filippovits 1960 – Borsa, A., T. Fehér, and F. Filippovits, *Freskó megmentésével kapcsolatos födémcsere* [Slab replacement connected to saving a fresco], manuscript (É. M. Győri Tervező Vállalat, 30 December 1960). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3091.

Borsa–Filippovits 1968 – Borsa, A. and Filippovits, F., 'A fertődi volt Esterházy-kastély díszteremének freskómentése és födémcseréje' [Rescue of the ceiling fresco and roof replacement in the ceremonial hall of the former Esterházy palace in Fertőd], *Műemlékvédelem* 12/4 (1968), 221–226.

Borsa–Varga 1959 – Borsa, A., and I. Varga, *Műszaki terv a fertődi /volt Eszterházy/ kastély 147. sz. termének belső helyreállitási munkáihoz* [Technical drawing for the renovation of the interior of the room n. 147 of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (É. M. Győri Tervező Vállalat, 28 March 1959). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3104.

Borsa–Varga s. a. – Borsa, A., and I. Varga, *Kiviteli tervdokumentáció a fertődi (volt Eszterházy) kastély 054. sz. termének helyreállítási munkáiról* [Working drawing plans for the renovation of the room n. 054 of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (É. M. Győri Tervező Vállalat, s. a.). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3113.

Breunlich-Pawlik–Wagner 1972 – Breunlich-Pawlik, M., and H. Wagner, *Aus der Zeit Marias Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef*

Khevenhüller-Metsch. Band VIII. Tagebuch des Fürsten Johann Josef und Nachträge von anderer Hand, 1774–1780 (Wien: Adolf Holzhausen, 1972)

Britannica Editors 2025 – Britannica Editors, 'ship of Theseus', *Encyclopedia Britannica*, 14 November 2025, <https://www.britannica.com/topic/ship-of-Theseus-philosophy>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Brosens 2014 – Brosens, K., 'Botta Adorno, Empress Maria Theresa and Brussels Tapestry in the Mid-Eighteenth Century: Part I', *Textile History* 45/2 (2014), 216–233.

Brosens 2015 – Brosens, K., 'Botta Adorno, Empress Maria Theresa and Brussels Tapestry in the Mid-Eighteenth Century: Part II', *Textile History* 46/1 (2015), 50–69.

Brutyó–Jeszeniczky–Kemény–Novák 2019 – Brutyó, M., I. Jeszeniczky, M. Kemény, and J. Novák, *Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes. Szondázó festő-restaurátori kutatás a keleti íves összekötő szárnyban és a keleti gránátos házban, valamint kiegészítő kutatások a főépületben* [Fertőd, Esterházy Palace Complex, test research of the wall paintings in the eastern connecting wing and the eastern guard's building, as well as supplementary research in the main building], manuscript (2019). EK Adattár (Archives), EKAd/161-2023.

Bullock 2011 – Bullock, N., 'Valuing the Past, Seizing the Future: Towards an Architecture of Reconstruction', in Bullock, N., and L. Verpoest, eds., *Living with History, 1914–1964: Rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the Role of Heritage Preservation* (Leuven: Leuven University Press, 2011), 348–363. <https://library.oapen.org/bitstream/20.500.12657/51079/1/external_content.pdf>, accessed 23 July 2025. (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

Büsching 1754 – Büsching, A. F., *M. Anton Friderich Büsching Mitglieds der kosmographischen Gesellschaft zu Nürnberg neue Erdbeschreibung. Erster Theil welcher Dänemark, Norwegen, Schweden, das ganze rußische Kaisertum, Preussen, Polen, Hungarn und die europäische Türkey, mit denen dazu gehörigen und einverleibten Ländern, enthält* (Hamburg: Johann Carl Bohn, 1754)

Cameron 2017 – Cameron, C., 'Reconstruction: changing attitudes', *The UNESCO Curier*, 19 July 2017, <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>, accessed 19 November 2017. (Utolsó letöltés: 2017. november 19.)

Charter of Krakow 2000 – 'The Charter of Krakow 2000: Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage', *ICOMOS*, <https://

icomosubih.ba/pdf/medjunarodni_dokumenti/2000%20Krakovska%20povelja.pdf>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Czibula 2015 – Czibula, K., 'Barokk, reprezentáció – és egy tévedés. Bessenyei György Eszterházi vigasságok című költeményének hátteréhez' [Baroque, Representation — and a Mistake: On the Background of George Bessenyei's Poem "The Festivities in Eszterháza"], in P. Ács, ed., *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén* (Budapest: Reciti, 2015), 513–530.

Czifrák 2022 – Czifrák, L., *Fertőd – Esterházy kastély XVIII. századi kályhaegyüttesének restaurálási megvalósulási dokumentációja* [Documentation of restoration of the 18th-century tile stoves in the Esterházy Palace of Fertőd], manuscript (Consall Team Ltd., 4 August 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/169-2023.

Cs. Katona 1959 – Cs. Katona, I., 'A fertődi (eszterházai) kastély kialakulása' [The Development of the Esterházy Palace in Fertőd (Eszterháza)], *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 3/1–2 (1959) 77–129.

Cs. Katona 1960 – Cs. Katona, I., 'Fertőd Haydn századában' [Fertőd in Haydn's century], in B. Szabolcsi, and D. Bartha, eds., *Zenetudományi tanulmányok Haydn emlékére* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 687–709.

Csatkai 1956 – Csatkai, E. et al., *Magyarország műemléki topográfiája, II. kötet. Győr-Sopron megye műemlékei, I. rész* [Topography of Historical Monuments in Hungary II: Monuments of County Győr-Sopron I] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956)

Csányi 1928 – Csányi, K., 'Eszterháza' [Eszterháza], *A Műgyűjtő* 2/8–9 (1928), 246–248.

Csonka-Takács 2010 – Csonka-Takács, E., ed., *UNESCO egyezmény a kulturális örökség megőrzéséről. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (S. l.: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2010)

Dabrónaki 2008 – Dabrónaki, B., *Fertőd – Esterházy-kastély. A kínai lakk kabinet és előtere. A gombafertőzés elhárítási munkái. A falburkolatok restaurátori kutatása és restaurálási terve* [Esterházy Palace in Fertőd: the chinese lacquer cabinet and its anteroom: the eradication of the fungal infection, the research on the wood panelling and the restoration plan], manuscript (2008). EK Adattár (Archives), NGAd/177-2015.

Dauer 1973 – Dauer, F. W., 'How not to Reidentify the Parthenon?', *Analysis* 33/3 (January 1973), 63–64.

Dawans–Houbart 2018 – Dawans, S., and C. Houbart, 'Quand y a-t-il Parthénon? L'identité du patrimoine face aux attentes et aux intentions', *Nouvelle revue d'esthétique* 21/1 (2018), 11–20. DOI: https://doi.org/10.3917/nre.021.0009

Dávid 2000 – Dávid, F., 'Eszterháza belső terei' [Eszterháza's interiors], *Ars Hungarica* 28 (2000), 73–95.

Dávid 2001 – Dávid, F., 'Építészeti ideák, belsőépítészeti tervek és néhány nagyobb megbízás' [Architectural Concepts, Interior Designs, and Several Significant Commissions], in É. Horányi, and É. Kiss, eds., *Egy közép-európai vállalkozó Budapesten: Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2001), 223–238.

Dávid 2002a – Dávid, F., *Megjegyzések a „Fertőd. Esterházy-kastély. A keleti patkószárny és a Narancsház falkutatása" című dokumentációhoz, Bartos György, G. Lászay Judit és László Csaba munkájához. Tanulmány* [Notes on the documentation entitled "Fertőd, Esterházy Palace: The archaeological wall investigation of the eastern horseshoe-shaped wing and the Orangery". On the work of György Bartos, Judit G. Lászay and Csaba László. Study], manuscript (2002). EK Adattár (Archives), MAGAd/5-2015.

Dávid 2002b – Dávid, F., 'A fertődi Esterházy kastély történeti helyiségkönyve: funkciók és falburkolatok' [Historical registry of rooms of the Esterházy palace in Fertőd: function and panelling], *Ars Hungarica* 30 (2002), 237–320.

Dávid 2004 – Dávid, F., 'A fertődi Esterházy kastély építéstörténete. Megjegyzések Mőcsényi Mihály könyvének megjelenése után' (abst. A History of the Construction of the Esterházy Palace in Fertőd: Notes after the publication of Mihály Mőcsényi's book), in F. Vadas, ed., *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére* (Budapest: Hild-Ybl Alapítvány, 2004), 109–119.

Dávid 2005 – Dávid, F., 'A fertődi Esterházy-kastély' [The Esterházy Palace in Fertőd], in P. Kőszeghy, ed., *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, vol. 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 87–93.

Dávid 2006 – Dávid, F., 'Eszterháza települése, épületei és kertjei a 18. században' [The settlement, buildings and gardens of Eszterháza in the 18th century], in J. Bertha, ed., *Fertőd, Süttör–Eszterháza évszázadaiból* (Győr: Hazánk Kiadó, 2006), 220–229.

Dávid 2007 – Dávid, F., 'Nicolaus Jacoby (?): Eszterháza, Erweiterungsplan des Schlosses Eszterháza, 1774', in A. Czére, ed., *Arte Venustas. Studies*

on Drawings in Honour of Teréz Gerszi (Budapest: Museum of Fine Arts, 2007), 215–218.

Dávid 2008 – Dávid, F., 'A süttöri Esterházy kastély és pertinenciája 1760-ban' [The Esterházy Palace at Süttör and Its Pertinent Holdings in 1760], *Soproni Szemle* 42/3 (2008), 294–305.

Dávid 2009 – Dávid, F., 'Der Baumeister von Eszterháza – Johann Ferdinand Mödlhammer (1714–1778)', in W. Gürtler, and R. Kropf, eds., *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche 29. September – 2. Oktober 2008* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2009), 429–452.

Dávid 2013 – Dávid, F., 'Adatok az eszterházai bábszínházról' (abst. Das Marionettentheater zu Eszterháza), in E. Szentesi, K. Menényi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 107–116.

Dávid–Fatsar 2004 – Dávid, F., and K. Fatsar, 'Esterházy „Fényes" Miklós herceg itinériuma és az általa rendezett ünnepségek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790)' [The Itinerary and Festivities Organised by Prince Nikolaus Esterházy 'the Magnificent' from His Elevation to Princely Rank to His Death (1762–1790)], *Levéltári Közlemények* 75/1 (2004), 83–103.

Dávid–Jung–Malina–McCue 2010 – Dávid, F., C. Jung, J. Malina, and E. McCue, 'Haydn operaháza. A második eszterházi operaszínpad az új levéltári kutatások tükrében', *BUKSZ* 22/4 (2010), 330–341.

Dávid–Jung–Malina–McCue 2015 – Dávid, F., C. Jung, J. Malina, and E. McCue, 'Haydn's opera house at Eszterháza: new archival sources', *Early Music* 43/1 (2015), 111–127.

Dávid–Szebényi–Soós 1999 – Dávid, F., J. Szebényi, and L. Soós, *A fertődi kastély cserépkályhái. Dokumentáció* [The tile stoves of the Fertőd Palace. Documentation], manuscript (1999). EK Adattár (Archives), MAGAd/4-2015. MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 43966.

Dávid–Szebényi–Soós–Bodnár 2017 – Dávid, F., J. Szebényi, L. Soós, and Gy. Bodnár, *Fertődi kastély cserépkályhái. Restaurátori felmérés* [Tile stoves of the palace in Fertőd: restoration survey report], manuscript (2017). EK Adattár (Archives), EKAd/157-2018.

Deák 2000 – Deák, K., 'Az eszterházai-kastélykápolna restaurálása' [The Restoration of the Palace Chapel in Eszterháza], *Műemlékvédelem* 44/5 (2000), 274–278.

Dehio 1905 – Dehio, G. G., *Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert: Rede zur Feier des Geburtstages Sr. Majestät des*

Kaisers gehalten in der Aula der Kaiser-Wilhelms-Universität am 27. Januar 1905 (Strassburg: Heitz & Mündel, 1905)

Dehio 1996 – Dehio, Georg Gottfried: 'A műemlékek védelme és gondozása a tizenkilencedik században', trans. Mrs. I. Rozványiné Tombor, and J. Tamási, in M. Horler, and Cs. László, eds., *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve 1980–1990*, vol. 10 (Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996), 193–200.

Dehio 2016 – Dehio, G. G., 'Monument Protection and Monument Preservation in the Nineteenth Century', trans. J. Blower, *Historic Preservation Theory & Practice (A6740-1)*, Courses, Columbia University, New York, 2016, <https://courseworks2.columbia.edu/courses/10532/>, accessed 22 January 2018. (Utolsó letöltés: 2018. január 22.)

Dercsényi–Entz–Voit 1965 – Dercsényi, D., G. Entz, and P. Voit, 'Műemlékvédelmünk újabb tudományos eredményeiről' [About the newest results of our monument protection], *Műemlékvédelem* 9/3 (1965), 129–141.

Dernői 1927 – Dernői Kocsis, L., 'A kontinens leggazdagabb földbirtokosa. Esterházy Pál herceg nem szórakozik, eladta a lovait s 320.000 holdján a magyar jövő egy darabját akarja megteremteni' [The Continent's Wealthiest Landowner: Prince Pál Esterházy Isn't Here to Entertain – He Sold His Horses and Now Seeks to Shape a Piece of Hungary's Future on His 455,040 Acres], *Pesti Napló* 78/184 (14 August 1927), 3–4.

Die Fürsten Esterházy 1995 – M. Perschy, J., ed., *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene. Ausstellung Republik Österreich, des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt*. Eisenstadt, Schloss Esterházy, 28.4 bis 31.10.95. (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995)

Diels 1909 – Diels, H., *Herakleitos von Ephesos. Griechisch und Deutsch*, 2nd ed. (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1909)

Dominkovits 2006 – Dominkovits, P., 'Süttör és Eszterháza története 1526–1790 között' [The History of Süttör and Eszterházy from 1526 to 1790], in J. Bertha, ed., *Fertőd, Süttör-Eszterháza évszázadaiból: Tanulmányok* (Fertőd: Hazánk Könyvkiadó, 2006), 30–74.

Duschanek 1995 – Duschanek, A., 'Der Maler und Mosaist Wolfgang Köpp (1738–1807)', *Acta Historiae Artium* 37 (1994–1995), 175–229.

Ekler 2016 – Ekler, D., 'Illúziókeltés az Eszterháza Fogadóépületben' [Creating Illusions in the Eszterháza's Reception Building], *Építészfórum*, 8 August 2016, <https://epiteszforum.hu/illuziokeltes-az-eszterhaza-

fogadoepuletben>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Elias 2005 – Elias, N., *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, trans. Mrs M. Gelléríné Lázár, V. Harmathy, and Zs. Németh (Budapest: Napvilág Kiadó, 2005)

Elias 2006 – Elias, N., *The Court Society*, trans. E. Jephcott (Dublin: University College Dublin Press, 2006)

Enenkel–Jong 2021 – Enenkel, K. A.E., and J. L. de Jong, 'Introduction: Re-Inventing Ovid's Metamorphoses', in K. A.E. Enenkel, and J. L. de Jong, eds., *Re-Inventing Ovid's Metamorphoses: Pictorial and Literary Transformations in Various Media, 1400–1800* (Leiden, Boston: Brill, 2021)

Erdei 2022 – Erdei, B., *Restaurálási dokumentáció. Fertőd Eszterházy kastély földszint keleti szárny 068, 070, 071 terem nyílászárók restaurálása* [Documentation of wood restoration: Esterházy Palace in Fertőd, ground floor, east side, doors and windows in the rooms nn. 068, 070, and 071], manuscript (2022). EK Adattár (Archives), EKAd/175-2023.

Eszterházy 1901 – Eszterházy, J., *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása* [Description of the Eszterházy family and its side branches] (Budapest: Athenaeum, 1901)

EUMiesAward 2014 – S. n., 'Esterházy Palace, Reconstruction of the Marionette Theatre, Orangerie and Watertower', *EUMiesAward*, s. a. [2014], <https://www.miesarch.com/work/608>, acessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2009 – S. n., 'Eszterháza – a második ütem' [Eszterháza – the second phase], *Építészfórum*, 6 February 2009, <https://epiteszforum.hu/eszterhaza-a-masodik-utem>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2012 – S. n., 'Hercegi lovardából zenei központ - Kovács Dániel diplomaterve Fertődre' [From princely stables to music centre: Diploma project by Dániel Kovács for Fertőd], *Építészfórum*, 31 July 2012, <https://epiteszforum.hu/hercegi-lovardabol-zenei-kozpont-kovacs-daniel-diplomaterve-fertodre>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2013a – S. n., '240 év után ismét megnyitja kapuit Eszterháza Marionettszínháza' [After 240 years, Eszterháza's marionette theatre is reopening its doors], *Építészfórum*, 30 May 2013, <https://epiteszforum.hu/240-ev-utan-ismet-megnyitja-kapuit-eszterhaza-marionettszinhaza>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2013b – S. n., 'Történeti kertek helyreállítása' [Restoration of historic gardens], *Építészfórum*, 20 June 2013, <https://epiteszforum.hu/torteneti-kertek-helyreallitasa>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2013c – S. n., 'A műemlékekhez speciális építőanyagok kellenek' [Historic monuments require specialised construction materials], *Építészfórum*, 26 July 2013, <https://epiteszforum.hu/a-muemlekekhez-specialis-epitoanyagok-kellenek>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Építészfórum 2014 – S. n., 'Folytatódik a fertődi Esterházy-kastély megújulása' [The renewal of the Esterházy Palace in Fertőd continues], *Építészfórum*, 19 February 2014, <https://epiteszforum.hu/folytatodik-a-fertodi-esterhazy-kastely-megujulasa>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

ÉVOSZ 2016 – S. n., 'Építőipari Nívódíj 2016' [Award for Architectural Excellence 2016], *Építési Vállalkozók Országos Szakszövetsége*, 1st June 2016, <https://www.evosz.hu/hirek/250-epitoipari-nivodij-2016>, accessed 29 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 29.)

Fajcsák 2007 – Fajcsák, Gy., *„Az örömök kertje" – Kínaiak, mongolok és mandzsuk Eszterházán – Az Eszterházy-kastély hercegi lakosztályának lakk-kabinetje* ['The Garden of Pleasures': Chinese, Mongolians, Manchurians in Eszterháza: The Lacquer Cabinet of the Royal Suite of Esterházy Palace] (Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága, 2007)

Fajcsák 2018 – Fajcsák, Gy., *'Mulan at Eszterháza': The Lacquer Cabinets in the Collection at Esterházy Palace* (Fertőd-Eszterháza: Eszterháza Centre of Culture, Research and Festivals, 2018)

Fajcsák 2019 – Fajcsák, Gy., *Pagodák, napernyők, buddhák. Chinoiserie falfestmények Eszterházán* [Pagodas, Parasols, Buddhas: Chinoiserie Wall Paintings in Eszterháza] (Fertőd-Eszterháza: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, 2019)

Fatsar 2000 – Fatsar, K., 'Anton Erhard Martinelli 1720. évi tevékenysége Süttörön' [The 1720 Activities of Anton Erhard Martinelli in Süttör], *Ars Hungarica* 28/1–2 (2000), 191–196.

Fatsar 2003 – Fatsar, K., 'A magyarországi kertrégészet története' [The History of Garden Archaeology in Hungary], *Műemlékvédelem* 47/3 (2003), 174–180.

Fatsar 2006 – Fatsar, K., 'Az eszterházai lúdlábsétány kialakulásának története' [History of the Great Patte d'Oie at the Esterházy Castle of Fertőd], *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat* 1/3 (2006), 10–17.

Fatsar 2007 – Fatsar, K., 'Anton Zinner im Dienste der Esterházys' *Die Gartenkunst* 19/2 (2007), 285–294.

Fatsar 2008 – Fatsar, K., *Magyarországi barokk kertművészet* [18th Century Formal Gardens in Hungary] (Budapest: Helikon Kiadó, 2008)

Fatsar 2009 – Fatsar, K., 'Átváltozások: Eszterháza nagy parterjének vázlatos története' [Metamorphoses: An Outline History of the Grand Parterre at Eszterháza], in id., ed., *MM XC: Tanulmányok és esszék a 90 éves Mőcsényi Mihály tiszteletére* (Budapest: BCE Tájépítészeti Kar, 2009), 77–90.

Fatsar 2015 – Fatsar, K., 'The geographical and social reach of the Eszterháza gardens: consumption of nursery plants in Hungary in the 1820s', *History of Retailing and Consumption* 3/1 (2015), 186–208. DOI: https://doi.org/10.1080/2373518X.2015.1135563

Fejérdy 2017 – Fejérdy, T., 'Pillanat vagy történeti folytonosság: rekonstrukció és/vagy helyreállítás' (abst. Priority of the present or historical continuity: reconstruction or restoration), Építés- Építészettudomány 45/1–2 (2017), 31–40.

Ferenczy 1961a – Ferenczy, K., 'Kastély-műemlékeink' [Our palace monuments], *Műemlékvédelem* 5/1 (1961), 30–44.

Ferenczy 1961b – Ferenczy, K., 'Adatok a fertődi kastély értékeléséhez' [Data for the interpretation of the palace in Fertőd], *Műemlékvédelem* 5/4 (1961), 224–229.

Ferkai 2022 – Ferkai, A., 'A budai Várnegyed műemléki kutatása és helyreállítása 1945–1960' (abst. Reconstruction of the Buda Castle District 1945–1960), Építés-Építészettudomány 50/3–4 (2022), 253–270. DOI: https://doi.org/10.1556/096.2022.00001

Forgács–Koppány–Thúry 2006 – Forgács, Z., A. Koppány, and L. Thúry, 'Előzetes beszámoló a fertődi bábszínház és narancsház kutatásáról' [Preliminary report on the research of the Marionette Theatre and of the Orangery in Fertőd], *Műemlékvédelem* 50/4 (2006), 187–193.

Frenyó 2016 – Frenyó, Z., *A filozófia tankönyve* [The Philosophy Textbook] (Budapest: Szent István Társulat, 2016)

Friedel 1783 – Friedel, J., *Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin* (Leipzig, Berlin, 1783)

Futschek 2016 – Futschek, A., *Fürstin Maria-Anna Esterházy (1713–1782). Ihre Wurzeln in Lothringen, ihr Leben in Eisenstadt und Wien* (Eisenstadt: Esterházy Privatstiftung, 2016)

G. Lászay 2003a – G. Lászay, J., *A belső díszudvari homlokzat szondázó falkutatása. Előzetes falkutatási dokumentáció* [Partial building research in

the cour d'honneur: preliminary building research documentation], manuscript (ÁMRK, 2003). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 39395.

G. Lászay 2003b – G. Lászay, J., *Díszudvar, homlokzatok. Helyreállítás közben tett kutatói megfigyelések összegzéséhez* [Façades of the cour d'honneur: Summary of research observations made in the course of the renovation], manuscript (ÁMRK, 2003). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 39623.

G. Lászay 2003c – G. Lászay, J., 'Fertőd, Esterházy-kastély. Főépület keleti földszinti és emeleti mosdóinak szondázó kutatása' [Esterházy Palace in Fertőd: The building research in the ground-floor and first-floor lavatories of the main building], *Műemlékvédelmi Szemle* 13/2 (2003), 24–25.

G. Lászay 2003d – G. Lászay, J., *Díszudvari homlokzatok. Kutatási dokumentáció kiegészítése* [Façades of the cour d'honneur: Supplement to the research documentation], manuscript (ÁMRK, 2003). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 43423.

G. Lászay 2004 – G. Lászay, J., 'Eszterháza színei. Rövid beszámoló a fertődi Esterházy-kastély homlokzatkutatásáról' [Eszterháza's colours: brief report on the façade's investigation of the Esterházy Palace in Fertőd], in I. Bardoly, ed., *Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére* (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2004), 179–192.

G. Lászay 2007 – G. Lászay, J., Néhány barokk homlokzat. Rekonstrukciók – kérdések [Some baroque façades: reconstructions, questions], in I. Bardoly, ed., *Magyar Műemlékvédelem. A Műemlékvédelmi Tudományos Intézet közleményei*, XIV (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2007), 249–256.

G. Lászay–Bartos 2002 – G. Lászay, J., and Gy. Bartos, *Fertőd, Esterházy-kastély. A keleti patkószárny kutatása (II.), a főépület földszinti és I. emeleti wc-jének kutatása 2002. Kutatási dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace: Research on the eastern oval wing, the ground-floor lavatory, and the first-floor lavatory of the main building in 2002: research documentation], manuscript (ÁMRK, 2002). EK Adattár (Archives), MAGAd/13-2015.

G. Lászay–Bartos–László 2003 – G. Lászay, J., Gy. Bartos, & Cs. László, *Fertőd, Esterházy-kastély. A díszudvari homlokzatok helyreállításakor a kivitelezési munkák előtti és közbeni kutatói megfigyelések összegzése. Kutatási dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace: Summary of the researchers' observations before and during the façade renovation works

of the inner courtyard: research documentation], manuscript (ÁMRK, 2003). EK Adattár (Archives), MAGAd/6-2015. MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 39598.

G. Lászay–László 2003 – G. Lászay, J., and Cs. László, *Fertőd, Esterházy-kastély, a belső díszudvari homlokzat szondázó jellegű falkutatása. Kutatási előkumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace, partial building research in the inner courtyard: preliminary documentation], manuscript (ÁMRK, 2003). EK Adattár (Archives), MAGAd/3-2015.

G. Lászay–Novák–Gál 2004 – G. Lászay, J., J. Novák, and T. Gál, *Díszudvari homlokzat helyreállítása. Színterv, műleírások, iratok* [Renovation of the cour d'honneur façade: Colour scheme, specifications, documents], manuscript (ÁMRK, 2004). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 43415.

Gaál 2004 – Gaál, T., *Díszudvar, homlokzatok. Helyreállítás* [Façades of the cour d'honneur: Renovation], manuscript (ÁMRK, 2004). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 39882.

Galavics 1971 – Galavics, G., *Program és műalkotás a 18. század végén* [Concept and Artwork at the End of the 18th Century] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971)

Galavics 1975 – Galavics, G., 'Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben – XVII. század (A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei)' [Tradition and Relevance in 17th-Century Hungarian Baroque Art: Local Elements in Baroque Visual Themes], in id., ed., *Magyarországi reneszánsz és barokk* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 231–277.

Galavics 1999 – Galavics, G., 'Ein Bologneser Maler – Gaetano Pesci – in Eszterháza', in Zs. Dobos, ed., *Ex Fumo Lucem: Baroque Studies in Honour of Klára Garas: Presented on Her Eightieth Birthday* (Budapest: Szépművészeti Múzeum, 1999), 177–194.

Galavics 2000 – Galavics, G., 'Eszterháza 18. századi ábrázolásai. A kép mint művészettörténeti forrás' [The 18th-century depictions of Eszterháza: the image as art historical source], *Ars Hungarica* 28/1 (2000), 37–71.

Galavics 2013 – Galavics, G., 'Eszterháza 18. századi kertje' (abst. Der Garten von Eszterháza im 18. Jahrhundert), in E. Szentesi, K. Menényi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 63–84.

Garai 2016 – Garai, P., 'Teljes egész – a fertődi rendezvényközpont együttese' [As a whole: the auditorium complex in Fertőd], *Építészfórum*, 22 December 2016, <https://epiteszforum.hu/teljes-egesz-a-fertodi-

rendezvenykozpont-egyuttese>, accessed 22 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 22.)

Garas 1955 – Garas, K., *Magyarországi festészet a XVIII. században* [Painting in Hungary in the 18th century] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955)

Garas 1981 – Garas, K., 'Unbekannte Fresken von Josef Ignaz Mildorfer', *Mitteilungen der Österreichischen Galerie* 24–25/68–69 (1980/1981), 93–131.

Gál 2006 – Gál, T., 'Tari Gábor „kőszínben" paradicsomlé és málnafagylalt helyett című cikkéhez' [About Gábor Tari's article titled In 'stone colour' instead of tomato juice and raspberry ice], *Építészfórum*, 9 January 2006, <http://epiteszforum.hu/gal-tibor-tari-gabor-koszinben-paradicsomle-es-malnafagylalt-helyett-cimu-cikkehez>, accessed 29 February 2024.

Gedeon–Hutóczki–Pétervári 2022 – Gedeon, G. P., V. Hutóczki, and L. Pétervári, *Restaurálási dokumentáció. Fertőd, Esterházy kastélyegyüttes, főépület, középrész Albert szász-tescheni hercegi lakosztály 154-es helyiség – Kiállítótér* [Documentation of restoration: Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, central part, Prince Albert Casimir of Saxony apartment, exhibition room n. 154], manuscript (27 June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/180-2023.

Genthon 1959 – Genthon, I., *Magyarország művészeti emlékei, 1. Dunántúl* [Historical Monuments of Hungary I: Transdanubia] (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959)

Genthon 1974 – Genthon, I., *Magyarország művészeti emlékei* [Historical Monuments of Hungary] (Budapest: Corvina Kiadó, 1974)

Görög 1791 – Görög, D. (prov.), 'Brief report without author and headline', *Hadi és más nevezetes történetek* 5. szakasz, 12. füzet, 1791. augusztus 9. [War and Other Notable Histories], 5/12 (9 August 1791), 177–186.

Grafl 2010 – Grafl, G., *Die Bautätigkeit der Fürsten Esterházy im ausgehenden 18. Jahrhundert*, doctoral dissertation, manuscript, Universität Wien, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, 2010, <https://utheses.univie.ac.at/detail/11214>, accessed 28 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 28.)

Graham 2023 – Graham, D. W., 'Heraclitus', in E. N. Zalta, and U. Nodelman, eds., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2023 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/heraclitus/>, accessed 26 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 26.)

Gunther 2018 – Gunther, Zs., 'Inspiráló béklyó – Új tér történeti épületekben' [Inspirational shackle: New space in historical buildings], *Műemlékvédelem* 62/5 (2018), 352–363.

Gutschow 2017 – Gutschow, N., 'Architectural Heritage Conservation in South and East Asia and Europe: Contemporary Practices', in K. Weiler, and id., eds., *Authenticity in Architectural Conservation: Discourses, Opinions, Experiences in Europe, South and East Asia* (S. l.: Springer International Publishing, 2017), 1–71: 60–62.

HA 2014 – HA, 'Az építészet nem formai-esztétikai, hanem társadalmi kérdésekre keresi a választ' [Architecture Seeks Answers Not to Formal-Aesthetic, but to Social Questions], *Budapesti Műszaki Egyetem*, 23 July 2014, <https://www.bme.hu/hirek/20140723/Az_epiteszet_nem_formai_esztetikai_hanem_tarsadalmi_kerdesekre_keresi_a_valaszt>, accessed 22 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 22.)

Haba 2009a – Haba, P., 'Üvegtetők a fertődi kastélyban' [Glass Roofs at the Fertőd Palace], *Építészfórum*, 6 February 2009, >https://epiteszforum.hu/uvegtetok-a-fertodi-kastelyban>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Haba 2009b – Haba, P., 'Nem lesznek üvegfák Eszterházán' [There Will Be No Glass Trees at Eszterháza], *Építészfórum*, 25 November 2009, <https://epiteszforum.hu/nem-lesznek-uvegfak-eszterhazan>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Haris 2002 – Haris, A., 'Kastélykápolnák hajdan volt díszei és mesterei. Körmend és Eszterháza' (abst. Einstiger Schmuck und Meister von Schlosskapellen – Körmend und Eszterháza), in I. Bardoly and Cs. László, eds., *Magyar műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve* (1991–2001) (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002), 285–312.

Hárich 1944 – Hárich, J., *Eszterháza I. Műtörténet. 1944. Esterházy Pál Herceg Ur Ő Főméltósága részére irta: Dr. Hárich János hercegi levéltáros* [Eszterháza, vol. 1: History. Written for His Highness Prince Pál Esterházy by Dr János Hárich, princely archivist], manuscript (1944). OSZK Kézirattár (Manuscripts), Fol. Hung. 2151.

Hekler 1934 – Hekler, A., *A magyar művészet története* [The History of Hungarian Art] (Budapest: Magyar Könyvbarátok, 1934)

Hekler 1937 – Hekler, A., *Ungarische Kunstgeschichte* (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1937)

Hempel 1965 – Hempel, E., *Baroque Art and Architecture in Central Europe* (Baltimore: Harmondsworth, 1965)

Hercenberg 1975 – Hercenberg, B., *Nicolas Vleughels : Peintre et Directeur de l'Académie de France à Rome 1668–1737* (Paris: Académie de France à Rome, 1975)

Héczey-Markó–Lovas 2015 – Héczey-Markó, Á. & Lovas, F., 'Színe és fonákja – A fertődi bábszínház nézőterének feltárása során előkerült falkép- és stukkótöredékek vizsgálata' [The right and wrong sides – Study of the wall- and relief remainings found in the course of opening the theatre of the Puppet theater at Fertőd], *Műemlékvédelem* 59/5 (2015), 272–285.

Hobbes 1839 – Hobbes, T., 'Elementorum Philosophiae Sectio Prima De Corpore', in W. Molesworth, ed., *Thomæ Hobbes Malmesburiensis Opera Philosophica Quæ Latine Scripsit Omnia, in unum corpus nunc primum collecta*, vol. I (London: Bohn, 1839)

Horányi 1959a – Horányi, M., *Eszterházi vigasságok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959)

Horányi 1959b – Horányi, M., *Das Esterhazysche Feenreich* (Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenchaften, 1959)

Horányi 1962 – Horányi, M., *The Magnificence of Eszterháza* (Philadelphia: Dufour Editions, 1962).

Horváth 2008 – Horváth, G. K., 'Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években (1. rész)' [Autonomy of the estates and physiocracy. An attempt to drain the Hanság marshes in the 1820s–1830s (Part 1)], *Soproni Szemle* 62/4 (2008), 378–390.

Horváth–Mogyorósi 2022 – Horváth, F., and F. Mogyorósi, *Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes főépület, középrész, I. emelet: Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előtér „157"-es szoba. Festő-restaurátori dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, central part, first floor, Prince Albert Casimir of Saxony apartment, room n. 157: documentation of painting restoration], manuscript (25 June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/182-2023.

Hosey 2018 – Hosey, L., 'The Ship of Theseus: Identity and the Barcelona Pavilion(s)', *Journal of Architectural Education*, 72/2 (October 2018), 230–247. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10464883.2018.1496731>, accessed 12 June 2024. (Utolsó letöltés: 2024. június 12.)

Houbart 2011 – Houbart, C., 'Identical Reconstruction and Heritage Authenticity', *ResearchGate*, June 2011, <https://www.researchgate.net/publication/259755749>, accessed 10 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 10.)

Houbart–Dawans 2019 – Houbart, C., and S. Dawans, 'Conservation Ethics in the 21th Century: Towards an Extended Toolkit', in U. Schädler-Saub, and B. Szmygin, eds., *Conservation Ethics Today: Are Our Conservation-Restoration Theories and Practice Ready for the 21st Century?* (Florence, Lublin, 2019), 53–63.

Hulesch 1910a – Hulesch, K., 'Az esterházai park. I. A park a XVIII. században' [The Garden of Eszterháza I: The Garden in the 18th Century], *Kertészeti Lapok* 25/3 (1910), 153–156.

Hulesch 1910b – Hulesch, K., 'Az esterházai park. II. A jelenben' [The Garden of Eszterháza II: The Garden Today], *Kertészeti Lapok* 25/4 (1910), 185–191.

Hutóczki–Gedeon 2022 – Hutóczki, V., and G. P. Gedeon, *Restaurálási dokumentáció. Fertőd, Esterházy kastélyegyüttes, főépület, középrész Albert szász-tescheni hercegi lakosztály 153-as helyiség – Előszoba* [Documentation of restoration: Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, central part, Prince Albert Casimir of Saxony apartment, room n. 153, royal lobby], manuscript (2022). EK Adattár (Manuscript), EKAd/179-2023.

ICOMOS 2018 – S. n., 'Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága 2014-ben ismét kiosztotta az ICOMOS-díjat' [In 2014, the Hungarian National Committee of ICOMOS Once Again Presented the ICOMOS Award], *ICOMOS*, 15 June 2018, <https://icomos.hu/icomos-dij-2014/>, accessed 23 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 23.)

Izsák 2005 – Izsák, L., 'A Mindszenty-per és Esterházy Pál' [The Mindszenty Trial and Pál Esterházy], *Jogtörténeti Szemle* 3/2 (2005), 1–8. <https://majt.elte.hu/kiadvanyok/jogtorteneti-szemle>, accessed 30 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 30.)

J. Újváry 2015 – J. Újváry, Zs., 'Az Esterházy család birtokpolitikája, különös tekintettel Esterházy Pálra' [Domain Politics of the Esterházy Family, with Special Regard to Pál Esterházy], in P. Ács, ed., *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén* (Budapest: Reciti, 2015), 67–88.

Jávor 2022 – Jávor, A., 'Fertőd, Esterházy-kastély' [Fertőd, Esterházy Palace], in J. Jernyei Kiss, and G. Gaylhoffer-Kovács, eds., *Barokk freskófestészet Magyarországon III. Győr-Moson-Sopron és Vas megye* (Budapest: MMA Kiadó, 2022), 16–37.

Jokilehto 1994 – Jokilehto, J., 'Questions about "Authenticity"', *ICOMOS Scientific Journal* 3 (1994), 69–75. <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2861>, accessed 12 June 2024. (Utolsó letöltés: 2024. június 12.)

Jokilehto 2002 – Jokilehto, J., *A History of Architectural Conservation*, 3rd ed. (Oxford, Auckland, Boston, Johannesburg, Melbourne, New Delhi: Butterworth–Heinemann, 2002)

Kalmár 2019 – Kalmár, J., 'Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához' (abst. Remarks on the Career of Pál Antal II Esterházy, Ambassador to Naples), *Századok* 153/6 (2019), 1141–1166.

Kaposi 2014 – Kaposi, Z., 'Föld és hatalom. A herceg Esterházy család uradalmainak változásai (17–20. század)' [Land and Power: Changes of the Manors of the Prince Esterházy Family in the 17–20th Century], *Közép-Európai Közlemények* 7/2 (2014), 141–153. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12227>, accessed 28 July 2025. (Utolsó letöltés: 2025. július 28.)

Karták könyve 2011 – Fejérdy, T., ed., *Karták könyve. Második, bővített kiadás* [Book of Charters: Second, expanded edition] (Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2011)

Kelemen 2022 – Kelemen, R., *A Fertődi Esterházy-kastély turisztikai fejlesztése című projekt „Múzeumi tömb" kivitelezésén belül a Hercegnéi lakosztály-földszint, 065.sz. helységben a faburkolatok és nyílászáró szerkezetek restaurálási dokumentációja* [Documentation of wood restoration: "Museum Building", Princess's Apartment, ground floor, room n. 065, wood panelling, and doors and windows: within the project 'The touristic development of the Esterházy Palace in Fertőd'], manuscript (June-July 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/174-2023.

Khevenhüller–Schlitter 1917 – Khevenhüller-Metsch, R., and H. Schlitter, eds., *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch kaiserlichen Obersthofmeisters* (Wien: Adolf Holzhausen; Leipzig, Berlin: Wilhelm Engelmann, 1917)

Kilián–Székely 1990 – Kilián, I., and Gy. Székely, 'Kastélyszínházak Magyarországon' [Palace Theatres in Hungary], in Gy. Székely, ed., *Magyar színháztörténet I. 1790–1873* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 28–34.

Kirk 1951 – Kirk, G. S., 'Natural Change in Heraclitus', *Mind* 60/237 (January 1951), 35–42.

Kiss 2014 – Kiss, J., 'Adalék Eszterháza építési történetéhez' [A contribution to the construction history of Eszterháza], *Építészfórum*, 19 February 2014, <https://epiteszforum.hu/adalek-eszterhaza-epitesi-tortenetehez>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Kiss 2021a – Kiss, T., 'Régi-új ismerős. Esterházy-kastély felújítása, Fertőd', *Régi-új Magyar Építőművészet* (2021/4), 8–13. <https://meonline.hu/aktualis/tema/regi-uj-ismeros/>, accessed 28 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 28.)

Kiss 2021b – Kiss, T., 'Old-new Acquaintance: Renovation of Esterházy Castle, Fertőd', *Régi-új Magyar Építőművészet*, 2021/4, <https://meonline.hu/en/aktualis/tema/regi-uj-ismeros/>, accessed 28 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 28.)

Kiss 2022 – Kiss, A., trans., 'Mária Terézia váci látogatásának előkészületei és eseményei. 1764. augusztus 27 – szeptember 1. Püspökvác mezőváros 1764. évi tanácsülési jegyzőkönyve alapján. (Forrásközlés)' [Preparations for and events of Maria Theresa's visit to Vác, 27 August – 1 September 1764. Based on the 1764 council minutes of the market town of Püspökvác. (Source publication)], in M. F. Horváth, ed., *Mária Terézia váci látogatása* (Vác: Vác Város Önkormányzata, 2022), 23–74.

Kiss 2022 – Kiss, V. G., *Restaurálási dokumentáció. Fertőd, Esterházy-kastély* [Documentation of restoration: Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (30 May 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/181-2023.

Knell–Kruft 1972 – Knell, H., and H-W. Kruft, 'Re-Opening of the Munich Glyptothek', *The Burlington Magazine* 114/831 (June 1972), 431–436.

Kollányi 2003 – Kollányi, L., '100 éve született Porpáczy Aladár' [Aladár Porpáczy: Born 100 Years Ago], *Kertgazdaság* 35/4 (2003), 103–104.

Koppány–Kupovics–Thúry 2010 – Koppány, A., R. Kupovics, and L. Thúry, 'Kertrégészeti feltárás a fertődi Esterházy-kastély kamarakertjeiben' [Garden Archaeological Excavation in the Chamber Gardens of the Esterházy Palace in Fertőd], *Gesta* 9 (2010), 192–197.

Koppány–Thúry 2013 – Koppány, A., and L. Thúry, 'A fertődi bábszínház régészeti módszerű kutatása' (abst. Archäologische Untersuchungen im Marionettentheater zu Fertőd), in E. Szentesi, K. Menényi and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 117–128.

Koschatzky 1980a – Koschatzky, W., 'Erzherzogin Marie Christine, Kat. 46,01', in W. Koschatzky, ed., *Maria Theresia und ihre Zeit. Zum 200. Wiederkehr des Todestages* (Salzburg, Wien: Residenz Verlag, s. a. [1980])

Koschatzky 1980b – Koschatzky, W., 'Herzog Albert von Sachsen-Teschen – Locumtenens von Ungarn', in G. Marz, and G. Schlag, eds., *Maria Theresia als Königin von Ungarn* (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, s. a. [1980]), 30–37.

Koschatzky–Krasa 1982 – Koschatzky, W., and S. Krasa, *Herzog Albert von Sachsen-Teschen: 1738–1822: Reichsfeldmarschall und Kunstmäzen* (Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1982)

Kovács 2009 – Kovács, O., 'Fertőd – indulhat a második ütem' [Fertőd – the Second Phase May Commence], *Építészfórum*, 5 November 2009, <https://epiteszforum.hu/fertod-indulhat-a-masodik-utem>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Kovács 2012 – Kovács, O., 'Varga Kálmán: fél lábbal már Európában' [Kálmán Varga: One Foot Already in Europe], *Építészfórum*, 26 March 2012,

<https://epiteszforum.hu/varga-kalman-fel-labbal-mar-europaban>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Kovács 2019 – Kovács, D., 'A 3h fertődi képtára a World Architecture Festival finalistái között' [The Picture Gallery by 3h architects in Fertőd Among the Finalists of the World Architecture Festival], *Építészfórum*, 17 July 2019, <https://epiteszforum.hu/a-3h-fertodi-keptara-a-world-architecture-festival-finalistai-kozott>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Kóbor–Zágoni 2021 – Kóbor, Zs., and P. Zágoni, *Fertőd. Eszterházy kastély. Raktárban lévő faalapú értékek farestaurátori vizsgálata* [Fertőd, Esterházy Palace, restorer's status survey on the wooden elements stored in the Palace's storeroom], manuscript (July 2021). EK Adattár (Archives), EKAd/186-2023.

Kóbor–Zágoni 2022 – Kóbor, Zs., and P. Zágoni, *Fertőd Esterházy kastély. Farestaurátori dokumentáció. I. emeleti erkélyajtók és belső ajtók* [Fertőd, Esterházy Palace: documentation of wood restoration: first floor French windows and interior doors], manuscript (June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/173-2023/b.

Kóbor–Zágoni–Király 2022 – Kóbor, Zs., P. Zágoni, and T. Király, *Fertőd Esterházy kastély. Farestaurátori dokumentáció. Földszint Nyugati szárny erkélyajtók, belső ajtók és falburkolatok* [Fertőd, Esterházy Palace: documentation of wood restoration: ground floor, west side, interior doors, and wood panelling], manuscript (June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/173-2023/a.

Kórody 2016a – Kórody, A. N., 'Pro és kontra. Az épületrekonstrukciós beavatkozások szakmai és társadalmi kritikája', *Építés-Építészettudomány* 44/3–4 (2016), 377–408.

Kórody 2016b – Kórody, A. N., 'Pros and cons. Professional and social reception of reconstructions in Hungary', *Építés-Építészettudomány* 44/3–4 (2016), 339–376.

Körner 2008 – Körner, S., 'Die Fürsten Esterházy und die ungarische Jagdgeschichte', in id., ed., *Fürstliches Halali. Jagd am Hofe Esterházy* (München, Berlin, London, New York: Prestel, 2008), 56–137.

Krakkói Karta 2000 – 'Krakkói Karta, 2000 az épített környezet védelmének és restaurálásának alapelvei', in T. Fejérdy, ed., *Karták könyve. Második, bővített kiadás* (Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2011), 78–82.

Krähling–Halmos–Fekete 2006a – Krähling, J., B. Halmos, and J. Cs. Fekete, 'A fertődi marionettszínház új értelmezése – Az épületkutatás („Bauforschung") és alakhű felmérés mint kutatási módszer

alkalmazásával' (abst. New interpretation of the Marionette Theatre in Fertőd – With adoption of building archeology ["Bauforschung"] and a true-to-form architectural surveying as a research method), *Építés-Építészettudomány* 34/1–2 (2006), 5–55.

Krähling–Halmos–Fekete 2006b – Krähling, J., B. Halmos, and J. Cs. Fekete, 'A fertődi marionettszínház alakhű felmérésen alapuló kutatása' [The research on the Marionette Theatre of Fertőd based on true-to-form survey], *Műemlékvédelem* 50/4 (2006), 194–205.

Krähling et al. 2013 – Krähling, J., et al., 'The marionette opera and the orangerie of Eszterháza (Fertőd, Hungary): Building archaeology methods and theoretical reconstruction', in D. Fiorani, ed., *Materiali e Strutture: Problemi di Conservazione, Nuova Serie II, Numero 4* (Roma: Sapienza Università di Roma, 2013), 75–128.

Kruft 1993 – Kruft, H-W., 'Rekonstruktion als Restauration? Zum Wiederaufbau zerstörter Architektur', *Kunstchronik* 46/10 (1993), 582–589.

Kubinszky–Varga 1961 – Kubinszky, M., and I. Varga, 'A fertődi kastély helyreállítása (1957–1960)' [The renovation of the palace in Fertőd, 1957–1960], *Műemlékvédelem* 5/3 (1961), 149–162.

Kulcsár 1996 – Kulcsár, K., '18. századi német utazók Magyarországon (1740–1785)' [Eighteenth-century German travellers in Hungary (1740–1785)], *Sic Itur Ad Astra* 6/1–3 (1996), 83–113.

Kulcsár 2002 – Kulcsár, K., 'A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon' [The Lieutenant-Governorship. Prince Albert of Saxony (1738–1822) – his appointment and activity in Hungary), *Aetas* 17/1 (2002), 51–66.

Kulcsár 2005 – Kulcsár, K., 'Bécs és Varsó. Két herceg az udvari élet forgatagában, 1760–1761' [Vienna and Warsaw: Two princes in the whirl of court life, 1760–1761], *Századok* 139/5 (2005), 1169–1205.

Kulcsár 2019 – Kulcsár, K., 'A 18. századi helytartó feladatai és politikai mozgástere Albert szász-tescheni herceg példája alapján' (abst. The duties and political elbow-room of an eighteenth-century lieutenant: the case of Albert Casimir of Saxony, Duke of Teschen), *Századok* 163/6 (2019), 1081–1100.

Kulesza-Woroniecka 2011 – Kulesza-Woroniecka, I., 'The English and the French in 18th-century Białystok', in D. Guzowska, and M. Kamecka, eds., *Inspirations: English, French and Polish Cultures* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2011), 227–242.

Kunt–Viskolcz 2019 – Kunt, G., and N. Viskolcz, 'Fejezetek az Esterházy hercegi család levéltárának kutatástörténetéből (1847–1945) 2. rész

(1870–1900)' [Chapters from the research history of the princely Esterházy Family's Archive (1847–1945) Part II. (1870–1900)], *Turul* 92/4 (2019), 152–165.

L. Balogh 2013a – L. Balogh, K., 'Barokk mese. A fertődi Marionettszínház helyreállítása', *Régi-új Magyar Építőművészet* (2013/9), 19–21. <https://meonline.hu/archivum/barokk-mese/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29).

L. Balogh 2013b – L. Balogh, K., 'A Baroque Tale: The Reconstruction of the Marionette Theatre in Fertőd', *Régi-új Magyar Építőművészet* (2013/9), <https://meonline.hu/en/archivum/barokk-mese/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Lángi 2010 – Lángi, J., *Kutatási dokumentáció a fertődi Esterházy-kastély főépületének 2. emeletén elvégzett restaurátori kutatások alapján* [Research documentation based on restoration researches carried out on the second floor of the main block of the Esterházy Palace at Fertőd], manuscript (2010). EK Adattár (Archives), NGAd/219-2015.

Lengyel 2017 – Lengyel, R., 'Ovidius est magister vitae (et litterarum). Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon' [Ovidius est magister vitae (et litterarum): Ovid's teaching on language, literature and life in eighteenth- and nineteenth-century Hungary], in P. Balogh, and id., eds., *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017), 13–34.

Leube-Payer 2011 – Leube-Payer, E., *Josef Ignaz Mildorfer 1719–1775: Akademieprofessor und Savoyisch-Liechtensteinischer Hofmaler* (Wien: Böhlau Verlag, 2011)

Lipp 2000 – Lipp, W., 'Denkmalpflege und Historismus: Zur Tradition puristischer und synkretistischer Strömungen in der Denkmalpflege', *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 54/4 (2000), 466–472.

Lipp 2011 – Lipp, W., 'Conservation in a Changing World', in M. Ferch, ed., *Az épített örökség védelmében / L'Apologie du patrimoine architectural / The Protection of Architectural Heritage* (Budapest: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2011), 43–51.

Loszmann 2005 – Loszmann, D., 'Magyarországi barokk kastélyszínházak' [Baroque Palace Theatres in Hungary], *Architectura Hungariae* 7/3 (2005), <http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/27/27loszman.html>, accessed 18 May 2017. (Utolsó letöltés: 2017. május 18.)

Lővei 2014 – Lővei, P., '„Konzerválni és nem restaurálni" – a műemlékvédelem elvei, régebbi és újabb törekvései' ["To conserve and not to restore" – the principles of heritage conservation, earlier and more recent endeavours], *Műemlékvédelem* 58/1 (2014), 41–50.

Lütgenau 2005 – Lütgenau, S. A., ed., Paul Esterházy 1901–1989: Ein Leben im Zeitalter der Extreme [Paul Esterházy 1901–1989: A Life in the Age of Extremes] (Innsbruck: Studien Verlag, 2005)

Lütgenau 2008 – Lütgenau, S. A., ed., *Esterházy Pál (1901–1989). Az utolsó herceg a szélsőségek évszázadában* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008)

Łopatecki–Walczak 2018 – Łopatecki, K., and W. Walczak, *The History of Branicki Palace until 1809: The Influence of Versailles of Podlasie on the Development of Białystok* (Białystok: Institut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2018)

M Építész 2004a – *Fertőd, Esterházy-kastély külső homlokzat rekonstrukció. Nyílászáró fotódokumentáció. Rekonstrukciós terv* [Fertőd, Esterházy Palace, external façade reconstruction. Photographic documentation of openings (windows and doors). Reconstruction plan], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2004). EK Adattár (Archives), MAGAd/68-2015.

M Építész 2004b – *Fertőd, Esterházy-kastély külső homlokzat felújítása. Meglévő nyílászárók dokumentációja*. I-XI. kötet. [Renovation of the external façades of the Esterházy Palace, Fertőd. Documentation of existing openings (windows and doors), vols. 1–11], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2004). EK Adattár (Archives), MAGAd/99-2015.

M Építész 2009 – *Fertőd, Esterházy kastély külső homlokzatrekonstrukciójának Építési Kiviteli Terve. Konszignációk* [Working drawing plan for the external façade reconstruction of the Esterházy Palace at Fertőd. Consignment lists], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect 2009). EK Adattár (Archives), NGAd/216-2015.17.

Magirius 2008 – Magirius, H., 'Imitationen in der Architektur. Auf der Suche nach Grenzwerten', in G. Hinterkeuser, ed., *Wege für das Berliner Schloss / Humboldt-Forum. Wiederaufbau und Rekonstruktion Residenzschlösser in Deutschland und Europa (1945–2007)* (Regensburg: Schnell & Steiner, 2008), 39–66.

Malcher 1894 – Malcher, F. X., *Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem Antritt der Statthalterschaft in Ungarn. 1738-1766. Eine biographische Skizze* (Wien, Leipzig: Wilhelm Baumüller, 1894)

Malina 2011 – Malina, J., 'Egy 18. század végi magyarországi kulturális nagyberuházás pénzügyi összesítése' [Financial summary of a major

cultural investment in late 18th-century Hungary], *Magyar Zene* 1/49 (2011), 116–123.

Malina 2016 – Malina, J., *Az 1776 és 1790 közötti eszterházi operaévadok kronológiája* [Chronology of the Eszterháza opera seasons between 1776 and 1790], doctoral dissertation, manuscript, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola, 2016. <https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/malina_janos/disszertacio.pdf>, accessed 24 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 24.)

Malina 2023 – Malina, J., *L'Isola incantata avagy Joseph Haydn és az eszterházi operajátszás 1768–1790* [*L'Isola incantata*, or Joseph Haydn and opera performance at Eszterháza, 1768–1790] (Budapest: Rózsavölgyi és Társa Kiadó, 2023)

Marjai 2017 – Marjai, Z., *„A fertődi Esterházy-kastély turisztikai fejlesztése" című projekt (azonosítószám: GINOP-7.1.1-15-2016-00027) keretében restaurátori kutatás (állapotfelmérés készítéstechnika meghatározása, szondázó kutatás és ezek szakági kutatási dokumentációban való kiértékelése). A fa alapú alkotórészek és azok fém tartozékai kutatási dokumentációja* [Research within the framework of the project entitled "Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes" – identification number: GINOP – 7.1.1-15-2016-00027: Research documentation of the wooden structures and their metal fittings: status survey, specification of fabrication techniques, test research and evaluation], manuscript (MR Restart Restaurátorművész Ltd., 2017). EK Adattár (Archives), EKAd/155-2018.

Marjai 2019 – Marjai, Z., *„A fertődi Esterházy-kastély turisztikai felmérése" című projekt (azonosítószám: GINOP-7.1.1-15-2016-00027) keretében restaurátori kutatás (állapotfelmérés készítéstechnika meghatározása, szondázó kutatás és ezek szakági kutatási dokumentációban való kiértékelése). A fa alapú alkotórészek és azok fém tartozékai kutatási dokumentációja* [Research within the framework of the project entitled "Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes" – identification number: GINOP – 7.1.1-15-2016-00027: Research documentation of the wooden structures and their metal fittings: status survey, specification of fabrication techniques, test research and evaluation], manuscript (MR Restart Restaurátorművész Ltd., 2019). EK Adattár (Archives), EKAd/162-2023.

Meller 1915 – Meller, S., *Az Esterházy képtár története* [The History of the Esterházy Picture Collection] (Budapest: Magyar Szépművészeti Múzeum, 1915)

MÉL 1969 – S. n., 'Porpáczy Aladár' [Aladár Porpáczy], in Á. Kenyeres, ed., *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969). <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/12388.htm>, accessed 28 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 28.)

Mikusi 2009 – Mikusi, B., 'Joseph Haydn és Magyarország – Joseph Haydn and Hungary', in A. Baranyi, ed., *Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia emlékkiállítása a Magyar Tudományos Akadémia Zenetörténeti Múzeumában, 2009. május 26. – 2010. március 31. Memorial Exhibition Organised by the National Széchényi Library and the Hungarian Academy of Sciences at the Museum of Music History of the Hungarian Academy of Sciences, 26 May 2009–31 March 2010* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2009)

Mojzer 1962 – Mojzer, M., *Werke deutscher Künstler in Ungarn. Teil 1. Architektur* (Baden-Baden, Strasbourg: Verlag Heitz, 1962)

Molnár 2013 – Molnár, Cs., 'Bábszínház-narancsház-víztorony épületegyüttes rekonstrukciója' [The reconstruction of the building complex of the Marionette Theatre, Orangery and Water Tower], *Építészfórum*, 9 September 2013, <https://epiteszforum.hu/babszinhaz-narancshaz-viztorony-epuletegyuttes-rekonstrukcioja>, accessed 22 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 22.)

Molnár 2019 – Molnár, Cs., 'Centro culturale – Fertőd, villa Esterházy, ricostruzione del complesso architettonico della Castalderia / Rendezvényközpont – Fertőd, Esterházy-kastély, Tiszttartói épületegyüttes teljes rekonstrukciója', in I. F. Váli, ed., *A proposito di una mostra / Egy kiállítás ürügyén. Colonia Artistica Falerone / Faleronei Művésztelep / Falerone Art Colony* (S. l.: 2019), 10–36.

Molnár 2021 – Molnár, Á., 'BigSEE díjas a fertődi Esterházy-kastély nyugati szárnyának rekonstrukciója' [The Reconstruction of the Western Wing of the Esterházy Palace in Fertőd Won the BigSEE Award], *Octogon*, 29 March 2021, <https://www.octogon.hu/epiteszet/bigsee-dijas-a-fertodi-esterhazy-kastely-nyugati-szarnyanak-rekonstrukcioja/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Molnár et al. 2005 – Molnár, Cs., et al., *Fertőd, Esterházy-kastély külső homlokzatrekonstrukciójának építési engedélyezési terve* [Building permission plan for the external façade's reconstruction of the Esterházy Palace, Fertőd], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2005). EK Adattár (Archives), MAGAd/278-2015.

Molnár et al. 2009a – Molnár, Cs., et al., *Fertőd, Esterházy kastély homlokzatrekonstrukciójának építési kiviteli terve* [Building permission plan for the external façade's reconstruction of the Esterházy Palace, Fertőd],

architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2009). EK Adattár (Archives), NGAd/216-2015.12.

Molnár et al. 2009b – Molnár, Cs., et al.: *Fertőd, Esterházy kastély külső homlokzatrekonstrukciójának Építési Kiviteli Terve* [Working drawing plan for the external façade's reconstruction of the Esterházy Palace, Fertőd], architectural drawings (M Építész Iroda Ltd./M Architect, 2009). EK Adattár (Archives), NGAd/216-2015.18.

Moore 1779 – Moore, J., *A View of Society and Manners in France, Switzerland and Germany: with Anecdotes Relating to Some Eminent Characters*, vol. 2, 2nd ed. (London: Strahan, Cadell, 1779)

Moulinier 2020 – Moulinier, A., *Les satellites de Watteau* (Paris: De Bayser Sarl, 2020)

Mőcsényi 1966 – Mőcsényi, M., 'A fertődi táj-, park-, kastélyegyüttesről' [The Landscape, Garden, and Palace Complex of Fertőd], *Műemlékvédelem* 10/4 (1966), 214–217.

Mőcsényi 1967a – Mőcsényi, M., 'A fertődi táj-, park-, kastély együttesről (II)' [The Landscape, Garden, and Palace Complex of Fertőd II], *Műemlékvédelem* 11/2 (1967), 80–82.

Mőcsényi 1967b – Mőcsényi, M., 'A fertődi táj-, park-, kastély-együttesről (III. Az építés második szakasza)' [The Landscape, Garden, and Palace Complex of Fertőd III: The Second Stage of Construction], *Műemlékvédelem* 11/4 (1967), 228–234.

Mőcsényi 1968 – Mőcsényi, M., 'A fertődi táj–park–kastély-műegyüttesről (IV.): Az építés harmadik szakaszának előkészületei' [The Landscape, Garden, and Palace Complex of Fertőd IV: Preparatory Work for the Third Stage of Construction], *Műemlékvédelem* 12/3 (1968), 171–177.

Mőcsényi 1997a – Mőcsényi, M., 'Kritikus gondolatok és ismeretlen tények Eszterháza építéstörténetéhez' (abst. Kritische Gedanken und unbekannte Fakten zur Baugeschichte von Eszterháza), *Soproni Szemle* 51/1 (1997), 2–16.

Mőcsényi 1997b – Mőcsényi, M., 'Kritikus gondolatok és ismeretlen tények Eszterháza építéstörténetéhez II.' (abst. Kritische Gedanken und unbekannte Fakten zur Baugeschichte von Eszterháza II.), *Soproni Szemle* 51/2 (1997), 98–117.

Mőcsényi 1998 – Mőcsényi, M., *Eszterháza fehéren-feketén* [Eszterháza in Black and White] (Budapest: Author's edition, 1998). <http://www.anemona.hu/eszterhaza/>, accessed 13 October 2025. (Utolsó letöltés: 2025. október 13.)

Mőcsényi 2001 – Mőcsényi, M., 'Eszterháza korszakai / The Epoches of Eszterháza / Die Epochen von Eszterháza', in G. Alföldy, ed., *Királyi*

és hercegi kertek Magyarországon / Principal Gardens of Hungary / Königliche und herzogliche Garten in Ungarn: Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád (Budapest: 2001), 17–25, 75–84, 139–148.

Mőcsényi 2005 – Mőcsényi, M., 'Eszterháza' [Eszterháza], in L. Czoma, ed., *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra: az Esterházy család – A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai* (Keszthely: Helikon Kastélymúzeum, 2005), 53–75.

Mőcsényi 2012 – Mőcsényi, M., 'Eszterházáról – Mőcsényi esszék 11' [On Eszterháza – Mőcsényi Essays No. 11], *Építészfórum*, 7 December 2012, <https://epiteszforum.hu/eszterhazarol-mocsenyi-esszek-11>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Mőcsényi 2016 – Mőcsényi, M., *Eszterháza Korszakai* (Fertőd: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Feszticálközpont, 2016)

Mőcsényi 2017a – Mőcsényi, M., *Eszterháza through the Ages* (Fertőd: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Feszticálközpont, 2017)

Mőcsényi 2017b – Mőcsényi, M., *Eszterháza im Wandel der Zeit* (Fertőd: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Feszticálközpont, 2017)

Mőcsényi 2017c – Mőcsényi, M., *Eszterháza à travers les âges* (Fertőd: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Feszticálközpont, 2017)

Mraz–Schlag 1980 – Mraz, G., and G. Schlag, eds., *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Kat. der Ausstellung „Maria Theresia als Königin von Ungarn. 15. Mai – 26. Oktober 1980. Schloß Halbturn (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, s. a. [1980])

Naifeh 2018 – Naifeh, J., 'Reinterpreting the Authenticity of Reconstructed World Heritage Properties for the Twenty-First Century', *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* 29/1 (2018), 1–79. <https://via.library.depaul.edu/jatip/vol29/iss1/2/>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Nara Document 1994 – 'The Nara Document on Authenticity', *UNESCO*, <https://whc.unesco.org/document/116018>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Narai dokumentum 1994 – 'Narai dokumentum a hitelességről, 1994', in T. Fejérdy, ed., *Karták könyve. Második, bővített kiadás* (Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2011), 41–42.

Németh 1941 – Németh, L., 'A Regnum Marianum állameszme' [The State Ideology of the Regnum Marianum], in s. n., ed., *Regnum egyháztörténeti évkönyv 1940–1941* (Budapest: Stephaneum, 1941), 223–292.

Németh 1994 – Németh, F., 'A fertődi Esterházy-kastély hasznosítása' [The utilisation of the Esterházy palace in Fertőd], *Műemlékvédelem* 38/2 (1994), 78–91.

Nicolai 1785 – Nicolai, F., *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz, im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, vol. 6 (Berlin: Stettin, 1785)

Novák 2002 – Novák, J., *A fertődi Esterházy-kastély előzetes festő-restaurálási kutatása. Restaurátori elődokumentáció* [Preliminary research on the wall paintings in the Esterházy Palace of Fertőd: preliminary documentation], manuscript (ÁMRK, 2002). EK Adattár (Archives), MAGAd/10-2015.

Novák 2003a – Novák, J., *Fertőd, Esterházy-kastély. Belső díszudvari homlokzat festőrestaurátori kutatása. Restaurátori dokumentáció* [Esterházy Palace, Fertőd: Painting restorer's investigation of the cour d'honneur façade. Restoration documentation], manuscript (ÁMRK–SZRO, 2003). EK Adattár (Archives), MAGAd/12-2015. MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 43427.

Novák 2003b – Novák, J., *Díszudvari homlokzat. Színkutatás* [Cour d'honneur façade: colour investigation], manuscript (ÁMRK, 2003). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 43428.

Novák 2003c – Novák, J., 'Fertőd, Esterházy-kastély. Falképkutatás' [Esterházy Palace in Fertőd: wall paintings survey], *Műemlékvédelmi Szemle* 13/2 (2003), 27–28.

Novák–Erős 2021 – Novák, J., and E. Erős, *Fertőd, Esterházy-kastély. Részleges falkutatás dokumentációja* [Fertőd, Esterházy Palace: Documentation of the partial building research], manuscript (Aquamont Mérnökiroda Kft., February-March 2021). EK Adattár (Archives), EKAd/185-2023.

Novák et al. 2022 – Novák, J., et al., *Restaurálási dokumentáció Fertőd, Esterházy kastélyegyüttes főépület, középrész Belveder (3. emelet) barokk falfestés teljes restaurálása* [Documentation of restoration: complete restoration of the Baroque wall painting of the Belvedere, on the third floor, in the central part of the main building of the Esterházy Palace Complex in Fertőd], manuscript (June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/183-2023.

Octogon 2021a – S. n., 'Árverésen bukkant fel egy elveszettnek hitt Esterházy porcelántál' [An Esterházy porcelain dish believed to have been lost has resurfaced at auction], *Octogon*, 6 July 2021, <https://www.octogon.hu/design/arveresen-bukkant-fel-egy-elveszettnek-hitt-esterhazy-porcelantal/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Octogon 2021b – S. n., 'Átadták a fertődi Esterházy-kastély felújított nyugati szárnyát' [The Renovated Western Wing of the Esterházy Palace in Fertőd Has Been Officially Inaugurated], *Octogon*, 19 July 2021, <https://www.octogon.hu/epiteszet/atadtak-a-fertodi-esterhazy-kastely-felujitott-nyugati-szarnyat/>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Osgyányi 2017 – Osgyányi, V., *Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes. Főépület, középrész kő-restaurátori kutatás. Stukkó, műmárvány, kőfaragványok* [Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, research in the main building: stuccowork, scagliola, and stonework], manuscript (2017). EK Adattár (Archives), EKAd/156-2018.

Osgyányi 2022 – Osgyányi, V., *Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes. Főépület, középrész kő-restaurátori feladatok. Stukkók, műmárványok, kőfaragványok. Záró dokumentáció* [Fertőd, Esterházy Palace Complex, main building, final report about the stone restoration: stucco, scagliola, stone carvings], manuscript (Reston Ltd., 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/170-2023.

Ovid 1892 – Ovid, *Metamorphoses*, ed. H. Magnus (Gotha: Friedr. Andr. Perthes, 1892)

Ovidius 1964 – Ovidius, *Átváltozások*, trans. G. Devecseri (Budapest: Magyar Helikon, 1964). <https://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.pdf>, accessed 17 April 2024. (Utolsó letöltés: 2024. április 17.)

Örsi 1982 – Örsi, K., *Fertőd: Kastélypark* [Fertőd: Palace Garden] (Budapest: TKM Egyesület, 1982)

Pap 2015 – Pap, E., 'Megújult a Lés-erdő és a rózsakert Fertődön' [The Lés Forest and the Rose Garden in Fertőd Have Been Restored], *Magyar Mezőgazdaság*, 12 June 2015, <https://magyarmezogazdasag.hu/2015/06/12/megujult-les-erdo-es-rozsakert-fertodon/>, accessed 29 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 29.)

Pasteiner 1894 – Pasteiner, Gy., 'Eszterháza kastély' [Palace of Eszterháza], *Művészi Ipar* 9/5–6 (1894), 147–174.

Pálffy 2009 – Pálffy, G., 'Der Aufstieg der Familie Esterházy in die ungarische Aristokratie', in W. Gürtler, and R. Kropf, eds., *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche 29. September – 2. Oktober 2008*. (Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2009), 13–46.

Peres 2009 – Peres, Zs., *A magyar „hitbizományi" jog kezdetei* [The beginnings of Hungarian fideicommissary law], doctoral dissertation, manuscript, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, Pécs, 2009. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/

files/file/doktori-iskola/peres-zsuzsanna/peres-zsuzsanna-vedes-ertekezes.pdf>, accessed 10 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 10.)

Pétervári–Gedeon 2022a – Pétervári, L., and G. P. Gedeon, *Festő-restaurátori dokumentáció a Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes főépület, középrész 134-es szoba falképtöredék állagmegóvásáról* [Documentation of painting restoration: stabilisation of the fragment in the room n. 134 of the main building of the Esterházy Palace Complex in Fertőd], manuscript (5 August 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/177-2023.

Pétervári–Gedeon 2022b – Pétervári, L., and G. P. Gedeon, *Restaurálási dokumentáció. Fertőd, Esterházy-kastélyegyüttes hercegi lakosztály. Chinoiserie falfestéssel díszített hercegi előszoba 059-es helyiség* [Documentation of restoration: Esterházy Palace Complex in Fertőd: princely antechamber decorated with chinoiserie wall painting, room n. 059], manuscript (2022). EK Adattár (Archives), EKAd/178-2023.

Pintér 2002 – Pintér, A., 'A fertődi kastélykápolna falfestéseinek restaurálása' [Restoration of the wall paintings of the palace chapel in Fertőd], *Műemlékvédelem* 46/2 (2002), 79–86.

Pintér 2005 – Pintér, A., *Restaurálási dokumentáció a fertődi Esterházy kastély hercegi hálójában végzett falképrestaurálási és aranyozási munkákról* [Documentation of the restoration of wall paintings and gilding in the princely bedroom of the Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (2005). EK Adattár (Archives), MAGAd/46-2015.

Pintér 2006 – Pintér, A., 'Apollón a Nap szekerén, avagy a Napisten palotájának megidézése. A fertődi Esterházy-kastély díszterménének mennyezetén lévő falfestmény és a stukkódíszek helyreállítása' [Apollo on the chariot of the Sun, or the evocation of the palace of the Sun god: restoration of the wall painting and stucco decorations on the ceiling of the ceremonial hall of the Esterházy Palace in Fertőd], *Műemlékvédelem* 50/4 (2006) 177–186.

Pintér 2006b – Pintér, A., *A fertődi Esterházy-kastély keleti szárnyában lévő chinoiseri falfestéssel díszített szoba helyreállítási munkálatai. Restaurátori dokumentáció* [The restoration works of the chinoiserie wall paintings in the room located in the east wing of the Esterházy Palace in Fertőd: documentation of restoration], manuscript (2006). EK Adattár (Archives), MAGAd/156-2015. és MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 44046.

Pintér 2006c – Pintér, A., *Műleírás és költségvetés a fertődi Esterházy-kastély keleti szárnyának első emeletén lévő kínai jeleneteket ábrázoló szobafestés helyreállításához* [Specification and budget for the restoration

of the wall painting depicting Chinese scenes on the first floor of the eastern wing of the Esterházy Palace at Fertőd], manuscript (2006). EK Adattár (Archives), MAGAd/159-2015. és MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 44045.

Pintér–Kisterenyei 2010 – Pintér, A., and E. Kisterenyei, *Műleírás és költségvetés a fertődi Esterházy-kastély emeletén lévő ún. porcelán-szoba, és a jelenlegi előtér falfestéseinek helyreállításához* [Description and calculation for the renovation of the so-called porcelain room's and the current foyer's wall paintings on the first floor of the Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (2010). EK Adattár (Archives), NGAd/227-2015.

Plato 1905 – Plato, 'Cratylus', in J. Burnet, ed., *Platonis Opera*, vol. 1 (London, New York: Oxford University Press, 1905)

Plato 2022 – Plato, *Phaedo*, trans. D. Gallop, 2nd ed. (Oxford: Calderon Press, 2022)

Platón 1994 – Platón, 'Phaidón. Görögül és magyarul', trans. Á. Szabó, *Existentia* 3–4/1–4 (1993/1994), 377–605.

Platón 2008 – Platón, *Kratülosz*, trans. Á. Szabó (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2008)

Pleskovics 2019 – Pleskovics, V., 'A tökéletes kompromisszum: Az esztergomi vár 1930-as évekbeli helyreállítása' (abst. Perfect Compromise: The Reconstruction of Esztergom Castle in the 1930's), in E. Raffay, and A. Tüskés, eds., *Európai műemlékvédelmi tendenciák különös tekintettel a Kárpát-medencére. Current Trends in European Heritage Preservation with a Focus on the Carpathian Basin* (Pécs, Fehérvárcsurgó: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Művészettörténet és -Elmélet Tanszék és Kutatócsoport, 2019), 73–90.

Pleskovics 2020 – Pleskovics, V., 'Külpolitika és műemlékvédelem: az olasz-magyar szövetség hatása a Trianon utáni örökségvédelemre' (abst. Foreign Policy and Cultural Heritage: The Effects of the ItalianHungarian Relations on Post-Trianon Heritage Management), *Külügyi Műhely* 2/2 (2020), 249–266. DOI: https://doi.org/10.36817/km.2020.2.13

Pleskovics 2021 – Pleskovics, V., 'KOMPOZIT: A fertődi Esterházy-kastély új képtára' [KOMPOZIT: The New Picture Gallery of the Esterházy Palace in Fertőd], *Építészfórum*, 12 October 2021, <https://epiteszforum.hu/kompozit-a-fertodi-esterhazy-kastely-uj-keptara>, accessed 29 February 2024. (Utolsó letöltés: 2024. február 29.)

Pleskovics 2022 – Pleskovics, V., 'Additions to the history of Hungarian medieval royal centre rehabilitations in the interwar

period', *Acta Historiae Artium* 63/1 (2022), 327–346. DOI: https://doi.org/10.1556/170.2022.00008

Plutarch 1967 – *Plutarch's Lives*, trans. B. Perrin, vol. I (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1967)

Plutarkhosz 1978 – Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, trans. E. Máthé, vol. I, 2nd ed. (Budapest: Magyar Helikon–Európa, 1978). <https://mek.oszk.hu/03800/03892/html/>, accessed 17 April 2024. (Utolsó letöltés: 2024. április 17.)

Polzonetti 2012 – Polzonetti, P., 'Haydn and the *Metamorphoses* of Ovid', in M. Hunter, and R. Will, eds., *Engaging Haydn: Culture, Context, and Criticism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 211–239.

Rados 1931 – Rados, J., *Magyar kastélyok* [Hungarian Palaces] (Budapest: Műemlékek Országos Bizottsága–Könyvbarátok Szövetsége, 1931)

Rados 1939 – Rados, J., *Magyar kastélyok* [Hungarian Palaces] (Budapest: Műemlékek Országos Bizottsága, 1939)

Rados 1971 – Rados, J., *Magyar építészettörténet* [History of the Hungarian Architecture] (Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1971)

Rapaics 1940 – Rapaics, R., *Magyar kertek: A kertművészet Magyarországon* [Hungarian Gardens: Hungarian Landscape Design] (S. l. [Budapest]: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, s. a. [1940])

Ravasz 2009 – Ravasz, I., 'Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez – 1845. április. Additions to the End of Fighting in Hungary – April 1945', *Hadtudományi Szemle* 12/ksz./special issue (2019), 249–260.

Reston 2017 – S. n. [Osgyányi, V.], *A fertődi Esterházy-kastély turisztikai fejlesztése című projekt keretében restaurálási programterv és műleírás, tenderdokumentáció* [Restoration programme plan and work specification within the framework of the project entitled "Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes": Tender documentation], manuscript (Reston Ltd., 2017). EK Adattár (Archives), EKAd/159-2018.

Reston 2019 – S. n. [Osgyányi, V.], *A fertődi Esterházy-kastély turisztikai fejlesztése című projekt keretében restaurálási programterv és műleírás, tenderdokumentáció* [Restoration programme plan and work specification within the framework of the project entitled "Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes": Tender documentation], manuscript (Reston Ltd., 2019). EK Adattár (Archives), EKAd/163-2023.

Rélation 1773 – S. n., *Rélation des fetes données a sa Majesté L'Imperatrice, par S.A.M. le Prince d'Esterhazy, dans son Château d'Esterhaz Le 1. et 2. 7-ber 1773* (Wienne: Ghelen, 1773)

Riegl 1903 – Riegl, A., *Moderne Denkmalkultus: sein Wesen und seine Entstehung* (Wien: K. K. Zentral-Kommission für Kunst- und Historische Denkmale, Braumüller, 1903)

Riegl 1982 – Riegl, A., 'The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin', trans. K. W. Forster, and D. Ghirardo, *Oppositions* 25 (Fall 1982), 21–51.

Riegl 1998 – Riegl, A., 'A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása', trans. L. Adamik, in L. Beke, ed., *Művészettörténeti tanulmányok* (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 7–47.

Riesbeck 1784 – Riesbeck, J. K., *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland an seinen Bruder zu Paris*. trans. K. R., 2nd ed. (Zürich: 1784), 350–360: 357–360.

Rostás 2013a – Rostás, P., '„Was ihn euch wirdig macht, macht mir ihn Wert!" A fertődi Esterházy-kastély restaurálása és enteriőrjeinek reprodukciói Budapesten és Bécsben a 19. század végén' (abst. Die Restaurierung von Schloss Esterházy in Fertőd und die Reproduktion seiner Interieurs in Budapest und Wien im ausgehenden 19. Jahrhundert), in E. Szentesi, K. Menténvi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 231–246.

Rostás 2013b – Rostás, P., 'Die Restaurierung des Schlosses Esterházy in Eszterháza und seine Interieursreproduktionen in Budapest und Wien am Ende des 19. Jahrhunderts' (abst. The restoration of the Castle Esterházy in Eszterháza and the reproductions of its interiors in Budapest and Vienna at the end of the 19th century), *Acta Historiae Artium* 54/1 (2013), 73–93.

Rotenstein 1783a – Rotenstein, G. E. v., 'Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren: Erster Abschnitt', in J. Bernoulli, ed., *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zur Erweiterung der Länder- und Menschenkenntniß dienender Nachrichten*, vol. 9 (Berlin: In the Author's Possession [szerzői kiadás]; Leipzig: Buchhandlung der Gelehrten, 1783), 235–298.

Rotenstein 1783b – Rotenstein, G. E. v., 'Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. Zweiter Abschnitt', in J. Bernoulli, ed., *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zur Erweiterung der Länder- und Menschenkenntniß dienender Nachrichten*, vol. 10 (Berlin, Leipzig: 1783), 185–226.

Rotenstein 1787 – R[otenstein], G. E. v., 'Zusäße und Verbesserungen zu des Herrn G. E. v. R. Reisebeschreibungen in dem IX–XIV. Band', in J. Bernoulli, ed., *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Zweyter überzähliger Band* (Berlin, Leipzig: F. de la Sarbt, 1787), 141–160.

Rowell 2005 – Rowell, C., 'Uppark Restored: The Rescue of an English Country House and its Collection', in *Jahrbuch der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg*, vol. 7 (Berlin: Akademie Verlag, 2005), 95–104.

Sallay 1959 – Sallay, M., *A fertődi Eszterházy-kastély* [The Esterházy Palace in Fertőd] (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959)

Sallay 1979 – Sallay, M., *A fertődi Eszterházy-kastély* [The Esterházy Palace in Fertőd] (Budapest: TKM Egyesület, 1979)

Sándor 2024 – Sándor, Cs., 'Megszépül a barokk-rokokó kastély, visszanyeri régi pompáját a magyar Versailles' [The Baroque–Rococo Palace is Being Renewed: The 'Hungarian Versailles' Regains its Former Splendour], *Magyar Építők*, 26 March 2024, <https://magyarepitok.hu/mi-epul/2024/03/megszepul-a-barokk-rokoko-kastely-visszanyeri-regi-pompajat-a-magyar-versailles-video>, accessed 16 October 2025. (Utolsó letöltés: 2025. október 16.)

Sárdy 1968 – Sárdy, L., *Fertőd. Kastély 065. sz. földszinti helyiségében 1966–1967 évben folytatott al secco falkép, restaurálási munkálatainak fényképdokumentációja* [Photo documentation of the restorations of the wall painting in the ground-floor room n. 066: 1966–1967: Fertőd, Palace], manuscript (1968). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 25174.

Sárdy 1976a – Sárdy, L., *Fertőd, Kastély földszinti 053. sz. helyiségének restaurálási dokumentációja* [Fertőd: documentation of the restoration works in the ground-floor room n. 053 of the Palace], manuscript (30 July 1976). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 25250.

Sárdy 1976b – Sárdy, L., *Fertőd, Kastély földszinti 053. sz. helyiségének restaurálási dokumentációja* [Fertőd: documentation of restoration works in the ground floor room n. 053 of the Palace], manuscript (1976). MÉM MDK, Tervtár (Print & Drawing Archives), 25750.

Sárdy 1976c – S. n. [Sárdy, L.], *Utódokumentáció. Tárgy: Fertőd, v. Eszterházy kastély földszinti termének falképei* [Post-documentation: Fertőd, wall paintings in the ground-floor room of the former Esterházy Palace], manuscript (s. a. [1976]). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 25176.

Scaltsas 1980 – Scaltsas, T., 'The Ship of Theseus', *Analysis* 40/3 (June 1980), 152–157.

Scaltsas 1981 – Scaltsas, T., 'Identity, Origin and Spatio-Temporal Continuity', *Philosophy* 56/217 (1981), 395–402.

Schütte 2013 – Schütte, U., 'Höfische Repräsentationsräume im Alten Reich', *Europäische Geschichte Online*, 20 June 2013, <https://www.ieg-ego.eu/de/threads/crossroads/hoefe-und-staedte/ulrich-schuette-hoefische-repraesentationsraeume-im-alten-reich?set_language=de&-C=>, accessed 30 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 30.)

Seidler 2009 – Seidler, A., 'Ein Beitrag zur Klärung der Frage: Wer war Gottfried von Rotenstein?', *Hungarian Studies* 23/3 (2009), 29–35.

Smart 1972 – Smart, B., 'How to Reidentify the Ship of Theseus?', *Analysis* 32/5 (April 1972), 145–148.

Smart 1973 – Smart, B., 'The Ship of Theseus, the Parthenon and Disassembled Objects', *Analysis* 34/1 (October 1973), 24–27.

Sonkoly 2019 – Sonkoly, G., 'A kulturális örökség és a történettudomány viszonyának meghatározása' (abst. Defining the Relationship between Cultural Heritage and Historical Studies), *Korall* 20/75 (2019), 5–21.

Starn 2002 – Randolph, S., 'Authenticity and Historic Preservation: Towards an Authentic History', *History of the Human Sciences* 15/1 (2002), 1–16. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0952695102015001070

Staud 1963–1964 – Staud, G., *Magyar kastélyszínházak* [Hungarian Palace Theatres], vols. 1–3 (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1963–1964)

Stubbs 2009 – Stubbs, J. H., *Time Honored. A Global View of Architectural Conservation. Parameters, Theory, & Evolution of an Ethos* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2009)

Szabó–Szabó 2002 – Mrs. Szabó, M., and M. Szabó, *Faanyagvédelmi szakvélemény a Fertőd, Esterházy-kastély főépülete belső udvari homlokzati nyílászáróiról, a múzeum feletti tetőszerkezetről* [Expert report about wood protection: Fertőd, Esterházy Palace, cour d'honneur, roof structure on the museum block], manuscript (Sz-Favéd LP, 2002). EK Adattár (Archives), MAGAd/144-2015.

Szabó–Vargyay 1996 – Mrs. Szabó, M., and K. Vargyay, *Faanyagvédelmi szakvélemény Fertőd, Esterházy-kastély – múzeumi épületszárny – összes beépített faanyagáról* [Expert report about wood protection: Fertőd, Esterházy Palace, museum building: all inbuilt wooden structures], manuscript (Sz-Favéd LP, 1996). EK Adattár (Archives), MAGAd/140-2015.

Számvéber 2017 – Számvéber, N., *Páncélosok a Dunántúlon – Az utolsó páncélosütközetek Magyarországon 1945 tavaszán* [Armoured forces in Transdanubia: The last armoured engagements in Hungary in the spring of 1945] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2017)

Szentesi 2013 – Szentesi, E., 'Eszterháza 18. századi leírásai' (abst. Eszterháza in der zeitgenössischen Öffentlichkeit), in id., K. Menényi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 165–229.

Szilágyi 1976 – S. n. [Szilágyi, K.], *Az Iparművészeti Múzeumból a fertődi Esterházy-kastélyba 1974 novemberében átszállított millenniumi falburkolati elemek* [The wood panelling transferred from the Museum of Applied Arts of Budapest to the Esterházy Palace of Fertőd in November 1974], manuscript (1974). EK Adattár (Archives), EKAd/172-2023.

Tari 2005 – Tari, G., 'Történelmi épületek újraszínezése – a fertődi Esterházy Kastély színrekonstrukciója' [Recolouring historical buildings: the colour reconstruction of the Esterházy Palace in Fertőd], *Építészfórum*, 8 July 2005, <http://epiteszforum.hu/tari-gabor-tortenelmi-epuletek-ujraszinezese-a-fertodi-esterhazy-kastely-szinrekonstrukcioja>, accessed 21 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 21.)

Tari 2006 – Tari, G., 'A Fertődi Esterházy Kastélyról még egyszer' [Once again about the Esterházy Palace in Fertőd], *Építészfórum*, 9 January 2006, <http://epiteszforum.hu/tari-gabor-a-fertodi-esterhazy-kastelyrol-meg-egyszer>, accessed 21 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 21.)

Tobler 2003 – Tobler, F., 'Über den Reichsfürstenstand der Familie Esterházy', *Burgenländische Heimatblätter* 65/2 (2003), 57–75.

Tobler 2013 – Tobler, F., 'Weite Fuhren nach Süttör: Materialtransporte für den Bau des Schlosses Eszterháza aus den burgenländisch-westungarischen Herrschaften des fürstlichen Majorates 1763–1765', in E. Szentesi, K. Menényi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 53–62.

Tóth 2017a – Tóth, Á., *Építéstörténeti dokumentáció és műemléki értékleltár. Fertőd–Eszterháza, Esterházy-kastélyegyüttes, főépület, középrész* [Documentation of building history and value assessment: Fertőd-Eszterháza, Esterházy Palace Complex, main building, central part], manuscript (18 May 2017). EK Adattár (Archives), EKAd/165-2023.

Tóth 2017b – Tóth, Á., *A fertőd-eszterházai Esterházy-kastélyegyüttes főépülete középrészének műemléki felújítása. Előzetes tervezési program* [Restoration of the central part of the main building of the Esterházy Palace Complex in Fertőd: preliminary design programme], manuscript (22 November 2017). EK Adattár (Archives), EKAd/168-2023.

Tóth 2019 – Tóth, Á., *Kiegészítés a 2017-ben Tóth Áron által a fertőd–eszterházai Esterházy-kastélyegyüttes főépülete középrészéről készített Építéstörténeti dokumentáció és műemléki értékleltár*

Fertőd–Eszterháza, Esterházy kastélyegyüttes, főépület, középrész című dokumentációhoz. Fertőd–Eszterháza, Esterházy-kastélyegyüttes, főépület, keleti íves összekötő szárny, földszint [Supplement for the documentation of building history and value assessment made about the central part of the Esterházy Palace Complex in Fertőd by Áron Tóth: Fertőd-Eszterháza, Esterházy Palace Complex, main building, east oval shaped connecting wing, ground floor], manuscript (12 September 2019). EK Adattár (Archives), EKAd/166-2023.

Tóth 2021 – Tóth, Á., *Átváltozások. A magyar Versailles három évszázad tükrében. „A fertődi Esterházy-kastély turisztikai célú fejlesztése" című GINOP-7.1.1-15-2016-00027 azonosító számú pályázati kiállítás forgatókönyve* [Metamorphoses: The Hungarian Versailles in the light of three centuries: script of the exhibition under the project entitled "Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes", identification number: GINOP – 7.1.1-15-2016-00027], manuscript (3 November 2021). EK Adattár (Archives), EKAd/184-2023.

Tóth 2022 – Tóth, Á., 'Érték vagy kamuflázs? Műemlékvédelem és kortárs építészet a változó örökségfogalom tükrében' [Value or Camouflage? Heritage protection and contemporary architecture in the light of changing heritage conception], in K. Árvai-Józsa, et al., eds., *Látkép 2021. Művészettörténeti tanulmányok* (Budapest: ELKH Bölcsésztudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 2022), 535–540.

Tóth 2023a – Tóth, Á., 'Metamorphoses: The Recent Conservation-Restoration in the "Hungarian Versailles"', *Acta Historiae Artium* 64 (2023), 163–212.

Tóth 2023b – Tóth, Á., 'Üledékek – A fertőd-eszterházai Esterházy-kastély díszlakosztályainak műemléki felújítása' [Sediments: restoration of the state apartments of the Esterházy Palace in Fertőd-Eszterháza], *Enigma* 30/116 (2023), 74–92.

Tőzsér 2009 – Tőzsér, J., *Metafizika* [Metaphysics] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009)

Traunpaur 1784 – S. n. [Traunpaur, A. H.], *Excursion à Esterhaz en Hongrie en mai 1784* (Vienne: Jean Ferdinand Noble de Schönfeld, 1784)

Tüskés–Knapp 2000 – Tüskés, G., and É. Knapp, 'Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban' [Hungary as the Land of Mary: A Historical Topos in 16th–18th Century Ecclesiastical Literature], *Irodalomtörténeti Közlemények* 104/5–6 (2000), 573–602.

Tüskés–Knapp 2002 – Tüskés, G., and É. Knapp, 'Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban'

[Hungary as the Land of Mary: A Historical Topos in 18th Century Ecclesiastical Literature], *Vigilia* 67/1 (2002), 17–25.

UNESCO Convention 2003 – 'UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003', *UNESCO*, <https://ich.unesco.org/en/convention>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

V. Győrffy–Vajda 1998 – V. Győrffy, I., and J. Vajda, 'Műemlékek felmérése. A fotogrammetria építészeti alkalmazásának fejlődése – IMSEV mérési technológia – gyakorlati eredmények' (abst. Survey of monuments: The development of the architectural use of photogrammetry – IMS EV technology – Practical results), *Műemlékvédelmi Szemle* 8/2 (1998), 175–202.

Vadászi 1969 – Vadászi, E., 'Philippe de Lasalle Esterházy mintája' [The Esterházy pattern of Philippe de Lasalle], in I. Jakabffy, ed., *Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve XI. 1968* (Budapest: Művelődési Propaganda Iroda, 1969), 73–87.

Vadászi 1973 – Vadászi, E., '„Az időnek négy részei" Eszterházán' ["Four Seasons" in Eszterháza], *Építés- Építészettudomány* 5/3–4 (1973), 469–478.

Vadászi 1995 – Vadászi, E., '„Magyar Versália": Jelzett sarokszekrények Eszterházán' ["Hungarian Versailles": Labelled Encoignures in Eszterháza], in A. Szilágyi, ed., *Ars Decorativa* 15 (Budapest: Az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, 1995), 113–142.

Vadászi 2007 – Vadászi, E., *Magyar Versália* [Hungarian Versailles] (Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága, 2007)

Vadászi 2009 – Vadászi, E., 'Esterházy-bútorok a Fügedi-leltárak tükrében' [Esterházy Furniture in the Light of the Fügedi Inventories], in I. Ihász & J. Pintér, eds., *Történeti Muzeológiai Szemle 9* (Budapest: Magyar Múzeumi Történész Társulat, 2009), 111–120.

Vahot 1853 – Vahot, I., 'Eszterháza, fénykorában' [Eszterháza at the height of its splendour], in F. Kubinyi, and id., eds., *Magyarország és Erdély képekben*, vol. 2 (Pest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1853), 16–27.

Valkó 1953 – Valkó, A., 'A fertődi (eszterházai) kastély művészei, mesterei' (abst. Les artistes et les maîtres du Château de Fertőd [Esterházy]), *Művészettörténeti Értesítő* 2/1–2 (1953), 134–137.

Valkó 1955 – Valkó, A., 'Fertőd (Eszterháza, Süttör, Győr-Sopron megye) mesterei, művészei 1720–1768 között' (abst. Les maîtres et artistes à Fertőd [Eszterháza, Süttör, comitat Győr-Sopron] entre 1720–1768), *Művészettörténeti Értesítő* 4/1 (1955), 127–133.

Valkó 1956 – Valkó, A. 'Zenélő és ütő toronyórák hajdani Esterházy kastélyokon' [Musical and Striking Tower Clocks in Former Esterházy Palaces], in Gy. Major, ed., *Az Iparművészeti Múzeum évkönyvei II. 1955* (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956), 280–287.

Valkó 1960 – Valkó, A., 'Jacoby Miklós mérnök magyarországi szereplése és működése, különös tekintettel a fertődi kastély építésére' [The Work and Presence of Engineer Nicolaus Jacoby in Hungary, with Particular Regard to the Construction of the Esterházy Palace at Fertőd], in K. Dávid, and L. Németh, eds., *Művészettörténeti tanulmányok* (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1960), 129–144.

Valkó 1982 – Valkó, A., 'Újabb adatok a fertődi (eszterházi) kastély építéstörténetéhez' [Further Insights into the Construction History of the Palace in Fertőd (Eszterháza)], *Ars Hungarica* 10/1 (1982), 75–84.

Varga 2001 – Varga, K., *Mária Terézia Eszterházán – Maria Theresia in Esterház – Maria Theresia in Eszterháza – Marie-Thérèse à Eszterháza* (Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága, 2001)

Varga 2013 – Varga, K., 'Több mint egy kastély? Eszterháza kérdőjelei' [More Than a Palace? Questioning Eszterháza], *Várak, kastélyok, templomok* 9/6 (2013), 20–27.

Vargha 2004 – Vargha, M., 'Valami elkezdődött Fertődön' [Something has begun in Fertőd], *Építészfórum*, 21 September 2004, <https://epiteszforum.hu/valami-elkezdodott-fertodon>, accessed 21 November 2023. (Utolsó letöltés: 2023. november 21.)

Varsói ajánlás 2018 – 'Varsói ajánlás a kulturális örökség helyreállításáról és rekonstrukciójáról, 2018. május 8.', trans. T. Fejérdy, and M. Harlov-Csortán, *ICOMOS Híradó* 30/4 (2022), 8–12. <https://www.icomos.hu/datas/hirado/Hirado_2022_4.pdf>, accessed 20 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 20.)

Vályi 1796 – Vályi, A., 'Eszterháza [Eszterháza]', in id., *Magyar Országnak leírása*, vol. 1 (Buda: A' Királyi Universitásnak betűivel, 1796), 619–629.

Velencei Karta 1964 – 'Nemzetközi karta a műemlékek és műemléki együttesek konzerválására és restaurálására (Velencei Karta), 1964', in T. Fejérdy, ed., *Karták könyve. Második, bővített kiadás* (Budapest: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2011), 16–18.

Venice Charter 1964 – 'International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, Venice, 1964', *ICOMOS*, <https://www.icomos.org/charters-and-doctrinal-texts/>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Velladics 1996 – Velladics, M., 'Egy apró, ámde érdekes adat Fertőd építéstörténetéhez' (abst. Ein kleiner, aber interessanter Beitrag zur Baugeschichte von Fertőd), *Soproni Szemle* 50 (1996), 74–79.

Velladics 2013 – Velladics, M., 'Apró, ámde érdekes adatok és Eszterháza' (abst. Kleine, jedoch interessante Daten – und Eszterháza), in E. Szentesi, K. Menténi, and A. Simon, eds., *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II.* (Budapest: Vince Kiadó, 2013), 139–148.

Vecsey 2022 – Vecsey, Á., *A fertődi Esterházy-kastély laternájának és csillárjainak kezelését összefoglaló fémrestaurátori záró dokumentáció* [Final metal-restoration report summarising the treatment of the lantern and chandeliers of the Esterházy Palace at Fertőd], manuscript (Budapest: 6 June 2022). EK Adattár (Archives), EKAd/164-2023.

Vidra 1966a – Vidra, A., et al., *Kiviteli tervdokumentáció a fertődi v. Eszterházy kastély középrész nyugati szárny, földszint 055. sz. helyiség felujitási munkáiról* [Working drawing plan for the renovation of the room n. 055 in the west wing of the main block of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (Győr: É. M. Győri Tervező Vállalat, 24 February 1966). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3096.

Vidra 1966b – Vidra, A., et al., *Kiviteli tervdokumentáció a fertődi v. Eszterházy kastély, középrész, nyugati szárny, földszint 056. sz. helyiség felujitási munkáiról* [Working drawing plan for the renovation of the room n. 056 in the west wing of the main block of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (Győr: É. M. Győri Tervező Vállalat, 24 February 1966). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3097.

Vidra 1966c – Vidra, A., et al., *Kiviteli tervdokumentáció a fertődi v. Eszterházy kastély, középrész nyugati, szárny, földszint 059 sz. helyiség felujitási munkáiról* [Working drawing plan for the renovation of the room n. 059 in the west wing of the main block of the former Esterházy Palace in Fertőd], manuscript (Győr: É. M. Győri Tervező Vállalat, 24 February 1966). MÉM MDK Tervtár (Print & Drawing Archives), 3099.

Viskolcz 2019 – Viskolcz, N., 'A „legerősebb oszlop" – Esterházy Pál herceg mecenatúrája a két világháború közti Magyarországon' [The 'Strongest Pillar': Prince Pál Esterházy's Patronage Between the Two World Wars in Hungary], in K. Papp, L. Püski, and Á. Novák, eds., *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása* (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2019), 325–346. <http://real.mtak.hu/id/eprint/102685>, accessed 28 May 2024. (Utolsó letöltés: 2024. május 28.)

Voit 1943 – Voit, P. *Régi magyar otthonok* [Hungarian Homes in the Old Times] (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943)

Voit 1970 – Voit, P., *A barokk Magyarországon* [The Baroque in Hungary] (Budapest: Corvina–Helikon, 1970)

Voit 1993 – Voit, P., *Régi magyar otthonok* [Hungarian Homes in the Old Times] (Budapest: Balassi Kiadó, 1993)

Waczulik 1943 – Waczulik, M., 'A magyar barokk vallásos nemzeti öntudatának kialakulása' [The Emergence of Religious National Consciousness in Hungarian Baroque Culture], in s. n., ed., *Regnum egyháztörténeti évkönyv 1942–1943* (Budapest: Stephaneum, 1943), 720–733.

Warsaw Recommendation 2018

Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage. Warsaw, 2018. <https://whc.unesco.org/fr/evenements/1442/>, accessed 28 November 2025. (Utolsó letöltés: 2025. november 28.)

Webster–Feder 2001 – Webster, J., and G. Feder, 'Haydn, (Franz) Joseph', *Grove Music Online*, 2001, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000044593/version/0>, accessed 25 August 2022. (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 25.)

Webster–Feder 2002 – Webster, J., and G. Feder, *The New Grove Haydn* (London: Macmillan; New York: Palgrave, 2002)

Webster–Feder 2009 – Webster, J., and G. Feder, *Haydn élete és művei*, trans. J. Malina (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2009)

Wesselényi-Garay 2014 – Wesselényi-Garay, A., 'Egy láthatatlan hiány természetrajza. Fertődi Esterházy kastélyegyüttes – Rendezvényközpont, Bábszínház-Narancsház-Víztorony épületegyüttes rekonstrukciója' [The Natural History of an Invisible Absence: Esterházy Palace Complex in Fertőd – Reconstruction of the Conference Centre, Marionette Theatre–Orangery–Water Tower Building Complex], *Metszet* 5/1 (January–February 2014), 8–15.

Zsembery 2017 – Zsembery, Á., 'Építészeti rekonstrukció: elmélet – módszertan – esetek' (abst. Architectural reconstruction: Theory – methodology – case studies), *Építés- Építészettudomány* 45/1–2 (2017), 41–59.

Helynévmutató

A, Á

Assisi (város, Olaszország) *95, 96*

Athén (gör. Athína, Αθήνα, ógör. Athénai, Ἀθῆναι, főváros, Görögország) *87, 90, 94, 98, 111*

Ausztria *49, 60, 63, 123*

B

Bajorország (ném. Bayern, tartomány Németországban) *49*

Berlin (főváros, Németország) *100, 101, 115, 117*

Bécs → Wien

Białystok (város, Lengyelország) *27, 28*

Bratislava (város, lat. Posonium, magy. Pozsony, ném. Pressburg, szl. 1919-ig Prešporok/Prešporek, ma szl. Bratislava. 1918/1920-ig a Magyar Királyság része, 1541-től 1848-ig az ország fővárosa. 1918/1920–1992 között Csehszlovákiához tartozott. 1992 óta Szlovákia fővárosa.) *26, 148*

Brüsszel (fl. Brussel, fr. Bruxelles, főváros, Belgium) *126, 127*

Buda (1243 és 1873 között önálló város, a késő középkorban a Magyar Királyság királyi székhelye, 1873 óta Budapest része, Magyarország) *111*

Budai vár (Budavár, v. Budai Várnegyed, Budapest városrésze az I. kerületben) *111*

Budapest (főváros, Magyarország) *21, 32, 33, 35, 46, 54, 62, 72, 78, 124, 128, 131, 154, 155*

Budavár → Budai vár

CS

Cseh Királyság (ma → Csehország) *28, 42, 123*

Csehország *49*

D

Dél-Németalföld → Osztrák Németalföld

Disneyland (Anaheim, Kalifornia, Amerikai Egyesült Államok) *96, 98*

Drezda (ném. Dresden, város, Németország) *96, 97*

E,É

Epheszosz (gör. Ἔφεσος, lat. Ephesus, tör. Efes, ókori görög városállam, ma Törökországhoz tartozik) *165*

Eisenstadt (város, magy. Kismarton, horv. Željezno, ném. Eisenstad. 1918/1920-ig a Magyar Királyság része, 1918/1920 óta Ausztriához tartozik.) *55, 57, 60*

Erdély (Lat. Transsilvania v. Transsylvania, magy. Erdély, ném. Siebenbürgen v. Transsilvanien, rom.

Transilvania v. Ardeal. Földrajzi-történelmi régió a Kárpát-medencében. A középkori Magyar Királyság keleti tartománya. 1570–1711 között Erdélyi Fejedelemség néven önálló államalakulat, ill. az Oszmán Birodalom vazallus állama. 1711–1867 között a Habsburg Monarchia része, 1765-től Erdélyi Nagyfejedelemség néven. 1867–1918 között az Osztrák-Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság része. 1918 óta de facto, 1920 óta de iure Romániához tartozik.) *37*

Erdélyi Nagyfejedelemség → Erdély

Eszterháza → Fertőd

EU → Európai Unió

Európai Unió *15, 66*

F

Fertőd (város, Magyarország) *9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 47, 48, 49, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 78, 102, 105, 109, 112, 114, 116, 118, 143, 144, 148, 153, 157, 158, 163, 165*

Fertő-tó (ném. Neusieder See, sztyeppető Magyarország és Ausztria határán) *17*

Franciaország *17, 154*

H

Habsburg Monarchia (Azoknak az államoknak az összessége, amelyek a késő középkortól kezdve 1918-ig a Habsburg-ház, majd a Habsburg-Lotaringiai-ház uralma alatt álltak. A HM területe korszakonként változott. Jelen kötetben a Habsburgok osztrák ága alá tartozó országokat, ezek közül is szorosabban véve a Monarchia Duna menti magterületeihez közvetlenül kapcsolódó országokat értjük HM alatt, amit a történészek Duna-menti Monarchiának is neveznek. 1867 és 1918 között Osztrák-Magyar Monarchia, v. Ausztria-Magyarország. A Duna-menti Monarchia területén ma osztozó országok: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.) *21, 25, 60*

Hanság (Ném. Waasen v. Wasen, a Fertő-tó medencéjének folytatása K felé, eredetileg lápos, mocsaras síkság, a 19–20. században kiszárították.) *17, 18, 35*

Horvát-Szlavónország (Más néven Horvát-Szlavón Királyság, 1868 és 1918 között a Magyar Királysággal egy államközösséget alkotó autonóm terület. A kora-újkorban a korábban a Magyar Királysághoz tartozó Szlavón bánság fokozatosan beolvadt a Horvát Királyságba. Ez utóbbi 1091-től 1918-ig a

Magyar Királyság társországa volt. Horvát-Szlavónország területének nagy része ma Horvátországhoz, kisebb része pedig Szerbiához és Bosznia-Hercegovinához tartozik.) *60*

I, Í

Itália (földrajzi-történelmi régió, az Appennini-félsziget régi neve, ma → Olaszország) *49, 154*

K

Kismarton → Eisenstadt

Kína *52, 55, 69, 71, 72, 74, 75, 85, 131, 138, 156*

Kolín (ném. Kolin, Neu Kolin v. Collin, cseh. Kolín, város, Csehország) *25*

Komárom (szlov. Komárno, ném. Komorn, ma Komárno, város, Szlovákia) *36*

Közép-Európa (A 16–18. században nagyjából a korabeli Német-Római Birodalom és Habsburg Monarchia, valamint a Lengyel Királyság területe. Jelenleg a mai Ausztriát, Csehországot, Lengyelországot, Liechtensteint, Magyarországot, Németországot, Svájcot, Szlovákiát és Szlovéniát sorolják ide.) *64*

Kroměříž (ném. Kremsier, város, Csehország) *48, 49*

L

Lengyelország *111*

London (főváros, Anglia, Nagy-Britannia) *32, 157, 158*

Lotaringia → Lotaringiai Hercegség (Fr. Lorraine, ném. Lothringen, történelmi régió Franciaországban, ma Grand Est régió része.) *48, 123*

Lotaringiai Hercegség (Fr. Duché de Lorraine, ném. Herzogtum Lothringen, 959 és 1766 között fennálló államalakulat. Eredetileg a Német-Római Birodalom része, a 18. században a Francia Királyság Lotaringia tartományként bekebelezte.)

Ludwigsburg (város, Németország) *27*

Lunéville (város, Franciaország) *100, 101, 118*

M

Magyar Királyság (1001. január 1-jétől 1918. november 16-ig, ill. 1920. március 1-jétől 1946. február 1-jéig a történelmi magyar állam hivatalos elnevezése, ma → Magyarország) *18, 20, 21, 60*

Magyarország *15, 17, 37, 49, 61, 66, 111, 142*

Mariazell (város, Ausztria) *19, 20*

Mostar (város, Bosznia-Hercegovina) *100, 101*

Moszkva (or. Москва, főváros, Oroszország) *101*

Museuminsel (Múzeum-sziget, a Spree-folyó szigetének északi része Berlin központjában, Németország) *115*

München (város, Németország) *49, 111, 115, 116, 117, 118*

N

NDK → Német Demokratikus Köztársaság

Német Demokratikus Köztársaság (1949-ben alakult meg Németország II. világháború után kialakított szovjet megszállási zónájában. 1990-ben beolvadt a Német Szövetségi Köztársaságba, amikor a két német állam egyesült. Ekkor jött létre a mai Németország, vagy hivatalos nevén a Németországi Szövetségi Köztársaság.) *116*

Német-római Birodalom (Más néven Német-Római Császárság, v. Szent Római Birodalom, a 16. századtól, itáliai területeinek elvesztése után A Német Nemzet Szent Római Birodalma. Változó területű államalakulat 962 és 1806 között, a 16. századtól területe nagyrészt Közép-Európára terjedt ki. A birodalom területén ma osztozó országok: Ausztria, Belgium, Csehország, Franciaország, Hollandia, Horvátország, Lengyelország, Liechtenstein, Luxemburg, Németország, Olaszország, Svájc, Szlovénia.) *19*

NY

Nyugat-Németország (Más néven Német Szövetségi Köztársaság, röv. NSZK. 1949-ben alakult meg Németország II. világháború után kialakított amerikai, brit és francia megszállási zónáinak a területén. 1990-ben kibővült, amikor újra egyesült Kelet-Németországgal, más néven a Német Demokratikus Köztársasággal, röv. NDK. Ekkor jött létre a mai Németország, vagy hivatalos nevén a Németországi Szövetségi Köztársaság.) *111*

O, Ó

Olümposz (gör. Ὄλυμπος, lat. Olympus, 2918,8 m magas hegy Görögországban, az ókori görög-római mitológia szerint az istenek lakóhelye) *146*

Olympus → Olümposz

Osztrák Császárság (Más néven Ausztria, 1804 és 1918 között fennálló államalakulat Közép-Európában. Területe idővel változott. 1804 és 1806 között a Német-Római Birodalom, 1815 és 1866 között a Német Szövetség, 1867 és 1918 között pedig az → Osztrák-Magyar Monarchia tagállama. 1849 és 1867 között a Magyar Királyságot és az → Erdélyi Nagyfejedelemséget is hozzácsatolták. Magterülete a mai Ausztria és Csehország volt, de a mai Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Lengyelország, Olaszország,

Szlovénia és Ukrajna egyes részei is hozzá tartoztak.) *19*

Osztrák Köztársaság → Ausztria

Osztrák Németalföld (Más néven Dél-Németalföld, nagyrészt a mai Belgium területét lefedő tartomány. 1713 és 1795 között a Habsburg-ház osztrák ágának az uralma alatt állt. A Habsburgok spanyol ágától örökölték, amelyik 1579 és 1713 között uralkodott a régióban. Részét képezték a mai Luxemburg és Franciaország bizonyos területei is. A Német-Római Birodalomhoz tartozott.) *127*

Osztrák–Magyar Monarchia (Más néven Ausztria-Magyarország, 1867 és 1918 között az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság államszövetsége → Habsburg Monarchia. Az OMM területén ma osztozó országok: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.) *59*

Ö, Ő

Ödenburg → Sopron

P

Pamhagen (magy. Pomogy, ném. Pamhagen, szlov. Pomedza, község, Ausztria) *35, 36*

Paris (főváros, Franciaország) *31, 149, 153*

Párizs → Paris

Phaléron (Gör. Φάληρον, lat. Phalerum, egykori ókori város, Athén hajdani kikötője, a mai Palaio Faliro v. Παλαιό Φάληρο, Kallithéa v. Καλλιθέα, Moszkhato v. Μοσχάτο és Neo Faliro v. Νέο Φάληρο területén, Athén agglomerációjában, Görögországban.) *87*

Pireusz (gör. Pireász, Πειραιάς, ógör. Peiraieusz, Πειραιεύς, város, ma Athén része, Görögország) *87*

Pomogy → Pamhagen

Potsdam (város, Németország) *27*

Pozsony → Bratislava

R

Róma (ol. Roma, főváros, Olaszország) *19, 28, 42, 61, 123, 154, 157*

S

Saint-Cloud (város, Franciaország) *96, 98*

Schönbrunn (ma városrész Bécs Hietzing nevű, 13. kerületében) *48, 49, 52, 55, 56, 57*

Sopron (magy. Sopron, horv. Šopron, ném. Ödenburg, város, Magyarország) *11, 31, 37, 38, 57, 60, 63, 64*

Sopron vármegye (Közig. egység a Magyar Királyságban, lat. Comitatus Soproniensis, ném. Komitat Ödenburg. Ma Győr-Moson-Sopron

vármegye része Magyarországon.) *31*

South Harting (falu, West Sussex, Anglia, Nagy-Britannia) *118*

Süttör (ném. Schüttern, korábban önálló község, ma Fertőd város része, Magyarország) *17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 28, 44, 45, 143, 144*

SZ

Széplak (ma Fertőszéplak, ném. Schlippach am See, község, Magyarország) *49, 52*

Szovjetunió (1922 és 1991 között fennálló államszövetség Eurázsiában, 1936-ig hivatalosan Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége, 1936-tól hivatalosan Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége.) *142*

T

Trianon (1668-ban lebontott falu Versailles közelében, jelenleg a Nagy Trianon-palota és a Kis-trianon palota terül el a területén, Versailles, Franciaország) *56*

V

Varsó (lengy. Warszawa, főváros, Lengyelország) *101, 111, 114*

Versailles (város, Franciaország) *17, 26, 27, 37, 38, 102, 143, 144*

Vilnius (lengy. Wilno, or. Vilna, Вильна, főváros, Litvánia) *101*

W

Wien (főváros, Ausztria) *17, 23, 27, 28, 31, 43, 44, 48, 49, 56, 127, 146*

Württemberg (ma Baden-Württemberg, szövetségi tartomány, Németország) *27*

Személynévmutató

A, Á

Acis (gör. Akisz, Ακις, lat. Acis, ókori görög-római mitológiai alak, szicíliai pásztor, Galateia v. Galatea tengeri nimfa szerelme) *149, 157*

Adonis (gör. Adónisz, Ἄδωνις, lat. Adonis, ókori görög-római mitológiai alak, Aphrodité szerelemistennő szeretője) *149, 152, 153, 154, 155, 157, 158*

Aeos (gör. Éósz, lat. Aeos, a görög-római mitológiában Héliosz v. Helios, ill. Apollo napisten szekerét húzó egyik ló, nevének jelentése: korai) *145*

Aethon (gör. Aithón, lat. Aethon, a görög-római mitológiában Héliosz v. Helios, ill. Apollo napisten szekerét húzó egyik ló, nevének jelentése: égő) *145*

Albert szász-tescheni hg. → Albert Kázmér, Wettin

Albert Kázmér, Wettin, szász-tescheni hg. (Albert Kasimir August Ignaz Pius Franz Xaver von Sachsen; Moritzburg, 1738 – Bécs, 1822; 1766. április 8-án házasságot kötött Mária Krisztina főhercegnővel; 1765-ig szász herceg és lengyel királyi herceg, 1765-től Teschen hercege, 1766–1780 között a Magyar Királyság helytartója, 1781–1793 között Osztrák Németalföld főkormányzója) *28, 30, 41, 42, 72, 105, 106, 127, 129, 130, 131, 140, 141, 154, 156, 158, 159*

Andromeda (Gör. Andromédа, Ανδρομέδα, lat. Andromeda, ókori görög-római mitológiai alak, Képheusz v. Cepheus etióp király és Kassziopeia v. Cassiopeia lánya, Perszeusz v. Perseus szabadította ki egy tengeri szörny karmai közül, akinek áldozatként a sziklához láncolták.) *55*

Apollo (v. Apolló, gör. Apollón, Ἀπόλλων, lat. Apollo, az ókori görög-római mitológiában a művészetek és a gyógyítás istene, Rómában napisten) *41, 42, 49, 51, 52, 62, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 106, 124, 126, 127, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159*

Apollóniosz Rhodiosz (Alexandria, Kr. e. 295 – Rodosz, Kr. e. 215) *148*

Arisztotelész (gör. Ἀριστοτέλης, lat. Aristoteles; Sztageira, Kr. e. 384 – Khalkisz, Kr. e. 322) *87*

B

Bacchus (gör. Bakkhosz, Βάκχος, lat. Bacchus, a bor és a mámor ókori római istene, a görög Dionüszosszal azonosítják, gör. Διόνυσος, lat. Dionysus) *124, 126*

Bak Jolán (Fertőszéplak, 1927 – Fertőd, 2010) *204*

Bardi Terézia Anna *13, 163*

Bertalan Tivadar (Budapest, 1930 – Budapest, 2025) *69*

Bessenyei György (Tiszabercel, 1746 v. 1747 – Pusztakovácsi, ma Bakonszeg, 1811) *29, 31*

Boito, Camillo (Róma, 1836 – Milánó, 1914) *98, 99*

Borsa Antal (Győr, 1902 – Győr, 1974) *72*

Bubics Zsigmond (Ozora, 1821 – Baden bei Wien, 1907; 1887-től kassai püspök) *56*

C

Callisto (gör. Kallisztó, Καλλιστώ, lat. Callisto, az ókori görög-római mitológiában nimfa, Lükaón v. Lycaon árkádiai király lánya, Artemisz v. Diana, a vadászat, az állatok és a Hold istennőjének kísérője) *149*

Chéreau, Marguerite (aktív: Párizs, 1729–1755; François Chéreau özvegye; F.C.: Blois, 1680 – Párizs, 1729) *149*

Coleman, Basil (Bristol, 1916 – London, 2013) *71*

Cupido (v. Kupidó, gör. Erósz, Ἔρως, lat. Cupido, más néven Amor v. Ámor, a szerelem ókori római istene, megegyezik a görög Erósszal) *55, 148*

Cziráky Margit, gr. (Dénesfa, 1874 – Eszterháza, 1910) *57, 60*

D

Daphne (gör. Daphné, Δάφνη, lat. Daphne, az ókori görög-római mitológiában erdei nimfa, Peneusz v. Peneus folyamisten lánya) *148, 149, 151*

Dawans, Stéphane *93, 94, 95, 96*

Dávid Ferenc (Budapest, 1940 – Budapest, 2019) *149*

Dehio, Georg Gottfried (Reval, ma Tallin, 1850 – Tübingen, 1932) *98, 99, 117*

Diana (v. Diána, gör. Artemisz, Ἄρτεμις, lat. Diana, az ókori görög-római mitológiában a Hold, az állatok és a vadászat istennője, Apollo v. Apollón ikertestvére) *49, 52, 124, 126, 127, 148, 149*

Diebold Károly (Sárszentmiklós, 1896 – Sopron, 1969) *58, 82, 150, 151, 152*

E, É

Endymion (gör. Endümión, Ἐνδυμίων, lat. Endymion, ókori görög-római mitológiai alak, halandó ember, a Hold istennőjének szerelme) *148*

Erdődy György, gr. (1680–1759) *44*

Este, Maria Beatrice d[e], modenai hercegnő (Modena, 1750 – Bécs, 1829) *29, 30*

Esterházy Antal, II., hg. (Bécs, 1936 – Fertőd, 2025)

Esterházy József Antal, hg. (Kismarton, ma Eisenstadt, 1688 – Kismarton, ma Eisenstadt, 1721; 1721. március 24-ig gr., 1721. március 24. és június 6. között hg.) *23, 32, 33, 157, 201*

Esterházy Mihály, hg. (Fraknó, ma Forchtenstein, 1671 – Bécs, 1721; 1713-ig gr., 1713-tól hg.) *23*

Esterházy Miklós, II., hg. (Bécs, 1765 – Como, 1833) *32, 33, 55*

Esterházy Miklós, IV., hg. (Bécs, 1869 – Sopron, 1920) *57, 60*

Esterházy Miklós József, I. („Pompakedvelő” v. „Fényes”), hg. (Bécs, 1714 – Bécs, 1790; 1762-ig gr., 1762-től hg.) *17, 19, 23, 24, 26, 27, 32, 46, 49, 76, 126, 146, 156, 157*

Esterházy Pál, V., hg. (Kismarton, ma Eisenstadt, 1901 – Zürich, 1989) *57, 60, 61, 63*

Esterházy Pál, nádor (Kismarton, ma Eisenstadt, 1635 – Kismarton, ma Eisenstadt, 1713; 1681-től nádor, 1687-ig gr., 1687-től hg.) *18, 19, 20, 23, 43*

Esterházy Pál Antal, II., hg. (Kismarton, ma Eisenstadt, 1711 – Bécs, 1762; 1721-ig gr., 1721-től hg.) *23*

Esterházy Pál Antal, VI., hg. *24, 46*

Europa (gör. Európé, Ευρώπη, lat. Europa, ókori görög-római mitológiai alak, Agénór v. Agenor főníciai király lánya, akit a főisten, Zeusz v. Iuppiter bika képében ragadott el) *148, 150*

F

Ferdinánd Károly Antal, Habsburg-Lotaringiai, főherceg (Bécs, 1754 – Bécs, 1806) *29*

Ferenc István, I., Lotaringiai, német-római császár (Nancy, 1708 – Innsbruck, 1765; ur. 1745–1765) *123*

Filippovits Ferenc (n. a.) *73*

Flora (v. Flóra, gör. Khlórisz, Χλωρίς, lat. Flora, ókori görög-római tavaszistennő) *124, 126, 127*

Fortuna (ókori római istennő, a sors és a szerencse megszemélyesítője) *49, 52*

Franke, Johann Carl (n. a.) *39*

G

Galatea (gör. Galateia, Γαλάτεια, lat. Galatea, ókori görög-római mitológiai alak, tengeri nimfa, Akisz v. Acis szerelme) *149, 157*

Gál Tibor *76, 77*

Gilleis zu Theras und Sonnenberg, Maria Octavia von, br. (1688 – Bécs, 1762) *44*

Grundmann, Basilius (Weimar, 1726 – Eszterháza, ma Fertőd, 1798) *148*

H

Hahn, J. M. (n. a.) *46*

Haunold, Augustin (bécsi udvari asztalosmester, n. a.) *54, 205*

Haydn, Joseph (Rohrau, 1732 – Bécs, 1809) *17, 25, 26, 28, 30, 31, 63, 106, 157, 158*

Hárich János (1904–1990) *146, 148*

Hefele, Melchior (Kaunertal, 1716 – Szombathely, 1794) *39, 46, 48*

Hérakleitosz, Epheszoszi (gör. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, lat. Heraclitus; Epheszosz, Kr. e. 535 – Epheszosz, Kr. e. 475) *87, 165*

Hobbes, Thomas (Westport, 1588 – Ault Hucknall, 1679) *88*

Houbart, Claudine *93, 94, 95, 96*

I, Í

István, I. (Szent), Árpád-házi, magyar király (Esztergom [?], 975k – Esztergom, v. Székesfehérvár [?], 1038; ur. 997/1000–1038) *49*

Iuppiter (v. Jupiter, gör. Zeusz, Ζεύς, lat. Iuppiter, az ókori görög-római vallás főistene, a villámok és az ég ura) *149*

J

Jacoby, Nicolaus (Sarreguemines v. Saargemünd, 1733 – Pozsony,

ma Bratislava, 1784?) *46, 48, 49, 52, 55*

Jávor Anna *148, 149*

József, II., Habsburg-Lotaringiai, német király, német-római császár, osztrák uralkodó főherceg, magyar király (nem koronázták meg), cseh király (Bécs, 1741 – Bécs, 1790; német királyként és császárként ur. 1764/1765–1790; osztrák uralkodó főhercegként, magyar és cseh királyként ur. 1780–1790) *20*

K

Kaposi Zoltán *23*

Károly, VI., Habsburg, német-római császár (Bécs, 1685 – Bécs, 1740; ur. 1711–1740; VI. Károlyként német-római császár, III. Károlyként magyar király, II. Károlyként cseh király) *20*

Köpp, Christian (1713–1780) *49*

Köpp, Johann Wolfgang (Kismarton, ma Eisenstadt, 1738 – Bécs, 1807) *49*

L

Landerer, Ferdinand (Enns, 1730 – Bécs, 1795) *202, 205*

Leda (gör. Léda, Λήδα, lat. Leda, ókori görög-római mitológiai alak, spártai királylány, Iuppiter v. Zeusz főisten szeretője) *55*

Leyniers, Daniel, IV (Brüsszel, 1705 – Brüsszel, 1770) *124, 126*

Lipót, I., Habsburg, német-római császár, magyar és cseh király (Bécs, 1640 – Bécs, 1705; ur. 1657–1705) *19*

M

Mars (gör. Árész, Ἄρης, lat. Mars, az ókori görög-római hadisten) *148, 149*

Martinelli, Anton Erhard (Bécs, 1684k – Bécs, 1747) *43*

Mária Krisztina, Habsburg-Lotaringiai, főhercegnő (Maria Christina Johanna Josepha Antonia Erzherzogin von Österreich; Bécs, 1742 – Bécs, 1798; 1766. április 8-án házasságot kötött Albert szász-tescheni herceggel) *28, 30, 106, 130, 131*

Mária Terézia, Habsburg, magyar és cseh királynő, Ausztria uralkodó főhercegnője, Lotaringiai Ferenc István német-római császár felesége (Maria Theresia Walburga Amalia Christina; Bécs, 1717 – Bécs, 1780; ur. 1740–1780) *25, 28, 29, 32, 41, 68, 84, 106, 112, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 141, 155, 156, 157, 158*

Mildorfer, Josef Ignaz (Innsbruck, 1719 – Bécs, 1775) *48, 49, 50, 51, 145*

Mindszenty József (szül. Pehm József; Csehmindszent, 1892 – Bécs, 1975; 1944–1945 között veszprémi püspök; 1945–1974 között esztergomi érsek; 1946-tól bíboros) *61*

Minótaurosz (gör. Mīnṓtauros, lat. Minotaurus, görög-római mitológiai alak, félig ember, félig bika alakú szörny, Kréta szigetén egy labirintusba rejtették, Thészeusz ölte meg) *87*

Moore, John (Stirling, 1729 – Richmond in Surrey, ma London, 1802) *26*

Mödlhammer, Johann Ferdinand (Bécs, 1714 – Bécs, 1777) *46, 48*

Mödlhammer, Simon (bécsi asztalosmester, n. a.) *44*

N

Nádasdy Ferenc, III., gróf (Csejte, ma Čachtice, 1623 – Bécs, 1671) *18*

Neptunus (gör. Poszeidón, Ποσειδῶν, lat. Neptunus, az ókori görög-római mitológiában a vizek és a tenger istene) *127*

Nicolai, Christoph Friedrich (Berlin, 1733 – Berlin, 1811) *35*

O

Orley, Jan van (Brüsszel, 1665 – Brüsszel, 1735) *124, 126*

Ottrubay Melinda (1946-tól galántai Esterházy Melinda hercegné; Budapest, 1920 – Eisenstadt, 2014) *63*

Ovidius (Publius Ovidius Naso; Sulmo, ma Sulmona, Kr. e. 43 – Tomis v. Tomi, ma Constanța, Kr. u. 17/18) *84, 146, 148, 156, 157, 160*

P

Perseus (gör. Perszeusz, Περσεύς, lat. Perseus, ókori görög-római mitológiai alak, Mükéné alapító királya, Andromeda v. Andromeda etióp királylányt szabadította ki egy tengeri szörny karmai közül, akinek a hercegnőt áldozatként egy sziklához láncolták.) *55*

Pesci, Bartolomeo Gaetano (1749 – 1783u) *78, 79*

Péczeli József (Putnok, 1750 – Komárom, 1792) *36*

Phaléroni Démétriosz (gör. Démétriosz Phalériosz, Δημήτριος Φαληρεύς, lat. Demetrius Phalereus; Phaléron, Kr. e. 360k – Egyiptom, Kr. e. 282k) *87*

Phlegon (gör. Phlégón, lat. Phlegon, a görög-római mitológiában Héliosz v. Helios, ill. Apollo napisten szekerét húzó egyik ló, nevének jelentése: lángoló) *145*

Pintér Attila *75, 149*

Platón (rég. Plátó, gör. Πλάτων, lat. Plato, szül. Arisztoklész, Ἀριστοκλῆς; Athén, v. Aigina, Kr. e. 427k – Athén, Kr. e. 347) *87, 165*

Plutarkhosz (gör. Mésztriosz Plutarkhosz, Μέστριος Πλούταρχος, lat. Lucius Mestrius Plutarchus; Khairóneia, 46/48k – Khairóneia, 125/127k) *87*

Porpáczy Aladár, dr. (Pápa, 1903 – Budapest, 1965) *60, 61*

Pregárd Oszkár (n. a.) *71*

Pyrois (gör. Piróusz, lat. Pyrois, a görög-római mitológiában Héliosz v. Helios, ill. Apollo napisten szekerét húzó egyik ló, nevének jelentése: tüzes) *145*

R

Resler, Johann Joseph (Ressler, Rössler, Rößler, v. Roehsler; Pfarre Sankt Ulrich, ma Bécs, 1702 – Josefstadt, ma Bécs, 1772) *146, 147, 155*

Ridinger, Johann Elias (Ulm, 1698 – Augsburg, 1767) *128, 155, 156*

Riegl, Alois (Linz, 1858 – Bécs, 1905) *98, 99*

Riesbeck, Johann (Höchst am Main, 1754 – Aarau, 1786) *17, 26, 34, 35, 36*

Rohan → Rohan-Guémené

Rohan-Guémené, Louis René Édouard de, hg. (Párizs, 1735 – Ettenheim, 1803; 1779-től strassburgi hercegérsek) *28*

Rotenstein, Gottfried Edel von → Stegmüller *26, 148*

S

Scaltsas, Theodore *90, 91, 92, 93, 94, 95, 118*

Schmidt, Friedrich Otto (1829 – Bécs, 1894) *55, 56*

Selene (gör. Szeléné, Σελήνη, lat. Selene, ókori görög holdistennő, a római Lunával is azonosítják) *148*

Starhemberg, Gundaker Thomas von, gr. (Bécs, 1663 – Prága, 1745) *44*

Stegmüller, Gottfried (Bazin, 1750k – Pozsony, ném. Pressburg, szl. Bratislava, 1800k; 1779-től osztrák nemes) *26, 148*

Stöger, Michäel (hercegi mérnök Eszterházán, n. a.) *55*

Sz

Szent István király → István, I. (Szent)

Szentesi Edit 35, 197

Széchényi György (Szécsény, 1605/1606 – Pozsony, 1695; 1643-tól csanádi, 1644-től pécsi, 1648-tól veszprémi, 1658-tól győri püspök; 1668-tól kalocsai, 1685-től esztergomi érsek) *19*

T

Tari Gábor *77, 79*

Thészeusz (gör. Θησεύς, lat. Theseus, ókori görög-római mitológiai alak, Athén királya, aki megölte a krétai bikafejű szörnyet, Minótauroszt) *87, 88, 89, 167*

U, Ú

Umlauft, Anton (Rokitnitz in Adlergebirge, ma Rokytnice v Orlických horách, 1858 – Bécs, 1919) *56, 57*

V

Vadászi Erzsébet *13, 146, 148*

Vahot Imre (szül. Vachott; Gyöngyös, 1820 – Budaújlak, ma Budapest, 1879) *38*

van der Borcht, Peter, II (1712–1760, mester Brüsszelben) *124, 126*

Van Loo, Joseph (szül. 1686; aktív: Párizs, 1703–1740) *149*

Venus (v. Vénusz, gör. Aphrodité, Ἀφροδίτη, lat. Venus, ókori görög-római szerelemistennő) *49, 52, 124, 126, 127, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158*

Vleughels, Nicolas (Wleughels, Vleugle, v. Vleugels; Párizs, 1668 – Róma, 1737) *149*

Vulcanus (az ókori római mitológiában a tűz és a vulkánok istene, a görög Héphaisztosszal, a kovácsmesterség és a tűz istenével is azonosították, gör. Ἥφαιστος, lat. Hephaestus) *126*

W

Watteau, Jean-Antoine (Valenciennes, 1684 – Nogent-sur-Marne, 1721) *154, 155*

Weigl, Joseph Franz (1740–1820) *31*

Weißenwolff, Maria Elisabeth Ungnad von, gr. (Bécs, 1718 – Kismarton, ma Eisenstadt, 1790) *44, 46*

Z

Zinner, Anton (1676k–1751) *46*

Rövidítésjegyzék

Abt.	Abteilung (szekció, ném.)
abst.	abstract (összefoglaló, ang.)
and	és (ang.)
ang.	angol / angolul
b.	balra
Bd.	Band (kötet, ném.)
bev.	bevezetőt írta
bőv.	bővített
br.	báró
BUKSZ	Budapesti Könyvszemle
c.	című
cm	centiméter
cs.	csomó
cseh.	cseh nyelven
dist.	distributed / distribuété(e) (forgalmazza, ang., fr.)
DLA	a szabad művészetek doktora (lat. Doctor Liberalium Artium, ang. Doctor of Liberal Arts)
dr.	doktor
ed.	editor/éditeur (szerkesztő, ang., fr., ném.)
eds.	editors/éditeurs (szerkesztők, ang., fr., ném.)
er.	eredeti
et al.	et alia (és mások, lat.)
EU	Európai Unió
é. n.	évszámmegjelölés nélkül

évf.	évfolyam
fasc.	fasciculus (csomag, füzet, lat.)
felir.	felirat
felt.	feltehetőleg
fl.	flamand / flamandul
fol.	folio (fólió vagy levél, lat.)
ford.	fordító / fordította
főszerk.	főszerkesztő
fr.	francia / franciául
füz.	füzet
GINOP	Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program
gör.	görög / görögül
gr.	gróf
Hg.	Herausgeber/in (kiadó, ném.)
hg.	herceg
HM	Habsburg Monarchia
h. n.	helymegjelölés nélkül
horv.	horvát / horvátul
hrsz.	helyrajzi szám
in	-ban, -ben (ang.)
Ism. / ism.	ismeretlen
iss.	issue (szám, ang.)
j.	jobbra
jav.	javított
jegyz.	jegyzetekkel ellátta
jel.	jelezve
k	körül
kat.	katalógus
kb.	körülbelül
Kft.	Korlátolt Felelősségű Társaság
Kht.	Közhasznú Társaság
kiad.	kiadás
köt.	kötet
köv.	következő
köz.	középen
közig.	közigazgatási
Kr. e.	Krisztus előtt / Krisztus előtti
Kr. u.	Krisztus után / Krisztus utáni
ksz.	különszám
l.	lent
lat.	latin / latinul
ld.	lásd
lengy.	lengyel / lengyelül
lj.	lábjegyzet
LLC	Limited Liability Company (Korlátolt Felelősségű Társaság, Kft., ang.)
LP	Limited Partnership (Betéti Társaság, Bt., ang.)
Ltd.	Limited Liability Company (Korlátolt Felelősségű Társaság, Kft., ang.)
ltsz.	leltári szám
magy.	magyar / magyarul
manuscript	kézirat (ang.)
max.	maximum
MÉL	Magyar életrajzi lexikon
mm	milliméter
Mrd	milliárd
Mrs.	Missus/Missis (-né, férjezett nő, ang.)

n. a.	nincs adat
n.d.	no date (dátum nélkül, ang.)
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
ném.	német / németül
n. n.	név nélkül
o. n.	oldalszám nélkül
ol.	olasz / olaszul
OMM	Osztrák–Magyar Monarchia
or.	orosz / oroszul
ógör.	ógörög / ógörögül
PhD	a bölcsésztudományok doktora (a filozófia doktora, lat. Philosophiae Doctor, ang. Doctor of Philosophy)
rep.	repositorium (tárház, lat.)
s. a.	sine anno (évmegjelölés nélkül, lat.)
s. l.	sine loco (helymegjelölés nélkül, lat.)
s. n.	sine nomine (névmegjelölés nélkül, lat.)
s. p.	sine pagina (oldalszámozás nélkül, lat.)
stb.	és a többi
sz.	szám/számú
szerk.	szerkesztő
szerz.	szerző
szl.	szlovák / szlovákul
szöv.	szöveg / szöveget
szül.	született
tc.	törvénycikk
Teil	rész (ném.)
tom.	tomus (kötet)
tör.	török / törökül
trans.	translated by (fordította, ang.)
u	után
ua.	ugyanaz
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő
ur.	uralkodott
ún.	úgynevezett
v.	vagy / verso (az első oldalon, lat.)
vol.	volume (kötet, ang., fr.)
vols.	volumes (kötetek, ang., fr.)
Zrt.	zártkörűen működő részvénytársaság

Képjegyzék

1. kép Gaetano Pesci festménye után Ferdinand Landerer: Eszterháza észak felől, Pozsony, 1784, papír, rézmetszet, 19,3×32,4 cm. Beschreibung 1784, Nr. 3. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2020.22.1

2. kép Az eszterházai kastély észak felől. © Batár Zsolt, EK Fotótár, digitális archívum, 2012

3. kép Johann Jacob Hoffmann: Herceg Esterházy Pál nádor az Aranygyapjas-rend láncával, 1681, papír, rézmetszet, 29,8×19,2 cm. EK Esterházy-kastély, Gy/1348

4. kép *Mappa super arce Eszterház, quaternis diversas respicit Regi […],* 1780-as évek, papír, lavírozás, 59×40 cm. MNL OL S16 No. 390.

5. kép A Magyar Királyság 1780-ban. © Nagy Béla, 2016

6. kép Az Esterházy család grófi címere az *Effigiae Plurium ex Nobilissima Stirpe de Estoras sive Esterhazy* című, 18. században összeállított kéziratos könyvből. EK Esterházy-kastély, Gy/1034

7. kép Az Esterházy család 1687-ben összeállított hercegi címere az *Effigiae Plurium ex Nobilissima Stirpe de Estoras sive Esterhazy* című, 18. században összeállított kéziratos könyvből. EK Esterházy-kastély, Gy/1034

8. kép Ismeretlen francia v. lotaringiai festő: Esterházy Pál Antal herceg, 1735–1744k, olaj, vászon, 121,4×93,8 cm. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2016.529.1

9. kép Ismeretlen festő: Esterházy I. Miklós herceg, 18. század, rézlemez, olaj, 12×9 cm. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2020.21.1

10. kép Felt. Ernst Ludwig Riepenhausen: Joseph Haydn, 1790–1840k, papír, rézkarc, 6,8×11,8 cm. EK Esterházy-kastély, Gy/1043

11. kép Białystoki Branicki-kastély. Marian Naworski, Wikipedia, 2019, CC BY-SA 4.0

12. kép Gaetano Pesci festménye után Ferdinand Landerer: Eszterháza dél felől, Pozsony, 1784, papír, rézmetszet, 19,6×31,9 cm. Beschreibung 1784, Nr. 5. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2020.22.1

13. kép Felt. Johann Michael Millitz: Mária Krisztina főhercegnő, felt. 1781k, olaj, vászon, 225×155 cm. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2016.521.1

14. kép Felt. Johann Michael Millitz: Albert szász-teschen a Szent István-rend ornátusában, felt. 1781k, olaj, vászon, 225×155 cm. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2016.520.1

15. kép Jean Pierre Julien Dupin: Louis René Edouard de Rohan-Guéméné herceg, 1787 után, papír, rézmetszet, 17,8×11,8 cm, jelezve jobbra lent: Dupin fil sculp. Musée Carnavalet, Histoire de Paris, Párizs, G.38833, CC0 1.0

16. kép Bessenyei György arcképe. Csanády, Wikipedia, 2007, PDM 1.0. Megjelent Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c.

kiadványban. (Magyarország III. kötete. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1893, 277.)

17. kép Louis-Jacques Cathelin Joseph Ducreux után: Mária Terézia, 1774k, papír, rézmetszet, pontozás, 26,9×18,8 cm. Kiadó: Honoré Thomas Bligny, Párizs. Rijksmuseum, Amszterdam, RP-P-OB-42.450

18. kép Johann Peter Pichler: Esterházy I. Antal herceg, Bécs, 1790 k, papír, mezzotinto, 37,5×26,6 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1221

19. kép Berkeny János Sámuel Szabó és Schütz után: Esterházy I. Antal herceg főispáni beiktatása, 1791, papír, színezett rézmetszet, 34,4×47,1 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1935/3

20. kép Czetter Sámuel Anton Christoph Kalliauer rajza és Laurent Blanchard festménye nyomán: Esterházy II. Miklós herceg, Bécs, 1804, papír, rézmetszet, 34,7×24,7 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 27

21. kép Magyar nemes és paraszt nemzeti viseletükben Robert Townson *Travels in Hungary* c. művének címoldalán. Zello, Wikipedia, 2025, PDM 1.0. Robert Townson: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793.* G.G. & J. Robinson, London, 1796

22. kép *Der Vasen Hanyság nach Ihrem Umfange, mit anligenden Örter […],* 1781 után, papír vászonra vonva, toll, lavírozás, 180×118 cm és 21,5×12 cm. MNL OL S16 No. 87. Eszterháza, a korábbi Süttör a kép bal alsó sarkában látható a Pomogy és Eszterháza közötti, a Hanságon átvezető töltésút térképével.

23. kép Péczeli József a *Vasárnapi Ujság* 1858. évi 33. (1858. augusztus 15-i) számában. Szenti Tamás, Wikipedia, 2011, PDM 1.0

24. kép Eszterháza dél felől, az 1784. évi ábrázolás újraközlése. *Magyarország és Erdély képekben*. II. kötet. Szerk. Kubinyi Ferenc, Vahot Imre. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest, 1853. Google Books, https://books.google.hu/books?id=hz3Ulld_i8wC, 2016. augusztus 2. Forrás: The British Library

25. kép Az eszterházai kastély középső épülettömbje és emeletes oldalszárnyai a díszudvarból. © Batár Zsolt, EK Fotótár, digitális archívum, 2012

26. kép Az eszterházai kastély dél felől. © Batár Zsolt, EK Fotótár, digitális archívum, 2012

27. kép A földszinti díszterem, a sala terrena észak felől. © Batár Zsolt, EK Fotótár, digitális archívum, 2012

28. kép A kastély díszterme, az Apollo terem dél felől. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

29. kép Földszinti alaprajz, felmérési terv, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum

30. kép A süttöri kastély észak felől 1760 körül. EK Fotótár, digitális archívum. A második világháború előtt őriztek egy olajfestményt a kastélyban, ami az épület 1760 körüli állapotát ábrázolta. A festmény a háború végén elpusztult vagy elveszett. Bak Jolán, a kastélymúzeum korábbi igazgatója az 1970-es években megszerzett egy fekete-fehér üvegnegatívot, amely az elveszett festményt ábrázolta. Miután publikálta a negatívot (Bak 1975, 185, 1. kép), pozitív változatát több kiadványban is közzétették (pl. Galavics 2000, 39, 1. kép), és pozitív digitalizált változat is készült róla. Ez a digitalizált változat megtalálható az EK Fotótárának digitális archívumában. Az eredeti üvegnegatív azonban jelenleg lappang.

31. kép A süttöri kastély észak felől 1721 után, elméleti rekonstrukció, 2023. © Pazirik Informatikai Kft. A rekonstrukció tudományos szakértője: Tóth Áron

32. kép A süttöri kastély észak felől 1760 körül, elméleti rekonstrukció, 2023. © Pazirik Informatikai Kft. A rekonstrukció tudományos szakértője: Tóth Áron

33. kép Karl von Pechwell Ludwig Guttenbrunn után: Esterházy I. Miklós herceg, 1770, papír, rézmetszet, 36,5×24,5 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1201

34. kép Eszterháza dél felől, 1773, elméleti rekonstrukció, 2023. © Pazirik Informatikai Kft. A rekonstrukció tudományos szakértője: Tóth Áron

35. kép Eszterháza észak felől, 1784, elméleti rekonstrukció, 2023. © Pazirik Informatikai Kft. A rekonstrukció tudományos szakértője: Tóth Áron

36. kép Schönbrunni kastély, a Weißgoldzimmer teremsora, 1760–1770-es évek. © Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H. Fotó: Lois Lammerhuber

37. kép Josef Ignaz Mildorfer: Szentháromság, kastélykápolna, 1764. © Opitz Tamás, EK Fotótár, digitális archívum, 2006

38. kép Az Apollo terem Josef Ignaz Mildorfer mennyezeti freskójával, 1767. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

39. kép A sala terrena középső boltozatmezője, Christian és Johann Wolfgang Köpp freskója, 1764, részlet. © Batár Zsolt, EK Fotótár, digitális archívum, 2012

40. kép Ismeretlen mester: Eszterháza kastélyának és kertjének térképe, 1775–1776k, papír, toll, lavírozás, 73×52 cm. EK Esterházy-kastély, 2016.522.1

41. kép Augustin Haunold tervrajza után Johann von Fernstein: A második eszterházai operaház tervei, Pozsony, 1784, papír, rézmetszet, 35,1×54,6 cm. Beschreibung 1784, Nr. 7. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2020.22.1

42. kép Fényképfelvétel egy ismeretlen festő 1785 körül készített, elpusztult vagy lappangó alkotásáról: a nagy parter a kaszkáddal déli irányból, a középső allé felől, 1894. MNMKK IMM Adattár, Fényképgyűjtemény, Flt. 24.395

43. kép Ferdinand Landerer: A kínai kerti pavilon, Pozsony, 1784, papír, rézmetszet, 31,9×19,3 cm. Beschreibung 1784, Nr. 8. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2020.22.1

44. kép Esterházy IV. Miklós hercegné szül. Cziráky Margit grófnő. Fotográfia, 1900–1910 körül. EK Esterházy-kastély, Gy/1368.

45. kép Esterházy IV. Miklós herceg és elsőszülött fia, Esterházy V. Pál herceg. Fotográfia, 1917. EK Esterházy-kastély, Gy/1375.

46. kép Az ipartelep a két világháború között. EK Fotótár, digitális archívum

47. kép Diebold Károly: A nagy parter a 20. század eleji átalakítás után, 1938. EK Fotótár, Diebold-album, EKF 97-2016

48. kép Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, P. S. Burton, Wikipedia, 2010, CC BY-SA 3.0

49. kép Porpáczy Aladár. Megjelent: Kertgazdaság, 35. évf. (2003) 4. sz. 103.

50. kép A kastély terménytárolásra használt díszterme, 1954. MÉM MDK Fotótár, 048.468N

51. kép Esterházy V. Pál herceg és felesége, Ottrubay Melinda a koncepciós per tárgyalásának szünetében, Budapest, 1949. február 3–5. Fortepan / Fortepan/Album045 / Bass Tibor (164874)

52. kép A déli homlokzat a nagy parter felől, 1951. Fortepan / Gellért Andor Tamás (235803)

53. kép A déli homlokzat a nagy parter felől, 1959. Fortepan / Kotnyek Antal (18190)

54. kép A 2001-ben felújított kastélykápolna. © Griechisch Tamás, EK Fotótár, digitális archívum, 2020

55. kép Balra a középrész földszintje, felmérési terv, részlet, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum. Jobbra a középrész földszintje, részlet, 1939. Ld. Rados 1939,

52. Világosan megfigyelhetők a második világháborút követő alaprajzi módosítások.

56. kép A hercegi sarokszalon délkelet felől. © Sulyok Miklós, EK Fotótár, digitális archívum, 2016. A fa falburkolat megmaradt elemeinek felújítását 1961-ben tervezték meg. Együtt mutatták be a második világháború után megtalált, 1975-ben restaurált kínaizáló falképekkel.

57. kép A hercegnéi sarokszalon az 1920-as évek végén. © Paul Anton Esterházy tulajdona

58. kép A hercegnéi sarokszalon az 1961-es felújítás után. © Sulyok Miklós, EK Fotótár, digitális archívum, 2016

59. kép A kínai lakk kabinet. © Sulyok Miklós, EK Fotótár, digitális archívum, 2006

60. kép A hercegi hálószoba az 1960-as években. MÉM MDK Tervtár, D 3095

61. kép A hercegi kandallós szalon az 1976-os restaurálás után. © Sulyok Miklós, EK Fotótár, digitális archívum, 2016

62. kép Az Apollo terem mennyezeti freskóját rögzítő szerkezet. Borsa–Filippovits 1968, 226, 6–7. kép. Számozás: Tóth Áron, 2025

63. kép Gál Tibor homlokzati színterve, 2003. EK Fotótár, digitális archívum

64. kép Homlokzatfelújítás és próbafestés a terrakotta-rózsaszín homlokzattervhez, 2003. EK Fotótár, digitális archívum

65. kép Bartolomeo Gaetano Pesci: Eszterháza dél felől, 1780, olaj, vászon, 85,5×119 cm. MÉM MDK (Magyar Építészeti Múzeum), 75.11.1

66. kép Az 1959 utáni homlokzatszín, az udvari homlokzat, 1980. Fortepan / Nagy Zoltán (58359)

67. kép Az 1983 utáni homlokzatszín, a kerti homlokzat, 2009. EK Fotótár, digitális archívum

68. kép Az udvar „kőszínű” homlokzata 2004 után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

69. kép Diebold Károly: Az Apollo terem eredeti állapotában 1938-ban. EK Fotótár, Diebold-album, EKF-97-2016

70. kép Az Apollo terem az 1961-es felújítás után. © Pintér Attila, EK Fotótár, digitális archívum, 2006

71. kép Az Apollo terem a 2012-es felújítás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

72. kép Balra fent: Thészeusz hajója. Ergotimosz és Kleitiasz: François-váza, Athén, Kr. e. 570k. Museo Archeologico Nazionale di Firenze, Firenze, SA FI 4209. Bulger, Monica: The François Vase: story book of Greek mythology. Smarthistory, 2020. augusztus 24. https://smarthistory.org/francois-vase/. (Utolsó letöltés: 2025. november 22.) CC BY-NC-SA 4.0

73. kép Ergotimosz és Kleitiasz: François-váza, Athén, Kr. e. 570k. Museo Archeologico Nazionale di Firenze, SA FI 4209. Catalogo generale dei Beni Culturali, 0900514760, https://catalogo.beniculturali.it/detail/ArchaeologicalProperty/0900514760. (Beni Culturali Standard)

74. kép Athén, Akropolisz, Propülaia. Niko Kitsakis, Wikipedia, 2022, CC BY 4.0

75. kép Frauenkirche, Drezda: az újjáépítés 2003-ban és a rekonstruált épület 2010-ben. Sir James, Wikipedia, 2011, CC BY-SA 3.0 / Netopyr, Wikipedia, 2010, CC BY-SA 3.0

76. kép Öreg híd, Mostar, az újjáépítés 2003-ban és a rekonstruált híd 2013-ban. Donar Reiskoffer, Wikipedia, 2003, CC BY 3.0 / Mark Ahsmann, Wikipedia, 2013, CC BY-SA 3.0

77. kép A lunéville-i kastélykápolna-boltozat ácsszerkezetének rekonstrukciója. François Bernardin, Wikipedia, 2008, CC BY 3.0

78. kép A kiállítás 20. századot bemutató terme hetven év restaurálás-történetét feldolgozó vetítéssel. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

79. kép Középrész, földszinti alaprajz, felmérési terv, részlet, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum

80. kép Középrész, első emeleti alaprajz, felmérési terv, részlet, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum

81. kép Balra: a hercegi előszoba északi fala az 1966-ban beépített textiltapétával, aminek semmi köze sem volt a második világháború előtti falburkolathoz, 2017. Jobbra: 1762 előtti chinoiserie falfestés a feltárások után, 2017. © Dobai Csaba, EK Fotótár, digitális archívum, 2017

82. kép A hercegi előszoba 2017-ben feltárt chinoiserie falfestése. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

83. kép A belvedere északi fala kutatás közben. © Dobai Csaba, EK Fotótár, digitális archívum, 2017. képen látható felirat szövegének fordítása: ChatGPT-5.1, válasz a „Kérem, fordítsa le az alábbi orosz nyelvű

szöveget magyar nyelvre" kérdésre. OpenAI, 2025. november 27. https://chatgpt.com/.

84. kép A hercegi hálószoba fa falburkolatának periódusai. Kóbor–Zágoni–Király 2022, 28.

85. kép A Mária Terézia-lakosztály előszobája 1959 után. EK Fotótár, digitális archívum

86. kép A hercegi hálószoba második világháború utáni falburkolata. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

87. kép A müncheni Glyptothek. Diego Delso, Wikipedia, 2013, CC BY-SA 4.0

88. kép A berlini Neues Museum görög udvara. Manfred Brückels, Wikipedia, 2011, CC BY-SA 3.0

89. kép Az eszterházai marionettszínház. © Pluzsik Tamás, EK Fotótár, digitális archívum, 2013

90. kép Földszinti alaprajz, felmérési terv, részlet, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum. Piros: teljes rekonstrukció; szürke: 18. és 20. századi kompilált falburkolatok megőrizve és konzerválva; barna: kortárs tér konzervált falfestéssel; sárga: kortárs tér.

91. kép Első emeleti alaprajz, felmérési terv, részlet, 2017. © KIMA Studio Kft. Feliratozta: Tóth Áron, 2025. EK Fotótár, digitális archívum. Rózsaszín: részleges rekonstrukció; lila: megmentett, más helyiségből átemelt 20. századi falburkolatok; barna: kortárs tér konzervált falfestéssel; sárga: kortárs tér.

92. kép A hercegnéi sarokszalon az 1920-as évek végén. © Paul Anton Esterházy tulajdona

93. kép A hercegnéi sarokszalon az 1961-es felújítás után. © Sulyok Miklós, EK Fotótár, digitális archívum, 2016

94. kép A hercegnéi sarokszalon a 2022-es rekonstrukció után. © Erős Erika, 2022

95. kép A hercegnéi sarokszalon az új állandó kiállítás tárgyaival. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

96. kép Anasztilózis a hercegnéi sarokszalonban: a tükörkeret töredéke. Kóbor–Zágoni 2021, 64.

97. kép A Mária Terézia-hálószoba nyugati fala eredeti állapotában, 1894k. MNMKK IMM Adattár, Fényképgyűjtemény, Flt. 24.317

98. kép A Mária Terézia-hálószoba nyugati falának rekonstrukciós terve és a megmaradt eredeti burkolati elemek beillesztése a falnézeti rajzokba. Kóbor–Zágoni 2021, 58, 60.

99. kép Jan van Orley és Augustin Coppens után felt. Urbanus és Däniel Leyniers: Diana a nimfákkal, Brüsszel, 1729–1745k, gyapjú, selyem, gobelin, 335×610 cm. Rijksmuseum, Amszterdam, BK-1955-101, PDM 1.0

100. kép A Mária Terézia-hálószoba ideiglenesen kortárs kiállítótérként felújítva. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

101. kép A Mária Terézia-lakosztály előszobájának északi és nyugati fala eredeti állapotában, 1894k. MNMKK IMM Adattár, Fényképgyűjtemény, Flt. 24.391

102. kép Johann Elias Ridinger: Szarvasvadászat, 1756, papír, rézmetszet, rézkarc, 31,2×47,6 cm. SZM Grafikai Gyűjtemény, 24095

103. kép A Mária Terézia-lakosztály előszobája a falkavadászatot ábrázoló pannókat felidéző vetítéssel. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

104. kép A Mária Terézia-lakosztály előszobájának 1959 utáni falburkolata. © Kincses Károly, EK Fotótár, digitális archívum, 2015

105. kép A hercegnéi sarokszalon 1961 utáni falburkolata az Albert szász-teschenihercegi hálószobába áthelyezve. © Erős Erika, 2022

106. kép Az Albert szász-teschenihercegi hálószoba, 19. század vége. MNMKK MNM Történeti Fényképtár, 67.1270

107. kép Szétszerelt falburkolati elemek a restaurátorműhelyben. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

108. kép Farestaurátor munka közben. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

109. kép A hercegi sarokszalon. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

110. kép A hercegi hálószoba. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

111. kép Szétszedett kályha a restaurátorműhelyben. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

112. kép Restaurálás alatt álló kályha újra aranyozása. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

113. kép Stukkódísz előkészítése aranyozáshoz. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2022

114. kép Műmárvány kályhafülke stukkódíszeinek restaurálása. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2022

115. kép A hercegi kandallós szalon falfelületének fotolumineszcens vizsgálata. © Tóth Áron, EK Fotótár, digitális archívum, 2021

116. kép A hercegi kandallós szalon a legutóbbi restaurálás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

117. kép Falfelület tisztítása. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2021

118. kép A hercegi sarokszalon a legutóbbi restaurálás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

119. kép A hercegi lakosztály előszobája a legutóbbi restaurálás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

120. kép Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály fejedelmi előtere restaurálás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

121. kép A belvedere restaurálás után. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023.

122. kép Orosz nyelvű propaganda-felirat a belvederében 1945-ből. © Tóth Áron, EK Fotótár, digitális archívum, 2021. A ChatGTP-5.1 által generált fordítás, OpenAI, 2025. november 25. https://chatgpt.com/

123. kép Josef Ignaz Mildorfer: Apollo diadala, díszterem, 1767. © Opitz Tamás, EK Fotótár, digitális archívum, 2006

124. kép Johann Joseph Resler: Ősz, 1767. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

125. kép Diebold Károly: Az eszterházai díszterem, Europa elrablása, 1938. EK Fotótár, Diebold-album, EKF 97-2016

126. kép Diebold Károly: Az eszterházai díszterem, Apollo és Daphne, valamint a fürdőző Venus, 1938. EK Fotótár, Diebold-album, EKF 97-2016

127. kép Diebold Károly: Az eszterházai díszterem, Venus és Adonis, 1938. EK Fotótár, Diebold-album, EKF 97-2016

128. kép Nicolas Vleughels után Joseph Vanloo: Venus és Adonis, Párizs, 1729–1740 között, papír, rézmetszet, rézkarc, pontozás, 30,6×37,3 cm. Rijksmuseum, Amszterdam, RP-P-OB-74.611

129. kép Az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobája, 1894k. MNMKK IMM Adattár, Fényképgyűjtemény, Flt. 24.396

130. kép Antoine Watteau után Jean Audran: Ősz, Párizs, 1730-as évek, papír, rézmetszet, rézkarc, 34,8×40,6 cm. SZM Grafikai Gyűjtemény, 51473

131. kép Az elpusztult pannókat felidéző vetítés az Albert szász-tescheni hercegi lakosztály előszobájában. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

132. kép A kastély 19. századi elhagyatottságát felidéző kortárs kiállítótér. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

133. kép Az ún. „restaurátor-kamra", ahol a restaurálás kulisszatitkait ismerhetik meg a látogatók. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

134. kép A kiállítás első helyisége: a hercegi lakosztály előtere. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

135. kép A hercegi lakosztály előtere: lakktáblatöredék a kínai lakk kabinetből. © Pazirik Informatikai Kft., EK Fotótár, digitális archívum, 2023

136. kép A kínai lakk kabinet egyik elpusztult lakktáblájának töredéke. Lakktáblatöredék, Kína, Kuangtung tartomány, Kanton, 18. század közepe, fa, lakk, festés; hosszúság: 92,5 cm; magasság: 64 cm; vastagság: 3 cm. © Dabasi András, 2023, EK Esterházy-kastély, 2016.231.1

Index of Places

A

Assisi (Italy) *95*

Athens (gr. Αθήνα, old gr. Ἀθῆναι, Greece) *87, 90, 94, 98, 111*

Austria *19, 48, 57, 63, 123*

Austrian Empire (Austria, a state formation existing between 1804 and 1918 in Central Europe. Its territory changed over time. Between 1804 and 1806 it was part of the Holy Roman Empire; between 1815 and 1866 a member of the German Confederation; and between 1867 and 1918 one of the two constituent states of the Austro-Hungarian Monarchy. Between 1849 and 1867 the Kingdom of Hungary and the Grand Principality of Transylvania were also attached to it. Its core territories were present-day Austria and Czechia, but parts of today's Bosnia and Herzegovina, Croatia, Poland, Italy, Slovenia, and Ukraine also belonged to it.) *19*

Austrian Netherlands (also called Southern Netherlands, a province mainly covering the territory of present-day Belgium. 1713–1795 ruled by the Austrian branch of the House of Habsburg, inherited from the Spanish branch of the House, which held it 1579–1713. Present-day Luxembourg and parts of France also belonged to the province under the jurisdiction of the Holy Roman Empire.) *126*

Austro-Hungarian Monarchy (also known as Austria-Hungary, 1867–1918 state federation of the Austrian Empire and the Kingdom of Hungary → Habsburg Monarchy. Today countries on its territory are: Austria, Bosnia and Herzegovina, Czech Republic, Croatia, Poland, Hungary, Italy, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Ukraine.) *31, 59*

B

Bavaria (germ. Bayern, land in Germany) *46, 48*

Berlin (Germany) *100, 115, 117*

Białystok (Poland) *27, 28*

Bohemian Crown, Lands of the (today Czech Republic) *28, 42, 48, 123*

Brussels (fr. Bruxelles, fl. Brussel, Belgium) *124, 126*

Buda (between 1243 and 1873 independent city, late medieval capital city of the Kingdom of Hungary, since 1873 part of Budapest, Hungary) *111*

Buda Castle (Budavár, part of Budapest in District I) *145*

Budapest (Hungary) 21, 32, 33, 35, 46, 54, 62, 72, 78, 124, 128, 131, 154, 155

Budavár → Buda Castle

C

Central Europe (In the 16th–18th centuries, it roughly corresponds to the joint territories of the Holy Roman Empire, the Habsburg Monarchy, and the Kingdom of Poland. Today it is understood as the territory of Austria, Czech Republic, Poland, Liechtenstein, Hungary, Germany, Switzerland, Slovakia, and Slovenia.) *64*

China *166*

Croatian-Slavonian Kingdom (1868–1918 autonomous territory in personal union with the Kingdom of Hungary. In early modern times, the territory of the Slavonian Banat, belonging to the Kingdom of Hungary, gradually merged into the Kingdom of Croatia. The latter was land of the Hungarian Crown 1091–1918. Most of the territory of the Croatian-Slavonian Kingdom is now part of Croatia, while smaller parts belong to Serbia, and Bosnia and Herzegovina, respectively.) *56*

D

Disneyland (Anaheim, California, USA) *96, 98*

Dresden (Germany) *96, 97*

E

Eisenstadt (hung. Kismarton, horv. Željezno. Until 1918/1920 Kingdom of Hungary, since 1918/1920 Austria.) *55, 57, 60*

Ephesos (gr.Ἔφεσος, lat. Ephesus, tr. Efes, ancient polis, today Türkiye) *165*

Eszterháza → Fertőd

European Union (EU) *66*

F

Federal Republic of Germany (abbr. FRG. Established in 1949 on the territory of the American, British, and French occupation zones of Germany created after the Second World War. In 1990 it expanded when it reunited with East Germany, also known as the German Democratic Republic. This union created present-day Germany, officially the Federal Republic of Germany.) *111*

Fertő Lake (germ. Neusiedler See, lake in the border between Hungary and Austria) *18*

Fertőd (Hungary) *13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 47, 48, 49, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 78, 102, 105, 109, 112, 114, 116, 118, 143,*

144, 148, 153, 157, 158, 163, 165

France *17, 154*

G

German Democratic Republic (abbr. GDR; Founded in 1949 in the Soviet Occupation Zone of Germany after the Second World War. In 1990 it was dissolved in the course of German reunification, when it united with the Federal Republic of Germany, thereby forming present-day Germany, officially the Federal Republic of Germany.) *116*

Germany *48, 111*

Grand Principality of Transylvania → Transylvania

H

Habsburg Monarchy (collection of empires, kingdoms, duchies, counties and other polities ruled by the Habsburg dynasty [later House of Habsburg-Lorraine] from the late Middle Ages until 1918. Its territory changed from period to period. In the present volume it is understood as the lands ruled by the Austrian branch of the dynasty, also called Danubian Monarchy. 1867–1918 this territory became the Austro-Hungarian Monarchy, or Austria-Hungary. Present-day countries on the territory of the Danubian Monarchy are: Austria, Bosnia and Herzegovina, Czech Republic, Croatia, Poland, Hungary, Germany, Italy, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Ukraine.) *21, 25, 56*

Hanság (germ. Waasen or Wasen, eastern extension of the Fertő basin, originally a marshy lowland, dried intentionally in the 19th–20th century.) *17, 18, 35*

Holy Roman Empire (from the 16th century, after having lost its Italian territories, called the Holy Roman Empire of the German Nation. Collection of kingdoms, duchies, counties and other polities with a fluctuating territorial extent between 962 and 1806. From the 16th century onwards, its territory extended predominantly over Central Europe. Present-day countries on the Empire's territory are: Austria, Belgium, Czech Republic, France, Netherlands, Croatia, Poland, Liechtenstein, Luxemburg, Germany, Italy, Switzerland, Slovenia.) *19, 20*

Hungary *9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 34, 35, 37, 42, 43, 49, 56, 57, 61, 64, 65, 66, 77, 81, 111, 123, 142, 163*

Hungary, Kingdom of (historical kingdom in Central Europe between 1000 and 1918. 1920–1946 official name of the then Hungarian state,

today → Hungary) *18, 19, 20, 21, 56, 57*

I

Italy (geographical-historical region, earlier name of the Appennine-peninsula, today Italy) *48*

K

Kismarton → Eisenstadt

Kolín (germ. Kolin, Neu Kolin or Collin, cz. Kolín, Czech Republic) *25*

Komárno (hung. Komárom, germ. Komorn, Slovakia) *36*

Kroměříž (germ. Kremsier, Czech Republic) *48*

L

London (United Kingdom) *32, 157*

Lorraine → Lorraine, Duchy of (germ. Lothringen, historical region in France, today part of the Grand Est region.) *46*

Lorraine, Duchy of (fr. Duché de Lorraine, germ. Herzogtum Lothringen, 959–1766. Originally part of the Holy Roman Empire, occupied by the Kingdom of France in the 18th century as province of Lorraine.) *28, 46, 123*

Ludwigsburg (Germany) *27*

Lunéville (France) *100, 101, 118*

M

Mariazell (Austria) *20*

Moscow (ru. Москва, Russia) *100*

Mostar (Bosnia and Herzegovina) *100, 101*

Munich (germ. München, Germany) *48, 111, 115, 117, 118*

Museum Island → Museuminsel

Museuminsel (northern part of the island in the Spree River in central Berlin, Germany) *115*

O

Ödenburg → Sopron

Olymp (gr. Όλυμπος, lat. Olympus, 2918.8 m high mountain in Greece, in ancient Greek-Roman mythology home of the gods) *146*

P

Pamhagen (hung. Pomogy, slov. Pomedza, Austria) *35*

Paris (France) *31, 149, 153*

Phalerum (see Phalereus; gr. Φάληρον, ancient town, former port of Athens, on the territory of present-day Palaio Faliro or Παλαιό Φάληρο, Kallithea or Καλλιθέα, Moschato or Μοσχάτο, and Neo Faliro or Νέο Φάληρο, Athens' agglomeration, Greece.) *87*

Piraeus (gr. Πειραιάς, old gr. Πειραιεύς, today part of Athens, Greece) *87*

Poland *111*

Pomogy → Pamhagen

Potsdam (Germany) *27*

Pozsony → Pressburg

Pressburg (lat. Posonium, hung. Pozsony, germ. Pressburg, slov. until 1919 Prešporok/

Prešporek, today Bratislava. Until 1918/1920 Kingdom of Hungary, between 1541 and 1848 capital city of the kingdom. Between 1918/1920 and 1992 Czechoslovakia, since 1992 capital city of Slovakia.) *26, 148*

R

Rome (it. Roma, Italy) *153*

S

Saint-Cloud (France) *96*

Schönbrunn (today District 13: Hietzing in Vienna) *48, 52, 56*

Sopron (cr. Šopron, germ. Ödenburg, Hungary) *11, 31, 37, 57, 63, 64*

Sopron County (administrative unit in the Kingdom of Hungary, lat. Comitatus Soproniensis, germ. Komitat Sopron. Today part of Győr-Moson-Sopron County in Hungary.) *31*

South Harting (West Sussex, England, UK) *118*

Southern Netherlands → Austrian Netherlands

Soviet Union (A union of states in Eurasia existing between 1922 and 1991; officially called the Union of Soviet Socialist Republics of Europe and Asia until 1936, and from 1936 onwards the Union of Soviet Socialist Republics.) *142*

Süttör (germ. Schüttern, former commune, today part of Fertőd, Hungary) *18, 20, 22, 23, 24, 25, 28, 44, 45, 144*

Széplak (today Fertőszéplak, germ. Schlippach am See, Hungary) *49, 52*

T

Transylvania (lat. Transsilvania or Transsylvania, hung. Erdély, germ. Siebenbürgen or Transsilvanien, rom. Transilvania or Ardeal. Geographical-historical region in the Carpathian Basin; in the Middle Ages the eastern province of the Kingdom of Hungary. Between 1570 and 1711 the Principality of Transylvania, a vassal state of the Ottoman Empire. Between 1711 and 1867 part of the Habsburg Monarchy, from 1765 called Grand Principality of Transylvania. Between 1867 and 1918 part of the Kingdom of Hungary within the Austro-Hungarian Monarchy. Since 1918 de facto, since 1920 de iure part of Romania.) *37*

Trianon (village near Versailles, destroyed in 1668, today the palaces Grand Trianon and Petit Trianon stand on its territory in Versailles, France) *56*

V

Versailles (France) *17, 26, 27, 37, 38, 102, 143, 144*

Vienna (Austria) *17, 24, 27, 29, 32, 43, 44, 46, 48, 55, 126, 146*

Vilnius (pl. Wilno, ru. Vilna, Вильна, Lithuania) *100*

W

Warsaw (pl. Warszawa, Poland) *101, 111, 114*

West Germany → Federal Republic of Germany

Wien → Vienna

Württemberg (today Baden-Württemberg, Germany) *27*

Index of Persons

A

Acis (gr. Ἄκις, character from ancient Greek-Roman mythology, Sicilian pastor, lover of the sea-nymph Galatea) *149, 157*

Adonis (gr. Ἄδωνις, character from ancient Greek-Roman mythology, lover of the goddess of love Aphrodite) *149, 152, 153, 154, 155, 157, 158*

Æos (gr. Ἠώς, in Greek-Roman mythology, name of one of the four horses drawing the chariot of the Sun god Helios or Apollo, the name's meaning is 'early') *145*

Æthon (gr. Ἄϊθων, in Greek-Roman mythology, name of one of the four horses drawing the chariot of the Sun god Helios or Apollo, the name's meaning is 'blazing') *145*

Albert Casimir, Wettin, Duke of Teschen (Albert Kasimir August Ignaz Pius Franz Xaver von Sachsen; *Moritzburg, 1738 – †Vienna, 1822; on 8 April 1766, he married Archduchess Maria Christina of Austria; until 1765 Duke of Saxony and Polish prince, thereafter Duke of Teschen, 1766–1780 royal governor of the Kingdom of Hungary, 1781–1793 governor of the Austrian Netherlands) *28, 30, 41, 42, 72, 105, 106, 126, 127, 129, 130, 131, 140, 141, 154, 156, 157, 159*

Andromeda (gr. Ἀνδρομέδα, character from ancient Greek-Roman mythology, daughter of the Aethiopian king Cepheus and his wife, Cassiopeia; Chained to a rock as human sacrifice, she was saved from a sea monster by Perseus.) *55*

Apollo (gr. Ἀπόλλων, in ancient Greek-Roman mythology, the god of arts and healing, in Rome also Sun God) *41, 42, 49, 51, 52, 62, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 106, 124, 126, 127, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159*

Apollonios Rhodios (*Alexandria, 295 BC – †Rhodos, 215 BC) *148*

Aristotle (gr. Ἀριστοτέλης, lat. Aristoteles; *Stageira, 384 BC – †Chalkis, 322 BC) *87*

B

Bacchus (gr. Βάκχος, in ancient Rome the god of wine and mámor, identified with the Greek Dionysus, gr. Διόνυσος) *124*

Bak, Jolán (*Fertőszéplak, 1927 – †Fertőd, 2010)

Bardi, Terézia Anna *13, 163*

Bertalan, Tivadar (*Budapest, 1930 – †Budapest, 2025) *69, 71*

Bessenyei, George (*Tiszabercel, 1746 or 1747 – †Pusztakovácsi, today Bakonszeg, 1811) *29, 31*

Boito, Camillo (*Rome, 1836 – †Milan, 1914) *98, 99*

Borsa, Antal (*Győr, 1902 – †Győr, 1974) *72*

Boudin, Léonard (*Paris, 1735 – †Paris, 1804; master from 1761) *73*

Bubics, Zsigmond (*Ozora, 1821 – †Baden bei Wien, 1907; from 1887 Bishop of Kassa) *55*

C

Callisto (gr. Καλλιστώ, nymph in the ancient Greek-Roman mythology, daughter of Lycaon, king of Arcadia, she is member of the retinue of Artemis or Diana, goddess of hunt, animals and the Moon) *149*

Chéreau, Marguerite (active: Paris, 1729–1755; widow of François Chéreau; F.C.: *Blois, 1680 – †Paris, 1729) *149*

Coleman, Basil (*Bristol, 1916 – †London, 2013) *71*

Charles, VI, Habsburg, Holy Roman Emperor (*Vienna, 1685 – †Vienna, 1740; reigned 1711–1740; ~ VI as Emperor, ~ III as King of Hungary, ~ II as King of the Lands of the Bohemian Crown) *20*

Cupido (gr. Ἔρως, lat. also Amor, in Rome god of love, identified with the Greek Eros) *55, 148*

Cziráky, Margit, Countess (*Dénesfa, 1874 – †Eszterháza, 1910) *56, 57, 60*

D

Daphne (gr. Δάφνη, forest nymph in ancient Greek mythology, daughter of the river god Peneus) *148, 149, 151*

Dawans, Stéphane *93, 94, 95, 96*

Dávid, Ferenc (*Budapest, 1940 – †Budapest, 2019) *149*

Dehio, Georg Gottfried (*Reval, today Tallin, 1850 – †Tübingen, 1932) *98, 99, 117*

Demetrius of Phaleron (gr. Δημήτριος Φαληρεύς, lat. Demetrius Phalereus; *Phaleron, c. 360 BC – †Egypt, c. 282 BC) *87*

Demetrius Phalereus → Demetrius of Phaleron

Diana (gr. Ἄρτεμις, in ancient Greek-Roman mythology

goddess of the Moon, as weel as of hunt and animals, twin-sister of Apollo) *49, 52, 124, 126, 148, 149*

Diebold, Károly (*Sárszentmiklós, 1896 – †Sopron, 1969) *58, 82, 150, 151, 152*

E

Endymion (gr. Ἐνδυμίων, lat. Endymion, character in ancient Greek-Roman mythology, a mortal man, lover of the Moon goddess) *148*

Erdődy, George, Count (1680–1759) *44*

Este, Maria Beatrice d[e], Duchess of Modena (*Modena, 1750 – †Vienna, 1829) *29, 30*

Esterházy
– Anton, II, prince (*Vienna, 1936 – †Fertőd, 2025)
– Joseph Anton, prince (*Kismarton, today Eisenstadt, 1688 – †Kismarton, today Eisenstadt, 1721; count until 24 March 1721, thereafter prince until 6 June) *23, 32, 33, 43, 44, 146*
– Michael, prince (*Fraknó, today Forchtenstein, 1671 – †Vienna, 1721; count until 1713, thereafter prince) *23*
– Miklós, IV., prince (*Vienna, 1869 – †Sopron, 1920) *56, 57*
– Nikolaus, II, prince (*Vienna, 1765 – †Como, 1833) *33, 34, 55*
– Nikolaus Joseph, I, („Magnificent"), prince (*Vienna, 1714 – †Vienna, 1790; count until 1762, thereafter prince) *17, 18, 19, 23, 24, 26, 27, 34, 46, 55, 76, 124, 146, 156*
– Paul, Palatine (*Kismarton, today Eisenstadt, 1635 – †Kismarton, today Eisenstadt, 1713; from 1681 Palatine, until 1687 count, thereafter prince) *18, 20, 23*
– Pál, V, prince (*Kismarton, today Eisenstadt, 1901 – †Zürich, 1989) *57, 61, 63*
– Paul Anton, II, prince (*Kismarton, today Eisenstadt, 1711 – †Vienna, 1762; until 1721 count, thereafter prince) *23, 24, 46*
– Paul Anton, VI, prince *70, 121*

Europa (gr. Ευρώπη, character in ancient Greek-Roman mythology, daughter of Agenor, king of Phoenicia, abducted by the chief god Zeus or Iuppiter in the form of a bull) *148, 150*

F

Ferdinand Charles Anton, Habsburg-Lorraine, Archduke (*Vienna, 1754 – †Vienna, 1806) *30*

Francis Stephen, I., of Lorraine, Holy Roman Emperor (*Nancy, 1708 – †Innsbruck, 1765; reigned 1745–1765) *28*

Fernstein, Joseph von (Viennese copper engraver, married

in Vienna in 1766, lived in Pressburg in 1784)

Filippovits, Ferenc (no data) *73*

Flora (gr. Χλωρίς, ancient Greek-Roman goddess of the Spring) *124, 126*

Fortuna (ancient Roman goddess, personification of fate and fortune) *49, 52*

Franke, Johann Carl (no data) *39*

G

Gál, Tibor *76, 77, 79*

Galatea (gr. Γαλάτεια, character in ancient Greek-Roman mythology, sea-nymph, lover of Acis) *149, 157*

Gilleis zu Theras und Sonnenberg, Maria Octavia von, Baroness (*1688 – †Vienna, 1762) *44*

Grundmann, Basilius (*Weimar, 1726 – †Eszterháza, today Fertőd, 1798) *148*

H

Hahn, J. M. (no data) *46*

Haunold, Augustin (Viennese court carpenter, no data) *54*

Haydn, Joseph (*Rohrau, 1732 – †Vienna, 1809) *17, 25, 26, 28, 30, 31, 63, 106, 157, 158*

Hárich, János (1904–1990) *146, 148*

Hefele, Melchior (*Kaunertal, 1716 – †Szombathely, 1794) *39, 46, 48*

Heraclit of Ephesos (gr. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, lat. Heraclitus; *Ephesos, 535 BC – †Ephesos, 475 BC) *87, 165*

Hobbes, Thomas (*Westport, 1588 – †Ault Hucknall, 1679) *88*

Houbart, Claudine *93, 94, 95, 96*

I

Iuppiter (gr. Ζεύς, chief deity in ancient Greek-Roman mythology, god of sky and thunder) *149*

J

Jacoby, Nicolaus (*Sarreguemines or Saargemünd, 1733 – †Pozsony, today Bratislava, 1784?) *46, 48, 49, 52, 55*

Jávor, Anna *148, 149*

Joseph, II, Habsburg-Lorraine, German king, Holy Roman Emperor, Archduke of Austria, King of Hungary (not crowned), King of the Lands of the Bohemian Crown (*Vienna, 1741 – †Vienna, 1790; reigns: German king and Emperor 1764/1765–1790; Archduke of Austria, King of Hungary and of the Lands of the Bohemian Crown 1780–1790)

K

Kaposi, Zoltán *22, 23*

Köpp, Christian (1713–1780) *49*

Köpp, Johann Wolfgang (*Kismarton, today Eisenstadt, 1738 – †Vienna, 1807) *49, 146, 148*

L

Landerer, Ferdinand (*Enns, 1730 – †Vienna, 1795)

Leda (gr. Λήδα, character in ancient Greek-Roman mythology, daughter of the Spartan king, lover of the chief god Iuppiter or Zeus) *55*

Leyniers, Daniel, IV (*Brussels, 1705 – †Brussels, 1770) *124, 126*

Leopold, I, Habsburg, Holy Roman Emperor, King of Hungary and of the Lands of the Bohemian Crown (*Vienna, 1640 – †Vienna, 1705; reigned 1657–1705) *20*

M

Mars (gr. Ἄρης, god of war in ancient Greek-Roman mythology)

Martinelli, Anton Erhard (*Vienna, c. 1684 – †Vienna, 1747) *43*

Maria Christina, Habsburg-Lorraine, Archduchess (Maria Christina Johanna Josepha Antonia Erzherzogin von Österreich; *Vienna, 1742 – †Vienna, 1798; on 8 April 1766, she married Duke Albert Casimir of Teschen) *28, 30, 106, 129, 13*

Maria Theresa, Habsburg, queen of Hungary and of the Lands of the Bohemian Crown, archduchess of Austria, consort of Francis Stephen of Lorraine, Holy Roman Emperor (Maria Theresia Walburga Amalia Christina; *Vienna, 1717 – †Vienna, 1780; reigned 1740–1780) *25, 28, 29, 32, 41, 42, 68, 84, 106, 112, 113, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 141, 155, 156, 157*

Mildorfer, Josef Ignaz (*Innsbruck, 1719 – †Vienna, 1775) *48, 49, 50, 51, 145*

Mindszenty, József (born Pehm, József; *Csehmindszent, 1892 – †Vienna, 1975; 1944–1945 Bishop of Veszprém; 1945–1974 Archbishop of Esztergom; from 1946 cardinal) *61*

Minotaur (gr. Μινώταυρος, lat. Minotaurus; character in ancient Greek-Roman mythology, half man, half bull monster, hidden in the labyrinth of Crete, killed by Theseus) *87*

Moore, John (*Stirling, 1729 – †Richmond in Surrey, today London, 1802) *26*

Mödlhammer, Johann Ferdinand (*Vienna, 1714 – †Vienna, 1777) *46, 48*

Mödlhammer, Simon (Viennese carpenter, no data) *44*

N

Nádasdy, Francis, III, count (*Csejte, today Čachtice, 1623 – †Vienna, 1671) *19*

Neptunus (gr. Ποσειδῶν, in ancient Greek–Roman mythology the god of the waters and the sea) *124, 126*

Nicolai, Christoph Friedrich (*Berlin, 1733 – †Berlin, 1811) *35*

O

Orley, Jan van (*Brussels, 1665 – †Brussels, 1735) *124, 126*

Ottrubay, Melinda (from 1946 Princess Melinda Esterházy de Galántha; *Budapest, 1920 – †Eisenstadt, 2014) *61*

Ovidius (Publius Ovidius Naso; *Sulmo, today Sulmona, 43 BC – †Tomis or Tomi, today Constanța, 17/18 BC) *84, 146, 148, 156, 157*

P

Perseus (gr. Περσεύς, character in ancient Greek–Roman mythology, founding king of Mycenae; he rescued Andromeda, daughter of the Ethiopian king, from the claws of a sea monster, to which she had been chained to a rock as a sacrifice.) *55*

Pesci, Bartolomeo Gaetano (1749 – after 1783) *78, 79*

Péczeli, Joseph (*Putnok, 1750 – †Komárom, 1792) *36*

Phlegon (gr. Φλέγων, in Greek-Roman mythology, name of one of the four horses drawing the chariot of the Sun god Helios or Apollo, the name's meaning is 'burning')

Pintér, Attila *75, 149*

Plato (gr. Πλάτων, born Aristocles, Ἀριστοκλῆς; *Athens or Aigina, c. 427 BC – †Athens, 347 BC) *87, 165*

Plutarch (gr. Μέστριος Πλούταρχος, lat. Lucius Mestrius Plutarchus; *Chaironeia, c. 46/48 AD – †Chaironeia, c. 125/127 AD) *87*

Porpáczy, Aladár, dr. (*Pápa, 1903 – †Budapest, 1965) *59, 60, 61*

Pregárd, Oszkár (no data) *71*

Pyrois (gr. Πυρόεις, in Greek-Roman mythology, name of one of the four horses drawing the chariot of the Sun god Helios or Apollo, the name's meaning is 'the fiery one')

R

Resler, Johann Joseph (Ressler, Rössler, Rößler, or Roehsler; *Pfarre Sankt Ulrich, today Vienna, 1702 – †Josefstadt, today Vienna, 1772) *146, 147, 155*

Ridinger, Johann Elias (*Ulm, 1698 – †Augsburg, 1767) *128, 155, 156*

Riegl, Alois (*Linz, 1858 – †Vienna, 1905) *98, 99*

Riesbeck, Johann (*Höchst am Main, 1754 – †Aarau, 1786) *17, 26, 34, 35, 36*

Rohan → Rohan-Guémené

Rohan-Guémené, Louis René Édouard de, prince (*Paris, 1735 – †Ettenheim, 1803; from 1779 Prince-Bishop of Strasbourg) *29, 31*

Roentgen, David (*Herrnhaag, 1743 – †Wiesbaden, 1807)

Rotenstein, Gottfried Edel von → Stegmüller

S

Scaltsas, Theodore *90, 91, 92, 93, 94, 95, 118*

Schmidt, Friedrich Otto (*1829 – †Vienna, 1894) *55, 56*

Selene (gr. Σελήνη, ancient Greek Moon goddess, identified also with Roman Luna) *148*

Starhemberg, Gundaker Thomas von, count (*Vienna, 1663 – †Prague, 1745) *44*

Stegmüller, Gottfried (*Bazin, c. 1750 – † Pressburg, today Bratislava, c. 1800; from 1779 Austrian nobleman) *26, 148*

Stephen, I, Saint, Árpádian dynasty, King of Hungary (*Esztergom [?], c. 975 – †Esztergom or Székesfehérvár [?], 1038; reigned 997/1000–1038) *49*

Stöger, Michäel (princely engineer in Eszterháza, no data) *52, 55*

Szentesi, Edit *34*

Széchényi, George (*Szécsény, 1605/1606 – †Pozsony, today Bratislava, 1695; from 1643 Bishop of Csanád, from 1644 Bishop of Pécs, from 1648 Bishop of Veszprém, from 1658 Bishop of Győr; from 1668 Archbishop of Kalocsa, from 1685 Archbishop of Esztergom) *20*

T

Tari, Gábor *77*

Theseus (gr. Θησεύς, character in ancient Greek-Roman mythology, king of Athens who killed the bull-headed monster of Crete, the Minotaur) *87, 88, 89, 167*

U

Umlauft, Anton (*Rokitnitz in Adlergebirge, today Rokytnice v Orlických horách, 1858 – †Vienna, 1919) *56, 57*

V

Vadászi, Erzsébet *13, 146*

Vahot, Imre (born Vachott; *Gyöngyös, 1820 – †Budaújlak, today Budapest, 1879) *37, 38*

van der Borcht, Peter, II (1712–1760, master in Brussels) *124, 126*

Van Loo, Joseph (*1686; active: Paris, 1703–1740) *149, 153*

Venus (gr. Ἀφροδίτη, ancient Greek-Roman goddess of love) *49, 52, 124, 126, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158*

Vleughels, Nicolas (Wleughels, Vleugle, Vleugels; *Paris, 1668 – †Rome, 1737) *149, 153, 154*

Vulcanus (in ancient Roman mythology god of the fire and the volcanos, also identified with gr. Ἥφαιστος, lat. Hephaestus) *124*

W

Watteau, Jean-Antoine (*Valenciennes, 1684 – †Nogent-sur-Marne, 1721) *154, 155*

Weigl, Joseph Franz (1740–1820) *32, 155, 157, 158*

Weißenwolff, Maria Elisabeth Ungnad von, gr. (*Vienna, 1718 – †Kismarton, today Eisenstadt, 1790) *44, 46*

Z

Zinner, Anton (c. 1676–1751) *44, 46*

Abbreviations

abst.	abstract
cro.	Croatian
ed.	editor
eds.	editors
et al.	et alia (and other people)
fl.	Flamish
fr.	French
germ.	German
gr.	Greek
it.	Italian
lat.	Latin
LLC	Limited Liability Company
LP	Limited Partnership
Ltd.	Limited Liability Company
pol.	Polish
Rep.	Repositorium
ru.	Russian
s. a.	sine anno (without year)
s. l.	sine loco (without place)
s. n.	sine nomine (without name)
s. p.	sine pagina (without page number)
slov.	Slovakian
trans.	translation/translated by

List of Figures

Fig. 1 Ferdinand Landerer after a painting by Gaetano Pesci: *Eszterháza from the north*, Pressburg/Pozsony, 1784; paper, copper engraving, 19.3 × 32.4 cm. *Beschreibung* 1784, No. 3. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2020.22.1

Fig. 2 The Eszterháza palace from the north. © Zsolt Batár, EK Photo Archive, digital archives, 2012

Fig. 3 Johann Jacob Hoffmann: *Palatine Prince Paul Esterházy wearing the Order of the Golden Fleece*, 1681; paper, copper engraving, 29.8 × 19.2 cm. EK Esterházy Palace, Gy/1348

Fig. 4 *Mappa super arce Eszterház, quaternis diversas respicit Regi […]*, 1780s; paper, wash, 59 × 40 cm. MNL OL S16 No. 390

Fig. 5 The Kingdom of Hungary in 1780. © Béla Nagy, 2016

Fig. 6 The comital coat of arms of the Esterházy family from the manuscript *Effigiae Plurium ex Nobilissima Stirpe de Estoras sive Esterhazy*, compiled in the 18th century. EK Esterházy Palace, Gy/1034

Fig. 7 The princely coat of arms of the Esterházy family, compiled in 1687, from the manuscript *Effigiae Plurium ex Nobilissima Stirpe de Estoras sive Esterhazy*. EK Esterházy Palace, Gy/1034

Fig. 8 Unknown French or Lorraine painter: *Prince Paul Anton Esterházy*, c. 1735–1744; oil on canvas, 121.4 × 93.8 cm. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2016.529.1

Fig. 9 Unknown painter: *Prince Nikolaus I Esterházy*, 18th century; copperplate, oil, 12 × 9 cm. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2020.21.1

Fig. 10 Attrib. Ernst Ludwig Riepenhausen: *Joseph Haydn*, c. 1790–1840; paper, etching, 6.8 × 11.8 cm. EK Esterházy Palace, Gy/1043

Fig. 11 The Branicki Palace in Białystok. Marian Naworski, Wikipedia, 2019, CC BY-SA 4.0

Fig. 12 Ferdinand Landerer after a painting by Gaetano Pesci: *Eszterháza from the south*, Pressburg/Pozsony, 1784; paper, copper engraving, 19.6 × 31.9 cm. *Beschreibung* 1784, No. 5. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2020.22.1

Fig. 13 Attrib. Johann Michael Millitz: *Archduchess Maria Christina*, c. 1781; oil on canvas, 225 × 155 cm. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2016.521.1

Fig. 14 Attrib. Johann Michael Millitz: *Albert Casimir of Teschen in the habit of the Order of St Stephen*, c. 1781; oil on canvas, 225 × 155 cm. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2016.520.1

Fig. 15 Jean Pierre Julien Dupin: *Prince Louis René Édouard de Rohan-Guéméné*, after 1787; paper, copper engraving, 17.8 × 11.8 cm; signed lower right: *Dupin fil. sculp.* Musée Carnavalet, Histoire de Paris, G.38833, CC0 1.0

Fig. 16 Portrait of George Bessenyei. Csanády, Wikipedia, 2007, PDM 1.0. Published in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*, vol. III (Budapest: Magyar Királyi Állami Nyomda, 1893), 277.

Fig. 17 Louis-Jacques Cathelin after Joseph Ducreux: Maria Theresa, c. 1774; paper, engraving, stipple engraving, 26.9×18.8 cm. Published by Honoré Thomas Bligny, Paris. Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-42.450

Fig. 18 Johann Peter Pichler: *Prince Anton I Esterházy*, Vienna, c. 1790; paper, mezzotint, 37.5 × 26.6 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1221

Fig. 19 John Samuel Berkeny after Szabó and Schütz: *The installation of Prince Anton I Esterházy as Lord-Lieutenant*, 1791; paper, coloured copper engraving, 34.4 × 47.1 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1935/3

Fig. 20 Samuel Czetter after a drawing by Anton Christoph Kalliauer and a painting by Laurent Blanchard: *Prince Nikolaus II Esterházy*, Vienna, 1804; paper, copper engraving, 34.7 × 24.7 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 27

Fig. 21 Hungarian nobleman and peasant in national dress on the title page of Robert Townson's *Travels in Hungary*. Zello, Wikipedia, 2025, PDM 1.0. Robert Townson: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793* (London: G.G. & J. Robinson, 1796).

Fig. 22 *Der Vasen Hanyság nach Ihrem Umfange, mit anligenden Örter […]*, after 1781; paper mounted on canvas, pen and wash, 180 × 118 cm and 21.5 × 12 cm. MNL OL S16 No. 87. Eszterháza (formerly Süttör) appears in the lower left corner with a map of the causeway across the Hanság between Pomogy/Pamhagen and Eszterháza.

Fig. 23 Joseph Péczeli in *Vasárnapi Újság [Sunday Newspaper]*, issue 33 (15 August 1858). Tamás Szenti, Wikipedia, 2011, PDM 1.0

Fig. 24 Eszterháza from the south, republication of the 1784 depiction. *Magyarország és Erdély képekben [Hungary and Transylvania in Pictures]*, vol. II, ed. Ferenc Kubinyi and Imre Vahot (Pest: Emich Gusztáv, 1853). Google Books (2016.08.02). Source: The British Library.

Fig. 25 The main block and three-storey wings of the Eszterháza palace from the cour d'honneur. © Zsolt Batár, EK Photo Archive, digital archives, 2012

Fig. 26 The Eszterháza palace from the south. © Zsolt Batár, EK Photo Archive, digital archives, 2012

Fig. 27 The ground-floor ceremonial hall, the *sala terrena*, from the north. © Zsolt Batár, EK Photo Archive, digital archives, 2012

Fig. 28 The palace's main ceremonial hall, the Apollo Hall, from the south. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 29 Ground-floor plan, survey drawing, 2017. © KIMA Studio Ltd. Labelling by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 30 The Süttör/Eszterháza manor house from the north, c. 1760. EK Photo Archive, digital archives. An oil painting depicting the building around 1760 was kept in the palace before the Second World War, but was destroyed or lost at the end of the war. Jolán Bak, former museum director, acquired in the 1970s a black-and-white glass negative of the lost painting. After publishing it (Bak 1975, 185, fig. 1), positive versions appeared in several publications (e.g. Galavics 2000, 39, fig. 1); a positive digital copy was also produced and is preserved in the EK digital archives. The original glass negative is currently untraced.

Fig. 31 The Süttör manor house from the north after 1721, theoretical reconstruction, 2023. © Pazirik Ltd. Scholarly consultant: Áron Tóth.

Fig. 32 The Süttör manor house from the north, c. 1760, theoretical reconstruction, 2023. © Pazirik Ltd. Scholarly consultant: Áron Tóth.

Fig. 33 Karl von Pechwell after Ludwig Guttenbrunn: *Prince Nikolaus I Esterházy*, 1770; paper, copper engraving, 36.5 × 24.5 cm. MNMKK MNM TKCS, Gr. 1201

Fig. 34 Eszterháza from the south, 1773, theoretical reconstruction, 2023. © Pazirik Ltd. Scholarly consultant: Áron Tóth.

Fig. 35 Eszterháza from the north, 1784, theoretical reconstruction, 2023. © Pazirik Ltd. Scholarly consultant: Áron Tóth.

Fig. 36 Schönbrunn Palace, the enfilade of the Weißgoldzimmer, c. 1760–1770. © Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H. Photographer: Lois Lammerhuber.

Fig. 37 Josef Ignaz Mildorfer: *The Holy Trinity*, palace chapel, 1764. © Tamás Opitz, EK Photo Archive, digital archives, 2006

Fig. 38 The Apollo Hall with the ceiling fresco by Josef Ignaz Mildorfer, 1767. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 39 Central vault section of the *sala terrena*, fresco by Christian and Johann Wolfgang Köpp, 1764, detail. © Zsolt Batár, EK Photo Archive, digital archives, 2012

Fig. 40 Unknown master: Map of Eszterháza Palace and its gardens, c. 1775–1776; paper, pen, wash, 73 × 52 cm. EK Esterházy Palace, 2016.522.1

Fig. 41 Johann von Fernstein after plans by Augustin Haunold: *Designs for the second opera house at Eszterháza*, Pressburg/Pozsony, 1784; paper, copper engraving, 35.1 × 54.6 cm. *Beschreibung* 1784, No. 7. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2020.22.1

Fig. 42 Photograph of a now-lost or missing painting by an unknown artist, made c. 1785: the great parterre with the cascade from the south, viewed from the central allée, 1894. MNMKK IMM Archive, Collection of Photographs, Flt. 24.395

Fig. 43 Ferdinand Landerer: *The Chinese garden pavilion*, Pressburg/Pozsony, 1784; paper, copper engraving, 31.9 × 19.3 cm. *Beschreibung* 1784, No. 8. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2020.22.1

Fig. 44 Princess Miklós IV Esterházy, née Countess Margit Cziráky. Photograph, c. 1900–1910. EK Esterházy Palace, Gy/1368

Fig. 45 Prince Miklós IV Esterházy and his eldest son, Prince Pál V Esterházy. Photograph, 1917. EK Esterházy Palace, Gy/1375

Fig. 46 The industrial site between the two world wars. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 47 Károly Diebold: The great parterre after the early-twentieth-century alterations, 1938. EK Photo Archive, Diebold Album, EKF 97-2016

Fig. 48 The dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. P. S. Burton, Wikipedia, 2010, CC BY-SA 3.0

Fig. 49 Aladár Porpáczy. Published in *Kertgazdaság [Horticulture]* 35/4 (2003), 103.

Fig. 50 The main ceremonial hall used for grain storage, 1954. MÉM MDK Photo Archive, 048.468P

Fig. 51 Prince Pál V Esterházy and his wife, Melinda Ottrubay, during a recess of the show trial, Budapest, 3–5 February 1949. Fortepan / Album045 / Tibor Bass (164874).

Fig. 52 The south façade from the great parterre, 1951. Fortepan / Andor Tamás Gellért (235803).

Fig. 53 The south façade from the great parterre, 1959. Fortepan / Antal Kotnyek (18190).

Fig. 54 The palace chapel after its 2001 restoration. © Tamás Griechisch, EK Photo Archive, digital archives, 2020

Fig. 55 Left: ground floor of the main block, survey, detail, 2017. © KIMA Studio Ltd. Labelling by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives. Right: ground floor of the main block, detail, 1939 (see Rados 1939, 52). Post-war modifications are clearly visible.

Fig. 56 The prince's corner parlour from the southeast. © Miklós Sulyok, EK Photo Archive, digital archives, 2016. The restoration of surviving wooden wall panelling elements was planned in 1961. They

were displayed together with the chinoiserie wall paintings found after the war and restored in 1975.

Fig. 57 The princess's corner parlour in the late 1920s. © Property of Paul Anton Esterházy.

Fig. 58 The princess's corner parlour after the 1961 restoration. © Miklós Sulyok, EK Photo Archive, digital archives, 2016

Fig. 59 The Chinese lacquer cabinet. © Miklós Sulyok, EK Photo Archive, digital archives, 2006

Fig. 60 The princely bedchamber in the 1960s. MÉM MDK Print & Drawing Archives, D 3095

Fig. 61 The prince's fireplace parlour after the 1976 restoration. © Miklós Sulyok, EK Photo Archive, digital archives, 2016

Fig. 62 Structure securing the ceiling fresco of the Apollo Hall. Borsa–Filippovits 1968, 226, figs. 6–7. Numbering: Áron Tóth, 2025

Fig. 63 Tibor Gál's façade colour design, 2003. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 64 Façade restoration and test painting for the terracotta-pink colour design, 2003. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 65 Bartolomeo Gaetano Pesci: *Eszterháza from the south*, 1780; oil on canvas, 85.5 × 119 cm. MÉM MDK (Hungarian Museum of Architecture), 75.11.1

Fig. 66 Post-1959 façade colour, courtyard elevation, 1980. Fortepan / Zoltán Nagy (58359).

Fig. 67 Post-1983 façade colour, 2009. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 68 The courtyard façade in the "stone-coloured" scheme after 2004. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 69 Károly Diebold: The Apollo Hall in its original condition, 1938. EK Photo Archive, Diebold Album, EKF-97-2016

Fig. 70 The Apollo Hall after the 1961 restoration. © Attila Pintér, EK Photo Archive, digital archives, 2006

Fig. 71 The Apollo Hall after the 2012 restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 72 Top left: The Ship of Theseus. Ergotimos and Kleitias: François Vase, Athens, c. 570 BC. Museo Archeologico Nazionale di Firenze, Firenze, SA FI 4209. Bulger, Monica, 'The François Vase: story book of Greek mythology', Smarthistory, 24 August 2020, <https://smarthistory.org/francois-vase/>, accessed 22 November 2025, CC BY-NC-SA 4.0

Fig. 73 Ergotimos and Kleitias: François Vase, Athens, c. 570 BC. Museo Archeologico Nazionale di Firenze, SA FI 4209. Catalogo generale dei Beni Culturali, 0900514760, <https://catalogo.beniculturali.it/detail/ArchaeologicalProperty/0900514760>. (Beni Culturali Standard)

Fig. 74 Athens, Acropolis, Propylaea. Niko Kitsakis, Wikipedia, 2022, CC BY 4.0

Fig. 75 Frauenkirche, Dresden: the reconstruction in 2003 and the rebuilt building in 2010. Sir James, Wikipedia, 2011, CC BY-SA 3.0 / Netopyr, Wikipedia, 2010, CC BY-SA 3.0

Fig. 76 Stari Most (Old Bridge), Mostar: the reconstruction in 2003 and the rebuilt bridge in 2013. Donar Reiskoffer, Wikipedia, 2003, CC BY 3.0 / Mark Ahsmann, Wikipedia, 2013, CC BY-SA 3.0

Fig. 77 Reconstruction of the carpentry of the vault in the chapel of Lunéville Palace. François Bernardin, Wikipedia, 2008, CC BY 3.0

Fig. 78 The exhibition's 20th-century section with a projection illustrating seventy years of restoration history. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 79 Ground-floor plan of the main block, survey drawing, detail, 2017. © KIMA Studio Ltd. Captioned by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 80 First-floor plan of the main block, survey drawing, detail, 2017. © KIMA Studio Ltd. Captioned by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 81 Left: the north wall of the princely antechamber with the textile wallpaper installed in 1966, unrelated to the pre-Second World War wall covering, 2017. Right: chinoiserie wall painting predating 1762, after excavation, 2017. © Csaba Dobai, EK Photo Archive, digital archives

Fig. 82 Chinoiserie wall painting of the princely antechamber, uncovered in 2017. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 83 North wall of the Belvedere during investigation. © Csaba Dobai, EK Photo Archive, digital archives, 2017. Text of the inscription shown in the figure translated by ChatGPT5.1, in response to "Please translate the following text from Russian to English," OpenAI, 27 November 2025. https://chatgpt.com/

Fig. 84 Chronology of the wooden wall panelling in the princely bedchamber. Kóbor–Zágoni–Király 2022, 28.

Fig. 85 Antechamber of the Maria Theresa Apartment after 1959. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 86 Post-Second World War wall panelling in the princely bedchamber. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 87 The Glyptothek, Munich. Diego Delso, Wikipedia, 2013, CC BY-SA 4.0

Fig. 88 Greek courtyard of the Neues Museum, Berlin. Manfred Brückels, Wikipedia, 2011, CC BY-SA 3.0

Fig. 89 Marionette theatre at Eszterháza. © Tamás Pluzsik, EK Photo Archive, digital archives, 2013

Fig. 90 Ground-floor plan, survey drawing, detail, 2017. © KIMA Studio Ltd. Labelled by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 91 First-floor plan, survey drawing, detail, 2017. © KIMA Studio Ltd. Labelled by Áron Tóth, 2025. EK Photo Archive, digital archives

Fig. 92 The princess's corner parlour at the end of the 1920s. © Property of Paul Anton Esterházy.

Fig. 93 The princess's corner parlour after the 1961 restoration. © Miklós Sulyok, EK Photo Archive, digital archives, 2016

Fig. 94 The princess's corner parlour after the 2022 reconstruction. © Erika Erős, 2022

Fig. 95 The princess's corner parlour with objects from the new permanent exhibition. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 96 Anastylosis in the princess's corner parlour: fragment of a mirror frame. Kóbor–Zágoni 2021, 64.

Fig. 97 West wall of the Maria Theresa Bedchamber in its original state, c. 1894. MNMKK IMM Archive, Collection of Photographs, Flt. 24.317

Fig. 98 Reconstruction plan of the west wall of the Maria Theresa Bedchamber, showing integration of surviving original panelling into elevation drawings. Kóbor–Zágoni 2021, 58, 60.

Fig. 99 After Jan van Orley and Augustin Coppens: *Diana with the Nymphs*, Brussels, 1729–c. 1745, wool and silk, tapestry, 335×610 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, BK-1955-101, PDM 1.0

Fig. 100 Maria Theresa Bedchamber temporarily refurbished as a contemporary exhibition space. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 101 North and west walls of the antechamber of the Maria Theresa Apartment in their original state, c. 1894. MNMKK IMM Archive, Collection of Photographs, Flt. 24.391

Fig. 102 Johann Elias Ridinger: *Stag Hunting*, 1756, paper, etching and engraving, 31.2×47.6 cm. SZM Prints and Drawings, 24095

Fig. 103 Antechamber of the Maria Theresa Apartment, with projection recalling wall panels depicting hunting scenes. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 104 Wall panelling of the Maria Theresa Apartment antechamber after 1959. © Károly Kincses, EK Photo Archive, digital archives, 2015

Fig. 105 Wall panelling of the princess's corner parlour after 1961, relocated to the Albert Casimir, Duke of Teschen's Bedchamber. © Erika Erős, 2022

Fig. 106 Albert Casimir, Duke of Teschen's Bedchamber, late 19th century. MNMKK MNM Historical Photo Department, 67.1270

Fig. 107 Disassembled wall panelling in the restoration workshop. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 108 Wood restorer at work. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 109 The princely corner parlour. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 110 The princely bedchamber. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 111 Disassembled stove in the restoration workshop. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 112 Stove undergoing restoration and regilding. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 113 Stucco ornament prepared for gilding. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2022

Fig. 114 Restoration of stucco decoration in a scagliola stove niche. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2022

Fig. 115 Photoluminescent examination of wall surfaces in the princely fireplace parlour. © Áron Tóth, EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 116 The princely chimney-piece parlour after the most recent restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 117 Wall surface cleaning. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2021

Fig. 118 The princely corner parlour after the most recent restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 119 Antechamber of the princely apartment after the most recent restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 120 The royal lobby of the Albert Casimir, Duke of Teschen's Apartment after restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 121 The Belvedere after restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 122 Russian-language propaganda inscription in the Belvedere, 1945. © Áron Tóth, EK Photo Archive, digital archives, 2021. Text of the inscription shown in the figure translated by ChatGPT5.1, in response to "Please translate the following text from Russian to English," OpenAI, 27 November 2025. https://chatgpt.com/

Fig. 123 Josef Ignaz Mildorfer: *The Triumph of Apollo*, main ceremonial hall, 1767. © Tamás Opitz, EK Photo Archive, digital archives, 2006

Fig. 124 Johann Joseph Resler: *Autumn*, 1767. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 125 Károly Diebold: Eszterháza main ceremonial hall, *The Abduction of Europa*, 1938. EK Photo Archive, Diebold Album, EKF 97-2016

Fig. 126 Károly Diebold: Eszterháza main ceremonial hall, *Apollo and Daphne* and the *Bathing Venus*, 1938. EK Photo Archive, Diebold Album, EKF 97-2016

Fig. 127 Károly Diebold: Eszterháza main ceremonial hall, *Venus and Adonis*, 1938. EK Photo Archive, Diebold Album, EKF 97-2016

Fig. 128 After Nicolas Vleughels, Joseph Vanloo: *Venus and Adonis*, Paris, 1729–1740, paper, etching, engraving, stippling, 30.6×37.3 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-74.611

Fig. 129 Antechamber of the Albert Casimir, Duke of Teschen's Apartment, 1894. MNMKK IMM Archive, Collection of Photographs, Flt. 24.396

Fig. 130 After Antoine Watteau, Jean Audran: *Autumn*, Paris, 1730s, paper, etching, engraving, 34.8×40.6 cm. SZM Prints and Drawings, 51473

Fig. 131 Projection in the Albert Casimir, Duke of Teschen's antechamber recalling destroyed wall panels. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 132 Contemporary exhibition space evoking the 19th-century abandonment of the palace. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 133 The so-called "restorer's chamber", where visitors can learn about the secrets of restoration. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 134 The first room of the exhibition: the antechamber of the princely apartment. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 135 Antechamber of the princely apartment: fragment of a lacquer panel from the Chinese lacquer cabinet. © Pazirik Ltd., EK Photo Archive, digital archives, 2023

Fig. 136 Fragment of a destroyed lacquer panel from the Chinese lacquer cabinet. Lacquer panel fragment, China, Guangdong Province, Canton, mid-18th century, wood, lacquer, painting; length: 92.5 cm; height: 64 cm; thickness: 3 cm. © András Dabasi, 2023, EK Esterházy Palace, 2016.231

FÜGGELÉK

A műemléki felújítást és az *Átváltozások – A „magyar Versailles” három évszázad tükrében* című új állandó kiállítást lehetővé tevő projekt címe és pályázati azonosítója

A fertődi Esterházy-kastély turisztikai fejlesztése
(GINOP – 7.1.1-15-2016-00027).
A projekt a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében valósult meg.
Támogatási szerződés hatályba lépése: 2017. június 27.
A projekt tervezett befejezése: 2023. június 30.

A műemléki felújításban résztvevő személyek, intézmények és vállalkozások

Tervezési program és műemléki felújításért felelős művészettörténész szakértő:

Dr. Tóth Áron PhD művészettörténész (EK)

Építészeti tervezés:

KIMA Studio Kft. (Kruppa Gábor építész tervező, Merkel Tamás építész tervező, Rónai Piroska építész tervező, Soltész Bence Ágoston építész tervező, Neumayer Péter tartószerkezet-tervező, Németh Imre gépészet-tervező, Soltész Gábor gépészet-tervező, Petkovics János elektromos tervező, Brindzik Orsolya tűzvédelem-tervező, Szabó Miklósné faanyagvédelmi szakértő, Kövesi Attila faldiagnosztikai szakértő, Garbaisz László felmérés, Sz. Sopár Katalin rehabilitációs szakmérnök)

Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft. (Józsa Dávid okl. építészmérnök)

Építészeti kivitelezés (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):

Szappanos Erika projektvezető

Szigetvári Péter projektvezető

Lévai Imre műemléki felelős műszaki vezető

Erős Erika restaurálásokért felelős műemléki szakmérnök, szakértő

Műszaki ellenőr és lebonyolító:

Koch Róbert okl. építőmérnök (EK)

Műszaki ellenőr (EK):

Posta Tamás okl. villamosmérnök

Schöll Norbert gépészmérnök

Csillár-restaurálás (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):

Vecsey Ádám DLA okl. fém-ötvösrestaurátor művész

Babarczi Zoltán Péter ötvös iparművész (GESTA-ART Kft.)

Dózsa Magdolna adminisztrátor

Józsa Júlia okl. fém-ötvösrestaurátor művész

Szántó Gusztáv díszműkovács (Látványkapu Kft.)

Zoltán Győző ötvös iparművész (GESTA-ART Kft.)

Zimmermann Kornélia okl. festő-restaurátor művész

Műemléki farestaurálás (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):

Kóbor Zsolt okl. fa- és bútor-restaurátor művész (Artárium Stúdió Kft.)

Zágoni Péter okl. fa- és bútor-restaurátor művész (Artárium Stúdió Kft.)

Bujdossy Klára (Artárium Stúdió Kft.)

Csernyik Zsolt (Artárium Stúdió Kft.)

Czapp Zsuzsa (Poliment Restaurátor Kft.)

Déri János aranyozó és csapata (Artárium Stúdió Kft.)

Egri András (Artárium Stúdió Kft.)

Erdei Barna okl. tárgyrestaurátor művész (Barokk Restaurátor Kft.)

Erdei Benedek (Barokk Restaurátor Kft.)

Erdei Viktória (Barokk Restaurátor Kft.)

Heintz Gábor (Artárium Stúdió Kft.)

Karl Fruzsina szobrászművész (Barokk Restaurátor Kft.)

Kelemen Renáta okl. faszobrász-restaurátor művész (Poliment Restaurátor Kft.)

Király Dániel (Artárium Stúdió Kft.)

Király Tamás okl. faszobrász-restaurátor művész

Kiss Simon

Novográdecz Antal (Barokk Restaurátor Kft.)

Pál István Imola (Poliment Restaurátor Kft.)

Pálmai Nóra okl. szobrász-restaurátor művész

Pelle Pál (Artárium Stúdió Kft.)

Seres László okl. festő-restaurátor művész (Artárium Stúdió Kft.)
Süttő Anikó festőművész (Artárium Stúdió Kft.)
Szijj Sándor festőművész (Artárium Stúdió Kft.)
Tompa László

Műemléki festő-restaurálás (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):
Bukits Eszter (Navicella Kft.)
Dóka Márton okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Gedeon G. Péter okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Heim Gréta okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Horváth Ferdinánd okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Hutóczki Viven okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Kiss Virág Glória okl. festő-restaurátor művész
Mauks Márton (Novák Restaurátor Kft.)
Mauks Zoltán okl. festő-restaurátor művész (Novák Restaurátor Kft.)
Mauksné Dittrich Csilla okl. festő-restaurátor művész (Novák Restaurátor Kft.)
Mogyorósi Fanni okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Novák Judit okl. festő-restaurátor művész (Novák Restaurátor Kft.)
Payer Katalin
Pétervári Liliróza (szül. Semleczi Anna) okl. festő-restaurátor művész (Navicella Kft.)
Skladan Friderika okl. festő-restaurátor művész
Somogyi Tamás (Navicella Kft.)
Szabó László (Novák Restaurátor Kft.)
Szabó Veronika (Novák Restaurátor Kft.)
Szentesi Katalin
Vékes Attila díszítőfestő (Navicella Kft.)
Zimmerman Kornélia okl. festő-restaurátor művész

Műemléki kályha-restaurálás (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):
Czifrák László (Consall Team Kft.) okl. tárgyrestaurátor művész, szilikát szakirány
Balázs József (Consall Team Kft.) okl. fa- és bútor-restaurátor művész
Bíró Veronika (Consall Team Kft.) okl. tárgyrestaurátor művész, szilikát szakirány
Csima Gergő (Consall Team Kft.)

Czifrák Roland (Consall Team Kft.)

Furó Réka (Consall Team Kft.)

Grill Mária (Consall Team Kft.)

Hajtó Kornélia (Consall Team Kft.) okl. tárgyrestaurátor művész, szilikát szakirány

Lincz Gergely (Consall Team Kft.)

Madarász Andrea (Consall Team Kft.) okl. fa- és bútor-restaurátor művész

Ordódi Tamás szobrászművész (Consall Team Kft.)

Rajna Krisztián (Consall Team Kft.)

Rostás Zita (Consall Team Kft.) okl. tárgyrestaurátor művész, szilikát szakirány

Szórádi Heizer Lilla (Consall Team Kft.) okl. tárgyrestaurátor művész, szilikát szakirány

Szórádi Sándor (Consall Team Kft.)

Varga Márton kerámiaművész (Consall Team Kft.)

Műemléki kő- és stukkó-restaurálás (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):

Osgyányi Vilmos Gáspár okl. kőszobrász-restaurátor művész (Reston Kft.)

Herling Zsuzsanna okl. festő-restaurátor művész (Reston Kft.)

Hlavács Viktor (Reston Kft.)

Osgyányi Flóra (Reston Kft.)

Osgyányi Zsófia (Reston Kft.)

Papp Kinga Enikő okl. farestaurátor művész (Reston Kft.)

Tőzsér Tamás (Reston Kft.)

Műemléki restaurátor-konzulensek:

Budai Sándor Győző okl. faszobrász-restaurátor művész

Gyarmati András okl. festő-restaurátor művész

Konkoly György okl. kőszobrász-restaurátor művész (Erstyl Művészeti Szolgáltató Bt.)

Marjai Zoltán Gyula okl. faszobrász-restaurátor művész (Ars Longa Bt.)

Módy Péter okl. kőszobrász-restaurátor művész (Palmetta-Művek Bt.)

Somogyi Márton okl. festő-restaurátor művész

Szebényi Judit okl. múzeumi és közgyűjteményi tárgyrestaurátor művész

Varga Zoltán Zsolt okl. kőszobrász-restaurátor művész

Műemléki rekonstrukciók (FÉSZ-ZÁÉV Konzorcium):

Bodor Istvánné (KEBU 2005 Kft.)

Dobos László fafaragó †

Hoover-Szabó Nóra textiltervező művész

Jelinkó Zsoltné (KEBU 2005 Kft.)

Péter Gábor aranyozó és csapata (Stilfa-MI Kft. / Péter Art Kft.)

Szendi Péter (KEBU 2005 Kft.)

Valóczki Zsolt farekonstrukció (Stilfa-MI Kft.)

Vitai Károly és csapata farekonstrukció (Stilfa-MI Kft.)

Projektmenedzser:

Breithofer-Friedrich Nikoletta (EK)

A műemléki felújítást megvalósító konzorciumi partnerek

Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. (Konzorciumvezető, 2017–2018)

Gyutai Csaba Kálmán ügyvezető

NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (Konzorciumvezető, 2018–2023)

Glázer Tamás ügyvezető

Mohácsi Mónika ügyvezető

Oláh Zsanett ügyvezető

Töklincz Piroska ügyvezető

Dr. Tamás Henriette Brigitte ügyvezető

Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft. (Konzorciumi partner)

Egresitsné Firtl Katalin ügyvezető

Töklincz Piroska ügyvezető

APPENDIX

Project Title and Grant Identifier Enabling the Monument Restoration and the New Permanent Exhibition *Metamorphoses: The "Hungarian Versailles" in the Light of Three Centuries*

Development of the Esterházy Palace in Fertőd for tourism purposes (GINOP – 7.1.1-15-2016-00027)
The project was carried out within the framework of the National Palace Programme and National Castle Programme.
Date of entry into force of the grant agreement: 27 June 2017.
Planned completion of the project: 30 June 2023.

Persons, Institutions, and Companies Involved in the Monument Restoration

Art Historical Expert Responsible for the Design Brief and for the Monument Restoration:

Áron Tóth, PhD, art historian (Eszterháza Centre)

Architectural Design:

KIMA Studio Ltd. (Gábor Kruppa, architect; Tamás Merkel, architect; Piroska Rónai, architect; Bence Ágoston Soltész, architect; Péter Neumayer, structural engineer; Imre Németh, mechanical engineer; Gábor Soltész, mechanical engineer; János Petkovics, electrical engineer; Orsolya Brindzik, fire safety designer; Mrs Miklósné Szabó, wood conservation specialist; Attila Kövesi, wall diagnostics specialist; László Garbaisz, surveyor; Katalin Sz. Sopár, rehabilitation engineer)

Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC (Dávid Józsa, architect)

Architectural Construction (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

Erika Szappanos, project manager

Péter Szigetvári, project manager

Imre Lévai, technical director responsible for monument protection

Erika Erős, certified conservator responsible for restorations

Technical Inspector and Project Manager:

Róbert Koch, certified civil engineer (Eszterháza Centre)

Technical Inspectors (Eszterháza Centre):

Tamás Posta, certified electrical engineer

Norbert Schöll, mechanical engineer

Chandelier Restoration (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

Ádám Vecsey DLA, certified metal-goldsmith conservator

Zoltán Péter Babarczi, goldsmith and applied artist (GESTA-ART Ltd.)

Magdolna Dózsa, administrator

Júlia Józsa, certified metal-goldsmith conservator

Gusztáv Szántó, ornamental blacksmith (Látványkapu Ltd.)

Győző Zoltán, goldsmith and applied artist (GESTA-ART Ltd.)

Kornélia Zimmermann, certified painting conservator

Wood Conservation (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

Zsolt Kóbor, certified wood and furniture conservator (Artárium Stúdió Ltd.)

Péter Zágoni, certified wood and furniture conservator (Artárium Stúdió Ltd.)

Klára Bujdossy (Artárium Stúdió Ltd.)

Zsolt Csernyik (Artárium Stúdió Ltd.)

Zsuzsa Czapp (Poliment Restaurátor Ltd.)

János Déri, gilder, and team (Artárium Stúdió Ltd.)

András Egri (Artárium Stúdió Ltd.)

Barna Erdei, certified object conservator (Barokk Restaurátor Ltd.)
Benedek Erdei (Barokk Restaurátor Ltd.)

Viktória Erdei (Barokk Restaurátor Ltd.)

Gábor Heintz (Artárium Stúdió Ltd.)

Fruzsina Karl, sculptor (Barokk Restaurátor Ltd.)

Renáta Kelemen, certified wood-sculpture conservator (Poliment Restaurátor Ltd.)

Dániel Király (Artárium Stúdió Ltd.)

Tamás Király, certified wood-sculpture conservator

Simon Kiss

Antal Novográdecz (Barokk Restaurátor Ltd.)

István Imola Pál (Poliment Restaurátor Ltd.)

Nóra Pálmai, certified sculpture conservator

Pál Pelle (Artárium Stúdió Ltd.)

László Seres, certified painting conservator (Artárium Stúdió Ltd.)
Anikó Süttő, painter (Artárium Stúdió Ltd.)
Sándor Szijj, painter (Artárium Stúdió Ltd.)
László Tompa

Painting Conservation (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

Eszter Bukits (Navicella Ltd.)
Márton Dóka, certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Péter Gedeon G., certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Gréta Heim, certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Ferdinánd Horváth, certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Viven Hutóczki, certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Virág Glória Kiss, certified painting conservator
Márton Mauks (Novák Restaurátor Ltd.)
Zoltán Mauks, certified painting conservator (Novák Restaurátor Ltd.)
Mrs Csilla Mauksné Dittrich, certified painting conservator (Novák Restaurátor Ltd.)
Fanni Mogyorósi, certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Judit Novák, certified painting conservator (Novák Restaurátor Ltd.)
Katalin Payer
Liliróza Pétervári (née Anna Semleczi), certified painting conservator (Navicella Ltd.)
Friderika Skladan, certified painting conservator
Tamás Somogyi (Navicella Ltd.)
László Szabó (Novák Restaurátor Ltd.)
Veronika Szabó (Novák Restaurátor Ltd.)
Katalin Szentesi
Attila Vékes, decorative painter (Navicella Ltd.)
Kornélia Zimmerman, certified painting conservator

Stove (Tile) Conservation (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

László Czifrák (Consall Team Ltd.), certified object conservator, ceramics specialisation
József Balázs (Consall Team Ltd.), certified wood and furniture conservator
Veronika Bíró (Consall Team Ltd.), certified object conservator, ceramics specialisation

Gergő Csima (Consall Team Ltd.)

Roland Czifrák (Consall Team Ltd.)

Réka Furó (Consall Team Ltd.)

Mária Grill (Consall Team Ltd.)

Kornélia Hajtó (Consall Team Ltd.), certified object conservator, ceramics specialisation

Gergely Lincz (Consall Team Ltd.)

Andrea Madarász (Consall Team Ltd.), certified wood and furniture conservator

Tamás Ordódi, sculptor (Consall Team Ltd.)

Krisztián Rajna (Consall Team Ltd.)

Zita Rostás (Consall Team Ltd.), certified object conservator, ceramics specialisation

Lilla Szórádi Heizer (Consall Team Ltd.), certified object conservator, ceramics specialisation

Sándor Szórádi (Consall Team Ltd.)

Márton Varga, ceramic artist (Consall Team Ltd.)

Stone and Stucco Conservation (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):

Vilmos Gáspár Osgyányi, certified stone-sculpture conservator (Reston Ltd.)

Zsuzsanna Herling, certified painting conservator (Reston Ltd.)

Viktor Hlavács (Reston Ltd.)

Flóra Osgyányi (Reston Ltd.)

Zsófia Osgyányi (Reston Ltd.)

Kinga Enikő Papp, certified wood conservator (Reston Ltd.)

Tamás Tőzsér (Reston Ltd.)

Conservation Consultants:

Sándor Győző Budai, certified wood-sculpture conservator

András Gyarmati, certified painting conservator

György Konkoly, certified stone-sculpture conservator (Erstyl Művészeti Szolgáltató LP)

Zoltán Gyula Marjai, certified wood-sculpture conservator (Ars Longa LP)

Péter Módy, certified stone-sculpture conservator (Palmetta-Művek LP)

Márton Somogyi, certified painting conservator
Judit Szebényi, certified museum and collection object conservator
Zsolt Zoltán Varga, certified stone-sculpture conservator
Heritage Reconstructions (FÉSZ–ZÁÉV Consortium):
Mrs Istvánné Bodor (KEBU 2005 Ltd.)
László Dobos, woodcarver †
Nóra Hoover-Szabó, textile designer
Mrs Zsoltné Jelinkó (KEBU 2005 Ltd.)
Gábor Péter, gilder, and team (Stilfa-MI Ltd. / Péter Art Ltd.)
Péter Szendi (KEBU 2005 Ltd.)
Zsolt Valóczki, wood reconstruction (Stilfa-MI Ltd.)
Károly Vitai and team, wood reconstruction (Stilfa-MI Ltd.)
Project Manager:
Nikoletta Breithofer-Friedrich (Eszterháza Centre)

Consortium Partners Implementing the Monument Restoration

Budavár Property Development and Management Nonprofit Ltd. (Consortium Leader, 2017–2018)

Csaba Kálmán Gyutai, Managing Director

NÖF National Heritage Protection and Development Nonprofit Ltd. (Consortium Leader, 2018–2023)

Tamás Glázer, Managing Director
Mónika Mohácsi, Managing Director
Zsanett Oláh, Managing Director
Piroska Töklincz, Managing Director
Dr Henriette Brigitte Tamás, Managing Director

Eszterháza Cultural, Research and Festival Centre Public Benefit Non-Profit LLC (Consortium Partner)

Mrs Katalin Egresitsné Firtl, Managing Director
Piroska Töklincz, Managing Director

A KÖTET SZERZŐJE

Tóth Áron művészettörténész 2015 óta a fertődi Esterházy-kastélyt kezelő intézmény, az Eszterháza Központ tudományos munkatársa. A kastély középrésze 2021–2022 között zajló műemléki felújításának tudományos szakértője volt, és ő az új állandó kiállítás kurátora, ami 2023-ban nyílt meg. 2001-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténet Tanszékén diplomázott, summa cum laude doktori (PhD) fokozatát 2009-ben a tanszék doktori iskolájában szerezte meg. Ösztöndíjas fiatal kutatóként dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetében, megbízott óraadóként tíz évig oktatott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékén.

Tóth Áron. Fotó © Szántó András, 2021
Áron Tóth. Photo © András Szántó, 2021

Műemléki szakértői tapasztalatait a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalban, majd a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága és a Forster Központ munkatársaként szerezte. 2009 és 2014 között az edelényi kastély műemléki felújításának tudományos szakértője volt. Kutatási területe a 18. századi építészet és építészetelmélet, valamint a műemlékvédelem és az örökségvédelem elméleti háttere; e területeken számos szakpublikáció szerzője.

ABOUT THE AUTHOR

Áron Tóth, art historian, has been a research fellow at the Eszterháza Centre—the institution responsible for managing the Esterházy Palace in Fertőd—since 2015. He served as the scholarly expert for the 2021–2022 heritage restoration of the palace's main block, and he is the curator of the new permanent exhibition, which opened in 2023. He graduated in 2001 from the Department of Art History at Eötvös Loránd University, Budapest, and obtained his PhD summa cum laude in 2009 from the department's doctoral school. As a young researcher supported by a scholarship, he worked at the Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences, and he taught for ten years as an adjunct lecturer in the Department of Art History at Pázmány Péter Catholic University.

He gained his professional experience as a heritage specialist at the National Office of Cultural Heritage, followed by positions at the National Trust of Monuments for Hungary and the Forster Centre. Between 2009 and 2014 he served as the scholarly expert for the heritage restoration of the Edelény Palace. His research focuses on eighteenth-century architecture and architectural theory, as well as the theoretical foundations of monument and heritage conservation; he is the author of numerous scholarly publications in these fields.

Magyarország legjelentősebb barokk-rokokó műemléke, a fertődi Esterházy-kastély, a hajdani Eszterháza középső épülettömbjében 2021–2022-ben nagyszabású műemléki felújítás zajlott, amelynek keretében megújult a kastély négy díszlakosztálya, valamint több hozzájuk kapcsolódó belső tér.

A felújított terekben 2023-ban *Átváltozások – A „magyar Versailles" három évszázad tükrében* címmel új állandó kiállítás nyílt. Tartalmát jelentős mértékben a felújítás koncepciója határozta meg: a feltárt műemléki értékek bemutatásán keresztül a kastély építéstörténete több ponton is visszaköszön a kiállításban. A tárlat a második világháború előtti évszázadokat felidéző, újonnan berendezett enteriőrök, valamint a 21. századi információs technológia eszközeit alkalmazó kortárs kiállítóterek segítségével meséli el a kastély három évszázados történetét, és a 18. századi udvari társadalom kontextusában mutatja be az építtető család társadalmi–kulturális hátterét. A látogató ebben a keretben értelmezheti az épületben látható műemléki részleteket. Jelen kötet a kiállítás alapját képező műemléki felújításokról tájékoztatja az olvasót.

Hungary's most significant Baroque-Rococo monument, the Esterházy Palace at Fertőd, the former Eszterháza, underwent a major programme of heritage restoration in 2021–2022, focused on its main block. As part of this project, four state apartments and a number of adjoining interiors were comprehensively renewed.

In 2023, the refurbished spaces became the venue for a new permanent exhibition entitled *Metamorphoses: The "Hungarian Versailles" in the Light of Three Centuries*. Its content was shaped to a considerable extent by the restoration concept: through the presentation of the monument's newly revealed historic fabric, the architectural history of the palace is reflected at several points within the exhibition. By combining newly furnished interiors evoking the centuries before the Second World War with contemporary exhibition spaces that employ twenty-first-century information technologies, the display narrates the palace's three-hundred-year history and situates the commissioning family within the social and cultural framework of eighteenth-century court society. Within this interpretative framework, visitors are invited to understand the historic details preserved in the building. The present volume provides an account of the heritage restoration works that formed the basis of the exhibition.

9 786156 904058